

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

ARDAHAN UNIVERSITY
Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences

Uluslararası Hakemli Dergi

Bu Sayıdaki Makaleler

- BM Kapsamında Yapılan Azınlık Hakları Düzenlemeleri / **Nilgün ATICI KÖKTAŞ, Hakkı BÜYÜKBAŞ**
- Şiddet ve Tüketim Kıskaçında Çocukluk: Televizyon Üzerine Ampirik Bir Çalışma / **Mustafa YAĞBASAN, İhsan KURTBAŞ**
- Leadership Challenges of Character School Principals / **Mehmet Emirhan KULA, Anıl TARI**
- MUSİAD'ın Söylem ve Pratiklerinde İslam ve Kapitalizm İlişkisi / **Ceyhan TEMELLİ**
- Türkiye'deki Kentleşme Projelerinde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Bu Projelerin Kentleşmeye Etkisi: Kars Örneği / **Abdulsamet YAMAN, Cihan Arslan, Gökbörü Önalp**
- "Yönetişim" Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş mu Uyum ve Süreklilik mi? / **Fesih BAYRAKTAR**
- Saakaşvili Dönemi Gürcistan: İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme / **Nilgün ATICI KÖKTAŞ**
- Ekoturizmin Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi ve Ardahan'ın Ekoturizm Potansiyeli / **Yasemin APALI**
- Ardahan'daki Kadın Girişimciler: Sorunlar, Engeller / **Elif GAZİOĞLU TERZİ-Ünzüle KURT**
- Türkiye'de Pamuğun Uluslararası Rekabet Analizi / **Arzu KILIÇ**
- Türkiye'de Tarımsal İşletmelerde Ücret ile İşgücüne Katılma İlişkisinin Ekonometrik Analizi / **Yaşar ALKAN**
- Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminin Son Yıllarında Taşrada Gider Yönetimi ve Çıldır Sancağı'nın Medfuat Pusulası Örneği / **Ali APALI**
- Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslekleri ile İlgili Beklentilerine Sorunlarına ve Algılarına Yönelik Bir Araştırma: Rize Örneği / **Ahmet TERZİ**
- Finansal Performansın Hisse Senedi Fiyatı Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama / **Cihan YILMAZ**
- İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi / **Caner TİMUR, Zehra DOĞAN**
- Farklı Gıda Güvencesi Düzeylerinde Hanelerin Tüketim Alışkanlıkları: Adana İli Örneği / **Özlem EŞTÜRK**

Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2, Ekim 2015 • Year:1, Vol:1, Number:2, October 2015

ISSN: 2148-7154

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ • İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ • EKİM 2015, SAYI: 2

ARDAHAN
ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

ARDAHAN
UNIVERSITY
Journal of Faculty of Economics
and Administrative Sciences

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**ARDAHAN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ARDAHAN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

ISSN: 2148-7154

Sahibi / Publisher

Ardahan Üniversitesi İ.İ.B.F. Adına
Dekan, Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

Editörler / Editors

Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ
Yrd. Doç. Dr. Elif GAZİOĞLU TERZİ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ
Yrd. Doç. Dr. Necip YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Ali APALI
Yrd. Doç. Dr. Şakir EŞİTTİ
Yrd. Doç. Dr. Orkun ORAL

Sekreteryası

Yrd. Doç. Dr. Fesih BAYRAKTAR
Öğr. Gör. Zehra DOĞAN
Arş. Gör. Ünzüle KURT

Web Dizaynı

Hilal KILIÇOĞLU

Web Sorumlusu

Arş. Gör. Kurbanı KÜÇÜK

Kapak Tasarım

Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ

Bilim Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Atilla AKBABBA	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Gülistan GÜRBEY	Berlin Hür Üniversitesi, ALMANYA
Prof. Dr. Halis Çetin	Cumhuriyet Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ	Nahçıvan Üniversitesi, AZERBAYCAN
Prof. Dr. Murat TAŞ	University of the Incarnate World, ABD
Prof. Dr. Osman ÖZTURGUT	University of the Incarnate World, ABD
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ,	Fırat Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Sherri GRASMUCK	Temple Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Şamsaddin HACİYEV	Azerbaycan Devlet Üniversitesi, AZERBAYCAN
Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ,	Akhalsikhe Üniversitesi, GÜRCİSTAN
Prof. Dr. Volker NIENHAUS	Marburg Üniversitesi, ALMANYA
Doç. Dr. Janet B. JOHNSON	Delaware Üniversitesi, ABD
Doç. Dr. Ömer ŞANLIOĞLU	Erciyes Üniversitesi, TÜRKİYE

Yayın Politikası

Amacı, iktisadi ve idari bilimler başta olmak üzere sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarını yayımlayarak bu alanda literatüre katkı sağlamak olan ARÜ İİBF Dergisi'nin yayın politikasının temelinde özgünlük ve bilimsellik bulunmaktadır. Bu bağlamda, derginin yayın politikası ilkeleri şunlardır:

- Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanma sürecine alınmamış olması gerekmektedir ve dergiye gönderilen yazılar yazarlara iade edilmez.
- Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazar ya da yazarlara aittir.
- Dergide yayınlanan yazıların yayın hakları Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne devredilmiş sayılır.
- Yazılar en az iki hakem tarafından incelenmektedir.
- Açık erişim politikası doğrultusunda yayınlanmış yazılar erişime açıktır.

Diğer Bilgiler

Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazar ya da yazarlara aittir.

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi, Nisan ve Ekim ayları olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almanca'dır. Diğer dillerde gönderilen çalışmalar ise, yayın kurulunun "uygundur" kararı ile yayımlanabilir.

İdare ve Yazışma Adresi / All correspondence should be addressed to:

Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Editörlüğü
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yenisey Yerleşkesi, ARDAHAN.

Tel: 0478 211 4505

Web Sitesi: <http://www.ardahan.edu.tr/iibfdergi/>

E- Posta: iibfdergi@ardahan.edu.tr

BU SAYIYA KATKIDA BULUNAN HAKEMLER LİSTESİ

Prof. Dr. Engin DİNÇ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	(Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayrettin USUL	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ	(Nevşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Akif TABAK	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KAYALAR	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeki UYANIK	(Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah MOHAMMADI	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdulsemet YAMAN	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet UYANIKER	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Haydar SOYSÜREN	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Arzu KILIÇ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Elif GAZİOĞLU TERZİ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Göksele GÖKER	(Fırat Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İ. Orkun ORAL	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kutay ÜSTÜN	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Necip YILDIZ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Necip YILDIZ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özlem EŞTÜRK	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şakir EŞİTTİ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tayfun YILDIZ	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zafer AYKANAT	(Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÇAVUŞ	(Amasya Üniversitesi)

Basıma Hazırlık ve Baskı

DETAY ANATOLIA AKADEMİK YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Adakale Sokak No: 14/1-5 Kızılay – ANKARA

Tel: 0312 434 09 49 • 430 03 78 • Faks: 0312 434 31 42

Web: www.detayyayin.com.tr • e-posta: detayyay@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Nilgün ATICI KÖKTAŞ Hakkı BÜYÜKBAŞ	BM Kapsamında Yapılan Azınlık Hakları Düzenlemeleri.....	1-14
Mustafa YAĞBASAN İhsan KURTBAŞ	Şiddet ve Tüketim Kısılcığında Çocukluk: Televizyon Üzerine Ampirik Bir Çalışma.....	15-31
Mehmet Emirhan KULA Anıl TARI	Leadership Challenges Of Charter School Principals.....	33-43
Ceyhun TEMELLİ	MÜSIAD'ın Söylem ve Pratiklerinde İslam ve Kapitalizm İlişkisi.....	45-52
Abdulsamet YAMAN Cihan ARSLAN Gökbörü ÖNALP	Türkiye'deki Kentleşme Projelerinde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Bu Projelerin Kentleşmeye Etkisi: Kars Örneği.....	53-69
Fesih BAYRAKTAR	'Yönetişim' Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş mu Uyum ve Süreklilik mi?..	71-94
Nilgün ATICI KÖKTAŞ	Saakaşvili Dönemi Gürcistan: İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme.....	95-110
Yasemin APALI	Ekoturizmin Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi ve Ardahan'ın Ekoturizm Potansiyeli.....	111-124
Elif GAZİOĞLU TERZİ Ünzüle KURT	Ardahan'daki Kadın Girişimciler: Sorunlar, Engeller.....	125-135
Arzu KILIÇ	Türkiye'de Pamuğun Uluslararası Rekabet Analizi.....	137-154
Yaşar ALKAN	Türkiye'de Tarımsal İşletmelerde Ücret ile İşgücüne Katılma İlişkisinin Ekonometrik Analizi.....	155-171
Ali APALI	Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminin Son Yıllarında Taşrada Gider Yönetimi ve Çıldır Sancağı'nın Medfuat Pusulası Örneği....	173-192
Ahmet TERZİ	Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslekleri ile İlgili Beklentilerine, Sorunlarına ve Algılarına Yönelik Bir Araştırma: Rize Örneği.....	193-212
Cihan YILMAZ	Finansal Performansın Hisse Senedi Fiyatı Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama.....	213-230
Caner TİMUR Zehra DOĞAN	İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi.....	231-247
Özlem EŞTÜRK	Farklı Gıda Güvencesi Düzeylerinde Hanelerin Tüketim Alışkanlıkları: Adana İli Örneği.....	249-264

*Dergimizin bu sayısı,
Kurucu Rektörümüz Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ'a
ithaf edilmiştir...*

Editörden...

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Kasım ve Nisan ayları olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. Dergimiz kuramsal ve/veya uygulamalı özgün makaleleri yayımlayan uluslararası hakemli dergidir. Bu kapsamda siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, yönetim bilimi, iktisadi ve idari bilimler başta olmak üzere sosyal bilimler alanında yapılmış olan makale, derleme, rapor, örnek olay inceleme v.d. yazılı bilimsel çalışmalara yer vermektedir. Çalışmaların yayımlanmasında hakem raporu esas olup, yayınlanacak makalenin üç hakemden en az ikisi tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Dergimizde nicelikten ziyade niteliğe önem verilmeyle birlikte her sayıda 12-15 arasında çalışma yayımlanmasına prensip olarak karar verilmiştir.

Bu sayımızda; **Nilgün Atıcı Köktaş ve Hakkı Büyükbaş** BM kapsamında yapılan azınlık hakları düzenlemelerini incelemiştir. **Mustafa Yağbasan ve İhsan Kurtbaş** çocukluğun şiddet ve tüketim kısılcığında tükendiği ve çocukların televizyonun olumsuz etkilerine karşı daha savunmasız oldukları yönünde bazı hipotezleri doğrulayan uygulamalı bir çalışma yapmışlardır. **Mehmet Emirhan Kula ve Anıl Tarı** sözleşmeli okullarda yöneticilerin liderlik sorunlarını ele almışlardır. **Ceyhan Temelli MÜSİAD**'ın kendisini İslami referansları güçlü bir 'ahlaki kapitalizm' anlatısı üzerine kurduğu iddiasından hareketle derneğin İslami söylem ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi hangi temeller üzerine inşa ettiğine odaklanmaktadır. **Abdulsamet Yaman, Cihan Arslan ve Gökbörü Önalp**, kentsel dönüşüm projelerinde yerel yönetimlerin rolü ve bu projelerin kentleşmeye etkisini Kars örneğinde ele almışlardır. **Fesih Bayraktar** 'yönetişim' kavramının neoliberalizm açısından bir çelişki ve kopuş mu; yoksa bir uyum ve süreklilik mi olduğunu tartışmaktadır. **Nilgün Atıcı Köktaş** SSCB'den ilk ayrılan devletlerden biri olan Gürcistan'da Saakaşvili döneminde yaşanan iç ve dış gelişmeleri uluslararası ilişkiler bağlamında ele almaktadır. **Yasemin Apalı** doğal güzellikleri, tarihi ve kültürel değerleri ülkemizin güzide yerlerinden biri olan Ardahan ilinin ekoturizm açısından değerini ve potansiyelini araştırmıştır. **Elif Gazioglu Terzi ve Ünzüle Kurt** toplumsal cinsiyet bağlamında kadın girişimcilerin yaşadıkları sorunları ve karşılaştıkları engelleri, Ardahan ili örneğinde nitel bir çalışmayla ele almışlardır. **Arzu Kılıç** Türkiye'de pamuk(lu) sektöründe faaliyette bulunan firmaların rekabetçi yapıları ile rekabetlerine etki eden unsurları ele alarak, firmaların mevcut rekabet gücünü arttırmaya yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır. **Yaşar Alkan** Türkiye'de tarım kesiminde çalışanların ücret düzeyine göre istihdama katılımlarını analiz etmiştir. **Ali Apalı** Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden elde edilen medfuat pusulası kayıtlarından hareketle Tanzimat döneminde taşrada gider yönetimi ve Çıldır Sancağı'nın mevduat pusulası örneğini inceleyerek bu bilgileri muhasebe açısından analiz etme yoluna gitmiştir.

Ahmet Terzi Rize ilinde faaliyette bulunan meslek mensuplarının mesleğe bakışını incelemek amacıyla uygulamalı bir çalışma yapmıştır. **Cihan Yılmaz** 2001-2010 yılları arasında, borsada işlem gören yedi şirketin göstermiş oldukları finansal performansların hisse senedi fiyatlarına bir etkisinin olup olmadığını incelemiştir. **Caner Timur ve Zehra Doğan** 1980-2014 yılları arasında Türkiye'deki büyüme rakamları ve istihdam oranlarını karşılaştırmış, elde edilen verilerden hareketle büyümenin istihdam oranını yansıtmadığını ortaya koymuştur. **Özlem Eştürk** ise, farklı gıda güvencesi düzeylerinde hanelerin gıda tüketim sıklıklarının da farklılık gösterdiğini bulgulamışlardır.

Bu sayımızda olduğu üzere, gelecek sayılarımızda da ilgi ve desteklerinizi Derгимizden esirgemeyeceğiniz ümidiyle; saygılar sunarım.

Yrd. Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ
Editör

BM KAPSAMINDA YAPILAN AZINLIK HAKLARI DÜZENLEMELERİ

MINORITY RIGHTS ARRANGEMENTS MADE WITHIN THE CONTEXT OF UN

Nilgün ATICI KÖKTAŞ¹

Hakkı BÜYÜKBAŞ²

Öz

Günümüzde uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk alanında öncelikli önem taşıyan konulardan biri de insan hakları düzenlemeleri kapsamında azınlık haklarıdır. II. Dünya Savaşında ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla uluslararası bir örgüt olarak BM kurulmuştur. Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemin sona ermesiyle de bölgesel düzeyde sorunlar ve çatışmalar artmıştır. Uluslararası barış ve güvenliğin devamlılığı açısından insan hakları ve azınlık hakları kapsamında düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada BM kapsamında yapılan azınlık hakları düzenlemeleri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Hukuk, II. Dünya Savaşı, Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları, Azınlık Hakları.

Abstract

At the present day in the field of international relations and international law, one of the primarily important issues is minority rights within the context of human rights arrangements. UN established as a supra-national organization for the prevention of human rights violations experienced during World War II and after then. Issues and conflicts at the regional level, also increased with disengagementing so-called Cold War term. Within the context of human rights and minority rights arrangements are began to made in terms of continuity of international peace and security. In this study, it is attempted to examine minority rights arrangements within the context of UN.

Key Words: International Relations, International Law, Second World War, United Nations, Human Rights, Minority Rights.

---

¹ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Doktora Bölümü, E-mail: nilgn.atc@gmail.com.

² Prof. Dr. Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: hakkibuyukbas@ardahan.edu.tr.

Giriş

Günümüzde uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk alanında ön plana çıkan konulardan biri de insan hakları düzenlemeleri kapsamında azınlık hakları kavramıdır. Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçişle birlikte bölgesel düzeyde sorunlar ve çatışmalar artmıştır. Uluslararası barış ve güvenliğin devamlılığı açısından uluslararası denetim mekanizmalarının ortaya çıkmasıyla insan hakları ve azınlık hakları konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır.

Uluslararası hukukun başlıca özelliği bütün devletlerin egemenlik bakımından eşitliğinin esas alınmasıdır. Devletler hukukunda ulus-devletlerin uluslararası alanın baş aktörleri olarak kabul edildiği 1648 Westfalya barışından itibaren devletlerin egemenlik bakımından eşitliği durumu daha da pekişmiştir. Ayrıca, bu dönemde ilk olarak azınlık hakları dini ibadetlerini yapma özgürlüğü kapsamında ele alınmıştır.

1648 Westfalya Barışı ve sonraki dönemden itibaren, bireyin devlet karşısında önem kazanması Fransız Devrimi ile güçlenmiş ve temel bir siyasal görüş haline gelmiştir. Bu görüşün etkisiyle bireylere önce devlet otoritesi karşısında anayasal koruma güvenceleri tanınmıştır. İç hukukta bireylere sağlanan güvencelerin giderek devletler hukuku alanına da yansımaları olmuştur. Bu yansıma önce 20.yüzyıl başlarından itibaren savaş hukuku alanında görülmektedir. Daha sonra BM ile beraber özellikle azınlıkların korunması konusu devletler hukukunun önemli konuları arasında girmiştir (Doğan, 2008:261).

Günümüzde ise devletlerin egemenlik bakımından eşitliği ilkesi BM Şartında yer almaktadır. Şartın 2. maddesinde devletlerin diğer egemen devletlerle ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiği sayılmaktadır. 2. madde hükmüne göre devletler, uluslararası camianın yararlarını gözetmek ve birbirinin toprak bütünlüğüne saygılı davranmakla netleştirmek söz konusu değildir. Dolayısıyla uluslararası hukukta genel olarak “işbirliği, dostane ilişkiler ve eşitliğin” esas olduğu bir düzen söz konusudur (Doğan, 2008: 30).

Uluslararası ilişkiler açısından ise, 1648-1914 arası dönem Avrupa tarihi güç dengesinin korunduğu, ittifakların ve karşı ittifakların oldukça sık yaşandığı, uluslararası hukukun gelişme gösterdiği ve “diplomasinin altın çağı” olarak nitelendiği bir süreç olmuştur. 1914’e kadarki dönemde uluslararası ilişkilerle ilgilenen bilim adamları uluslararası toplumun yapısının değişmezliği ve dünyanın egemen devletlerarasında bölüşülmesinin doğal ve gerekli olduğu düşüncesinden hareket etmiştir. I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmalarda sürecin analizi yerine, uluslararası hukuk ve diplomasi tarihi üzerinde durulmuştur.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası ilişkiler alanında egemen devletlerarasında kalıcı bir barışın uluslar üstü yapılar oluşturularak sağlanacağı düşüncesi önem kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler, NATO gibi örgütler kurulmuştur. Birleşmiş Milletler’de, yaşanan iki dünya savaşı ve sonrasında yapılan insan hakları ihlalleri önemli bir gündem maddesi oluşturmuş

ve bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda ilk evrensel nitelikli belge 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde ilan edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi daha sonra ortaya çıkan belgeler açısından önemli bir kaynak olmuştur.

Azınlıklar konusu ise hem tarihsel hem de kuramsal olarak çok kapsamlı süreçleri içeren ulusçuluk, uluslaşma ve ulus-devlet ekseninde doğmuş ve gelişmiştir. Dolayısıyla konu kavramsal ve kuramsal olarak "ulus", "ulusçuluk", "etnisite", "self-determinasyon", "ayrılıkçı hareketler", "farklılıkların birlikteliği ve yönetimi", "yurttaş-devlet ilişkisi", "kimlik tartışmaları" ve "insan hakları"na içine alan çok geniş bir konseptte oturmaktadır. Bu haliyle azınlıklar, modern dünyanın hemen her yerinde görülen fakat birbirinden çok farklı neden ve biçimlerle gelişen bir olgudur. Ayrıca bu süreçler azınlık konusunun içselliğine ve iç politikanın bir parçasına işaret ediyor olsa da modern uluslararası siyasal sistemin de esasen bu kavramsal çerçevede geliştiği göz önüne alındığında, konunun dışsallığı da sahip olduğu gözlemlenebilir. Nitekim Avrupa'da orijinal ulus-devletlerin ve eş zamanlı olarak modern uluslararası siyasal sistemin ortaya çıkmaya başladığı 17. yy'ın ortalarından bu yana azınlıklar uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukukun önemli konularından biri olmuş, 19. Yy.'ın ikinci yarısından itibaren imparatorlukların tasfiye sürecinde ve özellikle büyük sınır değişikliklerinin yaşandığı Birinci Dünya Savaşı'nın ardından önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Özellikle, uluslararası ortamda devletin dışında diğer aktörlerin rol oynamaya başladığı BM'nin kurulması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar olan dönemde azınlıklar konusu önemini korumaya devam etmiştir.

Benzer bir şekilde, tarihsel olarak bakıldığında azınlıkların bölgesel ve/veya uluslararası barış ve istikrarı tehdit eden bir niteliğe sahip olduğu görülür. Özellikle evrensel bir insan hakları rejiminin doğmadığı 1945 öncesi dönemlerde azınlıklar devletlerin dış politikalarında diğer ülkelere müdahale etmenin ve içişlerine karışmanın aracı olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda azınlıklar modern uluslararası sistemin yüzyıllar boyu temel aktörü olan ve halen bu rolü zayıflamış olmakla birlikte sürdüren ulus-devletin iç politikası açısından da bir istikrarsızlık unsuru olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla ulus-devletler azınlıklar konusunda çekingen davranmaktadır (Kurubaş, 2006).

Bu çalışmanın amacı; uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler açısından önem arz eden konulardan biri olan azınlık hakları ile ilgili BM çerçevesinde günümüze kadar yapılmaya çalışılan sözleşme ve bildirilerin incelenmeye çalışılmasıdır. Siyasi olarak, hak iddialarının arkasındaki temel itici faktörlerden biri genellikle zayıf olanı koruma isteği olmuştur. Bu itibarla BM Şartı, BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve 1993 tarihli Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirileri incelenmeye çalışılacaktır. Belirtilen sözleşmelerde temel insan hakları

nın yanı sıra azınlık hakları konusunda da önemli bazı düzenlemeler yapılmıştır. Soykırım suçu ve ırk ayrımcılığı kavramlarından ne anlaşılması gerektiği konusunda tanımlamaları yapılmıştır. Ancak ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla gündeme gelmeye başlayan azınlık kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Azınlıklardan doğrudan bahsedilen BM Sözleşmesinin 27. Maddesi kapsamında ise azınlıkların etnik, din ve dilsel haklarından söz edilmiştir.

1. BM Şartının İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi

26 Haziran 1945'te imzalanan ve 26 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe giren BM Şartının devletlerarası ilişkilerde ve insan hakları alanında hukuki anlamda evrensel standartların oluşturulması konusunda önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. BM Şartının başlangıç bölümünde “insan haklarına, insan kişiliğinin ve onurunun yüceliğine” olan inanç vurgulanmakta ve “cinslerin ve ulusların eşitliği”ne de dikkat çekilmektedir. Başlangıçta üzerinde durulan başlıca iki önemli nokta bulunmaktadır: insan haklarına saygı, barışın bütün dünyada egemen kılınması ve dünya haklarının sosyal ve kültürel ilerlemelerinin desteklenmesidir (Doğan, 2008:270).

BM Şartında insan haklarına başlangıç dışında aşağıda belirtilen maddelerde de yer verilmektedir. 1. Maddede “amaçlar ve temel ilkeler” başlığı altında birinci ve ikinci fıkralarında BM'ye dünya barışını koruma, uluslararası alanda güç kullanımını ve barışı tehdit eden gelişmeleri giderici önlemler alma yetkisi tanınmaktadır. 13. maddesinde BM Genel Kurulu, uluslararası işbirliğini geliştirmek ve uluslararası hukuku kodlaştırmakla sorumlu tutulmuştur. Bunun yanında “*ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarından ve ana hürriyetlerinden faydalanmalarını kolaylaştırmak*” için incelemelere vesile olma ve tavsiyelerde bulunma sorumluluğu yüklenmiştir (Döner, 2003:35)

BM Şartının m. 55/c bendinde BM'nin insan haklarına saygı ve insan hak ve özgürlüklerinin hayata geçirilmesini destekleme görevi yeniden vurgulanmaktadır. 73. Maddesi devletlere sömürge yönetimi altındaki halkların haklarına riayet etme yükümlülüğü getirmektedir. 76(c) maddesinde ise ilgili devletlere vesayeti altındaki halklara BM Şartının 1. Maddesinde öngörülen amaçlara uygun davranmaları yükümlülüğü getirilmektedir (Doğan, 2008, s. 271).

Sonuç olarak; BM Şartı evrensel insan hakları değerlerinin oluşturulmasının zeminini hazırlamış ve insan haklarının uluslararası düzeyde korunması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

2. BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi

Yaşanan II. Dünya Savaşı, Almanya 'da Hitler örneği ve gerçekleştirdiği soykırımı 10 Aralık 1948 BM Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi (EİHB)'nin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (Doğan, 2008: 266 - 268). Bildirge, René Cassin

(Fransız), Charles Malik (Lübnan), Eleanor Roosevelt (ABD) öncülüğünde BM Örgütü'nün İnsan hakları Komisyonu tarafından hazırlanmıştır.

BM Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi medeni ve siyasal hakların yanı sıra bireylerin temel ekonomik ve sosyal haklarını da açıklayan otuz maddeyi içerir. Bildirge bu konuda evrensel nitelik taşıyan ilk temel metindir. Ancak devletler için yükümlülükler getiren kesin taahhütlerden çok, ulaşılması istenen bir ideali ifade etmektedir (Bouchet-Saulnier, 2002:154). Evrensel Bildirge'de insan hakları daha çok edilgen olarak, yani kişilerin görmesi gereken muamele ilkeleri olarak dile getirilmiş olsa da, aslında eylem ilkeleri olarak düşünülmektedir. Bildirge, insan kimliklerinin bilgisine ve bu bilginin gerektirdiklerini gerçekleştirme arzusuna sahip insanlar için eylem ilkeleridir* (Kuçuradi, 2001:74).

Bildirgede düzenlenen başlıklar aşağıdaki gibidir:*

Yaşama hakkı, hürriyet ve kişi güvenliği hakkı, köleliğe ve kulluğa tabi olma hakkı, insanlık dışı ve aşağılayıcı ceza ve muameleye tabi tutulmama hakkı, kanun önünde eşitlik hakkı, keyfi tutuklanmama hakkı, alı konmama ve sürülmeme hakkı, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı, sanık iken kendini etkin savunma hakkı, suçluluğu ispat edilene kadar masum sayılma hakkı, kanun hükmü olmadan suçlu sayılmama ve cezalandırılmama, özel hayat, aile, mesken, haberleşme ve şöhretine keyfi müdahalelerde bulunmama hakkı, bir devlet sınırları içerisinde seyahat ve ikamet özgürlüğü hakkı, zulüm karşısında başka devletlere iltica etme hakkı, bir vatandaşlığa sahip olma hakkı, evlilik çağına geldiğinde evlenme ve aile kurma hakkı, ailenin korunması hakkı, mülkiyet hakkı, fikir, vicdan ve din özgürlüğü hakkı, fikri ifade özgürlüğü hakkı, toplanma, dernek kurma, derneğe katılma hakkı, seçimler vasıtasıyla kamu yönetimine katılma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, işini serbestçe seçme hakkı, adil ve elverişli çalışma şartlarına sahip olma hakkı, eşit işe eşit ücret hakkı, insanca yaşamaya elverişli ve adil bir ücret hakkı, annelerin ve çocukların korunma hakkı, kendisinin ve ailesinin insanca yaşamasını engelleyecek irade dışı durumlar karşısında güvence hakkı, ücretsiz temel eğitim hakkı, eğitim türünü seçme hakkı, kültürel, sanatsal ve bilimsel faaliyetlere katılma ve bunlardan yararlanma hakkı, kendi ilmi, sanatsal ve edebi eserlerinden maddi ve manevi olarak yararlanmasının sağlanması hakkı (Acer ve Kaya, 2010: 188-192).

Bireyin topluluğa karşı görevleri de düzenlenmektedir: Demokratik bir toplumda ahlak, kamu düzeni ve genel refahın sağlanması için hak ve özgürlüklerde yapılacak sınırlamaların yasa ile düzenlenmesi, hak ve özgürlüklerin BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı bir biçimde kullanılmaması. Son maddede ise; İnsan Hakları

* Temel alınan düşünce şu: insanlar başka insanlara öyle muamele etmeli ki, bazı insansal olanaklarını geliştirme imkanına sahip olsunlar, dolayısıyla bazıları, "insan onuru"nu oluşturan insansal etkinlikleri gerçekleştirebilsinler.

* İHEB maddeleri için bkz. Şeref Ünal, Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.s. 213-217.

Evrensel Bildirgesi'nin hiçbir hükmü, burada belirtilen hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir faaliyete izin vermesi biçiminde yorumlanamaz denmektedir (Bouchet-Saulnier, 2001:156).

Birçok toplum için evrensellik, hakim başka bir toplumun kültürünün boyun-duruğu altına girmeyi çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla egemenliklerine müdahale olarak algılanan evrensel insan haklarını, bütün devletlerin kabullenmeleri içsel ve dışsal gelişmeler doğrultusunda gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda günümüzde artan karşılıklı bağımlılık ve küreselleşmeyle birlikte uluslararası barış ve istikrarın korunmasında uluslararası alanda yapılan sözleşmeler ve Uluslararası Hukuk'ta kodifikasyon çalışmaları için ayrı bir önem ifade etmektedir.

3. Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme

9 Aralık 1948 tarihinde Paris'te toplanan BM Genel Kurulu'nun 260 A (III) sayılı kararıyla kabul edilip, imza, onay ve katılıma açılmıştır. Sözleşme 13. Maddede uygun olarak 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.* Sözleşmeciler Taraf-lar, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946 tarihli ve 96(I) sayılı kararında soykırımın, Birleşmiş Milletlerin ruhuna ve amaçlarına aykırı olan ve uygar dünya tarafından lanetlenen, uluslararası hukuka göre bir suç olarak beyan edilmesini dikkate alarak, tarihin her döneminde soykırımın insanlık için büyük kayıplar meydana getirdiğini kabul ederek, insanlığı bu tür bir iğrenç musibetten kurtarmak için uluslararası işbirliğinin gerekli olduğuna kanaat getirerek 19 maddelik bir sözleşme yapılmıştır. Sözleşmenin 1 ve 5. Maddeleri taraf devletlere gelecekte eylemde bulunmaları için bir yükümlülük getirmektedir. 2. Maddede soykırım suçu oluşturulan haller belirtilmiştir. Bunlar: ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soykırım suçunu oluşturur.

- a) Gruba mensup olanların öldürülmesi;
- b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;
- c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek;
- d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;
- e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek;

* Türkiye sözleşmeyi 23 Mart 1950 tarihinde onaylamıştır.

3. maddede ise cezalandırılacak eylemler belirtilmiştir. Bunlar:

- a) Soykırımında bulunmak;
- b) Soykırımında bulunulması için işbirliği yapmak;
- c) Soykırımında bulunulmasını doğrudan ve aleni surette kışkırtmak;
- d) Soykırımında bulunmaya teşebbüs etmek;
- e) Soykırıma iştirak etmek (<http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr>).

6. maddede ise; soykırım suçunu işleyenlerin suçun işlendiği ülkedeki Devletin yetkili bir mahkemesi ya da yargılama yetkisini kabul etmiş olan Sözleşmeciler Devletler bakımından, yargılama yetkisine sahip olan uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından yargılanacağı belirtilmiştir.

7. maddede soykırım suçunun siyasi suç olarak kabul edilemeyeceği yazılmıştır. 9. Maddede, soykırım fiilinde ya da 3. Maddede belirtilen fiillerden herhangi birinden bir devletin sorumluluğu ile ilgili olarak çıkan uyuşmazlıklarda, uyuşmazlık taraflarından birinin talebi üzerine Uluslararası Adalet Divanı'na götürülebilir denmektedir. Diğer maddelerde ise, sözleşmenin dili, yürürlüğe girme şekli, yürürlükte kalma ve Sözleşmeden çıkma koşulları belirtilmiştir.

Soykırım suçu, ırksal ayrımcılıktan önce, 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme ile yasaklanmış olduğu halde bu suçun uluslararası yargılama konusu olması ancak 1990 sonrasındaki “yeni dünya düzeni”nde gerçekleşmiştir. Sosyalist blokun çözülmesini “Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Çağı” olarak kutlayan 1990 tarihli Paris Şartı'nın simgelediği bu “yeni dünya düzeni” daha ilk yıllarında Yugoslavya ve Ruanda soykırımlarını ürettince, önce ceza kurumları devreye sokulmuş, Güvenlik Konseyi tarafından kurulan Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi (1993) ile Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi (1995), ardından da Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi, soykırım suçunu yargılama yetkisiyle donatılmıştır. Bunun yanı sıra, uluslararası barış ve istikrarı korumak üzere, ağır ve kitlesel insan hakları ve insani hukuk ihlallerini ve bu bağlamda soykırımı “önleme” mekanizmaları da geliştirilmeye başlamıştır. Özellikle Ruanda soykırımında BM eylemlerine ilişkin bağımsız soruşturma kurulunun raporunda BM sisteminin bir bütün olarak başarısız olduğunun saptanmasının da etkisiyle, “soykırımı önleme” öncelikli hedefler arasına girmiştir (Alpkaya, 1992:17-18).

Sonuç olarak; uluslararası hukukta antlaşmalar geriye dönük olarak uygulanmamaktadır. Dolayısıyla bu Sözleşme yürürlüğe girdiği 12 Ocak 1951 tarihinden itibaren meydana gelen herhangi bir olay ile ilgili olarak herhangi bir bireysel veya devletle ilgili suç sorumluluğu yüklemektedir. Azınlık hakları bakımından; etnik, dini, dilsel ya da ulusal azınlıkların kendi farklılıklarını güven içinde yaşayabilmeleri açısından soykırım suçunun önlenmesi için erken uyarı sistemi gereklidir.

4. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme

21 Aralık 1965 tarih ve 2106 (XX) sayılı BM Genel Kurul kararı uyarınca kabul edilerek imza ve onaya açılmıştır. 19. madde uyarınca, 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin başlangıç metninde yer alan amacı şu şekildedir: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 20 Kasım 1963 tarihli Birleşmiş Milletler Bildirgesi'nin (1904 (XVIII) sayılı Genel Kurul kararı) tüm dünyada, ırkçı ayrımcılığın her türünün ve şeklinin süratle ortadan kaldırılması ve insan onuruna saygının temininin gerekliliğini ciddiyetle teyid ettiğini göz önünde bulundurarak, Irk farklılığına dayalı her türlü üstünlük öğretisinin bilimsel açıdan yanlış olduğuna, etik açıdan kınanması gerektiğine, sosyal açıdan gayri adil ve tehlikeli olduğuna, hiç bir yerde, teoride ve uygulamada ırk ayrımcılığı için bir mazeret bulunmadığına inanarak, İnsanlar arasında ırk, renk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığın uluslararası barışçı ve dostça ilişkiler geliştirilmesine bir engel oluşturduğunu, barışı ve güvenliği ve aynı ve tek bir devlet içinde bir arada yaşayan insanların uyumunu bozabileceğini teyid ederek, Irklar arasında anlayış ortamını desteklemek ve her türlü ırkçı dışlamadan ve ırk ayrımcılığından arınmış bir uluslararası toplum inşa etmek amacıyla, ırk ayrımcılığının her şekil ve oluşumunu süratle ortadan kaldırmak için gerekli tüm önlemleri almak, tüm ırkçı öğretileri ve uygulamaları önlemek ve bunlar ile mücadele etmek kararlılığında olarak, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması için BM Deklarasyonu'nda yer alan ilkeleri uygulamak ve bu amaçla en kısa zamanda pratik önlemlerin kabul edilmesini sağlamaktır.

25 madde ve üç bölümden oluşan Sözleşmenin ilk maddesinde “ırk ayrımcılığı” kavramından ne anlaşılması gerektiği ile ilgili şu şekilde bir tanım yapılmıştır: *siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ya da toplum yaşamın başka bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşitlik temeli üzerinde tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanmayı önlemek ya da zedelemek amaç ya da sonucuyla ırk, renk, soy, ulusal ya da etnik kökene dayalı herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama ya da kayırmada bulunma anlamına gelir* (Döner, 2003, s.51). Ayrıca Sözleşme'nin, Taraf Devletlerin vatandaşları ile vatandaş olmayanlar arasında getirdiği farklara, dışlamalara, kısıtlamalara veya tercihlere uygulanmayacağı belirtilmiştir. 7. Maddeye kadar Sözleşme taraf devletlere ırk ayrımcılığının, ırkçı dışlamanın ve apartheid^{8*}in (<http://www.unicankara.org.tr>) önlenmesi, yasaklanması ve gerekli her türlü yasal tedbirin alınması için sorumluluk yüklenmektedir.

^{8*} Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1948-1994 tarihleri arasında beyaz ırkın üstünlüğüne dayalı bir ırk ayırımı sistemidir. 1994 yılında yeni seçilen Güney Afrika Cumhurbaşkanı Nelson Mandela Genel Kurul'a hitaben yaptığı konuşmada, Afrikalı çoğunluğu temsil eden, Güney Afrikalı bir devlet başkanının, kurul karşısında 49 yıldır hiç konuşma yapmamış olduğunu gözlemlediğini söyledi. Bu ırk ayırımı rejiminin kaldırılmasının sevindirici olduğunu söyleyerek şunları ilave “Bu tarihi değişim, BM'nin bir insanlık suçu olan ırk ayırımı kaldırılmayı taahhüt etmesi ve bu konudaki büyük çabaları sayesinde meydana gelmiştir.”

1966 yılında BM tarafından BM Antlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi uyumlayan bir insanlık suçu olarak görülen Apartheid, 1948'den yasaklandığı 1994 yılına kadar Genel Kurul'un gündeminde kalmaya devam etmiştir.

Sözleşmenin ikinci bölümünde ise, Adil coğrafi dağılım ve farklı medeniyet şekillerinin temsili, aynı zamanda başlıca hukuk sistemleri göz önünde tutularak Taraf Devletler tarafından vatandaşları arasından seçilecek ve kişisel temelde görev yapacak, tarafsızlıkları ve yüksek ahlakları ile tanınan 18 uzmandan oluşacak bir Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi kurulması kararlaştırılarak Komite'nin görevleri belirtilmiştir. Ayrıca Komite, gerekli gördüğü bilgileri toplayıp tasnif ettikten sonra, Komite üyesi olan ya da olmayan beş kişiden oluşan bir ad-hoc uzlaşma komisyonu (bundan böyle Komisyon olarak adlandırılacaktır) atar. Komisyon üyelerinin seçim usulü ile görevleri belirtilmiştir. Komiteye bireyler, birey grupları ve devletler başvuruda bulunabilir. Ayrıca Sözleşmeye taraf olan devletler Komite'nin yargı yetkisini kabul etmektedirler(madde 14).

Üçüncü bölümde ise, Sözleşmenin yürürlüğe girme şekli ve fesih edilme yöntemi belirtilmiştir. Sözleşmenin 22. Maddesinde* iki ya da daha fazla taraf devlet arasında çıkan uyuşmazlıklarda konunun taraflardan birinin talebiyle karar alınmasını teminen Uluslararası Adalet Divanı'na intikal ettirileceği belirtilmiştir (<http://insanhaklari-merkezi.bilgi.edu.tr>).

1965 Sözleşmesi hem taraf devlet sayısı, hem de irksal ayrımcılık yasağına ilişkin en kapsamlı düzenleme olması bakımından irksal ayrımcılıkla uluslararası mücadelenin normatif temelini oluşturmaya devam etmektedir (Alpkaya, 2011:4). Sözleşme ile Azınlıklar açısından doğrudan bir hak verilmemiş olsa da dolaylı olarak hakları korunma altına alınmaktadır.

5. BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi

BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (<http://www.ohchr.org>) BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarih ve 2200 A(XXI) sayılı kararıyla kabul edilerek imzaya açılmış ve 35 devletin onay işleminin tamamlanmasıyla, 23 Mart 1976'da yürürlüğe girmiştir.

53 maddeden oluşan Sözleşme, bireyin devlete karşı ileri sürebileceği klasik nitelikteki medeni ve siyasal hakları güvence altına almıştır. Bunlar başlıklar itibarıyla şunlardır:

- Sözleşmenin uygulanmasında, bireyler arasında ayrımcılık yapılmaması,
- Sözleşmede güvence altına alınan haklardan kadın ve erkeklerin eşit şekilde yararlandırılması,
- Olağanüstü hallerde devletlerin Sözleşmeyle üstlendikleri yükümlülüklerin hangi şartlar altında askıya alınabileceği,

* Sözleşme'nin yorumlanması ya da uygulanması ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu bir uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na intikal ettirilebilmesinden önce her durumda Türkiye Cumhuriyeti'nin açık muvafakatının sağlanması gereğiyle 22. maddesine çekincesini kullanarak T.C. sözleşmeyi kabul etmiştir.

- Yaşama hakkı,
- İşkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele yasağı,
- Kişi güvenliği, özgürlüğü ve tutuklama ve yargılama şartları,
- Cezaevlerinde insanca şartlara sahip olma hakkı,
- Yabancıların Sözleşmeden kaynaklanan hakları,
- Adil yargılanma hakkı,
- Özel hayatın gizliliği ve kişilik haklarına saygı gösterilmesi hakkı,
- Düşünce ve ifade özgürlüğü,
- Savaş Propagandası veya etnik ve dini ayırım yaparak kitleler arasında kin ve düşmanlık yapma yasağı,
- Ailenin korunması ve eşlerin eşit haklara sahip olması,
- Çocuk hakları ve çocukların korunması,
- Azınlıkların korunması (Ünal, 1995:116).

27. Madde- *Etnik, dinsel ya da dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde bu azınlıklara mensup olan kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır* (<http://www.tbmm.gov.tr>). Görüldüğü gibi 27. Maddede belirtilen haklardan sadece vatandaş statüsüne sahip olan azınlık mensuplarının yararlanmasına izin vermektedir. Ayrıca etnik, dinsel ve dil azınlıklara değinilerek ulusal azınlıklardan bahsedilmemiştir. Aynı zamanda, Azınlıklara kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme ve kendi dillerini kullanma hakları verilmektedir.

Sözleşmenin getirdiği bir yenilik, IV. Bölümünde Uluslararası Uygulama Hükmeleri başlığı altında Sözleşmenin uygulanmasını izlemekle görevli bir "İnsan Hakları Komisyonu" kurulması olmuştur. Komisyonun görevi, akit devletlerin Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin raporlarını incelemek ve gerektiğinde onlara somut tavsiyelerde bulunmaktır. Doğu bloku devletlerinin doktrinde ve uygulamalarında insan haklarının ulusal yetki alanına giren bir konu olarak görülmesine ve bu nedenle insan hakları ihlallerinin ırk ayrımcılığı yasağı dışında uluslararası camianın denetimine tabi olmadığına iddia edilmesine rağmen, insan hakları sözleşmeleri Arnavutluk dışında tüm doğu bloku devletleri tarafından onaylanmıştır (Arsava, 1993:40-41).

BM Genel Sekreteri tarafından sunulan "Azınlık Sınıflarının Tanımı" başlıklı memorandumda (27.12.1949 tarihli UN-Doc. E/CN. 4/Sub. 2/85) mevcut azınlıkların sınıflandırılması ve liste haline getirilmesi ile bir tanım bulunmaya çalışılmıştır.

Ancak bu sınıflandırma geleneksel olarak himaye edilen azınlıkları dile getirmekten başka bir anlam taşımamıştır. Diğer bir ifade ile evrensel bir tanım için yeni bir ipucu içermemektedir. Alt komisyonun 3. oturumunda nihayet bir tanım kabul edilmiştir. Burada kabul edilen tanım hala BM' in resmi tanımı olarak geçerlidir. Tanıma göre, azınlık kavramı bir toplum içinde sürekli etnik, dil, dini geleneklere yahut diğer önemli özelliklere sahip olan, bu özellikleri ile (Arsava, 1993, s. 42) toplumun diğer kesiminden açık olarak ayrılan ve bu özellikleri muhafaza etmek isteyen, hakim pozisyonda bulunmayan grupları ifade eder. Ancak tanımın genel tutulması çeşitli tartışmalara zemin hazırlamıştır. Bu nedenle tanım hem BM organları nezdinde hem de ilgili literatürde azınlık kavramının bağlayıcı bir tanımı olarak kabul görmemiştir.

Uzman raportör Francesco Capotorti tarafından 1978'de hazırlanan "dilsel, dinsel ve etnik azınlıklara mensup kişilerin hakları üzerine çalışma" başlıklı raporda yapılan ve azınlığı "devleti oluşturan toplumun geri kalan kesimine nazaran sayı olarak aşağıda bulunan, hakim pozisyona sahip olmayan, mensupları söz konusu devletin vatandaşı olan, ancak etnik, din yahut dil özellikleri ile toplumun diğer kesiminden ayrılan, aralarında en azından zımnî olarak kendi kültürlerinin, geleneklerinin, dil ve dinlerinin korunmasına yönelik dayanışma duygusu bulunan bir grup" olarak nitelendiren tanım da bağlayıcı bir tanım olarak kabul edilmemiştir. Capotorti'nin görüşüne Sürekli Adalet Divanının 1930 tarihli raporu esas alınmıştır. Azınlık tanımının o kadar önemli olmadığı, 27. maddenin tam bir tanım olmaksızın da uygulanmasının mümkün olduğu gerekçesi ile 1978-1984 arasında, geçici olarak azınlık kavramının tanımına ilişkin çalışmalar durdurulmuştur.

1984 baharında tanım problemi yeniden ortaya atılmıştır.(Arsava 1993:43) Bunun üzerine İnsan Hakları Alt Komisyon üyesi Jules Deschenes 1985'te yaptığı tanım önerisini sunmuştur. Capotorti'nin tanımını esas alan Deschenes "sayısal olarak az olan" ifadesinin olumsuz çağrışımlarını önlemek amacıyla "sayısal olarak azınlık oluşturan" ifadesini kullanmış ve yine diğer tanımda geçen üstü örtülü de olsa var olduğu kabul edilen dayanışma duygusunun amacına işaret ederek "çoğunluk ile fiili ve hukuksal eşitlik elde etmek" olduğunu belirtmiştir (Kurubaş, 2006, s. 28). Ancak yine bu tanım da kabul görmemiştir.

BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi kapsamında azınlık haklarından bahsedildiği görülmektedir. Ancak azınlık kavramından ne anlaşılması gerektiği ile ilgili bir tanım yapılmamış ve sonraki dönemlerde de genel kabul gören bir tanım oluşturma çabaları sonuçsuz kalmıştır.

6. 1993 Tarihli Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri

BM Genel Kurulunun 20 Aralık 1993 tarihli ve 47/135 sayılı kararıyla ilan edilmiştir. Bildirinin ilk maddesinde* azınlık kavramının tanımını yerine korunma yöntemlerinden bahsedilmiştir. 2. Maddesinde Azınlıklara mensup olan kişilerin hakları belirtilmiştir. Diğer maddelerde geçen konu başlıkları işe şu şekildedir: Örgütlenme özgürlüğü; hakları kullanmaktan ötürü zarara uğramama(3. Madde), Devletler tarafından alınacak tedbirler(4. Madde), Ulusal politikalar ve planlar(5. Madde), Bilgi alışverişi ve güven-artırma(6. madde), Devletlerin işbirliği yapma ödevi(7. Madde), Devletlerin egemen eşitliği, ülke bütünlüğü ve siyasal bağımsızlıklarına dair prensiplerin korunması (8. Madde), son maddede ise Birleşmiş Milletlerin rolü Birleşmiş Milletler içindeki uzman kuruluşlar ve diğer örgütler, kendilerinin ihtisas alanlarına girdiği ölçüde, bu Bildiri’de yer alan hakların ve prensiplerin tam olarak gerçekleştirilmesine katkıda bulunurlar denmektedir (<http://www.ombudsman.gov.tr>).

Görüldüğü üzere Bildiri’de azınlık kavramının tanımından kaçınılmış ve azınlığa mensup bireyler olarak azınlıklara kollektif değil bireysel haklar verilmiştir. BM İnsan Hakları Komitesi, 2 Kasım 1994 tarihli çekincelere ilişkin Genel Görüşünde, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 27. maddesinin düzenlediği azınlık haklarının, bir teamül kuralı niteliğine sahip olduğunu ifade etmişse de, Sözleşmenin bu hükmü, olağanüstü durumlarda askıya alınamayacak dokunulmaz hakları sayan, aynı Sözleşmenin 4/2. maddesi çerçevesinde, dokunulmaz bir hak oluşturmamaktadır. Ayrıca, azınlık haklarının uluslararası korunması konusunda, özellikle evrensel ölçekte, ayırım gözetmeme ilkesinin önüne geçen ve hukuk olarak kabul edilen genel bir uygulamanın varlığını tespit etmek güç görünmektedir (Göçer, 2002:165).

Sonuç

Uluslararası barış ve güvenliğin devamlılığı açısından uluslararası denetim mekanizmalarının ortaya çıkmasıyla insan hakları ve azınlık hakları konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır. Uluslararası hukukta 1648 Westfalya barışından itibaren devletlerin egemenlik bakımından eşit olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu dönemden itibaren, bireyin devlet karşısında önem kazanması Fransız Devrimi ile güçlenmiş ve temel bir siyasal görüş haline gelmiştir. Bireyin devlet karşısında önem kazanmasının etkisiyle bireylere önce devlet otoritesi karşısında anayasal koruma güvenceleri tanınmıştır. İç hukukta bireylere sağlanan güvencelerin giderek devletler hukuku alanına da yansımaları olmuştur. Günümüzde ise devletlerin egemenlik bakımından eşitliği ilkesi BM Şartında yer almaktadır.

* 1. Madde-Devletler, kendi ülkeleri üzerindeki azınlıkların varlığını ve ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel kimliklerini korur ve bu kimlikleri geliştirmeleri için gerekli şartların oluşmasını teşvik eder. Devletler bu amacın gerçekleştirilmesi için gerekli yasal ve diğer tedbirleri alır.

Siyasi olarak, hak iddialarının arkasındaki temel itici faktörlerden biri genellikle zayıf olanı koruma isteği olmuştur. Bu itibarla uluslararası bir örgüt olan BM kapsamında yapılmaya çalışılan azınlık hakları düzenlemeleri incelenmeye çalışılmıştır. Günümüze kadar yapılan sözleşmeler olan BM Şartı, BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve 1993 tarihli Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirilerinde temel insan haklarının yanı sıra azınlık hakları konusunda da önemli bazı düzenlemeler yapılmıştır. Soykırım suçu ve ırk ayrımcılığı kavramlarından ne anlaşılması gerektiği konusunda tanımlamaları yapılmıştır. Ancak ulusdevletlerin ortaya çıkmasıyla gündeme gelmeye başlayan azınlık kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Azınlıklardan doğrudan bahsedilen BM Sözleşmesinin 27. Maddesi kapsamında ise azınlıkların etnik, din ve dinsel haklarından söz edilmiştir. 1993 tarihli Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri’de ise azınlığa mensup bireylerin haklarından söz edilmektedir.

Sonuç olarak günümüze kadar BM çerçevesinde yapılmaya çalışılan Sözleşmelerde devletlerin gönüllülük temeli üzerinde durularak kendi istekleriyle uluslararası denetim mekanizmalarına katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Hem uluslararası hukuk hem de uluslararası ilişkiler alanında önemini koruyan konulardan biri olan azınlık hakları düzenlemeleri konusunda hakların muhataplarının kimler olacağının belirlenmesi bu hakların verilmesi kadar önem arz etmektedir. Ancak bu zamana kadar yapılan çalışmalarda görüldüğü gibi soykırım suçu ve ırk ayrımcılığı kavramları gibi devletlerin üzerinde mutabık kalabilecekleri bir azınlık kavramı tanımlanamamıştır. Dolayısıyla bu anlam karmaşasının çözüme kavuşturulmasının ardından verilen hakların muhataplarına uygulanıp uygulanmadığı incelenebilecektir.

Kaynakça

- ACER, Yücel ve KAYA, İbrahim, (2010), “Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı”, USAK Yay., Ankara.
- ARSAVA, Ayşe Füsün, (1993), “Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi”, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara.
- BOUCHET-SAULNIER, Françoise, (2002), “İnsancıl Hukuk Sözlüğü” (Çev: Selahattin Bağdatlı), 2. Basımdan, 1. Baskı, İletişim yay., İstanbul.
- DOĞAN, İlyas, (2008), “Devletler Hukuku”, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- KUÇURADI, İoanna, (2001), “İnsan Haklarının Gelişimi: “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, Bilimsel Toplantı Serileri: 9, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2001.
- KURUBAŞ, Erol, (2006), “Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı”, 2. Baskı, Asil Yay., Ankara 2006.
- DÖNER, Ayhan, (2003), “İnsan Haklarının Uluslararası alanda Korunması ve Avrupa Sistemi”, Seçkin Yay., Ankara.
- GÖÇER, Mahmut, (2002), “Uluslararası Hukuk ve İnsan Haklarının Uluslararası Korunması”, Seçkin yay., Ankara.
- ÜNAL, Şeref, (1995), “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, TBMM Basımevi, Ankara.
- ÜNAL, Şeref, (1997), “Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku”, Yetkin Yayınları, Ankara.

Makaleler:

- ALPKAYA, Gökçen, (2011), “BM’de Irksal Ayrımcılık Yasağı, Erken Uyarı ve Soykırım Suçunun Önlenmesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 66, No. 3.
- ALPKAYA, Gökçen, (1992), “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, *TODAYE İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 14, Sayı 1., İnternet Kaynakları:
- BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, <http://www.tbmm.gov.tr/-komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>, Erişim Tarihi: 29 Nisan 2014.
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411.asp?oid=sub4-1&r=8/1/2014-%209:52:22%20PM&selid=23>, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2014.
- International Covenant on Civil and Political Rights, <http://www.ohchr.org/-en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2014.
- İnsan Hakları, <http://www.unicankara.org.tr/today/4.html>, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2014.
- Soykırım suçunun önlenmesine ve cezalandırılmasına dair sözleşme, <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411.asp?oid=sub41&r=8/1/2014%209:52:22%20PM&selid=23>, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2014.
- Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilse-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarına-Dair-Bildiri.pdf>, Erişim Tarihi: 24 Mart 2014.

ŞİDDET VE TÜKETİM KISKACINDA ÇOCUKLUK Televizyon Üzerine Ampirik Bir Çalışma *

CHILDHOOD IN THE GRIP OF VIOLENCE AND CONSUMERISM An Empirical Study on Television

Mustafa YAĞBASAN¹

İhsan KURTBAŞ²

Öz

Geçmişte çocukların temel olarak iki tane bilgilenme/etkilenme kaynağı vardı; anne-baba ve eğitimciler. Günümüzde bu kaynaklara başta sosyal medya gibi yeni iletişim teknolojileri olmak üzere, televizyon da eklenmiştir. Çocukların gündelik pratiklerinin çeşitliliğindeki sınırlılık ve geleneksel aile rolünün kaybolması, televizyonu çocuğun bireysel bilgisini oluşturan ve yaratan temel aygıt konumuna getirdiği gibi, adeta ona “bakıcı rolü” de yüklemiştir. Ancak televizyon; bir model oluşturma yoluyla çocuğa ve çocukluğa zarar vermenin yanında, fiziksel, psikolojik ve sosyal daha birçok tahribatlara neden olabilmektedir. Çocuk ve televizyon arasındaki etkileşim bir yandan ulusların sosyal yapılarına göre şekillenirken, öte yandan televizyon yayınlarının içeriklerine göre farklılaşabilmektedir. Neticede çocuk(luk), kendi dışındaki dünyanın bilgisine açıldığı anda, bozulmakta, kendine özgü saflığını yitirmekte ve sahici değerlerinden ve tanımlayıcı özelliklerinden uzaklaşmaktadır. Bu noktada sorun, kitle iletişim araçlarının, rating kaygısıyla, çocukları şiddet ve tüketim sarmalının içine almalarıdır.

Bu çalışma oto-kontrol [televizyon kurumlarında] ve kontrol [devlet nezdinde-ebeveynlerde-eğitim kurumlarında-sosyal hizmet birimlerinde] mekanizmalarının olmaması ya da daha iyimser bir ifadeyle yetersiz olması münasebetiyle çocukluğun şiddet ve tüketim kiskacında tükendiği ve çocukların televizyonun olumsuz etkilerine karşı daha savunmasız oldukları yönünde bazı hipotezlere dayanmaktadır. Bu hipotezleri test etmek üzere iki farklı teknik kullanılmıştır. Birincisi, çocuklara ana teması şiddet olan fiktif (hayali) bir senaryo (sinopsis) anlatılmış ve mülakat yoluyla anlık tepkilerine ilişkin alımlama analizi (recetion analyse) yapılmıştır. Burada amaç, çocukların fiktif bir şiddet senaryosunu nasıl yorumladıklarını anlayarak televizyondaki şiddet kodlarının nasıl alımlandığını analiz etmektir. İkincisi ise akıllı işaretlerin çocuklar tarafından ne kadar tanındıkları, televizyon-çocuk etkileşiminde ebeveynlerin ne kadar etkin oldukları, çocukların hangi kitle iletişim araçlarını ne kadar süreyle takip ettikleri, bu sürenin ders ve oyun

---

* Bu çalışma 20-22 Ekim 2008 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen 5. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuş ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır. Bildiriye güncel eklemeler yapılmış ve çalışma yeniden gözden geçirilerek makale haline getirilmiştir.

¹ Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, myagbasan@firat.edu.tr.

² Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ardahan Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi (ARESAM) Müdürü, ihsankurtbas@ardahan.edu.tr.

etkinlikleri içinde ne kadar yer kapladığı ve çocukların reklam gibi tüketim çağrılarında nasıl tepki verdiklerine ilişkin anket uygulamasıdır. Buradaki temel gaye ise reklam özelinde çocukların televizyona ilişkin savunma(sızlık) sınırlarını tespit etmektir. Elde edilen çarpıcı sonuçlar hipotezleri doğrulamış, bu verilerden hareketle yeni yol haritaları oluşturulmuş ve çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk(luk), Televizyon, Şiddet, Tüketim, Reklam, Alımlama Analizi

Abstract

In the past there were basically two sources of information/influence for children; parents and educators. At the present time, television has also been added to these sources, especially new communication technologies such as social media. The limitations in everyday practices of the children and loss of traditional family role have caused the television both to become a device that forms and creates their individual information and to assume a role almost as "babysitter". However, the television causes many other physical, psychological and social damages, in addition to its harmful effect to be a model on them and their childhood. The interaction between the children and the television, on the one hand, takes a shape in accordance with the social structures of nations, on the other hand, differs according to the contents of the television broadcasting. Eventually the child (hood) corrupts, loses its distinctive purity and moves away from the genuine values and definitive characteristics at the time it opens to the world outside its own. At that point, the problem is that the mass media exposes the children to violence and consumption by rating concerns.

This study bases on some hypothesis that on the ground that there are not any self-control [in the television companies] and control [in the eye of the state-the parents-educational institutions-social service units] mechanisms, or with a more optimistic expression, these mechanisms are insufficient, the childhood is spent in the grip of violence and consumption and the children are more defenseless against the negative effects of the television. Two different techniques were used to investigate these hypotheses. First, a fictitious scenario (sinopse) in which the main theme is violence was told to the children, and an analysis of reception was carried out in relation to their instant responses by means of interviews. The purpose here is to mention how the children consider violence codes on television by understanding how they interpret a fictitious scenario of violence. Second is the implementation of survey in relation to what extent the children recognize the smart signs, how effective the parents are in the television-child interaction, what mass media the children follow and how long, how much space this period takes up in the activities and games and how the children response to the calls of consumption such as advertising. The purpose is to determine the limits of the defense(lessness) for the children relating to the television, advertising in particular. Remarkable results obtained have confirmed the hypotheses; starting from the point of this data, new roadmaps have been formed and various solution proposals presented.

Keywords: Child(hood), Television, Violence, Consumption, Advertising, Recetion Analyse

Giriş

Günümüzde bir sosyalizasyon aracı olarak kitle iletişim araçlarının işlevsellik ve izlenebilirlik üzere iki önemli iddiası ve misyonu vardır. Bunlardan izlenebilirlik, televizyon kanallarının reklâm pastasından alacağı oranı belirlemede temel ölçüt olarak kullanılmaktadır. Liberalizmin bir yansıması olarak ürün, satış, kar mantığının televizyona da sirayeti ile rating uğruna izlenebilirlik kaygısı, toplumun bütün kültürel kodlarını etkileyen bir ‘aura’ya dönüşmüştür. Saldıran-savunan dikotomisinin tarafı olarak kitle iletişim araçları hedef kitlesini avlayacak çeşitli ve yeni stratejiler geliştirirken; izleyici de yoğun, çeşitli ve yer yer zararlı bulunduğu bu stratejilerden korunacak daha duyarlı savunma mekanizmaları ve politikaları geliştirmektedir. Bu süreçte, toplumsal ve ahlaki açıdan kitle iletişim araçlarının olumsuzluklarına karşı izleyicilerin refleksiz ve dirençsiz kalmaları çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. İzleyicilerin çocuklarla sınırlı tutulması ise, bu tartışmaları daha derin ve anlamlı kılmaktadır. Keza çocuklar enformasyonlara savunmasız şekilde maruz kalan, sosyal, fiziksel, psikolojik olarak da bu iletilerden en fazla zarar gören kesimi oluşturmaktadır. Aslında geleneksel toplumlarda, çocuk davranışlarının olgunlaşmasının referans kaynağını aile oluştururken, modern toplumlarında aileler söz konusu rolünü kitle iletişim araçları ile paylaşmak durumunda kalmışlardır. Çocukların gündelik pratiklerinin çeşitliliğindeki sınırlılık ve geleneksel aile rolünün kaybolması, televizyonu çocuğun bireysel bilgisini oluşturan ve yaratan temel aygıt konumuna getirdiği gibi, adeta ona “bakıcı rolü” de yüklemiştir. Artık kitle iletişim araçları bilgilendirme, haber verme, mal-hizmet tanıtımı yapma ve eğlen-dirme işlevlerinin yanı sıra, tüm kültürü kapsayan bir sosyalizasyon aracıdır. Başka bir açıdan bakıldığında ise, yetişkinlerin kitle iletişim araçlarını daha çok eğlenme odaklı, çocukların ise dünyayı tanıma ve anlamlandırma amaçlı takip edildiği söylenebilir. Bu bağlamda; benimseme kabiliyetinin daha hızlı, algılama perspektifinin ise daha zayıf olması; bilgi akışının çoğunlukla tek yönlü olması, kurmaca ve gerçek arasındaki farkın ayırt edilememesi gibi nedenlerle çocuk(luk) kitle iletişim araçlarının tesirlerine daha açıktır. Hayatı algılama tarzını ve bu algılayış üzerinde meydana gelen erozyonu salt televizyona dayandırıp bir kaygı görüngüsüne dönüştürmek kuşkusuz yanlış olacaktır. Ancak, günümüzde kitle iletişim araçları olmadan bir yaşamın mümkün olamayacağı gerçeği ve kitle iletişim araçlarının bireysel ve toplumsal psikoloji ile kültür üzerinde yarattığı tahribat, sorunsala dönüşen bu dünyaya yeni yol haritaları sunmayı ve kökleşen sorunlara farklı çözüm önerileri getirmeyi zorunlu kılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Televizyon ve Çocuk“luk”

İnsanın sosyal ilişkilerinde temas ettiği her kişi ve kurum, sosyalleştirici bir rol oynamaktadır (Oktay, 1996: 141). Geçmişte çocuklar için iki bilgilendirme kaynağı olan ebeveynler ve eğitimcilere günümüzde üçüncü unsur olarak başta televizyon olmak üzere kitle-iletişim araçları da eklenmiştir (Öztürk, 1985: 23). Yoshiaki’ye

göre; aile içi hiyerarşide ve ilişkilerde televizyonun aile reisi şeklinde konumlandırılması “Babasız Toplum” anlamına gelmesine zemin hazırlamaktadır (1989: 119). Dolayısıyla, ailenin tek ya da temel kurum olduğu toplumlarda, çocuk davranışlarının şekillendirilmesi kaynağını ebeveynler oluşturabilirken, günümüzde aile bu özelliğini diğer kurumlarla paylaşmak zorunda kalmıştır (Kuruoğlu, cocukaile.com). Bu bağlamda, televizyonu salt siyasal güç ya da eğlence aracı olarak değil, tüm kültürü yaratan bir sosyalizasyon aracı olarak görmek gerekmektedir (Batmaz, 1998: 3).

Televizyonun bir araç olarak etkisi, onun yaşamımızın parçası olmasıyla ilintilidir. Televizyonsuz bir yaşamın sürdürülebilirliği ise bu aktivitenin yerini dolduracak diğer medya tüketimlerinin anlamlı kılınmasına bağlıdır (Joyce, 1979: 291). Bu açıdan televizyon alışkanlığı psikolojik bir sorun olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, bu olguyu destekleyen fiziksel ve toplumsal etmenler de bulunmaktadır. Fiziksel etmen, aracın kolayca erişilebilir olması ve maddi yük getirmemesi ile alakalıdır. Ayrıca televizyon, seyretme eğilimiyle birlikte farklı işlerin yapılabilmesine az izin veren bir araçtır (Mutlu, 1997: 53-55) ve sosyal ilişkileri düzenleyebilmesinin yanı sıra, fiziksel, psikolojik ve toplumsal fonksiyonlar nedeniyle gündelik yaşamın yapısında, şimdiye kadar başka hiçbir aracın veya yeniliğin gerçekleştiremediği ölçüde bir etki yaratabilmektedir. Bu etki kendisini eğitim ve öğretim açısından da her geçen gün daha da belirgin bir şekilde hissettirmektedir (Celkan, 1989: 102).

Çocukların televizyonu nasıl anlamlandığına belirleyicisi olarak bilişsel yetilere, hatta bu yetilerden çok deneyimlere ağırlık vermek gerekmektedir. Bandura’ya göre; insanlar üç ayrı şekilde öğrenirler: “Dolaysız”, “gözlemsel” ve “simgesel” (Mutlu, 1997: 62). Ruhsal gelişimin ve insan ilişkilerinin oluşumunda oldukça önemli işleve sahip olan taklit etme, televizyonun temel öğretme biçimine uygun düşmektedir (Gökva, 1998: 84). Çocukların tutum ve davranışları model edinmeleri bir yönü ile bilinçaltının beslenmesi, bir yönü ile de bilinçli öğrenme yolları ile gerçekleşir. Görsel ve sözel bir iletişim aracı olarak televizyonlar, özellikle çocukluk yaşlarında etkin izler bırakmakta ve modeller oluşturmaktadır (Batlaş, 1997: 21). The Guardian gazetesinin haberine göre Batı ülkelerinde her çocuk, yılda ortalama 900 saat televizyon başında kalmasına rağmen; aynı süre içinde okulda geçirdiği zaman ise sadece 700 saattir (cocukdunyasi.net). İlgi çekici, hareketli uyarıcılardan hoşlanan çocuklar için televizyon, vazgeçilmez bir eğlence aracı olup (Erden 2001:59) bu etkiler genellikle olumsuzdur (Timisi, 1998: 46). Bunun nedeni, çocuğun zihinsel özelliklerinden dolayı izlediklerini yetişkinler gibi algılayamaması ve farklı bir biçimde etkilenebilmesidir. Onlar, toplumda kendi yerlerini öğrenmek amacıyla içinde yaşadıkları toplumu gözlemlemektedirler. Bu eylemi gerçekleştirirken yetişkinlerden yeterince yardım almamakta, daha çok televizyona yönelmektedirler (Çaplı, 1996: 1337). Bu durum birçok ülkede çocuk ve çocukluğu korumaya yönelik kural, yasa ve teamülleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin; Almanya’da televizyon programları çocuk ve genç ayrımı şeklindeki bir sınıflandırma ile üretilmekte ve kanallar yayın yaparken çocuk-genç ayrımını göz önünde bulundurmaktadır (Ma-

latzke, 1979: 24-25). Çocuk psikiyatrisi Yazgan (akt. Aydın, 2003: 14), küçük yaşlarda televizyon izlemenin pek çok çocukta sözel becerilerin gelişip güçlenmesinin önünde engel oluşturduğunu ve bu yaşlarda oluşan geriliğin kalıcı olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, ilke olarak 3 yaş altı çocukların televizyon ve reklâm seyircisi olmamaları gerektiğini söylemektedir. Bu da yalnızca ebeveynlerin inisiyatifini gerektirmektedir.

Çocukların televizyon programlarından aldığı tat, cinsiyet ve zekâya göre değişmekle birlikte, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ailelerin çocukları eğlence ve fantezi türünü daha fazla seyrettikleri yapılan araştırmaların sonuçlarıyla ortaya konulmuştur (Rigel 1995: 211). Araştırmacılara göre yetişkinlerin bile çoğu zaman televizyondaki fanteziler ile gerçek dünya arasındaki ikilemi çözemediklerini göstermektedir (Greenberg, 1979: 139).

1.2 Konuyla İlgili Ampirik Yaklaşımlara Genel Bir Bakış

“Çocuk” kavramı, içerisinde birçok anlamı barındırmakta ve saflığın, güzelliğin, günahsızlığın simgesi olarak kabul edilmektedir. Çoğunlukla, kaygısızlık, mutluluk, masumluk, bilinçsizlik sözleri çocukluğu çağrıştırır. Bu değerler dizisinin etkisi ile çocuk ve çocukluk kavramları tüm dünyada ve ülkelerde toplumların en duyarlı olduğu konuların başında gelmektedir (Erarslan, İnsanbilimleri.com). Televizyondaki reklâm ya da programlarla tüketim alışkanlığı kazandırılan, şiddeti içselleştiren çocuklar, aynı zamanda cinsiyet rol tanımlarını da öğrenmektedir. Bu tanımlarda; kadınların zayıf, pasif, her zaman erkekten yardım talep eden, kurtarılmayı bekleyen taraf, erkeklerin ise evin geçimini sağlayan, yarışmacı, aktif, kurtarıcı, güçlü, hizmet talep eden taraf olduğu görülmektedir. Bu olumsuzluklar ayrıca kültürün yapı taşlarından olan dil üzerinde de tahribatlara neden olabilmekte ve bunu iki biçimde yapmaktadır. Kullanılan sözcük sayısının azalmasını sağlayarak veya kullanılan ana dili yozlaştırarak. Bu durum, yabancı kaynaklı programların yanı sıra, yerli programlarda da Türkçenin yanlış, kötü, yabancı özentili ve kısır bir şekilde kullanılmasından ileri gelmektedir (Kuruoğlu, cocukaile.com).

Televizyonun önemli tesiri de tüketim ideolojisi üzerinedir. Bugün medya başlı başına bir tüketim dünyası oluşturmuştur. İnsanın “homo economicus” olarak nitelendirildiği modern dönemin karakteristik özelliklerinden biri, hiç kuşkusuz tüketim kültürünün hayatın her alanını kuşatmış olmasıdır. Ontolojisini “kaynakların sınırlı, ihtiyaçların ise sınırsız” olduğu yaklaşımına dayandıran modern iktisat, sürekli ve daha fazla tüketimle beslenen kapitalist bir kâr döngüsünün de zemini olmuştur. Artık yaşamak için tüketen değil, tüketmek için yaşayan insanların olduğu bir dünyadan söz edilebilir (setav.org). Bu süreçte moda ve reklâmın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Belirli bir ürün ya da hizmetin satışını arttırmaya yönelik kısa vadeli bir ikna stratejisi/yöntemi olan reklâm (Oktay, 1996: 251); hareketli olması, sahnelerin kısa sürmesi ve görüntülerin değişkenliği ile izlerlikte çekicilik yaratırken, mesajın müzik ve sloganlarla verilmesi ve sık tekrarlanması televizyon izleyicisinde güçlü bir hatırlama sağlar (Timisi, 1998: 46). Özellikle reklamlarındaki müzikler,

efektler, çocuk sesleri, kadın sesleri, görsel değişkenli sesler, vokal fenomenleri, sessel değişkenlikler, kafiyeler, tekrarlar, sahnelerin tempo değişimindeki aliterasyonlar, konular, karakterler vs. gibi etkin unsurlar çocukları ve gençleri daha fazla etkilemektedir (Barth, 1995: 18). Özellikle çocuklar, doğumlarından itibaren TV izlemeye başlamakta, bir beceri gerektirmediğinden erken yaşlarda reklâm izler kitlesinin önemli bir parçası olmaktadır. Zira elinde eskisinden daha fazla para olması, ailelerin marka seçimlerinde etkin faktör olarak görülmesi gibi nedenlerle (Kuruoğlu, cocukaile.com) çocuklar, artık, reklâmcının evdeki temsilcisi haline gelmiştir (Akbulut, bianet.org). Bunun yanı sıra günümüzde birçok ticari mesaj; oyun, bulmaca, eğlenceli film, kulüpler veya bir ders şeklinde kılıf giydirilerek iletılmektedir. Bu tür gizli reklâmlar özellikle 12 yaşı altı çocukları hedef aldığında daha önem kazanmaktadır. Bu yaş altındakiler savunma zaaflarından ötürü reklâmları yetişkinler kadar sorgulayamamaktadır (Hürel, 1999: 36). Almanya’da yapılan bir araştırmada; 4-14 yaş arası çocuklar günlük ortalama 15 dk. televizyon seyrettikleri, reklamları sevdikleri, bağımlı oldukları, rahatsızlık duymadıkları, izledikleri reklam ürünlerinden etkilendikleri, sahip olmak istedikleri ve % 37’sinin reklam ve program arasındaki farkı algılayamadıkları görülmüştür (Charlton, u.a., 1995: 73).

Çocukların ekonomik potansiyel oluşturmaları kanalların da dikkatini çektiğinden üreticiler, yapımcılar üzerinden yayıncılık ilkelerini çiğneyerek, oyuncular, içecekler veya hazır yiyeceklerden oluşan mallarını satmayı hedeflemişlerdir. Çizgi filmlerle satışı önceden planlanan oyuncak figürler televizyonlar tarafından çocuklara pazarlanmaktadır (Kaskun ve Öztunç, ilef.ankara.edu.tr). Çocuk, çizgi filmini izlediği karakterin, reklâmını da izlemekte, daha sonra oyuncak olarak bu karaktere ulaşmakta, tişört olarak giyinmekte ya da gündelik yaşamın bir anında kullanacağı nesneye dönüşmektedir (Timisi, 1998: 46). Çocuğun bu tür baştan çıkarıcılıktan az etkilenmesi eğitim ile çözülebilir (Kapferer, 1991: 263). Ebeveyn ve çocuğun eğitimli olma beklentisinin yanında reklâmcıların ve reklam-verenlerin de bu süreçte otokontrol yoluyla iletilerinin içeriklerine dikkat etmesi gerekmektedir. AB’ne üye bazı ülkelerde reklâmcılar, reklâmı yayınlamadan önce denetim kurullarına götürmekte ve içerik incelemesinden sonra yasallığını değerlendirmektedir. Bu yöntemle reklâmı yayınlayan kuruluşlara sorumluluk yüklenmektedir (Hürel, 1999: 36).

Televizyonun bir diğer tesiri ise birey ve toplum nezdinde şiddeti normalleştirme, edebileştirme (estetize etmesi) ve yaygınlaştırmasıdır. Şiddeti, en genel haliyle saldırganlıkla bağlantılı davranış biçimi olarak tanımlamak mümkündür (Mutlu 1997: 55). Sosyolog Niebur, şiddeti, “kişileri veya malları yaralamaya ya da yok etmeye yönelik doğrudan veya dolaylı eylem” olarak tanımlamaktadır. Kitle iletişim araçlarının yayılması ile seyirci/dinleyici/okuyucuya sunulan şiddet eylemleri ve suçlu davranış biçimleri kitle iletişim araçları arasındaki ilişki sorununu öne çıkarmaktadır (Kaskun ve Öztunç ilef.ankara.edu.tr). Şiddet, çocukların davranışlarına, sözlerine, oyunlarına yansımaktadır. 3-4 yaşından başlayarak 12-13 yaşına kadar günde ortalama 1-2 saat çizgi film izledikleri, gençler ve erişkinler için hazır-

lanan televizyon programlarını da seyrettikleri düşünüldüğünde, çocukların yoğun şiddet bombardımanı altında kaldıkları görülür (Akarcalı 1996: 560). Williams, Zabrack ve Joy (1982) ABD ve Kanada'daki televizyon programlarında saat başına ortalama 18.5 saldırı edimi bulgulamışlardır. Bu edimlerin % 9'u fiziki şiddettir. Sözlü saldırı edimlerini de içeren daha geniş anti-sosyal davranış kullanıldığında, program saati başına 12, sözlü anti-sosyal davranış biçimi olarak da 26 edim saptanmıştır. Washington civarında 10 yerel kanalı tek bir gün ve 18 saat sürece izleyen bir çalışmada, 1.846 şiddet olayı saptanmıştır (Mutlu, 1997: 57-61). Araştırmalara göre 5 yaşındaki bir çocuk her gün programları seyrederek 15 yaşına geldiğinde 18000 cinsel taciz, saldırı, kavga ve işkence yolu öğrenebilmektedir (Kaskun ve Öztunç ilef.ankara.edu.tr).

Çocukların isteyerek ya da istemeyerek şiddete maruz kaldıklarını ortaya koyan birçok araştırma vardır. Baltaş'ın (1997: 21) araştırmasına göre; 3-5 yaş arası okul öncesi çocuğun, günün 6 saatini televizyon karşısında geçirdiği varsayıldığında, haftada 107.5, yılda toplam 5590 dolayında cinayet, ölüm, intihar ve öldürme üzere planlanmış; bıçakla, silahla ya da döverek yaralama görüntüsü izlediği belirlenmiştir. 6-10 yaş arasındaki ilkökul çocuklarının hafta içi 4 saatini televizyon karşısında geçirdiği düşünülürse bu oranın haftada 88.9'a, yılda toplam 4623 civarına ulaşabileceği tespit edilmiştir. 11-17 yaş arası çocukların ise hafta içi 2, hafta sonu 4 saat izlediği düşünülmüş ve 1 haftada 53.6, 1 yılda 2787 görüntü izledikleri belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre; 3 yaşından 17 yaşına kadar, bir çocuğun toplam 59.534 cinayet, yaralama ve ölüm görüntüsü izlediği belirlenmiştir.

Televizyondaki şiddetin etkileri üzerine yapılan araştırmalar, sonuçta dört temel teori üzerine yoğunlaşmaktadır (Rigel, 1995: 215). *Catharsis (Arunma) Teorisi*: Saldırganlık dürtülerinin açığa vurulması ya da boşaltılması ile azaltılabileceği görüşü. Bu teoriye göre, TV'deki şiddetin kişiyi gerçek yaşamındaki şiddetinden, kızgınlığından arındırma gibi bir yararı vardır. *Saldırgan Örnekler Teorisi*: Bu teoride televizyonda görülen şiddet, seyircinin heyecanını artırır ve zaten öğrenilmiş olan davranışlar içinde var olan saldırganlık için katalizör (ateşleyici, hızlandırıcı) görevi üstlenir. *Takviye Saldırganlık Teorisi*: Bu teorinin içinde önemli olan, zaten saldırgan olan kişinin, TV'deki şiddeti gerçek hayatta kullanabilmek için bir deneyim olarak görmesidir. *Deneyisel Öğrenme Teorisi*: Saldırgan davranışlar, şiddet programları seyredilerek öğrenilir. Bu teori daha çok küçük yaştaki çocuklara uygulanabilir. Çünkü onlar büyüme çağındadırlar ve içinde buldukları ortamın yaşamı öğrenmelerine kesin olarak etkisi vardır. Bu farklı teorilerin biri ya da birkaçındaki gibi duygu-düşünce-davranış (şiddet) edimini içselleştiren-dışavuran-sosyalleşen çocuk, duygu-düşünce-davranış edimlerini yorumlama noktasında da gerekli hassasiyetten uzaktır. Mücadele bu üç etkenin uyumlu bir işbirliği ile etkili olabilir (Mutlu, 1997: 71). Dolayısıyla çocukların yayın izleme saatlerinde zorunlu olmadıkça şiddet sahnelerine yer verilmemeli ve taklit edilebilen şiddet dramları yayınlanmamalıdır. Ayrıca hayranlık duyabilecekleri ve özdeşim kurabilecekleri karakterlerin amaçlarına ulaşmak için şiddet kullandıkları izlenimi verilmemeli ve zarara yol

açmadığı izlenimini verecek biçimde yayın yapılmamalıdır (Tokgöz, 1999: 21). Ayrıca bu bağlamda pedagojik içerikli yayınlar da önem arz etmektedir. Etkisi tartışılmakla beraber, dünyaca ünlü “Sesame Street” (Susam Sokağı) çocuklar açısından bu tür etkinliğe örnek gösterilebilir (Kübler, 1989: 73).

2. Ampirik Çalışma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın *temel amacı*; televizyonda oto-kontrol ve kontrol mekanizmalarının yetersiz ya da işlevsiz olması münasebetiyle çocukların şiddet ve tüketim sarmalına kolayca girdiği ve televizyonun olumsuz etkilerine karşı daha savunmasız oldukları yönündeki bazı hipotezlerin doğruluğunu araştırma ve analiz etmektir.

Çalışmanın diğer alt amaçları ise şunlardır: (a) Çocukların televizyonu izleme süreleri ve bu sürenin ders ve oyun etkinliklerine oranını bulgulamak; (b) Akıllı işaretlerin çocuklar tarafından ne kadar tanındıklarını ve dikkate alındıklarını anlamak; (c) Ebeveynlerin, çocuklarının izlediği program içeriklerini, televizyon izleme sürelerini denetleyip denetlemedikleri ve çocuğa eşlik ederek çocuğun gelişimini olumsuz etkileyecek enformasyonlara anlık müdahale edip etmedikleri gibi işlevlerini araştırmak (d) Çocukların reklam gibi tüketim çağrılarına verdikleri tepkilerden, savunma(sızlık) sınırlarını tespit etmek; (e) Çocukların muhtemel bir şiddet senaryosuna verdikleri tepkiden hareketle; şiddet edimlerinin “saldırganlık dürtülerinin açığa çıkması yoluyla boşalmaya-azalmaya” mı sebep olduğunu yoksa, “şiddet davranışının çocuğun içinde var olan saldırganlık için katalizör-ateşleyici görevi” mi gördüğüne dair tartışmalara açıklık getirmektir.

2.2. Araştırma Metodolojisi

Bu araştırmada ‘katmanlaşmış gelişigüzel örneklem’ (Geray 2004:150- 96) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verileri iki ayrı teknik kullanılarak elde edilmiştir. Birincisi, çocuklara ana teması şiddet olan fiktif (hayali) bir senaryo (sinopsis) anlatılmış ve mülakat yoluyla anlık tepkilerine ilişkin ‘*alımlama analizi*’ (*reception analyse*) yapılmıştır. İkincisi çocukların daha çok hangi kitle iletişim aracı üzerinden, şiddet ve tüketim enformasyonlarına nasıl, ne kadar süreyle maruz kaldıkları gibi değişkenleri anlamaya ilişkin ‘*anket*’ uygulanmıştır.

Çalışmanın örneklemini iletişim (medya) eğitimi veren Elazığ İletişim Meslek Lisesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma “teenage” grup olarak bilinen 13-19 yaş aralığındaki ergenler arasından şans kura (random) yöntemi ile seçilen 15-16 yaş arasında 18 öğrenci ile yüz yüze görüşme yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bu öğrencilerin ergen olması ve medya okur-yazarlığı konusunda daha bilgili-bilinçli olması örneklem olarak seçilmelerinde etkili olmuştur. Böylece medya okur-yazarlığı konusunda eğitim almış, gençliğe adım atan ergenler üzerinde televizyonun etkilerinin daha iyi anlaşılacağı öngörülmüştür.

2.3. Bulgular ve Değerlendirme

Çocukların En Çok Takip Ettiği Kitle İletişim Aracı

Tablo 1: Öğrenciler Tarafından En Çok Takip Edilen Kitle İletişim Araçları

Televizyon	Radyo	İnternet	Toplam
14	2	2	18
% 77,8	% 11,1	% 11,1	% 100

Öğrencilerin çok büyük bir çoğunluğu (%77,8) kitle iletişim araçları içerisinde en çok televizyonu takip etmektedir. Televizyonun diğer kitle iletişim araçlarına oranla daha çok tercih edilmesinde hareketlilik, görsellik-sözellik ve müziğin aynı anda-bir arada bulunmasının etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda internet gibi yeni iletişim teknolojilerine göre televizyonun daha çok takip edilmesi, çalışmanın içeriği ile araştırmanın sonuçlarının paralel olduğunun göstergesidir.

Çocukların Ders Dışı Süreyi Değerlendirme Alışkanlıkları

Tablo 2: Ders Dışı Süreyi Değerlendirmeye İlişkin Bulgular

TV	Arkadaşlarla	İnternet	Spor	Müzik-Gezinti	Toplam
10	4	2	1	1	18
% 55,5	% 22,2	% 11,1	% 5,6	% 5,6	% 100

Anlaşıldığına göre, çocukların ders dışı etkinliklerde televizyon önemli bir yer tutarken; sosyal etkinlikler daha sınırlıdır. Bu durumda oyun ve diğer sosyal etkinliklere ait zamanın da televizyona ayrıldığı görülmektedir. Gerek televizyonun en fazla tercih edilen kitle iletişim aracı olması; gerekse oyun ve ders dışındaki etkinliklerin süresinden kısılarak televizyona zaman ayrılması, dikkatlerin televizyona odaklanmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede olumsuzlukları salt televizyona dayandırmak haksızlık olacağı gibi, yayıncıların da kural, yasa ve teamüllerin yanında otokontrol mekanizmalarını da işleterek sağlıklı bir toplumun inşasına katkı sunması gerektiği ortadadır. Diğer taraftan otokontrol mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumlarda ise belli standartları içeren kontrol mekanizmaları devreye girmelidir.

Çocukların Televizyon İzleme ve Oyun Oynama Süreleri

Tablo 3: Öğrencilerin Televizyon Seyretme Ve Oyun Oynama Sürelerine İlişkin Bulgular

	0 saat	1-2 saat	3-4 saat	5-6 saat	7-8 saat	Toplam
Hafta içi Tv seyretme süresi	-	9 kişi	6 kişi	1 kişi	2 kişi	18
	% 0,0	% 50,0	% 33,3	% 5,6	% 11,1	% 100
Hafta sonu Tv seyretme süresi	-	4 kişi	5 kişi	6 kişi	3 kişi	18
	% 0,0	% 22,2	% 27,8	% 33,3	% 16,7	% 100
Hafta içi oyun süresi	11 kişi	6 kişi	1 kişi	-	-	18
	% 61,1	% 33,3	% 5,6	% 0,0	% 0,0	% 100
Hafta –sonu oyun süresi	8 kişi	4 kişi	5 kişi	1 kişi	-	18
	% 44,4	% 22,2	% 27,8	% 5,6	% 0,0	% 100

Oyun, çocuğun kendisini ifade edebildiği, yeteneklerini geliştirebildiği, potansiyellerini kullanabildiği, dil, zihin, sosyal, duygusal ve motor becerilerini geliştirebildiği, doğal ve aktif öğrenme ortamıdır. Onun için oyun, araştırma, gözlem yapma, keşfetme, yeni beceriler geliştirme ve başarısızlık endişesi duymadan yeni ve değişik roller alma imkânı sunmaktadır. Ayrıca arkadaşlarıyla oynadığı oyunda paylaşma, yardımlaşma, çevre ile olumlu ilişkiler kurma, kurallara uyma, başkalarının haklarına saygı gösterme ve sorumluluk alma gibi temel toplumsal kuralları da öğrenmektedir. Çocuk için yaşamı öğrenme aracı olan oyun, fiziksel, duygusal, sosyal, zihinsel ve dil gelişimi açısından da önemlidir (Mangır ve Aktaş 2007). Bu çalışmada öğrencilerin yarısının günde 1-2 saat arasında televizyon seyrettikleri belirlenmiştir. Hafta sonları ise sürenin periyodik olarak arttığı görülmektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda öğrencilerin oyun oynama sürelerinin ise daha sınırlı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu sonuçlara göre; öğrencilerin okul dışı etkinliklerinde televizyon izlemenin önemli bir konumda olduğu, diğer sosyal etkinliklerin ise pek tercih edilmediği söylenebilir. Televizyon oyun alışkanlığı ve oyunun getirdiği kazanımı olamayan bir neslin yetişme sürecinin aracı konumundadır.

Çocukların “Akıllı İşaretler”i Tanımlarına ve Dikkate Almalarına İlişkin Bulgular

Akıllı İşaretler, televizyon yayınlarının içeriğiyle ilgili bilgilendirici bir sınıflandırma sistemidir. Bu sistem, televizyon yayıncılarının, anne babaların ve genelde toplumun, çocukları ve gençleri televizyon yayınlarının olası zararlı etkilerinden koruma sorumluluğunu yerine getirmelerinde onlara yardımcı olmak üzere tasarlanmıştır. Akıllı İşaretler sistemi, konuyla ilgili bağımsız uzmanlar tarafından geliştirilmiş karma bir sistemdir. Bu sistem, iki konuda bilgi vermektedir. Bunlar, programın olası zararlı içeriği ve programın hangi yaş grubuna uygun olduğudur. (a) *Programın olası zararlı içeriği:* Zararlı etkileri olabilecek içerik alanları; şiddet ve korku, cinsellik ve örnek oluşturabilecek olumsuz davranışlar (ayrımcılık, alkol ve

sigaranın aşırı kullanımı, madde kullanımı, yasa dışı davranışlar ile kaba konuşma/küfür) olarak belirlenmiştir. (b) Programın hangi yaş grubuna uygun olduğu: Programlardan etkilenme düzeylerine göre yaş grupları, Tüm izleyici, 7 yaş, 13 yaş ve 18 yaş olmak üzere dört grupta ele alınmıştır (rtukisaretler.gov.tr).

Tablo 4: Öğrencilerin “Akıllı İşaretler”i Tanımalarına İlişkin Bulgular

							
Tanıyanlar	17 % 94,4	18 % 100	18 % 100	18 % 100	16 % 88,9	3 % 16,7	4 % 22,2
Tanımayanlar	1 5,6	0 % 0,0	0 % 0,0	0 % 0,0	2 % 1,1	14 % 77,8	12 % 66,7
Kısmen Tanıyorum	0 % 0,0	0 % 0,0	0 % 0,0	0 % 0,0	0 % 0,0	1 % 5,5	2 % 11,1
Toplam	18 % 100	18 % 100	18 % 100	18 % 100	18 % 100	18 % 100	18 % 100

Ancak öncelikle hangi programa hangi işaretin konulacağı şeklinde bir çerçeve olmadığı gibi, sistemin, televizyon işletmelerinin inisiyatifinde olması uygulamanın tam anlamıyla amacına hizmet edememesi sorunu doğurmaktadır. Çalışmada, öğrencilerin verdiği yanıtlardan anlaşıldığı üzere akıllı işaretlerin birçoğunun tanındığı, ancak özellikle cinsellik içeren ve seyredilmesi sakıncalı olan işareti tanımadıkları anlaşılmıştır. Geleneksel Türk aile yapısında televizyon kumandasının ebeveynlerin (özellikle babanın) kontrolünde olduğu bilinmektedir. Ancak günümüzde neredeyse her evde birden fazla televizyon bulunmakta ve televizyondan gelen enformasyonlara karşı çocuklar çoğu zaman ebeveynlerin kontrolü dışında kalabilmektedirler. Ebeveyn kontrolünün olmadığı aile ortamlarında bu işaretlerin çocuklara olumlu katkı sağlayabileceği ve en azından bilinçli çocukların kendisini koruyabileceği düşünülebilir. Ancak elde edilen bulgulara göre, İletişim Meslek Lisesi öğrencilerinden bile, cinsellik ve şiddet içeren işaretleri tanımayanlar vardır.

Cocukların Televizyon İzlerken Ebeveynleri Tarafından Yönlendirilme ve Kontrol Edilme Durumları

Tablo 5: TV Seyretme Sürecinde Ebeveyn Kontrolüne İlişkin Bulgular

	<i>f</i>	<i>%</i>
Ailem yanımda bulunur. Onların denetimi olur	6	33,3
Ailem yanımda bulunmaz. Tek başıma izlerim	4	22,3
Ailem yanımda bulunur, ancak istediğimi seyrederim	3	16,6
Bilinçli denetim yok	5	27,8
Toplam	18	100

Çocukların önemli bir bölümü televizyon izleme sürecinde aile kontrolünden yoksundur. Bu veriler fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan en hassas dönemde olan ergen gençlerin televizyonunun olumsuz etkileri ile baş başa olduğunu göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; yayıncılık alanında faaliyet gösterenlerin ve düzenleyici kurulların her zaman için “polislik” yapamayacaklarının anlaşılması ve bu noktada ebeveynlerin de televizyon-çocuk ilişkisini denetim ve kontrol altına almalarının gerekliliğidir.

Çocukların Televizyondaki Reklamdan Etkilenme Durumları

Tablo 6: Öğrencilerin TV’deki Yayınlanan Reklâmlara Verdikleri Tepkilere İlişkin Bulgular

Televizyon reklâmı ilgimi çekiyorsa <u>izlerim/ürünü alırım</u>	10
Televizyon reklâmını kesinlikle izlemem/alırım	4
Televizyon reklâmını zevkle izlerim/almam	4
Toplam	18

Çocukların ebeveynlerin satın alma kararında etkili olabilmeleri nedeniyle pazarlama ve reklâm açısından çocuklar birincil hedef kitlesi konumundadırlar. Bu nedenle birçok reklâmcı, yetişkinleri hedefleyen ürünlerde onların ilgisini çekecek unsurlara yer vermektedirler. Araştırmanın sonuçlarında görüldüğü gibi reklâmlar çoğunlukla çocukların ilgisini çekmektedir. Ayrıca katılımcıların tamamı, bir ürünü tercih etmelerinde reklâmın etkisi olduğunu ifade etmiştir. Buna göre televizyon, çocukların sosyalleşme, algılama ve anlamlandırma süreçlerinde çok önemli bir yer tuttuğu gibi tüketim alışkanlıklarının oluşmasında da önemli bir işlev görmektedir.

Çocukların Şiddete Dayalı Senaryoya Verdikleri Tepkiler

Televizyon ile en çarpıcı tespitlerden biri, izleyicinin gerçek ve kurgu arasındaki farkı yitirdiğine dairdir. Bu durum, yayının içeriği ve kalitesi gibi faktörlere göre değişse de; çocukların gerçek ve kurgu arasındaki farkı ayırt edebilmesi daha güçtür. Bu çalışmada örneklem grubunu oluşturan deneklere fiktif bir senaryo anlatılarak, bir şiddet sarmalından nasıl kurtulacaklarına dair alımlama analizi yapılmıştır. Filmin senaryosunun sinopsisi kısaca şu şekildedir.

Bir çizgi filmde, sinema filminde veya dizi filmde (televizyonda izlediğiniz herhangi bir senaryoda) şiddet kullanan kötü adamlar, bir çocuğun ailesine/sevdiklerine zarar veriyorlar. Çocuk, silahla zarar veren bu adamları öldürüyor. Hatta olay esnasında birden fazla ateş ediliyor. Adam büyük bir acı içinde ölüyor. Çocuğun, kötü adama silahla ateş ettiği anda içinizde uyanan duyguyu nasıl anlatırsınız?

Tablo 7: Öğrencilerin Şiddete Dayalı Senaryoya Verdikleri Tepkilere İlişkin Bulgular

Haklı	Rahatlarım	Haksız/Yanlış	Şiddete karşıyım	Toplam
3	10	2	3	18
% 16,7	% 55,6	% 11,1	% 16,6	%100

Senaryo aktarımı sonrasında çocuklara cevaplarını kimlik bilgilerini belirtmeyecek şekilde bir kâğıda yazıp kutu içine bırakmaları istenmiştir. Açık uçlu olan bu sorudan alınan sonuçlar ilgili tabloda kategorize edilmiştir. Sorunun amacı silahın sıklığı anda deneklerin hissettiklerini anlayabilmektir. Çünkü televizyon endüstrisinin kendisi (yapımcılar, yayıncılar, şebeke yöneticileri, hatta reklâm verenler) televizyondaki şiddet ve olumsuz davranışlara ilişkin edimlere yorum getirirken, bireysel öldürme ve işkence sahnelerinde, şiddeti uygulayanın yüzünde ve karakterinde somutlaşan kötülük, hainlik, şiddete maruz kalanların mağduriyeti ve korkuları, şiddete tanık olanların yüzündeki ve davranışlarındaki dehşet, üzüntü ve tikslenme yaratır şeklinde yorum getirmektedir. Alınan yanıtların çoğunluğu bu hipotezi doğrulamamıştır. Çünkü deneklerden 13’ü bu davranışı haklı bulduğunu ve ölüm sekan-sında kendisinin rahatladığını söylemiştir. Örneğin 15 yaşındaki üç denek bu durumu şu cümlelerle betimlemiştir: “Çok rahatlarım. “Onun yerinde ben olsam şunu yapardım diye aklımdan geçiririm. Silahla öldürünce bir iki defa ateş edince bile içim rahat etmiyor. İki-üç defada benim yerime sıkmasını isterim”. Öyle bir filmi izlerken kesinlikle çok rahatlarım. “O filmde aslında şahısları kendi yerime koyuyorum. Ama eminim ki çevremdeki bazı insanlar benim düşüncemin yanlış olduğunu düşünürler onun için kimseye söylemem hissettiklerimi. Bence iyi yapıyor. Ben olsam bende vururum”. Öcünü aldığı zaman rahatlarım, “hatta sevinirim”. Deneklerden 10’unun içinde uyanan hissi rahatlamak olarak betimlemesi manidardır. Bu açıdan şiddeti olgusunu yansıtan sıkıntı veya tedirginliğin deneklerin hepsinde “şiddete şiddetle karşılık vermek” yaklaşımı şeklindeki özdeşimle tezahür etmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kitle iletişim araçları bireysel ve toplumsal tahribatlara neden olurken kültürel kodlara başvurur. Bu kodlar ya kültüre özgüdür ya da entegre edilmiştir. Oluşturulan kültürel kodların doğallaştırması, ebedileştirmesi, içselleştirmesi ve meşrulaştırması ise yine kitle iletişim araçlarının kendi yöntemleriyle sağlanır. Şüphesiz, bir toplumda, enformasyona en açık olan ve en savunmasız yakalanan kesimi ise çocuklar oluşturmaktadır. Zira, çocuğun sosyalleşmesinde önemli işleve sahip olan “taklit ederek öğrenme”, televizyonun öğretme biçimine oldukça uygundur. Bu bağlamda televizyonun model oluşturarak topluma şiddetin pompalanmasına ve herkesin tüketimin nesnesine dönüştürülmesine aracılık ettiği aşikârdır. Günümüzde, bu olumsuzluklardan korunmanın tek yolu, “televizyonun; ‘beni seyretmeyin’ demesidir ki, o da yayıncılık felsefesi ile çelişir” (Brown, 1979: 179).

Mütefekkirin biri der ki; “Ben bıçak yaparım, isteyen onunla ekmek keser, isteyen adam”. Artık televizyonsuz bir toplum düşünülemezine göre, televizyonun nasıl kullanılacağı belirlenmesi; bundan daha önemlisi belirlenen yol haritalarına uyulması ve çözüm önerilerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma medya okur-yazarlığı eğitimi gören çocuklar üzerinde uygulanmıştır. Araştırma yapılırken çocukların daha bilgili ve alınan cevapların daha bilinçli olacağı öngörülmüştür. Oysa bu işin eğitimini alan çocukların bile şiddet ve tüketim sarmalına girdikleri bulunmuştur.

Elde edilen verilere göre, televizyon, yeni iletişim teknolojileri dâhil, kitle iletişim araçları arasında en fazla takip edilen konumdadır. Televizyon, çocukların ders dışı etkinliklerde de önemli bir yer tutarken; sosyal etkinlikler daha sınırlıdır. Üstelik oyun ve diğer sosyal etkinliklere ait zamanın da televizyona ayrıldığı bulunmuştur. Gerek televizyonun en fazla tercih edilen kitle iletişim aracı olması; gerek oyun ve ders dışındaki etkinliklerin süresinden kısılarak televizyona zaman ayrılması, dikkatlerin televizyona odaklanmasına neden olmaktadır. Bu yoğunlaşmalar neticesinde iyi niyetli çeşitli reçeteler uygulanmaktadır. Bunlardan biri televizyon yayımlarının içeriği ile ilgili bilgilendirici bir sınıflama sistemi olarak hayata geçirilen ‘akıllı işaretler’dir. Çalışmanın verilerine göre, akıllı işaretlerin bazıları (cinsellik ve olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlar) çocukların büyük çoğunluğunca tanınmamaktadır. Aslında akıllı işaretlerin salt tanınıyor olması yeterli değildir, dikkate alınıyor olması da önemlidir. Zira işaretler, seyir esnasında etkisiz kalmaktadır. Araştırma sonucunda deneklerin büyük çoğunluğu, ailelerinin kendileriyle birlikte televizyon izleme alışkanlığı olmadığını, alışkanlığı olanların ise herhangi bir açıklayıcı bilgi vermediğini ve ebeveynlerinin denetleyici, yönlendirici yönlerinin olmadığını belirtmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken husus; yayıncılık alanında faaliyet gösterenlerin, düzenleyici kurum ve kuruluşların ve ilgili yasa, kural ve teamüllerin her zaman “kolluk gücü” gibi hareket edemeyeceği gerçeğidir. Bu noktada özellikle ebeveynlerin televizyon-çocuk ilişkisinde bir denetleyici unsur olarak aktif rol almaları gerekir. Araştırma sonuçları ebeveynlerin bu bilinç, irade ve duyarlılıktan yoksun olduğunu söylemektedir.

Televizyon, ifade ve iletişim aracı olan dil üzerinde de tahribatlar yaratmakta, sözcük dağarcığının azalmasına, terimlerin içeriğini daraltmasına ve televizyon dili denilebilecek ulusallıktan yoksun, jargonlarla örülü bir dil yapısının oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum medya (popüler) kültürünün geleneksel kültüre etkisinin doğal bir sonucudur. Örneğin televizyon dili edinen bir çocuk, yine medya kültürüne has bir literatür geliştirmekte ve bu kültürün aktarıcısı olabilmektedir.

Diğer taraftan cebinde para olması ve ebeveynlerin satın alma kararında etkili olabilmeleri gibi nedenlerle, televizyon açısından çocuk birincil-özel hedef durumundadır. Artık pazarlamacılar, yetişkinleri hedefleyen ürünler de bile çocukların ilgisini çekecek unsurlara yer vermektedir. Ayrıca, çocuğunun sağlığını ve mutluluğunu düşünen annelerin hangi ürünleri kullanması gerektiği reklâmlarla bilinçaltına işlenmektedir. İyi ebeveyn olabilmenin zihinsel haritası bu şekilde sunulmaktadır.

Yapılan araştırma sonuçlarında da reklâmlar çocukların ilgisini çekmekte ve reklâmı yapılan ürünün tercihlerinde etkili olmaktadır.

Çalışmanın temel unsurunu oluşturan bir diğer sorunda da şiddettir. Literatürde muhtemel bir şiddet ediminin alımlanması ile ilgili çeşitli ve farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımın bazıları TV'deki şiddetin kişiyi gerçek yaşamındaki şiddetinden arındırma gibi bir yararı olduğunu (*Catharsis-Arınma Teorisi*); bazıları televizyonda görülen şiddetin saldırganlık için katalizör (ateşleyici, hızlandırıcı) görevi gördüğünü (*Saldırgan Örnekler Teorisi*); bazıları TV'deki şiddeti gerçek hayatta kullanabilmek için bir deneyim olarak gördüğünü (*Takviye Saldırganlık Teorisi*); bazıları şiddetin seyredilerek öğrenildiğini (*Deneyisel Öğrenme Teorisi*) iddia etmektedir. Bu konuda bir kısım medya kurumunun da savunduğu yaygın kanaat, bireysel öldürme ve işkence sahnelerinde, şiddeti uygulayanın yüzünde ve karakterinde somutlaşan kötülük, hainlik, şiddete maruz kalanların mağduriyeti ve korkuları, şiddete tanık olanların yüzündeki ve davranışlarındaki dehşet, üzüntü ve tikslenme beklentisini tetikleyecektir (*Catharsis-Arınma Teorisi*). Bu çalışmada bu teorilerin gerekliliğini ve doğruluğunu test etmek üzere bir fiktif senaryo hazırlanmış ve deneklere uygulanmıştır. Yapılan görüşmelerde Catharsis etkisine rastlanmazken; daha çok 'Saldırgan Örnekler Teorisi', 'Takviye Saldırganlık Teorisi' ve 'Deneyisel Öğrenme Teorisi'ni haklı çıkaran açıklamalar olmuştur. Yapılan görüşme ve gözlemler sonucunda, bunların arasında Saldırgan Örnekler Teorisi'nin ise ayrı bir rolü ve işlevi olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu televizyonda mağduru olduğu bir şiddet senaryosunda, şiddete daha büyük şiddetle karşılık verilmesi gerektiğine dair yaklaşımlarda bulunmuştur. Senaryoda dahi devletin güvenlik güçlerinin seçenek dâhilinde bulundurulmaması, kural ve yasaların refere edilmemesi son derece çarpıcı ve manidardır. Kural, yasa, teamül gibi denetim mekanizmalarıyla dengelenmeye çalışılan televizyon ve çocuk dikotomisi, tüm bu denetlemelere rağmen yayın ihlallerine uğramaktadır. Günümüzde bu ihlallere sadece televizyonda değil, neredeyse bütün kitle iletişim araçlarında rastlanmaktadır. Özellikle internet alanındaki boşlukların titizlikle ve ivedilikle düzenlenmesi gerekmektedir. Bu konuda duyarlı toplumlardaki yayın kuruluşları denetim kurallarının yanında özdenetim mekanizmaları ve uygulamaları da geliştirmiştir. Zira kural, yasa ve teamüllerle her an "bekçilik-polislik" yapılamayacağı aşikârdır.

Kaynakça

- AKARCALI, S., (1996), “Televizyon ve Şiddet”, Yeni Türkiye Der., Sayı:11, Yıl:2, İstanbul.
- AKBULUT, N., (2006), “Reklâmın Çekici Eğlendirici Ögesi Çocuklar”, www.bianet.org.
- AYDIN, G., (2003), “Çocuklar ve Reklâmlar”, MadiaCat, Sayı:98, İstanbul.
- BALTAŞ, Z., (1997), “60.000 Şiddet Sahnesiyle Büyümek”, MadiaCat, Sayı:25, İstanbul.
- BARTH, M., (1995), “Entwicklungsstufen des Kinderwerbeverständnisses – ein Schema – und wissenbasiertes Model”, in: Fernsehenwerbung und Kinder – Das Werbeangebot in der BRD und seine Verarbeitung durch Kinder, eine Rezeptionanalyse und rechtliche Rahmenbedingungen, Leske+Budrich, Opladen.
- BATMAZ, V., (1998), "Televizyonlar MGK Gündemine Alınmalı", Radikal Gaz., 28.02.
- BROWN, R. J., (1979), “Wie Kinder das Fernsehen nutzen”, in: Wie Kinder mit dem Fernsehen umgehen, Ernst Klett, Stuttgart.
- CELKAN, H. Y., (1989), Eğitim Sosyolojisi, Atatürk Üniversitesi Yay., Sayı:664, Erzurum.
- CHARLTON, M., u.a. (1995), “Werbekonsum und Werbekompetenz von 4-14 jährigen Kindern”, in: Fernsehenwerbung und Kinder – Das Werbeangebot in der BRD und seine Verarbeitung durch Kinder, eine Rezeptionanalyse und rechtliche Rahmenbedingungen, Leske+Budrich, Opladen.
- ÇAPLI, B., (1996), “Çocuk ve Televizyon”, Yeni Türkiye Der., Sayı:12, İstanbul.
- ERASLAN, L. (2006), “21. Yüzyılım Küçük Adam ve Kadınları”,
www.insanbilimleri.com/makaleler/egitim_bilimleri/Kucuk_Adam_ve_Kadinlari, 16.12. 2006.
- ERDEN, M., (2001), Sınıf Yönetimi, Alkım Yayınları, İstanbul.
- GERAY, H., (2004), Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GRENNBERG, B., (1979), “Fernsehen für Kinder: Wahrnehmungsmuster von Programmachern und Zuschauern”, in:Wie Kinder mit Fernsehen umgehen, E.Klett, Stuttgart.
- GÖKVA, İ.A., (1998), Çocuk Psikolojisi, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- HÜREL, F., (1999), “Çocuklar Ve Reklâm”, Madiacat, Sayı:49, İstanbul.
- JOYCE, C., (1979), “Auswirkungen des Fernsehens auf das Alltagsleben der Kinder”, in: Wie Kinder mit dem Fernsehen umgehen, Ernst Klett, Stuttgart.
- KAPFERER, J. N., (1991), Çocuk ve Reklâm, Çev: Şermin Önder, AFA Yayın., İstanbul.
- KARACA, F., (1996), “Radyo-TV Yayıncılığında İlkeler ve Sorumluluk”, Y.Türkiye, S:11, İst.

- KARAHAN, F., (2003), “Bu Çocuklar Reklamları Hayat Sanıyor”, Mill. Gaz., 14.09.2003.
- KASKUN, A., Öztunç, S., (2007), “Çocuk ve Televizyon”, ilef.ankara.edu.tr/dergi/, 2007
- KURUOĞLU, H., (2007), “Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkileri”, Erişim Adresi: <http://www.cocukaile.com/sizden.htm>, Erişim Tarihi: 04.08.2007.
- KÜBLER, H. D., (1989), “Geheimer Miterzieher, Fernsehenvorschule, gewöhnlicher Zeitvertrieb. Konjunktoren der Bundesdeutschen Kinderforschung unter bildungspolitischen Aspekten”, in: Kinderfernsehen und Fernsehenforschung in Japan und der Bundesrepublik Deutschland, Verlag Deutsches Jugendinstitut, München.
- MALETZKE, G., (1979), “Kinder und Fernsehen”, in: Wie Kinder mit dem Fernsehen umgehen, Ernst Klett, Stuttgart.
- MANGIR, M.; AKTAŞ, Y., (2007), “Çocuk Gelişiminde Oyunun Önemi”, <http://egitim.cukurova.edu.tr/myfiles/open.aspx?file=210.pdf>.
- Mediacat (1997), “Televizyonda Şiddet ve Çözüm Önerileri”, Sayı:25, İstanbul.
- Milliyet Gazetesi (1994), 28.9.1994, Sayfa:23.
- MUTLU, E., (1997), “Televizyon, Çocuklar ve Şiddet”, İ.Ü. İlet. Fak. Der., Sayı:4, İstanbul.
- OKTAY, M., (1996), Davranış Bilimlerine Giriş, Der Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, H., (1985), Eğitim Sosyolojisi, Kadıoğlu Matbaası, Ankara.
- RİGEL, N., (1995), Haber, Çocuk ve Şiddet, Der Yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, M., (1985), Eğitim Sosyolojisi, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Yayınları, Ankara.
- TİMİSİ, N., (1998), “Televizyonda Şiddet, Tüketim ve Çocuklar”, MadiaCat, Sayı:40, İst.
- TOKGÖZ, O., (1999), “Medya, Şiddet ve Çocuk”, MadiaCat, Sayı:12, İstanbul.
- ÜSTÜNKAYA, E., (2004), “Çocuk İçin Reklam Daha İnandırıcı”, Mill., Gaz. 01.02.2004.
- YAVUZER, H., (1998), Çocuk ve Suç, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- YOSHIAKI, Y., (1989), “Fernsehen und die Rolle des Vaters in der Familienkommunikation”, in: Kinderfernsehen und Fernsehenforschung in Japan und der Bundesrepublik Deutschland, Verlag Deutsches Jugendinstitut, München.
- <http://setav.org/tr/tuketim-kulturu-ve-medya/yorum/731>
- <http://www.cocukdunyasi.net/cocukreklam.htm>
- http://www.rok.org.tr/urue.html#5_12
- <http://www.rtukisaretler.gov.tr/AIsaretlerPublic/content?id=1&mid=3>
- <http://www.tdk.com.tr>
- http://www.tukoder.org.tr/tr/m_yasa_1.asp

LEADERSHIP CHALLENGES OF CHARTER SCHOOL PRINCIPALS

SÖZLEŞMELİ OKUL MÜDÜRLERİNİN LİDERLİK SORUNLARI

Mehmet Emirhan KULA¹

Anıl TARI²

Abstract

There are different kinds of schools for pupils to attend and get educated. Charter schools are one those options, which are “publicly funded elementary and secondary schools that have been freed some of the rules, regulations, and statutes that apply to other public schools, in exchange for some type of accountability for producing certain results, which are set forth in each charter school’s charter” (www.nea.org). In this article, firstly, a brief explanation of the importance of education is presented as the introduction which states, many studies indicate that there is an increase in the enrollment of the schools, however, there are studies demonstrating that not all public school pupils are successful enough. Second, the background of charter schools in the U.S. and charter school financing are identified. This study are presents that there is a significance increase of the enrollment of charter schools. Following this, the overall principal issues (both charter and public school principals) are discussed. This study is also highlighted that, the leadership of charter school principals is an essential aspect of the success of charter school. Finally, although the overall success of charter schools is much better than public school, transformational leadership is suggested as the position of the authors which is argued to improve the overall success of charter schools.

Key Words: Charter Schools, Public Schools, Principals, Transformational Leadership

Öz

Öğrencilerin eğitim görebilmeleri için farklı türde okullar vardır. Sözleşmeli okullar bu opsiyonlardan biridir ve “kamu tarafından finanse edilen, diğer devlet okullarına göre kurallar, yönetmelikler ve tüzükler bazında birtakım serbestlikleri bulunan, buna karşı sorumluluk sahibi olmaları adına her sözleşmeli okulun sözleşmesinde ayrı ayrı belirlenmiş uyması gereken kuralların bulunduğu okullardır” (www.nea.org). Bu çalışmada ilk olarak eğitim önemine kısaca değinilecek ve görülecektir ki her ne kadar okullara kayıt oranlarında yükseliş görülse de devlet okulları yeterince başarılı olamamaktadır. İkinci olarak, Amerika Birleşik Devletlerinde sözleşmeli okulların tarihçesi ve finansman yöntemleri ele alınacaktır. Yine bu çalışma göstermektedir ki, sözleşmeli okullara kayıt oranlarında ciddi derecede artış söz konusudur. Bunların ışığında hem devlet hem de sözleşmeli okulların müdürlerinin sorunları tartışılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda, sözleşmeli okulların başarılı oluşlarında okul müdürlerinin liderlik karakteri sergilemelerinin önemine vurgu yapmaktadır. Sonuç olarak, her ne kadar sözleşmeli okullar diğer devlet okullarına göre oldukça başarılı olsalar da, sözleşmeli okulların genel başarılarının yükselmesi için dönüşümcü liderlik model olarak önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sözleşmeli Okullar, Devlet Okulları, Okul Müdürleri, Dönüştürücü Liderlik

¹ MAA Erzurum Technical University, TURKEY emirhan.kula@erzurum.edu.tr

² * PhD University of Incarnate Word, USA atan@uiwtx.edu

Introduction

21st century knocked on the doors of humanity with a variety of opportunities for education by providing very sophisticated technological supplies, comfortable study environments and politicians who care about education more than the ones in the past. The importance of the education is now more than an argument but a vital reality. Many studies indicate that there is an increase in the enrollment of the schools, however, there are studies demonstrating that not all public school pupils are successful enough. According to Murray (2010), “Cognitive ability, personality and motivation come mostly from home. What happens in the classroom can have some effect, but smart and motivated children will tend to learn to read and do math even with poor instruction, while not-so-smart or unmotivated children will often have trouble with those subjects despite excellent instruction” (p.31).

Schools are the places where the pupils’ characters are shaped and prepared for future challenges. The Future of Children presents an important insight, “To attain adult success today young Americans must be able to use reading to gain access to the world of knowledge, to synthesize information from multiple sources, to evaluate arguments, and to explore in depth fields as disparate as history, science, and mathematics. To complicate the challenge, schools must not only better prepare students for these demands but also reduce sharp disparities in literacy outcomes between disadvantages and privileged children”(P. 1). As a matter of fact, the best ‘possible’ education for the young Americans is necessary through well-educated teachers and qualified school leaders.

Charter School and Its Background in the U.S.

1. The Definition and Funding of a Charter School

Charter schools are comparatively newer than the traditional public schools and private schools, but, they are popular. Mora and Christianakis (2011) cited that, “ Presently, there are over 4700 charter schools in 40 states, in the District of Columbia, and Puerto Rico, with most in low-income urban communities, serving over 1.2 million students, with tens of thousands more students on waiting lists” (p. 93). Wolf (2010) cited the definition from The U.S. Department of Education Web site (answers.ed.gov) as:

Charter schools are nonsectarian public schools of choice that operate with freedom from many of the regulations that apply to traditional public schools. The “charter” establishing each school is a performance contract detailing the school’s mission, program, goals, students served, methods of assessment, and ways to measure success.(p. 383)

In addition to this, U.S. Department of Education’s Charter School Guidance (2004) explains the purpose of the Charter School Program (CSP): “The primary

purpose of the CSP is to expand the number of high-quality charter schools available to students across the Nation by providing Federal finance assistance for CSP design, initial implementation, and planning; and to evaluate the effects of charter schools, including their effects on students, staff and parents” (p. 6). Wolf (2010) further mentions that, “In 1991, Minnesota was the first state to authorize charter schools. Since then, a total of 40 States and the District of Columbia have authorized charter schools” (p. 383). Therefore, charter schools are public schools as well, since they are required to get permission from the State governments; and they are also engaged with governments on a specific agreement (charter), however, charter schools have their own focuses and regulations which are separated them from the traditional public schools.

The major differences between the traditional public schools and the charter schools have been discussed by the researchers and the main frame emerges when a student’s enrollment process into charter school is identified. Shen and Berger (2011) present the idea which confirmed the increase of the enrollment of charter schools , “Charter schools now educate more than 3 percent of all public school students , and the proportion of students enrolled continuous to increase at more than 10 percent a year” (p. 1). Then, they continued the discussion by presenting the funding types of charter schools, “As publicly funded schools, charter schools receive money for the students they enroll. When a student enrolls in a charter school, the money follows him or her from resident school district” (p. 2). U.S. Department of Education’s Charter School Guidance (2004) identified three different types of funding formulas for charter schools:

One strategy funds charter schools based on the per-pupil revenue of districts in which their students reside. It is used in eight states. The second type of formula is based on the per-pupil revenue of the authorizer. It is the most common formula as it is used in 29 states. The third formula uses a statewide per-pupil allocation. Used in five states and the District of Columbia, it provides charter schools the same funding wherever they are located within the state and wherever their students reside. (p. 15)

II. Operation of a Charter School

Charter schools are permitted to select their focus, environment, operations, and wide diversity across different sectors (CREDO, 2009). Charter schools may be run by individuals or organizations. More and Christianakis (2011) stated, “A wide array of institutions, some public and some not, manage charter schools; social service agencies, universities, philanthropic organizations, religious schools, previously tuition-charging privates, for-profit firms, parents, community members, and educators” (p. 93). These diverse stakeholders underscore the structural and economic changes that have resulted from the expansion of charter schools.

Charter Management Organizations (CMOs) are non-profits that operate multiple charter schools as well as launch new ones. Along with their for-profit counterparts, Education Management Organizations (EMOs), individual CMOs have quickly become some of the biggest names in public education: KIPP, Rocketship Charter Schools, and Green Dot Schools, just to name a few (charterschoolcenter.org). According to DeArmond, Gross, Bowen, Demeritt, and Lake (2012), “CMOs are nonprofit organizations that directly manage groups of charter schools. In many cases, CMOs are building systemwide structures designed to support coherent, mission-driven schools at scale” (p. 3). Robelen (2008) participated in the discussion by highlighting the vision of CMOs, “CMOs wrestle with striking the right balance between central control and local autonomy, and the dynamic tends to evolve. But while there is variation across CMOs, the core vision is usually pretty firm (p. 13).

Knowledge is Power Program (KIPP) Foundation is an instance for Charter Management Organizations. The KIPP Foundation to grow the KIPP network by recruiting and training outstanding school leaders to open and operate KIPP schools. Since 1994, KIPP has grown from two teachers in a single classroom to more than 2,700 teachers serving more than 39,000 students in 125 schools across the country (kipp.org). According to Angrist, Dynarski, Kane, Pathak & Walters (2010), “The nation’s largest network of charter schools is the Knowledge is Power Program, with 80 schools operating or slated open soon. KIPP schools target low income and minority students and subscribe to an approach some have called *No Excuses*. No excuses schools feature a long school day and year, selective teacher hiring, strict behavior norms, and encourage a strong student work ethic” (p. 239).

The Success of the Charter School across the Traditional Public School

Charter schools have the autonomy to manage itself and it is expected to reach an outstanding student achievement degree, however the studies demonstrate opposite findings. Hubbard and Kulkarni (2009) mentions that, “States have rapidly expanded charter schools in recent decades with the hope that small, autonomous schools will lead to effective educational innovations and improve learning outcomes for students” (p. 3). However, according to Banks, Bodkin and Heissel (2011), “Charter schools, unlike traditional public schools, have more flexibility in their operation, though this flexibility does not always result in better educational outcomes for students” (p. 1).

Even though, “Charter schools in Chicago handed public money to more private corporate sponsors than even before. Of the first 57 charter schools in Chicago, 42 are corporate, 3 are teacher initiated, 9 are community centered, and 3 are university based” (Mora & Christianakis, 2011, p. 96), not all charter school students in Chicago demonstrate better results than the traditional public schools. “The group portrait shows wide variation in performance. The study reveals that a

decent fraction of charter schools, 17 percent, provide superior education opportunities for their students. Nearly half of the charter schools nationwide have results that are no different from the local public school options and over a third, 37 percent, deliver learning results that are significantly worse than their student would have realized had they remained in traditional public schools” (CREDO, 2009, p.1). Therefore, the findings of Wolf (2010) are significant, “One of the most comprehensive discussion about charter school achievement is in *The Charter School Dust-Up*. The authors concluded, based on 19 studies, conducted in 11 states and District of Columbia, that there is no evidence that, on average, charter schools out-perform regular public schools. In fact there is evidence that the average impact of charter schools is negative” (p. 383).

One last empirical data is revealed by National Assessment Governing Board (NAGB) in 2004. The study is called National Assessment of Education Progress (NAEP) also known as *The Nation's Report Card*. The report found that charter school students, on average, score lower than students in traditional public schools. While there was no measurable difference between charter school students and students in traditional public schools in the same racial/ethnic subgroup, charter school students who were eligible for free or reduced-price lunch scored lower than their peers in traditional public schools, and charter school students in central cities scored lower than their peers in math in 4th grade. NAGB (2004) looked at the impact of school characteristics and found that:

- Charter schools that were part of the local school district had significantly higher scores than charter schools that served as their own district.
- Students taught by certified teachers had roughly comparable scores whether they attended charter schools or traditional public schools, but the scores of students taught by uncertified teachers in charter schools were significantly lower than those of charter school students with certified teachers.
- Students taught by teachers with at least five years' experience outperformed students with less experienced teachers, regardless of the type of school attended, but charter school students with inexperienced teachers did significantly worse than students in traditional public schools with less experienced teachers. (The impact of this finding is compounded by the fact that charter schools are twice as likely as traditional public schools to employ inexperienced teachers (nea.org).

Not all charter schools fail on the other hand. Robelen (2008) gives an example of New Jersey's educational situation, “Newark is New Jersey's largest city, with some 280,000 residents. More than one-third of adults over age 25 in the city lack of high school diploma, and only 12 percent have a college degree” (p. 6). The poor performance of the Newark school system has been a critical driver of

charter school movement in the city. According to Robelen's 2006-2007 state test research charter school students achieve over regular public school students but the principals are still complaining on their obstacles which they have to face with. Robelen (2008) cited from Mayor Brooker's interview, "I am not loyal to charter schools or traditional public schools; I am loyal to results" (p. 7).

The Obstacles of Charter Schools Principals

Recent studies leave no doubt about how important teachers are to student learning. Some researchers even argue that "having string of highly effective teachers in elementary schools can actually make up for the adverse effect poverty has on student achievement" (DeArmond et al., 2012, p. 2). On the other side, Portin, Schneider, DeArmond & Gundlach (2003) added an insight of leadership on school management, "If schools are to succeed, principals should take on an increasing array of leadership" (p. 1). It is not expected of all principals that they have excellent leadership skills, but it should be considered that school principals are also the leaders of the school. As a fact, the grading results of the charter schools are not satisfied; not only principals are responsible for lower results but it is their job to diagnose and figure out a solution for the issues. There are some obstacles identified by the researchers preventing the effective leadership of school principals.

There are some certain tasks of the school leaders regardless of their classification as charter or public school. Portin, Schneider, DeArmond & Gundlach (2003) have studied the particular duties of school leaders in 21 schools in four cities across four states. They have implemented interviews in those schools and draw five major conclusions:

1. The core of the principal's job is diagnosing his or her particular school's needs and, given the resources and talents available, deciding how to meet them.
2. Regardless of school type—elementary or secondary or public or private—schools need leadership in seven critical areas: instructional, cultural, managerial, human resources, strategic, external development, and micropolitical.
3. Principals are responsible for ensuring that leadership happens in all seven critical areas, but they don't have to provide it.
4. Governance matters, and a school's governance structure affects the ways key leadership functions are performed.
5. Principals learn by doing. However trained, most principals think they learned the skills they need on the job. (p. 1)

It is reasonable to expect principals to know more about instruction than teachers; not necessarily every school need same kind of leadership; understanding

what the school needs and then delivering what is required is the core job of the principals and lastly, when schools are not totally dysfunctional, the principal's job involves diagnosing problems and searching for remedies.

Leading a charter school is different than leading a private or traditional public school. Campbell, Gross, and Lake (2008) focus on the charter school leadership and identify the charter school leaders and their challenges. According to Cambell et al. (2008), "For the charter school leader, there is no central office to recruit students and teachers, secure and manage facilities, or raise money and manage school finance" (p. 14). A key difference separating charter school leaders from traditional public school principals is their experience with school leadership. In 2007, the National Charter School Research Project (NCSRP) at the University of Washington surveyed charter school leaders in six states: Arizona, California, Hawaii, North Carolina, Rhode Island, and Texas. Cambell et al.(2008) Combined their survey findings with NCSRP finding and they came up with these findings:

- Facilities issues top the list of challenges, with about 40 percent of charter school leaders reporting that securing and managing facilities is a problem.
- Personnel and finances come next on the list of struggles. The need to attract good teachers, the constant necessity of raising money, and the challenge of matching expenses with enrollment-driven income are anxiety-provoking and time-consuming concerns for charter school leaders.
- The lack of sufficient time for strategic planning—looking ahead to plot the school's growth and build its capacity—is another daunting challenge, according to our survey. Almost half the respondents reported not spending enough time on strategic planning.
- Nearly one in five charter school leader's reports being only slightly confident or not at all confident in implementing a strategic, schoolwide instructional initiative or schoolwide improvement plan. All of those concerns are more common among leaders with the least experience in the principal's office.
- It follows, then, that experience on the job is the No. 1 factor explaining confidence in charter school leaders, according to the survey, even more so than specialized training and experience. (p. 14)

In order to improve the overall school success, all efforts to develop organizational coherence through talent management need to be thought of and that coherence and culture are ultimately useful to the extent that they focus on improvements in teaching and learning.

Transformational Leadership as a Recommendation to Improve Overall School Success

School leaders are the people who should diagnose issues and implement the change whenever necessary. As charter school leaders, it has been identified that charter school principals are responsible for hiring of the teachers (CMOs school hiring process may change; board of trustees may be involved in the hiring process) who are basically the followers of the principals. The relation between the principal and the teachers should be settled on a followership and leadership position. It is important to understand for both sides that, “A leader cannot achieve tasks alone, and a followerless leader is a lonely individual” (Hertig, 2010, p. 1412).

On the other side, transformational leadership is suggested for principals and the teachers which may help to improve overall school success. Nahavandi (2010) defines transformational leadership as, “Transformational leadership includes three factors - charisma and inspiration, intellectual stimulation, and individual consideration – that, when combined, allow a leader to achieve large scale change” (p. 193). From Nahavandi’s perspective, a transformation skilled school leader is the person who has the charisma when it comes to dealing with stakeholders, partners, and parents and is the person who does not hesitate to advocate for change when it is required. Seidman and McCauley (2011) present their insights into discussion by identifying some expectations from transformational leaders:

Transformational leaders must: Create and communicate a compelling vision for the future that inspires large numbers of people to function at higher levels than previously imagined; Hire a team that has just the right combination of skills and knowledge; Manage this team with a delicate balance between drive and support; Continue to achieve transactional excellence while the transformation is in process. (p. 47)

Seidman and McCauley’s draw a school leader picture which highlights the ability of effective communication and the importance of creating a vision for the organization and hiring processes. Eisenbach, Watson, and Pillai (1999) support the idea of transformation process, “Transactional leadership develops from the exchange process between leaders and subordinates wherein the leader provides rewards in exchange for subordinates' performance. Transformational leadership behaviors go beyond transactional leadership and motivate followers to identify with the leader's vision and sacrifice their self-interest for that of the group or the organization” (p. 83). Mokber, Khairuzaman, and Vakilbashi (2011) conclude the discussion by identifying how transformational leaders make an impact on an organization, “Transformational leaders can transform organizational culture through intentional teaching, coaching, role modeling, promotion, and other mechanisms and improve commitment and loyalty to innovation individually and in groups” (p.506)

Conclusion

This manuscript first defined the charter school for the purpose of this study. The founding and operational regulations are outlined and the funding processes are explained. Next, charter schools are compared with traditional public schools in regards to student achievement. After describing the challenges and obstacles for school principals, transformational leadership model is proposed as a feasible solution to the leadership challenges in charter school, which then can increase student achievement. The solution lies in a stronger understanding of transformational leadership practices and training the principals and the teachers through this framework. Transformational leaders at charter schools can lead changes when deemed necessary and influence the overall school performance through modeling effective communication, creating and communicating the vision, being a role model for teachers, students, and staff, hiring the right person at the right time, being a charismatic leader when dealing with complex challenges, maintaining the funds and facilities, and more importantly transforming the organizational culture through success. Robelen (2008) cited that, “Charter leaders typically require skills not just in leading instruction and managing people, but also in finding and maintaining school facilities, handling finances, hiring faculty members, and negotiating relations with boards, parents, and charter school authorizers” (p. 10).

References

- ANGRIST, J., DYNARSKI, S., KANE, T., PATHAK, P., & WALTERS, C., (2010), Inputs and impacts in charter schools: Kipp lynn. *American economic review*, 100(5), 239-243.
- BANKS, A., BODKIN, C., & HEISSEL, J. Public schools of North Carolina, (2011), *Charter schools that work: Policies & practices of effective high-poverty charters*. Raleigh: NC Department of public instruction, 1-12
- CAMPBELL, C., GROSS, B., & LAKE, R., (2008), The high-wire job of charter school leadership. *Education week*, 14-17.
- Center for Research on Education Outcomes (CREDO), (2009), *Multiple choice: Charter school performance in 16 states*. Stanford, CA: Stanford University.
- DEARMOND, M., GROSS, B., BOWEN, M., DEMERITT, A., & LAKE, R., (2012), Managing talent for school coherence: Learning from charter management organizations. *Center on reinventing public education*, 1-36.
- EISENBACH, R., KATHLEEN, W., & PILLAI, R. (1999). Transformational leadership in the context of organizational change. *Journal of organizational change management*, 12(2), 80-89.
- HERTIG, J. (2010). Followership: Nontraditional leadership roles for new practitioners. *AM J health-syst pharm*, 67, 1412-1413.
- LAKE, R., BOWEN, M., DEMERITT, A., MCCULLOUGH, M., HAIMSON, J. & Gill, B., (2012,05). Learning from charter school management organizations: Strategies for student behavior and teacher coaching. *Center on reinventing public education & Mathematic policy research*.
- Literacy challenges for the twenty-first century, (2012), *The future of children*, 22(2), 1-2.
- MAXWELL, L., (2008), Opening a school draws on all of founders' skills. *education Week*, (9), 3-5.
- MOKHBER, M., KHAIRUZZAMAN, W., VAKILBASHI, A., (2011), The impact of transformational leadership on organizational innovation moderated by organizational culture. *Australian Journal of Basics and Applied Sciences*, 5(6), 504-508.
- MORA, R., & CHRISTIANAKIS, M., (2011), Charter schools, market capitalism, and obama's neo-liberal agenda. *Journal of Inquiry & Action in education*, 4(1), 93-111.
- MURRAY, C., (2010, 05 04), Why charter schools fail the test. *New York Times*. Retrieved from http://www.nytimes.com/2010/05/05/opinion/05_murray.html
- NAHAVANDI, A., (2012), *The art and science of leadership*, New Jersey: Pearson Education Inc, 6 ed., pp. 1-334.
- National charter school resource center, (n.d.), *Charter management organizations*. Retrieved from <http://www.charterschoolcenter.org/priority-area/charter-management-organizations>

- National education association, (n.d.), *Charter schools*. Retrieved from <http://www.nea.org/home/16332.htm>
- OLSON, L., (2008), Kipp charter network sees succession planning as key to school stability. *Education Week*, (4), 1-2.
- PORTIN, B., SCHNEDIER, B., DEARMOND, M., & GUNDLACH, L., (2003), Making sense of leading schools. *Center on reinventing public education*, 1-70.
- ROBELEN, E., (2008), Fertile soil for charters. *Education Week*, (10), 6-9.
- ROBELEN, E., (2008), Management networks strive to grow like-minded schools. *Education Week*, (7), 11-13.
- ROBELEN, E., (2008), Preparation programs can't match demand. *Education week*, (9), 10.
- SEIDMAN, W., MCCAULEY, M., (2011), Transformational leadership in a transactional world. *OD practitioner*, 43(2), 46-51.
- SHEN, Y., & BERGER, A., (2011), In W Pound (Chair). *Charter school finance*. National conference of state legislatures, Denver, CO.
- U.S. Departments of education, (2004, 07), *Charter school program non-regulatory guidance*. Retrieved from <http://www.ed.gov/policy/elsec/guid/cspguidance03.pdf>
- WOLF, N., (2010), A case study comparison of charter and traditional schools in new orleans recovery school district: Selection criteria and service provision for students with disabilities. *Remedial and special education*, 32(5), 382-392.

MÜSİAD'IN SÖYLEM VE PRATİKLERİNDE İSLAM VE KAPİTALİZM İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN ISLAM AND CAPITALİSM IN THE PRACTICE AND DISCOURSE OF MÜSİAD

Ceyhun TEMELLİ¹

Öz

1990 yılında kurulan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), diğer sermaye örgütlerinden farklı bir şekilde, kendisini İslami referansları güçlü bir "ahlaki kapitalizm" anlatısı üzerinden kurmuştur. Bu çalışma, derneğin İslami söylem ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi hangi temeller üzerine inşa ettiğine odaklanmaktadır. Kapitalizmin sermaye birikimi, sınıf, kalkınma gibi kavramlarıyla İslami kimliğin nasıl uzlaştırıldığı, eklemlediği ve kapitalist çelişkilerin nasıl meşrulaştırıldığı çalışmanın temel sorunsalını oluşturacaktır. Çalışmada özellikle MÜSİAD'ın kuruluş yıllarına odaklanılacak; derneğin çıkardığı kimi yayınların ve derneğin kurucu başkanı Erol Yerar'ın çalışmalarının eleştirel bir okuması yapılacaktır. Temel tez, derneğin İslami ekonomi söyleminin ahlaki değil sınıfsal bir temele sahip olduğu yönündedir. Söz konusu sermaye örgütü, neoliberal kapitalizmin rasyonellerini İslami söylem üzerinden üretmiştir. Derneğin ahlaki kapitalizm vurgusu, sermaye emek çelişkinin gizlenmesi ve sermaye birikim imkanlarının arttırılması için bir araç konumundadır.

Anahtar Kelimeler: MÜSİAD, İşadamları Örgütleri, İslam, sermaye birikimi, neoliberalizm.

Abstract

Independent Industrialists and Businessmen's Association (MÜSİAD) which is established in 1990 and which differentiates itself from other business organisations, has built its rhetoric on a narrative of "moral capitalism" with strong Islamic references. This study focuses on how the Association constructs the relation between Islamic discourse and capitalism. The main problematic of the study is how the Islamic discourse of the Association is reconciled and articulated with the concepts of capitalism such as accumulation of capital, class, development; and also how the capitalist contradictions are legitimated. The study focuses especially on the early years of the MÜSİAD, and some publications of the Association as well as Erol Yerar's works, who is the founding president of the Association, are critically read and evaluated. The main argument is that the Islamic economic discourse of the Association is not based on morality but rather class. The Association has produced the rationale of the neo-liberal capitalism on the basis of the Islamic discourse. The emphasis of the Association on "moral capitalism" is only an instrument to hide the capital-labor contradiction and to increase the accumulation of capital.

Keywords: MÜSİAD, Businessmen's Association, İslam, accumulation of capital, neoliberalism.

---

¹ Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Giriş

5 Mayıs 1990 tarihinde, kendilerini Müslüman kimliği ile nitelendiren bir grup iş adamı, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) adı ile örgütlendi. On iki işadamı ile İstanbul merkezli olarak kurulan dernek, hızla genişleyerek 1994 yılında 18 ilde 1819 üyeye ulaştı (Bulut, 1995, s. 426). 2015 yılı itibariyle de MÜSİAD, yurtiçinde 85 noktada temsilciliği olan, 63 farklı ülkede faaliyet gösteren, 11000'den fazla üyeye sahip bir örgüt haline gelmiştir (<http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin>).

1980 sonrası uygulamaya konulan neoliberal iktisadi politikaların yarattığı muazzam birikim olanaklarının sonucu olarak belirli bir birikim seviyesine ulaşmış olan söz konusu sermaye kesimi, Anadolu kaynaklı olan ve büyük bir çoğunluğu 1980'li yıllardan itibaren piyasaya girmiş küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmaktaydı. 1980'li yıllarda ANAP iktidarı tarafından uygulamaya konulan ve küresel piyasalarla entegrasyonu hedef alan ihracata yönelik iktisadi politikalar, Anadolu'nun kimi kentlerinde yer alan ve boyutları itibariyle küçük ölçekli fakat küresel rekabette söz sahibi olabilecek bazı firmaların ortaya çıkmasını sağlamıştı. Küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşan bu sermaye kesimi, dönemin birikim olanaklarının verdiği fırsatla, kredi ve teşviklerin büyük çoğunluğuna hakim olan ve daha çok İstanbul kaynaklı –TÜSİAD ile somutlaşan- büyük sermaye kesiminden kendilerini farklılaştırabilme olanağını sağlamıştı. MÜSİAD'ın kurulduğu yıllardan itibaren benimsediği retorik en önemli özelliğinin, bu genç işletmelerin, İstanbul merkezli devlet desteği ile büyümüş eski işletmelere göre dezavantajlı ve "müstakil" olması üzerinden kurulduğu söylenebilir (Buğra, 2004, 133). Çünkü büyük sermayeye verilen devlet desteği, rekabeti sınırlamaktadır ve bunun karşısında MÜSİAD, ekonominin tamamıyla liberalleştirilmesini ve özelleştirilmesini savunmaktadır (Yavuz, 2005, 131). MÜSİAD'ın kuruluşu, 1980'lerden itibaren başlayan küreselleşme sürecinde küçük, orta ölçekli ve esnek üretime dayanan işletmelerin önem kazanmasının sonucu olarak daha önceki dönemde devlet tarafından ihmal edilmiş olan Anadolu sermayesinin yükselişine işaret etmektedir (Koyuncu, 2002: 364).

Derneğin söyleminin merkezi temasının, İslami söylemüzerinde şekillendiği söylenebilir. İdeolojik ve toplumsal formasyonu, Sünni Müslüman dindarlığın beslediği bir muhafazakarlığa dayalıdır (Vorhoff, 2001, s. 325). Derneğin ilk başkanı Erol Yarar'ın ifadesiyle MÜSİAD'ın kurucu unsuru, "ahlaklı kapitalizm"dir. MÜSİAD'a üye olmak, toplumda ticari doğruluk, dürüstlük, ahlaki ölçütler ve adayın geçmişinide kapsayan belirli kıstaslar doğrultusunda gerçekleşmektedir (Yavuz, 2005, s.132). Ayşe Buğra, Timur Kuran'dan yaptığı alıntıyla, İslami ilkelere bağlılığın işadamları açısından iki önemli işlevi karşıladığını belirtmektedir. İlk olarak, İslam, bireysel zenginliğin yaratabileceği suçluluk duygusunu yumuşatma özelliğine sahiptir. İslam'ın diğer işlevi ise, karşılıklı güven ve dayanışmaya dayanan ilişki ağları oluşturulmasını kolaylaştırarak iş ortamının belirsizliğini azaltmasıdır (Kuran'dan aktaran Buğra, 2004:134). Bu iki işlevin de, MÜSİAD'ın bir sermaye örgütü olarak sınıfsal konum ile İslami kimliğin eklenmesinde ve dolayısıyla

İslam'ın bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılmasında merkezi bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, MÜSİAD'ın söylem ve pratik düzeyinde İslam ve kapitalizm ilişkisini nasıl kurduğu sorunsallaştırılacak ve küresel kapitalizmin yarattığı sosyoekonomik dönüşümün ürünü olan söz konusu derneğin küresel kapitalizm ile eklenirken temel kültürel kodu olan İslam'ı kullanım biçimi üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Kuşkusuz derneğin çıkardığı kimi yayınlardan yapılacak bu analiz, değişmez bir Müslüman kimlik ve kapitalizm ilişkisi üzerinde yükselmemektedir, aksine, sosyoekonomik dönüşümün, kültürel yapıları zorunlu olarak dönüştürdüğü, farklılaştırdığı ve yeniden inşa edilmesine yol açtığı; fakat bu ilişkinin doğrusal bir ilişki üzerine temellenmediği, sosyoekonomik dönüşümün de içerisinde bulunduğu kültürel yapının koşulları içerisinde farklılaştığına işaret etmektedir.

1. Ahlaki Kapitalizm ve "Homo-İslamicus"

MÜSİAD'ın çıkardığı yayınlarda, İslami bir toplumda ideal olarak ele alınmış bir İslam insanının ve İslami işletmenin, davranışlarını hangi temellerle gerçekleştireceğine dair genel bir çerçeve yer almaktadır. Bu yayınlarda, ahlaki özelliklerle bezenmiş bir tip olan "İslam insanı -Homo-İslamicus", batı tipi kapitalist toplumdaki rasyonel ve maddi insan tipi olan "Homo-Economicus" ile belirli farklılıklar içerisinde kurgulanır. Buna göre rasyonel insan, davranışlarını salt dünyevi amaçlarla inşa ederken; İslam insanı, davranışlarını dünyevi ve ahlaki bir temelde yönlendirmektedir. Homo-İslamicus'un egemen olduğu İslami ekonomi, çatışmacı modern kapitalist toplumun aksine; dayanışmanın, yardımlaşmanın ve işbirliğinin egemen olduğu bir ekonomidir. Bu varsayıma göre, İslami bir ekonominin hakim olduğu toplum, mutlak bir ahenk ve uyum içerisinde. Bu bölüm, söz konusu yayınlarda idealleştirilen İslam toplumunun ve insanının genel çerçevesi çezecektir.

MÜSİAD'ın kurucu başkanı olan Erol Yerar, derneğin kuruluş yıllarına yakın bir dönemde çıkan yayında, zenginliği hor gören ve "bir lokma bir hırka" anlayışına dayanan yerleşik İslami bakış açısını eleştirerek, peygamberi ticaretle uğraşan bir topluluğun zenginliği hor görmesini dinin yanlış anlaşılmasına bağlamaktadır. Yerar'a göre, bunun kaynağında kimi tasavvufi etkilerin yanında ve özellikle Anadolu insanının, cumhuriyet dönemi boyunca milletin çoğunluğunun aleyhine ve devlet eliyle yetiştirilen burjuvaziyle karşıtlığı bulunmaktadır. Bu zenginleşmenin İslami bir temeli yoktur ve bu zenginleşme, insanın insanı kaba bir biçimde sömürmesi ile ortaya çıkmaktadır (Yerar, 1994).

İslami bir ekonominin temelini ise Yerar, peygamberin Medine'deki kimi iktisadi düzenlemelerine bağlamaktadır. Buna göre peygamber, ticari alışverişlerde fiyatlara herhangi bir müdahaleden kaçınılmasını salık vermiştir. Çünkü Yerar'ın iddiasına göre "Fiyatları belirleyen Allah'tır" ve dolayısıyla Müslüman bir toplumun iktisat düzeni, müdahaleden mümkün olduğunca uzak bir serbest teşebbüs ve rekabet ekonomisi olmalıdır (Yerar, 1994, s. 6). Devlete biçilen rol de serbest rekabete

dayalı bir temelde inşa edilmelidir. Buna göre, merkezîyetçi ve devletçi ekonomik sistem tasfiye edilmeli ve pazar ekonomisine dönüşmelidir. Sosyal güvenlik özel sigortalara devredilmeli ve aile kurumunun koruyucu rolü önem kazanmalıdır. Devlet, sosyal ahengi ve güvenliği sağlamalı, haksız rekabeti engellemeli, fırsat eşitliğini sağlamalı ve milli savunma, eğitim gibi altyapı ihtiyaçlarını karşılamalıdır (Yarar, t.y.,:16).

Sabahaddin Zaim, "Homo-Economicus" ile "Homo-İslamicus"un ekonomik hayattaki davranış ve tutumlarını karşılaştırdığı çalışmasında da İslami bir serbest piyasa ekonomisinde faaliyet gösteren insanın kapitalist toplumdaki rasyonel insandan farklı davranacağına işaret etmektedir. Zaim'e göre kapitalist bir toplumdaki insan, davranışlarını maddi güdülerle yönlendirmektedir. Oysa İslami bir ekonomide insan, iktisadi kanunlarla normatif İslami ilkelerin sentezini özümsemiş "ahlak" sahibi biridir. İslam ekonomisinin insanı, Homo-İslamicus, serbest piyasa ortamında rekabet eden, mülkiyet hakkının devletçe garanti edildiği fakat bu hakkı kişisel olmaktan ziyade toplumsal amaçlarla yöneten kişidir. Bu kişi işçi ise, emir ve talimatları dinleyen, işini tam ve süratli yapan, işvereni ile uyum ve dayanışma içerisinde ve "en helal gelirin, işverenine saygılı olan işçinin geliri" (Yarar'dan aktaran Can, 1997, s. 13) olduğu bilinci ile hareket eden kişidir. Homo-İslamicus, tüketimde israf ve lüksten kaçınan, servetini atıl bir biçimde bırakmayan kişidir. Dolayısıyla Homo-İslamicus'un rasyonel davranışı yatırım yapmaktır. Gelirinin bir bölümünü zekat olarak devlete ya da ihtiyacı olan kimselere verir, bu şekilde, fakirin karşısında itibarı artar ve sınıf mücadelesi ve kinin yerini, ahenk ve sevgi alır (Zaim, 1994).

Yusuf Balcı, İslami toplumdaki çalışma ilişkilerinin çerçevesini çizdiği çalışmasında İslami toplumun endüstri ilişkilerinin tam olarak İslamlaştırılması ile mümkün olacağına altını çizmektedir. Balcı'nın iddiasına göre modern kapitalist sanayi toplumundaki çatışan emek ve sermaye, İslam toplumunda menfaatleri çarpışmayacak bir tarzda kardeşlik ve dostluk zinciri ile birbirine bağlanır. Emek ve sermaye hür bir ortamda karşılaşır, çalışmak ve kazanmak, her iki taraf için de, sadece dünyevi bir uğraş değil aynı zamanda ibadettir. Devlet, ilişkilerin hür bir ortamda gerçekleşmesini engellemek kaydıyla kimi kurum ve mevzuat ile koruyucu bir rol üstlenir. Emegün ücreti ve hakları, yazılı olmasa da bir sözleşmeye bağlanabilir; tarafların bu sözleşmeye uyumu ahlaki bir temelde gerçekleşir. Modern kapitalist toplumun çatışmacı temellerinden yükselmiş olan greve ve toplu pazarlığa ise dayanışmacı bir temelde kurulan İslami bir toplumda ihtiyaç kalmayacaktır. Zaten İslami bir toplumda, sendika gibi kuruluşlara, emek ile sermaye birbirinin menfaatine çalıştığı için ve mutlak bir uyum ve dayanışma hakim olduğu için gerek de yoktur (Balcı, 1994).

İslami ekonominin ideal yapısına ilişkin bu genel açıklamaların yanında, Yarar'ın Müslümanlara gösterdiği rol model ise Doğu Asya ekonomileridir. Çünkü Müslümanlar, dünyadaki gelişmeleri çok yakından takip etmeli, bu gelişmeler çerçevesinde karar almalı ve bu gelişmelere katkıda bulunmalıdır ve dünyadaki gelişmeler de göstermektedir ki, İslam aleminin mevcut dağınık ve parçalı yapısından

kurtulabilmesi, Doğu Asya'nın iktisadi başarılarına kulak vermesi ve bu modeli örnek alması ile mümkündür. Yazar'a göre klasik kapitalizmin temel örneği İngiltere iken, modern kapitalizmin biricik örneği Japonya'dır. Yazar, Japonya modelini milli ve manevi değerlere önem verirken batı tipi sosyal devlete yer vermeyen ve bunun yerine aile kurumunu geliştiren; "yüksek ahlak ve yüksek teknoloji" temelini esas alan ve yabancı yatırıma dayalı uzun vadeli kalkınmanın toplumsal uyum içerisinde gerçekleştiği bir model olarak tanımlamakta ve alkışlamaktadır (Yazar, t. y., s. 21-22).

Yazar'a göre küreselleşme sürecine eklenme Doğu Asya ülkeleri ile İslam ülkelerini de kapsayan bir bölgeselleşme ile gerçekleşmelidir. Kuzey Amerika'da NAFTA, Avrupa'da Avrupa Birliği ve Pasifik'te Doğu Asya ülkelerinin oluşturduğu Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği dünyadaki üç ana bölgeyi tanımlamaktadır. Bu üç bölgeden Asya Birliği yükselişte olan bölgedir. Dolayısıyla İslami ekonomi Asya ülkeleri ile işbirliğine gitmeli ve İslam ülkelerindeki dinamizmin ve potansiyelin farkına vararak bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmelidir (Yazar, t. y.,:18).

MÜSİAD'ın kuruluş yıllarında çıkan yayınlarda çerçevesi çizilen iktisadi model olan "ahlaki kapitalizm", İslam insanından beklenen "ahlaki" davranışlar etrafında yapılandırılmıştır. Serbest rekabetin egemen olduğu bu toplumda, sermaye ile emek arasındaki ilişki, sermayenin "ahlaki" inisiyatifine bırakılmıştır. Bu yayınlardaki varsayımına göre İslam ahlakına dayalı bu toplum, nihai bir kalkınma hamlesi başlatacak ve milletin yanı sıra İslam aleminin de gelişmesine katkı sağlayacaktır.

2. Ahlaki Bir Kapitalizm Mümkün Mü?

MÜSİAD'ın söylemine genel olarak bakıldığında, ekonomik kaygıların düşünsel arka planı büyük oranda dönüştürdüğünün farkına varılır. Din bu söylem içerisinde, toplum içindeki yeni anlamlandırma ve uyum sağlama eğilimlerinin geliştirilmesinde ve ekonomik alanla bağlantının kurulmasında işlevsel bir rol oynamaktadır. (Uğur ve Alkan, 2000, s. 139). Diğer bir deyişle, İslam'ın geleneksel olarak yaşandığı cemaat anlayışının içeriği dönüştürülmüş, yeni iktisadi taleplere uyarlanmıştır. Refah artışının hedeflenmesi, ahlaki tutumların zorunlu olarak anlam kaymasına veya farklı önceliklere vurgu yapmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla iktisadi ilişkilerde geliştirilen ahlaki boyut, daha çok maddi olanın dünyevi bağlamda önemsendiği bir ahlaki anlayışa dönüşmüştür (Aslan, 1997, s. 36).

MÜSİAD'ın önerdiği ekonomik modelin, neoliberalizmin merkezi temaları ile mutlak bir uyum ve paralellik içerisinde olduğunun altı çizilmelidir.²Zira derneğin söyleminde önemli bir yere sahip olan sosyal devletin tasfiyesi, sosyal güvenlik kurumlarının özelleştirilmesi, emek piyasasının güvencesizleştirilmesi, sendikal yapıların içinin boşaltılması gibi talepler, 1980 sonrası uygulamaya konulan neoliberal iktisadi programın ana öğeleridir (Öztürk ve Ercan:2009).

²Neoliberal iktisadi politikaların tartışıldığı çok zengin bir literatür mevcuttur. Çalışmanın amacı ve kısıtları dikkate alınarak bu tartışmaya bu çalışmada girilmeyecektir.

Derneğin sınıfsal söyleminin, üyelerinin büyük bir kısmını küçük ölçekli işletmelerin oluşturmalarına rağmen, sermayenin küreselleşmesi sürecine eklenme isteği duyan orta ve büyük ölçekli sermaye kesimi tarafından oluşturulduğu akıldadır tutulmalıdır (Doğan, 2006:56). Özdemir de dernek içerisindeki bir iç çatışmadan bahsetmektedir. Üyelerle yaptığı mülakatlara göre, dernek içerisindeki büyük sermayeye sahip kimi üyeler, derneğe üye alınmasında daha seçici davranılması gerektiğini; çünkü daha küçük sermayedarların derneğin vizyonunu daralttığını düşündüklerini belirtmektedir. Bunun yanında kimi küçük sermaye sahipleri de derneğin faaliyetlerine –yurtdışına yapılan iş gezileri gibi- büyük sermayedarların katılabildiğini, derneğin kendilerini de kapsayan faaliyetlere daha fazla önem vermesi gerektiğini düşünmektedirler (Özdemir, 2006, s. 210-211). Dolayısıyla, dernek içerisinde büyük ve küçük sermaye grupları arasında kısmi bir çıkar farklılaşmasından bahsedilebilir.

İşçi ile kurulan pratik ilişkilerde - uyumun ve dayanışmanın timsali biçimindeki "ahlaki kapitalizm" anlatısına rağmen- MÜSİAD üyelerinin sendikalaşmaya karşı baskıcı tutumunun altı çizilmelidir. Mesela MÜSİAD'a benzer şekilde kendini İslami bir temelde inşa eden emek örgütlenmesi olan Hak-İş, sendikal örgütlenme gücünü TÜSİAD'lı işletmelerden daha çok MÜSİAD üyesi işletmelerde yaşamaktadır (Bakirezer ve Demirer, 2006, s. 23). Bu da daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin hakim olduğu MÜSİAD üyesi işletmelerin rekabet kapasitelerini arttırmak ve sermaye birikimini sürdürebilmek için emek maliyetlerinin düşük olmasına özellikle ihtiyaç duyduklarını göstermektedir (Bakirezer ve Demirer, 2006, s. 23). Dolayısıyla İslami ekonomi söyleminin ahlaki değil; sınıfsal bir temelde inşa edildiği söylenmelidir. Derneğin İslami söylemi, emek sermaye çelişkisinin gizlenmesi için bir araç konumundadır.

Özdemir, MÜSİAD üyelerinin formel ilişkilerden paternalist ilişkileri tercih ettiğinin altını çizmektedir. Aktardığına göre, 1994 yılında Ankara'da 121 MÜSİAD üyesi işyeri üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, toplu sözleşme yapan hiçbir işyeri bulunmamaktadır. Üyeler ile yaptığı mülakatlarda Özdemir, üyelerin işçilerin kendilerini babaları gibi gördüklerini, onlarla "abi-kardeş" yakınlığı içerisinde olduklarını ifade ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca, üyelere göre işçiler, formel ilişkilerden paternalist ilişkileri tercih etmektedirler (Özdemir, 2006, s. 209-210). Esasında, "patron babadır" metaforunda somutlaşan işçi-işveren arasındaki paternalist ilişkiler, işçi ve işveren arasındaki çatışmacı ilişkiyi gizleyen bir yapıya işaret eder. Buna göre, işveren, çalıştırdığı işçilerin çıkarlarını en iyi biçimde temsil ettiğini düşünmektedir ve ahlaki temellere dayanan ilişkide hem işçinin hem de işverenin iktisadi bakımdan avantajlı olduğunu iddia etmektedir. İşçinin yeterince mutlu olduğunun düşünüldüğü bu ilişki formunda, sendikal haklar, kabul edilemez durumdadır (Sennett, 1992:68-69).

MÜSİAD'ın İslami temalara atıfla kurduğu ahlaki söylemi neoliberal piyasa toplumuna bir meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Neoliberalizmin özelleştirme, piyasacı, emeği denetim altında tutarak onu dizginleyen ve temel gayesi küresel piyasalarla eklenmek olan anlayışı ile paralellik içerisinde. Söylenegelen

İslami ekonomi, esasında kapitalist rasyoneller üzerine inşa edilmiştir. MÜSİAD'ın İslami ekonomi anlayışının tek farkı, kendi kendini meşrulaştırması zor olan mevcut piyasa rasyonalizmini, dini söylem ile meşrulaştırmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre, piyasa rasyonalizmi İslam medeniyetinin yeniden canlanmasının bir aracı, İslam medeniyetinin canlandırılması amacı da piyasa rasyonalizminin meşrulaştırılmasının bir aracıdır. Dolayısıyla İslam ahlakı ile bezenmiş ekonomi, bildiğimiz kapitalizmden pek farklı değildir. (Çınar, 1997:56)

Sonuç Yerine

Bu çalışmada MÜSİAD'ın kuruluş yıllarında çıkan yayınlarının eleştirel bir okuması yapıldı. Bu yayınlarda çerçevesi çizilen "ahlaki kapitalizm" ve "homo islamicus" kavramlarının ahlaki değil sınıfsal bir temele sahip olduğu; sermayenin küreselleşmesi sürecinde neoliberal iktisadi programın yeniden üretiminden başka bir şey olmadığı ve İslami söylemin bu bağlamda meşrulaştırıcı bir işlev üstlendiği iddia edildi.

Ayrıca derneğin söyleminin belirgin bir sürekliliğe sahip olmakla birlikte kendi bağlamı içerisinde dönüştüğünü ve farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada konu edinilen erken dönem yayınlardaki ekonomideki İslami maneviyat ve ahlak vurgusu, Batı tipi kapitalizme olan karşıtlık ve Türkiye'de tekeli kapitalist sınıfın yıkıcı hakimiyeti hakkındaki açık sözlülük; derneğin 28 Şubat sürecinde irticai faaliyetle suçlanmasının ardından yerini demokrasi, ifade, düşünce ve din özgürlüğü gibi konulara bırakmıştır (Vorhoff, 2001:329). Kuşkusuz derneğin söylemindeki bu dönüşüm sadece 28 Şubat'ın siyasi bir sonucu olarak açıklanamaz, derneğin 1990'lı yıllar boyunca genişlemesini sürdürmesi ve derneğin merkezindeki görece büyük ölçekli işletmelerin birikim seviyesindeki artış, söylemin dönüşümünde dolaysız bir etkiye sahiptir.

Nihayetinde, MÜSİAD, küresel kapitalizm ile eklemlenme özlemi içerisinde olan ve neoliberal kapitalizmin rasyonellerini ahlaki bir dil ile kuran ve bu dili, sermaye birikim kapasitesini arttırmak için işlevselleştiren bir sermaye örgütü niteliğindedir. Derneğin bu sınıfsal kimliği, kültürel yapısını dönüştürmektedir ve kültürel kodu, esasında sınıfsal olan bir söylem içerisinde eritilmekte; sınıfsal özelemlerine ideoloji sağlamaktadır.

Kaynakça

- BAKIREZER, Güven; DEMİRER, Yücel, (2006), “AK Parti’nin Sınıf Siyaseti”, Mülkiye, 252, Ankara, 19-31.
- BUĞRA, Ayşe, (2004), “Dini Kimlik ve Bir Sınıf: Bir MÜSİAD – Hak-İş Karşılaştırması”, (Der. Neşecan Balkan, Sungur Savran) Sürekli Kriz Politikaları, Metis Yayınları, İstanbul.
- BULUT, Faik, (1995), "Tarikat Sermayesinin Yükselişi", Öteki Yayınları.
- CAN, Kemal, (1997), “Yeşil Sermaye Laik Sisteme Ne Yaptı?” Birikim, 99, 59-65.
- ÇINAR, Menderes, (1997), “Yükselen Değerlerin İşadamı Cephesi: MÜSİAD”, Birikim, 95, 52-56.
- DOĞAN, A. Ekber, (2006), “Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, Mülkiye, 252, Ankara.
- <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin> (Erişim Tarihi: 04.11.2015)
- KOYUNCU, Berrin, (2002), “Küreselleşme ve MÜSİAD: Eklemlenme Mi, Çatışma Mı?”, (Der. E. Fuat Keyman) Liberalizm, Devlet, Hegemonya, Everest Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Şennur, (2006), "MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşüm ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi", Vadi Yayınları.
- ÖZTÜRK, Melda Yaman; ERCAN Fuat, (2009), "1979 krizinden 2001 krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler", Praksis, 19, 55-93.
- SENNETT, Richard, (1992), "Otorite", çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- UĞUR, Aydın; ALKAN Haluk, (2000) “Türkiye’de İşadamı-Devlet İlişkileri Perspektifinden MÜSİAD”, Toplum ve Bilim, 85, 133-155.
- VORHOFF, Karin, (2001), “Türkiye’de İşadamı Dernekleri: İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında”, (Der. Stefanos Yerasimos vd.) Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YARAR, Erol,(1994), “Adam Zengin Olur Mu?”, (Der. Hüner Şencan) İş Hayatında İslam İnsanı (Homo-İslamicus), MÜSİAD.
- YARAR, Erol,(t.y), "21. Yüzyıla Girerken Dünyaya Yeni Bir Bakış", MÜSİAD.
- YAVUZ, Hakan, (2005), "Modernleşen Müslümanlar", çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- ZAİM, Sabahaddin (1994), “Ekonomik Hayatta İnsanın Tutum ve Davranışları”, (Der. Hüner Şencan) İş Hayatında İslam İnsanı (Homo-İslamicus), MÜSİAD.

TÜRKİYE'DEKİ KENTLEŞME PROJELERİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ VE BU PROJELERİN KENTLİLEŞMEYE ETKİSİ: KARS ÖRNEĞİ

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN TURKEY AND THE IMPACT OF URBANIZATION PROJECTS TO BE URBANIZED IN THIS PROJECT: KARS SAMPLE

Abdulsamet YAMAN¹

Cihan ARSLAN²

Gökbörü ÖNALP³

Öz

Kentsel dönüşüm kavramı, 1980'den itibaren yerel yönetimlerin kentin sağlıklı alanlarının, yaşanabilir alanlara dönüştürme amacıyla kullandığı önemli araçlardan biri olmuştur. Yerel yönetimler bu projeleri oluşturma ve uygulama aşamasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Yerel yönetimlerin böyle büyük bir role sahip olması da bu projelerde getirim elde etmek çabası sonucunda bazı aksaklıklar neden olmaktadır. Bu kentleşme projelerinin oluşturulması aşamasındaki yaşanan sıkıntular, sorunlara örnektir. Bunun dışında ise kentleşme politikalarının ikinci evresi olan kentlileşme aşaması vardır. Kentsel dönüşüm sonrasında oluşan kentlileşme sürecinde ise; çeşitli uyum sorunları yaşanmaktadır. Yerel yönetimler bu dönüşümü sadece fiziksel olarak algılamaktadırlar, ancak dönüşüm aşamalarının sosyolojik ve psikolojik olarak da desteklenmesi gerekmektedir. Uygulanan kentsel dönüşüm politikaları sonrasında sürecin sosyolojik ve psikolojik olarak desteklenmesiyle birlikte yaşanan uyum sorunları ortadan kalkacaktır. Çalışmamızda Kars'taki kentsel dönüşüm projelerinde yerel yönetimlerin görüşü ve rolü, ayrıca kentlileşme bilincine yönelik halkın düşünceleri anket ve yüz yüze görüşme yöntemiyle analiz edilmiş, sonuç kısmında bu projelere ve sonrasında kentlileşmeye yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kentsel dönüşüm, Yerel yönetimler, Kentlileşme.

Abstract

The concept of urban renewal, local governments unhealthy areas of the city since 1980, has been one of the most important tools used for the purpose of conversion into habitable space. Local governments play an important role in creating this project and in the implementation

¹ Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi s.yaman_23@hotmail.com

² Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi cihan-arslan@hotmail.com

³ * Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi onalp1988@hotmail.com

phase. It has such a big role in the outcome of the efforts of local authorities to bring in these projects gain causes some difficulties. The difficulties in this phase of the project of urbanization is an example of a problem. Apart from this, there are urbanization phase, which is the second phase of the urbanization policy. In urban urbanization process that occurs after the conversion; various adjustment problems are experienced. Local governments perceive this transformation not only physically, but must be supported as sociological and psychological transformation stage. Applied compliance problems experienced with the sociological and psychological support after the process of urban transformation policies will disappear. In our study, the views of local governments in urban renewal projects in Kars and its role is also analyzed by public opinion surveys and face to face interviews for the urbanization of consciousness as a result of suggestions were made towards urbanization in this project and beyond.

Keywords: Urban regeneration, Local governments, Urbanization.

Giriş

Kentsel dönüşüm, kentin yenilenmesini amaçlayan bir olgudur. Kentsel dönüşüm sayesinde kentin metruk, sağlıksız ve gecekondulaşmış alanları düzenli ve sağlıklı bir hale getirilmektedir. İnsanların sosyal ve ekonomik sıkıntılarından dolayı, köyden kente yapmış oldukları göçler sonucunda, düzensiz kentleşme oluşmaktadır. Kentsel dönüşüm, bu düzensiz kentleşmenin giderilmesi amacıyla da uygulanmaktadır. Türkiye’de 1980’den sonra hız kazanan kentleşme projelerinden ilki 1948 yılında Ankara’da uygulanmıştır. Dengesiz göç dalgaları sonucunda oluşan çarpık kentleşme, kentsel dönüşümü zorunlu hale getirmiştir. Son yirmi yılda bu dönüşüm, sadece görsel olarak değil sosyal ve ekonomik dönüşüme de yol açmaktadır. Bu alanlardaki insanların kent yaşamına ve kentsel değerlere katılması, şehrin geleceğini de etkileyen bir faktördür. Merkezi ve yerel yönetimlerin, kentsel dönüşüme büyük mali kaynaklar ayırması ve büyük önem atfetmesi bunun bir sonucudur. Çarpık ve ruhsatsız yapılaşma fiziksel bir sorun olmaktan çok günümüzde toplumsal problemler arasında sayılmaktadır.

Kentsel dönüşüm projelerinde, yerel yönetimlere büyük bir görev düşmektedir. Bu projeler vatandaşlar tarafından gelen istekler sonrasında belediye, çevre ve şehircilik bakanlığı ve toplu konut idaresi arasında protokollerle kararlaştırılıp uygulanmaktadır. Bu uygulama küçük belediyelerde mali imkânların kısıtlı olmasından dolayı TOKİ (Toplu Konut İdaresi) desteğiyle yapılmaktadır. Ancak büyük şehirlerde mali imkânlar yeterli olduğu takdirde yalnız büyükşehir belediyeleri tarafından da yapılabilir. Yerel yönetimler, bu projelerde etkin bir şekilde rol almaktadırlar ve bu projelerin etap etap gerçekleştirilmesi, uzun bir süreç alması, farklı çıkar gruplarına maddi destek sağlanmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda belediyeler bu projeleri gerçekleştirirken yeterli uzmanın olmayışı ve kararların alınmasında başka kurum ya da kuruluşların fikirlerinin alınmamasından dolayı bazı aksaklıklar yaşanabilmektedir.

Belediyeler dönüşüm projeleri uygularken iki farklı yöntem kullanmaktadırlar. İlk olarak, yıkılan mekânın yerine başka bir yerde yeni bir mekân inşa edilmektedir. İkinci yöntemde ise, yıkılan mekânın olduğu alanda yeni kent inşa edilmektedir. Ayrıca yeni çıkan 6306 sayılı kanun gereğince bireyler sağlıksız olduğunu iddia ettikleri ikametgâh alanlarının belediyenin izni ve bir müteahhit yardımıyla dönüşümünü kendileri yapabilmektedir.

Kentsel dönüşüm sonrasında oluşan kentlileşme bilincinin tam anlamıyla oluşturulması için yerel yönetimlerin sosyolojik ve psikolojik destek sağlaması gerekmektedir. Bu dönüşüm projeleri sadece fiziksel bir proje değildir. Kentlileşme süreci içindeki bireyler, farklı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar ve yeni hayatlarına adaptasyon sorunu yaşamaktadırlar. Farklı iş kollarında çalışmakta ayrıca farklı toplumsal değerlerle etkileşim içine girmektedirler.

Kars kenti gerek tarihi yapısı gerekse mimari yapısından dolayı ülkemizin en önemli şehirlerinden biridir. Burada özellikle Kars Kalesi eteğinde uygulanan kent-

sel dönüşüm projesi, kentin tarihi dokusu açısından büyük öneme sahiptir. Kars' ta uygulanan kentsel dönüşüm sonrasında bireylerin yeni hayatlarına uyum sorunları ve kentsel dönüşümüne bakış açıları kentleşme sürecinin daha iyi bir hal alması amacıyla önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmamızın ilk bölümünde, kentsel dönüşüm kavramından hareketle Kars'taki kentsel dönüşüm projeleri hakkında Kars Belediyesi'nin görüşleri ve rolü dile getirilmiş, bu projelerin daha iyi uygulanabilmesi için önerilerde bulunulmuştur. İkinci bölümünde ise Kars'taki kentleşme projeleri sonrasında oluşan kentleşme süreci hakkında halkın genel görüşleri yansıtılarak bu sürecin iyileştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

1. Kentsel Dönüşüm Kavramı

1.1. Kentsel Dönüşümün Tanımı

Kentsel dönüşüm kavramına değinmeden önce bu kavramın içinde barındırdığı kent ve dönüşüm kavramlarını açıklamamız gerekmektedir. Kentin tanımlanması oldukça zordur bir süreçtir. Ruşen Keleş kenti, "İnsanların yaşamlarını sürdürdükleri mekan, toprak parçası" olarak tanımlamış ve kentlerin canlı varlıklar gibi doğan, büyüyen yapıları sürekli değişen toplumsal birimler olduklarını ifade etmiştir (Keleş, 2004: 73). Bir yerleşim biriminin kent niteliğini taşıması için, bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bunlar;

- ✓ Belli bir nüfus büyüklüğüne ve nüfus yoğunluğuna erişmiş olması,
- ✓ Tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyi olan sanayi üretimine geçmiş olması ve bununla birlikte hizmet sektörünün gelişmiş olması,
- ✓ Yerleşim yerinin fiziksel altyapısının belli bir düzeye ulaşmış olması,
- ✓ Geleneksel aile yapısının çözülerek yerini çekirdek aile yapısına bırakmış olması,
- ✓ Nüfusun büyük oranda örgütlenmiş karmaşık iş bölümüne ve yüksek uzmanlaşma düzeyine erişmiş olması,
- Yerel değerlerin yerini ulusal değerlerin veya evrensel değerlerin almış olması,
- Geleneksel ilişkilerin (cemaat toplum tipinin) çözülüp bireysel ilişkilerin ya da bireysel çıkarların ön plana çıkmış olması,
- Eğitim düzeyinin kırsal kesimdeki eğitim düzeyinden yüksek olması ve çocuk bakım ve eğitiminde aile dışı kurumların gelişmiş olması,
- Sosyal normların yerini, resmi denetleme kurumlarının almış olması,
- Statülerin aileden gelmeyip, bireylerin kendi çabaları ile kazanılmış olmalarıdır. (Erkan, 2002: 18)

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü, dönüşüm kelimesini, “olduğundan baksı bir biçime girme, başka bir durum alma, tahavvül, inkılâp, şekil değiştirme olarak” tanımlamaktadır. Dönüşüm, faaliyet alanı ve doğası gereği, mevcut şehrin yapısına ve burada yaşayan insanların fiziksel, sosyal ve ekonomik geleceği üzerine ve buna bağlı olarak da kentin bütün geleneklerine etki edebilmekte olan çok kapsamlı ve ileriye dönük karmaşık bir olgudur.

Kentsel dönüşüm ise, çökme ve bozulma olan kentsel mekânın ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel koşullarını kapsamlı ve bütünlük yaklaşımıyla iyileştirmeye yönelik uygulanan strateji ve eylemlerin bütünüdür (Akkar, 2006: 29). Kentsel dönüşüm, işlevini yitirmiş mekânlara yeniden fonksiyon kazandırılması, kent içindeki sağlıksız ve kaçak yapıların yenilenmesi, doğal afetlerden etkilenen yapıların başka kullanım alanlarına dönüştürülmesi, kentsel işlevlerin doğru şekilde tanımlanarak bir plan dâhilinde hayata geçirilmesi, kentsel alt yapının yenilenmesi ve geliştirilmesi konularını içermektedir (Tokay, 2011:7).

1.2. Kentsel Dönüşümün Amacı

Kentsel dönüşümün beş önemli amacı vardır;

- ✓ Kentin fiziksel koşulları ile toplumsal problemleri arasında doğrudan bir ilişki kurulması
- ✓ Kent dokusunu oluşturan birçok öğenin fiziksel olarak sürekli değişim ihtiyacına cevap vermek
- ✓ Kentsel refah ve yaşam kalitesini artırıcı, başarılı bir ekonomik kalkınma yaklaşımını ortaya koymak
- ✓ Kentsel alanların en etkin biçimde kullanımına ve gereksiz kentsel yapılmadan kaçınmaya yönelik stratejilerin ortaya konulması
- ✓ Toplumsal koşullar ve politik güçlerin ürünü olarak kentsel politikanın şekillendirilme ihtiyacını karşılamaya amaçlamaktadır (Akkar, 2006: 30).

1.3. Kentsel Dönüşümde Kullanılan Uygulama Biçimleri

Kentsel dönüşüm, mevcut kent yapısının yenilenmesi için yapılan uygulamaları içinde toplayan genel bir kavramdır. Ancak bu uygulama biçimlerinin tanımlanmasında pek çok farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bunun en önemli nedeni dünyanın farklı ülkelerindeki bilim insanlarının çeşitli isimlerle tanımladığı bu uygulama biçimlerinin Türkçeye çevrilmesinde uzman kişi ve kurumların oluşturduğu bir dil birliğinin olmamasıdır. Kentsel dönüşümün içinde barındırdığı dokuz farklı uygulama biçimi aşağıdadır:

- ✓ Yenileme (renewal)
- ✓ Sağlıklaştırma (rehabilitation)
- ✓ Koruma (conservation)
- ✓ Yeniden canlandırma (revitalization)
- ✓ Yeniden geliştirme (redevelopment)
- ✓ Düzenleme (improvement)
- ✓ Temizleme (clearance)
- ✓ Boşlukları doldurarak geliştirme (infill development)
- ✓ Tazeleme parlatma (refurbishment) (Şişman ve Kibaroglu, 2009:2)

1.4. Kentsel Dönüşümün Gelişimi ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm

İkinci dünya savaşının sonrasında geliştirilen planlama çalışmaları, genel olarak kentin fiziksel düzenlemesiyle ilgilenmiştir. 1950’li yıllardaki genel planlama yaklaşımı; merkezi alanların yıkılıp fakir insanların bu alanlardan uzaklaştırılması ve boşaltılan bu alanlara yeni bir vizyon ve görünüm sağlanması şeklindeydi. Bu dönem tarihte “Buldozer Dönemi” olarak geçmektedir. Ancak Buldozer Dönemi’ndeki uygulama eksiklikleri ve bunların toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle “değişim ve yenileme sonrası modernizm “ya da “temizleme sonrası modernizm” dönemine geçilmiştir. 1950’lerdeki Buldozer Dönemi ile yenileme ve temizleme dönemlerinden sonra, 1960’larda bireysel eşitliğe inanan ve halkın çalışmaları katılımının olmasını isteyen fikirler ortaya atılmaya başlanmıştır. 1970’li yıllar özellikle konut alanlarının iyileştirilmesi çalışmalarında büyük önem taşımaktadır. 1980’lere gelindiğinde, kentlerde daha çok çalışma alanı açmak için yenileme, kent merkezlerinde soylulaştırmanın ortaya çıktığı bir dönemdir. 1990’larda ekonominin gelişimiyle başlayan büyüme amaçlı planlama çalışmalarında asıl amaç, mevcut durumda değişiklik yaratmayacak öneriler getirmektir. Uygulanabilirliği olan halkın beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayacak projeler yapılmaya başlanmıştır (Nur Akova, 2010: 11-12).

Türkiye’de, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan reformların başlangıcı, Cumhuriyetin kuruluş yıllarına dayanmaktadır. O yıllarda, mekansal alanları da kapsayan düzenlemelerin ilk etkilediği kent Ankara olmuştur. Cumhuriyetin ilanından 16 gün önce resmen Türkiye’nin başkenti seçilen Ankara için Alman mimar Prof. Herman JANSEN’e hazırlattırılan imar planı (1932) sonrasında, Ankara baştan aşağı yenilenmiştir. Ankara’da hükümetin desteği ile yürütülen kentsel gelişim uygulamaları ve Türkiye’nin diğer tüm kentlerine örnek oluşturmuştur.

1980’lere kadar Türkiye’de kente göç inişli çıkışlı şekilde devam etmiştir. Ancak özellikle 1980’lerden sonra İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlere hızlı bir şekilde göç olmuştur. 1990-2007 yılları arasında ise göçün sebepleri arasında bir de terör

eklenmiştir. Daha önce çoğunlukla iş bulma amacıyla büyük kentlere yönelik göç olurken, bu tarihlerde artık terör nedeniyle de bahsi geçen kentlerin yanında Gaziantep, Diyarbakır, Van ve Urfa gibi şehirler göç almaya başlamıştır (Koçak,2014:1411).

Kente göç eden bu insanlar barınma sorunlarını gecekondularla çözmüştür. Göç edenlerin sayısı arttıkça gecekonduların sayısı da artmış ve gecekondular mahalleleri oluşturmuştur. Gelir düzeyi düşük bu insanların barınma sorununu çözmek, kentin genel görünümünü değiştirmek, insanları kent atmosferinde ögütme amacıyla kentsel dönüşüme son yıllarda oldukça hız verilmiştir.

Türkiye'deki kaçak yapı ve gecekondular ile mücadele topluma mal edilememiş ve yasaya aykırı gelişmelerin önlenememesi yüzünden kırsal alanlardaki yoksulluk kentlere taşınmıştır. Özellikle kentsel alanlarda yoksullaşma süreci derinleşerek sürmüştür ve günümüzde de sürmektedir. Bu süreç, Türkiye'deki ekonomik, sosyal ve politik yapının da bir yansıması ve mekândaki bir görüntüsü olarak kabul edilmektedir (Keleş, 1996:510).

2. Kars'ta Kentsel Dönüşüm

2.1. Genel Durum

Kars Doğu Anadolu Bölgesinin en soğuk bölgesinde yer alır. İlde 'Doğu Anadolu yüksek yayla iklimi' görülür. Kars ili nüfus bakımında Türkiye'nin orta büyüklükteki illeri arasında yer alan 2013 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre ilin toplam nüfusu 296.466'dır. İlimizin ekonomisi çok büyük bir oranda tahıl tarımı ve gelecekte mera hayvancılığına dayalıdır. Bu ekonomik yapının bir sonucu olarak il nüfusunun ağırlığı kırsal kesimde yaşamaktadır. İlde geçimini tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile sağlayanların oranı %77,4 tür (Kars.bel.tr, 2015).

Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapısı konumundaki bu şehir, Kafkas Üniversitesi'nin açılmasıyla hızla gelişmeye başlamış ve zaman içinde bir öğrenci kenti durumuna gelmiştir. Ayrıca şehir merkezine altı kilometre uzaklıktaki havalimanını sayesinde de bölgesinde ulaşım ağının kesiştiği bir noktada yer alır. Bunun dışında kara ve demiryolu ağlarıyla ülkenin diğer yerleşim birimlerine ulaşımında da bir sorun yoktur. Sanayi alanında son dönemlerde gittikçe büyüyen Kars'ta irili-ufaklı birçok fabrika kurulmuştur. Kentte yem, şeker, çimento, tuğla, ayakkabı ve süt ürünleri sektörlerinde çalışan birçok fabrika bulunmasına karşın; işsizlik oranı oldukça yüksektir. Özellikle bu durum nedeniyle kent, Türkiye'nin en fazla göç veren şehirlerinden birisidir. Kafkaslardan Anadolu'ya girişte ilk yerleşim merkezi olma özelliğini taşıyan Kars şehri birçok uygarlığın geçişine tanıklık etmesi sebebiyle binlerce yıldan bu yana iskan edilmiş antik bir yerleşim merkezi özelliğine sahiptir. İpek Yolu üzerinde yer alan Kars'ta bulunan ve görünen birçok eserin mimari yapısı dikkat çekicidir.

Kars il merkezi eski ve yeni olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eski Kars kuzeyde, tepeye kurulu kalenin içinde ve eteklerinde yer almaktadır. Kaleiçi Mahallesi bu bölümün çekirdeğidir. Burası dar ve eğri yollar boyunca düzensiz dizilmiş bakımsız evleriyle, sıkışık yapılar topluluğu görünümündedir. Evler çoğunlukla yığma taş ve kerpiçtir. 1878 Rus işgali sonrasında bu kesim olduğu gibi bırakılarak, Eski Kars'ın güneydoğusunda, Taht Düzü denilen ovaya yeni bir garnizon kent oluşturulmuştur. Kent, buraya yerleştirilen çoğu soylu sınıftan subay ailelerinin tüm gereksinimleri karşılayabilecek şekilde yapılmıştır. Geniş, düzgün taş kaldırımlı caddeleri, büyük parkları, düzenli ızgara planıyla zengin ve çağdaş bir kent görünümündedir. Kuzeyden güneye uzanan dört ana caddeyi, doğudan batıya dört cadde dike kesmekte, böylece 16 blok oluşmaktadır. Avrupa tarzı bir mimariye sahip olan Kars'ı gezen H.V. Velidedeoğlu: "Yollar boyunca çoğu iki katlı, büyük blok taştan, sağlam, yalın görünümlü yapılar dizilidir. Ruslar' dan kalma büyük yapıları gördüm. Kırk üç yıllık işgal süresi içinde Ruslar bu kente epey bayındırlık getirmişler ve burasının dış görünüşü tipik Rus kentlerine benzetmişler. Fakat Kars'ın insanın ruhunu değiştirememişler" demektedir (Kars.bel.tr, 2015).

2.2. Kars Belediyesi Kentsel Dönüşüm Projeleri

Tablo 1: Kars'ta Uygulanan Kentsel Dönüşüm Projeleri

PROJE ADI	PROJENİN AMACI	PROJENİN DURUMU
BAYRAMPAŞA VE ATATÜRK MAHALESİ DÖNÜŞÜM PROJESİ (KALEİÇİ)	GECEKONDULAŞMIŞ ALANIN ORTADAN KALDIRILARAK BÖLGE HALKININ DAHA SAĞLIKLI EVLERDE RAHAT YAŞAMASI VE ŞEHRE GÜZEL BİR GÖRÜNÜM KAZANDIRMAK	DEVAM EDİYOR
29 EKİM MAHALLESİ DÖNÜŞÜM PROJESİ	GECEKONDULAŞMIŞ ALANIN ORTADAN KALDIRILARAK BÖLGE HALKININ DAHA SAĞLIKLI EVLERDE RAHAT YAŞAMASI VE ŞEHRE GÜZEL BİR GÖRÜNÜM KAZANDIRMAK	TAMAMLANDI
KARS ÇAYI PROJESİ (PORSUKÇAYI DÜZENLEMESİNDE N HAREKETLE)	KARS ÇAYININ ISLAH EDİLİP, KENTE GÜZEL BİR GÖRÜNÜM KAZANDIRMAK, ÇAY ÜZERİNDE SANDAL GEZİLERİ, PARK ALANLARI OLUŞTURARAK KARS' IN TURİZM POTANSİYELİNİ ARTTIRMAK	DEVAM EDİYOR

Kaynak: Kars Belediyesi, 2015.

3. Kars'taki Kentsel Dönüşüm Projelerinde Yerel Yönetimlerin Rölü ve Etkinliği

Kars'taki gerçekleşen kentsel dönüşüm projelerinden hareketle, bu projelerdeki yerel yönetimlerin rolü ve görüşleri çalışmalar doğrultusunda analiz edilmiş ve bu durumun daha iyi bir hal alması için önerilerde bulunulmuştur.

3.1. Araştırma Modeli ve Bulgular

Araştırma modeli olarak beşli likert anket modeli ve yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmış ve elde edilen bulgular neticesinde analizler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini belediyeedeki kentsel dönüşüm ile ilgili birimlerin personeli olarak belirlenmiş, dört personel hariç evrenin tamamına ulaşılmıştır. Anket sorularının hazırlanması sürecinde çeşitli kaynaklardan yararlanılmış ve uzman görüşleri de dikkate alınmıştır. Anket sonuçlarında sadece genel frekans değerlerine bakılarak yorum yapıldığından ve karşılaştırmaya gidilmediğinden dolayı Excel programından faydalanılmış SPSS program analizleri kullanılmamıştır.

Tablo 2: Kars Belediyesi Personeli Frekans Dağılımı

	Frekans	Frekans (%)
İmar ve şehircilik müdürü	1	2,56
İmar ve şehircilik müdür yardımcısı	1	2,56
Stratejik geliştirme müdürü	1	2,56
Stratejik geliştirme müdür yardımcısı	1	2,56
Stratejik geliştirme müdürlüğü personeli	5	12,82
İmar ve şehircilik müdürlüğü personeli	6	15,38
Mali hizmetler müdürlüğü personel	5	12,82
Emlak istimlak müdürlüğü personeli	4	10,25
Harita işleri müdürlüğü personeli	5	12,82
Fen işleri müdürlüğü personeli	7	17,94
Hukuk işleri müdürlüğü personeli	3	7,69
TOPLAM	39	100

Beşli likert anket modeli araştırmamız sırasında kesinlikle katılıyorum(1), katılıyorum(2), kararsızım(3), katılmıyorum(4), kesinlikle katılmıyorum(5) cevaplarından oluşmaktadır. Yöneltilen sorular ve sorulara karşılık verilen cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Kentsel Dönüşüm Projelerinde Belediyelerin Rolünü Ölçmeye Yönelik Yapılan Anket Soruları ve Frekans Dağılımı

Yönetilen Sorular	1	2	3	4	5
Kentsel dönüşüm uygulamalarında yerel yönetimler bölgedeki halkın fikrini alıyor mu?	27	8	3	1	-
Yerel yönetim birimleri kentsel dönüşüm projelerine gerekli önemi veriyor mu?	25	7	2	4	1
Kentsel dönüşüm projeleri kentin tüm yıpranmış sağlıklı alanlarına uygulanabilir mi?	22	3	-	10	4
Kentsel dönüşüm projeleri yolsuzluklara açık mıdır?	8	4	1	5	21
Kentsel dönüşüm projeleri oluşturulurken bu projelere merkez ve yerel yönetimlerin dışında başka kurumlar da katılmalı mıdır?	19	8	2	7	3
Kentsel dönüşümle ilgili yasal düzenlemeler yeterli midir?	-	4	-	4	31
Kentsel dönüşümde yerel yönetimlerin rolünü yeterli buluyor musunuz?	11	3	1	10	14
Kentsel dönüşüm projeleri yerel yönetimler katılmadan sadece merkezi idare öncülüğünde yapılmalı mıdır?	4	9	-	6	20
Uygulanan kentsel dönüşüm projeleri Kars'ın tarihi dokusuna zarar veriyor mu?	8	2	2	8	19
Kentsel dönüşüm projelerinde belediyelerin mali kaynakları yeterli midir?	-	-	-	9	30
Belediyelerde kentsel dönüşümle ilgili yeterli uzman bulunmakta mıdır?	4	1	2	5	27

4. Kentleşme Kavramı

Kentleşme, temelde insanların kentle bütünleşmesini ifade eder. Bütünleşme kavramı genelde, bir nüfus grubunun daha büyük bir nüfus grubuyla kaynaşması anlamına gelir. Kentleşme, kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde değer yargılarında maddi ve manevi yaşam biçimlerinde değişiklikler ortaya çıkarması sürecidir (Keleş,1980:s.70).

Başka bir deyişle kentleşme, kentleşme akımı sonucunda kentli insan davranışlarının, bireyde, ailede ve diğer toplumsal gruplar içerisindeki davranışlarında, ilişkilerinde ve değer yargılarında değişiklik yaratma sürecidir. Bu süreçte kentlilik kültürünün geliştirilmesi ve kentte yaşayanların aynı çatı altında yaşamının gerek ve sorumluluğunun farkına varması belediyelerin ve sivil toplum örgütlerinin önderliğinde, o kentte yaşayan tüm herkesin katılımıyla gerçekleşmesi mümkündür. Belediyelerin sunmuş oldukları hizmetlerde, kültürel faaliyetler en az diğer faaliyetler kadar önemlidir. Çünkü kültürel hizmetler ve etkinlikler kent bütünü içindeki herkesi aynı kentte yaşayanlar olarak kaynaştırmakla kalmayıp, ortak yerel ihtiyaçlar ve sorunlar karşısında kentlilik bilincini geliştirir. Aynı zamanda kültürel hizmetler, diğer hizmetleri tamamlayıcı ve bu hizmetlerin planlanması ve yürütülmesi sürecin-

de bir etkinlik bilincini oluşturmaktadır. Kentler hem teknolojik gelişmelerin ve çağın gerektirdiği yeni sosyal sorunlara çözüm bulmaya çalışırken; hem de geleneksel değerler ve deneyimler yanında, günümüz şartlarına uygun bir kültürel gelişim için altyapı oluşturmaya çalışmaktadır. Kentlilik bilincinin oluşması çalışmaları, sadece yerel yöneticilere bırakılmayacak kadar büyük bir faaliyettir. Yerel yönetimlerin yanı sıra merkezi yönetimin, sivil toplum kuruluşların ve orada yaşayan herkesin birlikte uyum içerisinde yürütmesi gerekmektedir (Başaran, 2008: 21-22).

3.2. Kentleşme Süreci

Kentleşmenin gerçekleşmesi için gereken aşamalar vardır. Bunların ilki, kente gelen nüfusun, burada karar kılmasıdır. Kentte kalıcı olmayı düşünmeyen kişilerin, kentli olma, kentli davranış kalıplarını sahiplenme gibi bir gayret ve arzusu olmayacaktır. Kentte karar kılınması için ise, kişilerin gelecekleri açısından kentin onlara ümit vaat etmesi gerekmektedir. Geleceğinin köyünde değil, geldiği kentte olduğuna inanan kişiler, kendilerini kent ile bütünleştirme ihtiyacını hissetmeye başlarlar. Kentleşmenin bir başka aşaması da ekonomiktir. Kişinin kentte yaşamasını anlamlı kılacak bir iş sahibi olması ve bu işin de kentli tarafından olumlu görülmesi gerekmektedir. İşportacılık, değnekçilik ve benzeri işler, kişinin kentle uyumuna engeldir. Bireylerin kentleşebilmesinin önemli unsurları arasında eğitim ve kültür düzeyi de yer almaktadır. Bunlarsa uzun bir süreç sonunda elde edilebilen özelliklerdir. Dolayısıyla özellikle ilk nesillerde kentleşmeyi beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bireyin, kente özgü davranış kalıplarını edinmesi, kentleşmenin son aşamasıdır. Bu aşama da bir nesilde gerçekleşmeyecek kadar uzun bir süreç gerektirmektedir. İnsan davranışları alışkanlıkları sonucu edinilir ve bu edimler de çok zor değiştirilebilir. Kırsal alanda, kırsala ait davranış kalıplarını edinmiş kişilerin kent davranış kalıplarını edinmesi hayli zordur. Bireyin kente özgü davranış kalıplarını edinmesi, kültürel ve sosyal dünyasında kente özgü gelişmelerin yaşanabilmesi için, sosyal aktivitelere dâhil olması önemli bir unsurdur. Kentler bireysel ilişkilerin değil örgütlü birlikeliklerin alanıdır. Bu alanda yer alamayan birey, kendini dışlanmış hissetmeye ve buna karşı savunma mekanizmaları geliştirmeye başlar. Bu ise, kentleşmenin önündeki en önemli engellerden birisidir. Kentleşme, özellikle kırsaldan gelen nüfus açısından uzun bir süreci ve hatta birkaç nesil geçmesini gerektirdiğine göre, kentleşmeden önce kentlilik bilincinin kazanılmasına önem verilmesi gerekmektedir. Bundan sonraki bölümde inceleneceği gibi, kentlilik bilinci, kişinin kendini kente karşı sorumlu ve kenti de kendisine ait hissetme durumudur. Bu bilinç, kentleşme sürecini hızlandıran bir olgudur. (Kaya vd,2007: 29-30)

5. Kars'ta Yapılan Kentsel Dönüşümün Kentleşmeye Etkisi

Kars Belediyesi tarafından yapılan kentsel dönüşüm projelerinin, bu dönüşüm aşamasından sonraki kentleşme evresinde ne gibi sorunlarla karşı karşıya kaldı-

ğını ve bu kentleşme evresi hakkında halkın genel görüşü çalışmalar doğrultusunda analiz edilmiş ve bu sürecin daha iyi bir hal alması için önerilerde bulunulmuştur.

5.1. Araştırma Modeli ve Bulgular

Araştırma modeli olarak beşli likert anket modeli ve yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmış ve elde edilen bulgular neticesinde analizler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini, kentsel dönüşüm projesi çerçevesinde, Kars ilindeki, Kaleiçi Mahallesinden Cumhuriyet Mahallesi'ne giden insanlar oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem alınmayarak evrenin tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Araştırmanın örnekleme, evrenden rastgele seçilen insanlardan oluşmaktadır. Beş seçenekli ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan anket formu, ankete katılan kişilere yüz yüze uygulanmıştır. Mümkün olduğu kadar çok kişiye uygulanması beklenen anket çalışması, deneklerden bazılarının görüşmeyi reddetmesi, evde bulunmaması gibi çeşitli nedenlerden dolayı, 217 denegın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Anket formundaki sorular, uzman görüşü alınarak herkesin kolaylıkla anlayabileceği şekilde hazırlanıp, genel nitelikli sorunlara değinilmiştir. Anket sonuçlarında sadece genel frekans değerlerine bakılarak yorum yapıldığından ve karşılaştırmaya gidilmediğinden dolayı Excel programından faydalanılmış SPSS program analizleri kullanılmamıştır.

Tablo 4: Kentleşme Politikalarının Kentleşme Sürecine Etkisinin Ölçülmesindeki Katılım Frekans Dağılımı

	Frekans	Frekans (%)
Ev hanımı	57	26,26
İşçi	43	19,81
İşsiz	28	12,90
Öğrenci	26	11,98
Memur	19	8,75
Hayvancılık -Tarım	19	8,75
Esnaf	11	5,06
Emekli	6	2,76
Diğer	8	3,68
TOPLAM	217	100

Beşli likert anket modeli araştırmamız sırasıyla kesinlikle katılıyorum(1), katılıyorum(2), kararsızım(3), katılmıyorum(4), kesinlikle katılmıyorum(5) cevaplarından oluşmaktadır. Yöneltilen sorular ve sorulara karşılık verilen cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: Kentsel Dönüşüm Projelerinin Kentleşmeye Etkisini Ölçmeye Yönelik Yapılan Anket Soruları ve Frekans Dağılımı

Yöneltilen sorular	1	2	3	4	5
Kentsel dönüşüm sonrasında, yaşam standartlarınızda bir artış oldu mu?	154	33	6	19	5
Kentsel dönüşüm sonrasında, yine hayatınıza uyum sorunu yaşadınız mı?	63	22	7	56	69
Kentsel dönüşüm öncesindeki hayatınıza dönmek ister misiniz?	11	6	23	31	146
Kentsel dönüşüm sonrasında adli olaylarda bir azalış oldu mu?	113	21	14	39	30
Kentsel dönüşüm sonrasında maddi olarak bir artışınız oldu mu?	16	10	21	18	152
Kentsel dönüşüm sonrasında farklı iş kollarında uğraştınız mı?	41	27	7	15	127
Kentsel dönüşüm sonrası siyasi katılımınızda bir artış oldu mu?	66	23	11	18	99
Kentsel dönüşüm sonrası siyasi görüşünüzde bir değişim oldu mu?	37	14	9	26	131
Kentsel dönüşüm sonrası verilen belediyeçilik hizmetlerini faydalı-yeterli buluyor musunuz?	86	82	13	17	19
Kentsel dönüşüm sonrası oluşan kentleşme süreci ve bu sürece bireylerin uyumuna yeteri kadar önem verildiğini düşünüyor musunuz?	28	13	11	44	122

Sonuç

Kentsel dönüşüm, kentin gelişimi için hayati bir önem taşımaktadır. Yerel yönetimler bu projelerde önemli bir role sahiptir. Kars'taki kentsel dönüşüm projelerinde yerel yönetimlerin rolü ve görüşleri hakkında yaptığımız anket çalışması neticesinde, elde ettiğimiz bulgular ve bu dönüşüm sürecinin daha iyi işlenmesi için yaptığımız öneriler aşağıdaki gibidir;

- ✓ Yaptığımız anket sonuçlarına göre yerel yönetimler, kentsel dönüşüm projelerinde halkın fikrine önem veriyor. Zaten bu projelerin halkın talepleri doğrultusunda oluşturulması, bize projelere halkın katıldığına da gösteriyor. Keza projelerde merkezi idarenin de etkili olması yerel yönetimlerin projenin oluşturulması ve uygulanması aşamasında yalnız başına etkili oldukları düşüncesinin yanlış olduğunu gösteriyor.
- ✓ Yapılan anket verilerine göre, Kars Belediyesi kentsel dönüşüm projelerine yeteri kadar önem verdiğini ifade ediyor.
- ✓ Kars Belediyesi'nde kentsel dönüşüm projelerini şehrin bütün sağlıklı alanlarına uygulanması konusunda görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Kars Belediyesi çalışanlarının önemli bir kesimi kentsel dönüşüm projelerinin sağlıklı bütün alanlara uygulanacağını ifade etmiştir. Diğer kesim ise, yasal düzenlemelerin yetersiz olduğundan dolayı, kentsel dönü-

şüm projelerinin sağlıklı bütün alanlara uygulanmasının zor olduğunu düşünüyor.

- ✓ Kentsel dönüşüm projelerinin yolsuzluğa açık olduğu konusunda yine Kars Belediyesi'nde görüş ayrılığı olmuştur. Büyük bir kısım kentsel dönüşüm projelerinin yolsuzluklara açık olmadığını ifade etmiştir.
- ✓ Diğer bir anket verisine göre, Kars Belediyesi'nin yaptığı kentsel dönüşüm projelerine diğer kamu kurum ve kuruluşlarının katılması da gerekmektedir. Böyle olduğu takdirde kentsel dönüşüm projelerinin daha verimli olması beklenmektedir.
- ✓ Anket verimize göre, kentsel dönüşüm projeleri hakkındaki, yasal düzenlemeler oldukça yetersizdir. Yetersiz olan bu yasal düzenlemeler sebebiyle Kars Belediyesi bazı problemlerle karşı karşıya kalmıştır.
- ✓ Kars Belediyesi'nde kentsel dönüşüm projelerinde yerel yönetimlerinin rolünün daha fazla artırılması gerektiği anket çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlardır.
- ✓ Kars Belediyesi'nin görüşüne göre kentsel dönüşüm projeleri sadece merkezi idare öncülüğünde yapılması, yerel yönetimlerin bu işi tamamen merkezi idareye bırakması doğru bir düşünce değildir. Çünkü yerel yönetim, yerindelik ilkesi gereğince kentsel dönüşüm projelerinin uygulanacağı alan ve halk konusunda daha detaylı bilgiye sahiptir.
- ✓ Kars Belediyesi tarafından uygulanan kentsel dönüşüm projeleri Kars'ın tarihi dokusuna zarar vermemektedir. Bu projeler uygulanırken Kars'ın tarihi yapısı göz önünde bulundurularak, alan çalışması yapılmaktadır.
- ✓ Kars Belediyesi'ndeki kentsel dönüşüm projelerinde, belediyenin küçük bir belediye olması sebebiyle mali yetersizlikler çektiği ve bu sürecin TOKİ (Toplu Konut İdaresi) tarafından mali olarak desteklenmesinin daha doğru olduğu ifade edilmiştir.
- ✓ Kars Belediyesi'ndeki kentsel dönüşüm çalışmalarıyla ilgili yeteri kadar uzman bulunmadığı yapılan anket çalışması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kentsel dönüşüm sürecinin daha iyi bir şekilde işlemesi için özellikle küçük belediyelerde halk, merkezi idare ve yerel yönetimler dışında başka kurum ve kuruluşların da bu sürece katılması, bu süreçte mali yetersizlikler dolayısıyla merkezi idarenin bu süreci mali olarak desteklemesi, bu konuda yeterli uzman olmayışı dolayısıyla yerel yönetimlerde kentsel dönüşüm proje uzmanlarının artırılması ve projeler hakkında yasal düzenlemelerin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Kentsel dönüşüm sonrasındaki kentleşme sürecinin tam anlamıyla gerçekleşmesi için yerel yönetimlere büyük görevler düşmektedir. Kars'ta yapılan kentsel dönüşüm sonrasındaki kentleşme sürecinde Kars Belediyesi gerek belediyecilik

hizmetlerini gerekse dönüşüm alanındaki halkın sosyal ve psikolojik uyumunu yeterli kadar dikkate almalıdır. Kars'taki bu süreç hakkında yaptığımız anket çalışması neticesinde elde edilen bulgular ve getirilen öneriler şöyledir;

- ✓ Kentsel dönüşüm sonrasında bu dönüşüm alanında yaşayan insanlar hayat standartlarının arttığını ifade etmişlerdir. Bu durum dönüşümün olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.
- ✓ Kentsel dönüşüm sonrasında halkın yarısına yakınının uyum sorunu yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Buradan hareketle Kars'taki kentsel dönüşüm sonrasındaki kentleşme sürecinin sosyolojik ve psikolojik olarak desteklenmesi gerektiği kaçınılmaz bir gerçektir. Böyle olduğu takdirde bireylerin uyum sorunu ortadan kalkacaktır.

- ✓ Vardığımız sonuca göre bireyler, eski hayatlarına geri dönmeyi istememektedir. Bu da kentsel dönüşüm projelerinin olumlu bir niteliğe sahip olduğunun diğer bir göstergesidir.
- ✓ Yapılan anket verilerine göre, dönüşüm sonrası alanda adli olaylarda çok az bir azalış olmuştur.

Aynı zamanda bu açıklama Kars İl Emniyet Müdürlüğü tarafından da yapılmıştır. Yapılan açıklamaya göre de kentsel dönüşüm sonrasında suç oranlarında az da olsa bir azalış görülmüştür. Suç oranlarının daha fazla azaltılması için bireylere tam olarak kentleşme bilincinin yerleştirilmesi gerekmektedir.

- ✓ Kentsel dönüşüm sonrasında, dönüşüm mekânındaki bireylerin maddi gelirlerinde bir artış olmadığı ve çok az bir kısmının farklı iş kollarına yöneldiği ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle kentsel dönüşüm sonrasında farklı iş istihdamlarının oluşturulması amacıyla teşviklerde bulunulması gerektiğini söyleyebiliriz.
- ✓ Kentsel dönüşüm sonrası bireylerin siyasi karar almaya katılım sürecinde az da olsa bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum bireylerin bilinçlenmesiyle doğru orantılıdır. Bilinçlenen bireyler siyasi hak ve ödevlerini daha etkin bir şekilde yerine getirmektedirler.
- ✓ Kentsel dönüşüm mekânındaki bireylerin siyasi görüşlerinde önemsenecek oranda bir değişim olmamıştır. Bu durum bize, yapılan kentleşme projelerinde siyasi bir çıkar ya da iktidarlık kaygısının olmadığını göstermektedir. Küçük bir orana sahip olan bu değişim, merkezi iktidarı elinde bulunduran partinin lehine bir değişimdir. Buradan hareketle kentsel dönüşüm projelerinin yerel siyasetten çok merkezi siyasete olumlu bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
- ✓ Kars'taki kentsel dönüşüm projeleri sonrasındaki belediyeçilik hizmetlerinin yeterli olmadığı sonucuna anket çalışması neticesinde varılmış-

tır. Dönüşüm sonrasındaki belediyeçilik hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

- ✓ Son olarak anketimize katılanların çok büyük bir bölümü kentleşme sürecine yeteri kadar önem verilmediğini ifade etmiştir. Buradan hareketle, yukarıda dediğimiz gibi kentleşme aşamasındaki en büyük sorunlardan biri olan kentleşme bilincinin oluşturulması için yeteri kadar destek sağlanmalıdır. Böyle olduğu takdirde bu süreç olumlu bir hal alacaktır.

Kaynakça

- AKKAR, Z. Müge, (2006), "Kentsel dönüşüm üzerine Batı'daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye", Journal Of The Chamber Of City Planners, UCREA 36. 2, s. 29
- BAŞARAN, İsmail, (2008), "Kent ve Yerel Yönetim", Yerel Siyaset Dergisi, Sayı:1, Mayıs, s.21-22
- ERKAN, Rüstem, (2002), "Kentleşme ve Sosyal Değişme". Ankara: Bilim Adamı Yayınları
- KAYA, E; ŞENTÜRK, H; DANIŞ, O; ŞİMŞEK, S, (2007), "Modern Kent Yönetimi-1", Ankara, Okutan Yayıncılık.
- KELEŞ, Ruşen, (1980), "Kent Bilimleri Terimler Sözlüğü", TDK yayınları, Ankara, s.70.
- KELEŞ, Ruşen, (1996), "Kentleşme Politikası", İmge Yayınevi, Ankara, s.510.
- KELEŞ Ruşen, (2004), "Kentsel Dönüşümün Tüzel Altyapısı", Mimar İst., Yıl: 4, Sayı:12.
- KOÇAK, Yüksel, (2014), "Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Göç Üzerine Etkisi: 29 Ekim Mahallesi Örneği", International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/5, Ankara, s.1411.
- NUR AKOVA, Tumar, (2010), "Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Projeleri (Altındağ Belediyesi Örneği)", Ankara, s.11-12.
- ŞİŞMAN, A., Kibaroğlu, D., (2009), TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı. Ankara.
- TOKAY, Faruk, (2011), "Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Gelişimi, Hukuki Yapı ve Uygulamadan Kaynaklanan Sorunlar" , Ankara, s.7, Erişim Adresi: <http://kars.bel.tr/icerik-detay/kars-in-tarihi/200>, Erişim Tarihi: 28.03.2015.

‘YÖNETİŞİM’ PARADİGMASI VE NEOLİBERALİZM Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi?

‘GOVERNANCE’ PARADIGM AND NEOLIBERALISM Contradiction and Break Or Harmony and Continuity?

Fesih BAYRAKTAR¹

Öz

Bu çalışma, neoliberalizmle ve neoliberal politikalarla kopuş ve süreklilik ilişkisi çerçevesinde ‘yönetişim paradigması’na odaklanmaktadır. Ana akım literatürde ‘yönetişim’, hem devletten (tek merkezden ve hiyerarşik yönetim yerine eşgüdüm, işbirliği, uzlaşma ve ortaklık) hem de piyasadan farklı (rekabet yerine eşgüdüm ve ortaklık; kârlılık yerine sosyal tutunum; piyasa yerine sivil toplum) toplumsal bir mantığa sahip ‘üçüncü bir yol’ olarak sunulmakta ve dolayısıyla piyasa merkezli neoliberal yaklaşımdan bir kopuş şeklinde resmedilmektedir. Bu çalışma, gerek yönetişime ve gerekse de neoliberalizmle ilişkisine dair söz konusu yaygın kanaati tartışmaya açmayı hedeflemekte ve yönetişim kavramının neoliberalizm açısından bir kopuş değil, tam da devlet ve sivil toplumu içerecek şekilde onu yeniden formüle etmeye ve bu şekilde neoliberal politikaları konsolide etmeye dönük bir yaklaşım olduğunu, gerek kavrama ilişkin temel teorik öncülere gerekse de neoliberalizm açısından pratikte hangi yönlerden işlevselleştirildiğine bakarak, iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Neoliberalizm, Yeni Kamu İşletmeciliği, Sivil Toplum

Abstract

This study focuses on ‘governance paradigm’ in terms of its break and continuity relations with neoliberalism and neoliberal policies. ‘Governance’ in the mainstream literature is considered as a ‘third way’ that has a social logic different from both the state (coordination, cooperation, reconciliation and partnership instead of one-centered and hierarchical management) and the market (coordination and partnership instead of competition; social cohesion instead of profitability; civil society instead of market), and, therefore, portrayed as a break with the market-oriented neoliberal approach. The study aims to bring into question this dominant approach about ‘governance’ and its relationship with neoliberalism and argues that ‘governance’ is not a break but an approach put forward to reformulate neoliberalism by taking into the state and the civil society and consequently consolidate neoliberal policies, by addressing theoretically the basic premises concerning the concept and practically how and why neoliberalism functionalizes it.

Keywords: Governance, Neoliberalism, New Public Management, Civil Society

---

¹ Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

'Yönetişim' kavramı, ortaya çıktığı 1990'lı yıllar boyunca hem resmi hem de akademik düzeyde çok büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Kavramın temel tespitinin, yeni dönemde devletin merkezi, hiyerarşik ve baskıncı *yönetim* biçim ve usullerinin yerini daha desentralize, konsensüse dayalı ve 'yumuşak' iktidar ya da *yönetişim* biçim ve usullerine bıraktığı ve sağduyuya seslenen temel vaat ya da beklentisinin de bu doğrultuda 'daha fazla demokrasi' olduğu düşünüldüğünde söz konusu ilgide şaşırtıcı bir yön yoktur. 'Yönetişim', gerek politika oluşturma süreçlerinde gerekse de bunların uygulanmasında devletin tek otorite olduğu bir dönemden, söz konusu otoritenin -içerisinde özel ve kamusal aktörlerin ortaklaşa yer aldığı *networkler* yoluyla- sivil topluma ya da tabana doğru genişletildiği, birlikte yönetmeye ya da konsensüse dayalı daha demokratik bir döneme geçişin işareti olarak görülmüş ve alkışlanmıştır. Üstelik bu kavram, yalnızca devletten değil (tek merkezden ve hiyerarşik yönetim *yerine* uyum, eşgüdüm, işbirliği ve ortaklık) piyasadan da farklı (rekabet *yerine* eşgüdüm ve ortaklık; kârlılık *yerine* sosyal tutunum; piyasa *yerine* sivil toplum) daha 'toplumsal' bir mantığın harekete geçirdiği üçüncü bir yol şeklinde resmedilmiş ve tam da Soğuk Savaş sonrası 'üçüncü yol' arayışlarının ve 'sivil toplum' söylemlerinin zirvede olduğu 1990'ların siyasi ve akademik söz dağarcığında üst sıralara yükselmiştir. Yeni Sağ ya da Yeni Sol cemahtan devlete olan mesafeli duruşun sürdüğü ancak 1980'lerin salt piyasa odaklı neoliberal politikalarının da yaygın başarısızlık ve darboğazlarla yüz yüze kaldığı böyle bir dönemde 'yönetişim', pek çok kesimden siyasetçi ve akademisyen için yeni dönemin zorlukları karşısında neredeyse her türlü sorunu aşmaya muktedir bir tür sihirli formül olarak kolaylıkla sahiplenilmiştir.

Dahası aynı dönemde başta Dünya Bankası olmak üzere çeşitli uluslararası finans kuruluşlarınca da kavramın ilk elden sahiplenilmesi ve çeşitli raporlarında başat bir konuma yükselmesi, en son 2008 küresel krizinde şahit olduğumuz gibi, 'neoliberalizmin sonu' ya da 'post-neoliberalizm' tartışmalarını da beraberinde getirmiştir (Molyneux, 2008: 780). 1980'lerdeki Margaret Thatcher ve Ronald Reagan gibi liderlerin başında bulunduğu neoliberal iktidarların önyak olduğu - bireycilik, özelleştirme, deregülasyon ve piyasalaştırmaya dayalı- neoliberal politikaların söz konusu dönemde ekonomik, toplumsal ve siyasal pek çok düzlemde ortaya çıkardığı kriz hali, yalnızca Batı-dışı ya da post-komünist geçiş ekonomilerinin sokaklarında değil Dünya Bankası başta olmak üzere Bretton Woods kuruluşları koridorlarında de ses bulmuş ve bu kuruluşların -Thatcher/Reagan döneminin salt piyasa ve bireycilik retoriğine karşı- 'iyi yönetim' adı altında devlet müdahalesinin gerekliliğine, sivil toplumun geliştirilmesine ve yoksullukla mücadeleye vurgu yapmaya başlamaları neoliberalizm açısından en hafif deyişle bir sapma, en ağır ifadesiyle bir sonun işaretleri olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, çoğunlukla yönetim literatüründe iddia ya da ima edildiğinin aksine, yönetim yaklaşımının, piyasa ve devlet mantığını dışlamadığı gibi, ne bir 'kökten dönüşüm' (Salamon, 2002: 1-2) ne de 'geçmişten temel bir kırılma' (Stoker,

1998: 26) olarak değerlendirilemeyeceğini, özellikle neoliberal politikalar açısından yeni bir açılıma ve dolayısıyla bir sürekliliğe işaret ettiğini öne sürmektedir. Dönemin siyasi ve entelektüel ikliminin kavrama ve çeşitli pratiklerine yüklediği aşırı beklentiler bir tarafa, kavramı uluslararası çapta ilk kez dolaşıma sokan Dünya Bankası gibi aktörler açısından ‘yönetişim’, gerçekte, söz konusu dönemde yaygın piyasa başarısızlıklarıyla içine düştüğü darboğazdan neoliberalizmi kurtarmaya hatta onu konsolide etmeye dönük ve dolayısıyla da başlarda en azından teorik düzeyde geri plana atılmış olan devlet ve (sivil) toplumun da piyasa kurum ve kurallarıyla uyum içerisinde yeniden formüle ya da revize edildiği daha incelikli bir neoliberal stratejiler setine işaret eder. De Alcántara’nın da ifade ettiği gibi, “piyasa, her zaman siyasi ve toplumsal bir inşa sürecini içerir” ve gerçekte yönetim yaklaşımının yeni dönemdeki bu cazibesini, “hiçbir ekonomik projenin siyasi meşruiyet, toplumsal düzen ve kurumsal etkinlikle tamamlanmaksızın başarılamayacağı” 1990’lı yıllarla birlikte iyiden iyiye açığa çıkmasının bir sonucu olarak görmek mümkündür (1998: 106). Bu doğrultuda 1970’li ve 1980’li yıllar, uluslararası finans kuruluşları nezdinde piyasa eksenli bir neoliberal ekonominin –siyasi ve toplumsal meseleler karşısında- öncelik kazandığı bir döneme işaret ederken, 1990’lar ikinci plana atılan bu meselelerin yönetim başlığı altında tekrar gün yüzüne çıkması ve bu yeni formülasyon dâhilinde devlet ve sivil toplumun neoliberalizmin yarattığı çatlakları doldurmak üzere yeniden göreve çağrılması olarak değerlendirilebilir.

Kanımızca yönetim kavramını merkeze alan egemen yaklaşımların yanıldıkları temel husus, neoliberalizmi hem kuramsal hem de tarihsel olarak, teoride 1970’li yıllarda Friedrich August von Hayek ve Milton Friedman gibi teorisyenlerce geliştirilmiş ‘minimal devlet’ şeklinde özetlenebilecek fikirlerin ya da bu fikirleri yaşama geçirmeye dönük 1980’li yıllardaki neoliberal sağ hükümetlerin politikalarıyla eş anlamlı olarak görme eğilimleridir. Gerçekte neoliberalizmin, teoride ve pratikte hem devleti ve hem de sivil toplumu işin içine katarak daha incelikli bir biçimde yeniden formüle edilmesi, aceleci bir biçimde post-neoliberal olarak adlandırılan bir döneme, yani 1990’lı yıllara rastlar. Dolayısıyla bu dönemle birlikte ‘yönetişim’ adı altında devlet müdahalesini, sivil toplum katılımını, her ikisinin işbirliği ve ortaklığını ya da yoksulluğun azaltılmasını vurgulayan bu güncellenmiş formülasyon, ‘minimal devletle’ bir ve aynı şey olarak görülen neoliberalizmin sonuna değil, onun normalleştirilmesine ya da konsolidasyonuna işaret eder. Tickell ve Peck’in (2003) de vurguladıkları gibi bu yeni formülasyon sayesinde ki neoliberalizm, gerçekten de sonunu getirebilecek yukarıdan aşağı, sığ ve baskıcı bir formdan daha hegemonik, yaygın ve dayanıklı bir forma doğru evrilmeye başlamıştır.

Söz konusu iddia çerçevesinde bu çalışma, gerek yönetime ve gerekse de neoliberalizmle ilişkisine dair söz konusu yaygın kanaati tartışmaya açmayı ve yönetim kavramının neoliberalizm açısından bir kopuş değil, tam da onu konsolide etmeye dönük bir yaklaşım olduğunu, gerek kavrama ilişkin temel öncüllere gerekse de neoliberalizm açısından pratikte hangi yönlerden işlevselleştirildiğine bakarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle söz konusu iddiaya temel

oluşturmak üzere yönetim yaklaşımına kavramsal bir çerçeve sunulmaya ve yönetim başlığı altında tartışılan beş ana tema üzerinden neoliberalizmle koşutlukları tespit edilmeye çalışılacak ve ardından teorik düzeyde söz konusu yaklaşımın yalnızca günümüz dünyasını yanlış anlatmakla kalmadığı, aynı zamanda bu yanlış anlatım üzerinden oldukça abartılı sonuçlara ulaştığı, 'yönetişim'in günümüzdeki somut ve egemen biçimleri üzerinden, iddia edilecektir. Ve son olarak, neoliberalizmin ortaya çıktığı andan itibaren yaşadığı ve 1990'lı yıllarla birlikte artık sürdürülemezliği ortaya çıkan üç krizin –*yönetilebilirlik*, *toplumsal yeniden üretim* ve *meşruiyet*- aşılması yönünde yönetim söylem ve pratiğinin ciddi bir açılım sunduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

1. 'Yönetişim': Kavramsal Bir Çerçeve

Türkçeye 'yönetişim' olarak çevrilen 'governance' kelimesinin 'yol göstermek', 'dümen tutmak' ya da 'kılavuzluk etmek' anlamına gelen Antik Yunan 'kybernan' kelimesinden geldiği söylenir ve bu haliyle uzun bir geçmişe sahiptir (Bell & Hindmoor, 2009). Uzun süre 'yönetim' (government) sözcüğüyle eş ya da benzer anlamlarda kullanılan²; ancak, 1990'lı yıllarla birlikte başına kurumsal, kentsel, küresel gibi pek çok sıfat eklenerek politik söz dağarcığında ilk sıralara yükselen bu kavramın günümüze gelene kadar neredeyse bütünüyle 'yönetim' ya da 'kamu yönetimi' gibi kavramların yerini aldığı görülür.³ Bu dönemle birlikte şirketlerin (corporate governance), kentlerin (urban governance), devletlerin (good governance) ve hatta tüm dünyanın (global governance) yönetiminden söz etmek sıradan bir hal almaya başlamıştır. Elbette ki söz konusu olan etimolojik olarak aynı kökenden gelen ve benzer anlama sahip 'yönetim' ve 'yönetişim' gibi iki kelimenin basitçe birbiriyle yer değiştirmesi değildir. Yönetişim kavramının politik düzlemde bir 'paradigma değişiminin' adı olduğu (Jessop, 1998) ve 'yönetim' kavramı her ne çağrıştırtıyorsa (yukarıdan aşağı, katı, hiyerarşik, katılıma fırsat vermeyen, dolayısıyla da anti-demokratik) 'yönetişim'in tam zıddında (yatay, esnek, katılımcı, demokratik vb.) yer aldığı iddia edilmiştir. Tekeli'nin toparlayıcı ifadesiyle bu paradigma değişimi "önceden belirlenen bir ortak amacı gerçekleştirmek için, tek özneli, merkezi, hiyerarşik bir işbölümü içinde, araçsal rasyonelliği ön plana alarak, yapan, üreten, bunun için kaynakları ve yetkileri kendinde toplayan" klasik yönetim anlayışından, "önceden belirlenen bir iyiye doğru değil, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştirerek, çok aktörlü, desentralize, ağsal ilişkiler içinde, iletişimsel bir rasyonellik anlayışı içinde, kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir

² Basit anlamda 'yönetişim' kavramının tam karşılığı 'yönetme eylemi'dir. Ortaçağdan itibaren bu kavram iktidarın Ortaçağ İngiliz toplumunu oluşturan farklı kesimler arasında paylaşılmasını anlatır ve günümüzdeki kullanımı bu dönem üzerine çalışan Anglo-Sakson üniversiteli tarihçilerin çalışmalarına dayanır. Eski Fransızca'da ve 13. Yüzyıl İngiltere ve Portekiz'inde 'hükümet'in (hükmetme sanatı ve tarzı) eş anlamı olarak kullanıldığı görülür (Brugvin, 2007).

³ Fredrickson'a göre (2005 :2) 'yönetişim' sözcüğünü 'kamu yönetimi' ya da 'yönetim' ifadesine alternatif olarak kullanan ilk kişi "Halkın istediği şey daha az yönetim daha fazla yönetişimdir" diyen Harlan Cleveland [1972]'dir.

kılan, yönlendiren, kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran” yeni bir yönetim anlayışına geçiş sürecini anlatır (Tekeli, 1999: 248). Yönetişim teorisyenleri, devletin tekel ve ‘yönetim’le eş anlama geldiği çağın geçmekte olduğunu; sabit, kurumsal bir merkezden kaynaklanan bir otorite fikrinin modasının geçtiğini iddia ederler. İddiaya göre, toplumlar daha karmaşıklaşıp toplumsal talepler çoğaldıkça politik otorite çok merkezli ve çok katmanlı bir hale gelmiş ve bu bağlamda yönetim ya da hükümet etme eylemi, pek çok kamusal ve özel aktörün üzerinde değil, onların da dâhil olduğu karmaşık bir ilişki çerçevesinde daha ‘yatay’ ve ‘heterarşik’ bir biçime kavuşmuştur (Walters, 2004: 27).

‘Yönetişim’ şemsiyesinin altında toplanan kavram ve sorun alanlarının sayısı sınırsızdır ve çoğu zaman bunları mantıksal ölçütler dâhilinde bile birbiriyle uzlaştırmak fazlasıyla güçtür. Örneğin Rhodes (1996) kavramın literatürdeki altı farklı kullanım biçimini sıralar: ‘*minimal devlet olarak yönetişim*’; ‘*kurumsal ya da şirket yönetişim[i]*’; ‘*Yeni Kamu İşletmeciliği olarak yönetişim*’; ‘*İyi Yönetişim*’; ‘*Sosyo-sibernetik bir sistem olarak yönetişim*’ ve ‘*kendi kendini organize eden networkler olarak yönetişim*’. Dahası kavramın gerek ölçeksel gerek sektörel gerekse de disiplinler kullanım biçimlerinde de hatırı sayılır bir çeşitlilik söz konusudur. Uluslar arası ilişkiler (*küresel yönetişim*), kalkınma politikası (*iyi yönetişim*), Avrupa Birliği çalışmaları (*çok düzeyli ya da Avrupalı yönetişim*), finans ve işletmecilik (*şirket/kurumsal yönetişim[i]*) ya da –örneğin *kentsel yönetişim* gibi- kamu politikasının pek çok düzeyinde kavramın çeşitli kullanımlarını görmek mümkündür. Pek çok bilimsel disiplin de bu çeşitlilikten payına düşeni almıştır. Kersbergen ve Waarden (2004) siyaset, hukuk, kamu yönetimi, iktisat, işletmecilik, sosyoloji, tarih ve coğrafya olmak üzere yönetişim kavramının kullanıldığı dokuz farklı disiplin sayar. Kavramın anlamı yalnızca ölçeksel, sektörel ya da disiplinler değil çeşitli uluslararası kurumlar nezdinde zamansal farklılıklar da gösterir. Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ya da Birleşmiş Milletler’in kavrama ilişkin 1989’dan iki binli yıllara değin yayınladığı çeşitli rapor ve metinlerindeki farklılaşan yönetişim tanımlamaları buna örnek gösterilebilir (Bayramoğlu, 2002; Güler, 2003; Demmers, Jilberto & Hogenboom, 2004). Dolayısıyla süreç içerisinde yönetişim torbasının içine atılan her kavram ve konu onu daha fazla şişirmiş, kavramsal sınırlarını bulanıklaştırmış ve neredeyse bir inceleme alanı olmaktan çıkarmaya başlamıştır. Bununla birlikte tüm bu çeşitliliğe karşın ana akım yönetişim teorilerinde kavrama dair çeşitli süreklilikler, temel fikir, kabul ve varsayımlar da tespit etmek mümkündür.

1.1. Küreselleşme ve Kaosla Başetmek

İlk olarak ‘yönetişim’ ile günümüzün hâkim ‘küreselleşme’ anlatıları arasında ciddi paralellikler tespit etmek mümkündür. Bu, en açık ifadesini son on yılda ‘küresel yönetişim’ başlığı altındaki neredeyse bir külliyat oluşturan tartışmalarda bulur. Bu doğrultuda ‘yönetimden yönetişime’ geçiyor olduğumuz iddiasının arka fonunda küreselleşme söyleminin temel motiflerinin yer aldığını söylemek yanlış

olmaz. En temel motifse, küreselleşme süreciyle birlikte giderek artan bir değişim ve karmaşa dünyasında yaşıyor olduğumuz iddiasıdır. Walters'a göre (2004: 40) yönetim yaklaşımının altında yatan bu 'meta-anlatı', bir nevi 19. yüzyıldaki 'medeniyet' ya da 20. yüzyıldaki 'modernleşme' ve 'kalkınma' meta-anlatılarının yerini almıştır. Buna göre, dünya giderek daha karmaşık ve çetrefil bir hal almakta ve küresel ölçekte daha önce olmadığı kadar hızlı bir biçimde değişmektedir. Küreselleşme, devletin hiyerarşik yönetim biçimlerine olan direnci artıran organizasyon ve aktörlerde bir çoğalma ve bunun beraberinde getirdiği bir karmaşayla tanımlanır ve kaynakları muhtelifdir: Başta finans sektörü olmak üzere piyasaların devasa yükselişi; bilgi ve iletişim 'devrimleri'; yeni kitlesel göç formları ve Doğu Bloku'nun yıkılışı. Bunun yanı sıra küreselleşme süreciyle birlikte eşitlik, demokrasi, insan hakları, çevrecilik, bölgesel ve yerel özerklik kaygılarına yol açtığı kabul edilen politik ve kültürel dönüşümlerin de eşit derecede önemli olduğu söylenir.

Bu çerçevede 'yönetişim'in, küreselleşmeyle birlikte çok hızlı, esnek ve değişken bir hal alan ekonomik ve siyasi gelişmelere aynı esneklik ve hızda yanıt verebilecek hem ulusal hem de uluslararası bir sistem oluşturma ihtiyacının ortaya çıkmasından kaynaklandığı iddia edilir. Birleşmiş Milletler Küresel Yönetişim Komisyonu'nun 1995 tarihli *Küresel Komşuluğumuz* raporunda da belirtildiği gibi (küresel) yönetim, içerisinde yalnızca devletlerin değil "STK'lar, yurtaş hareketleri, çok uluslu şirketler ve küresel sermaye piyasalarının" da yer aldığı "değişen şartlara yanıt veren ve sürekli evrilen kapsamlı, dinamik, kompleks bir *interaktif karar-alma sürecini*" anlatır (The Commission for Global Governance, 1995). Bu doğrultuda yönetişimin, pek çok kamusal, özel ve gönüllü sektör örgütlerini kapsadığı ve geniş bir politik enstrüman seti sağladığı için, "yeni zorluklar ya da değişen şartlara artan bir yanıt verme kabiliyeti" sunduğu ve nihayetinde merkezi, bürokratik, hiyerarşik ve hantal olan eski klasik yönetim yapı ve anlayışlarından daha iyi politik çıktılara yol açacağı varsayılmıştır (Webb, 2002: 4'ten aktaran Phillips, 2004). Bununla birlikte 'küreselleşme'yi, yaklaşık son otuz yılda başta Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu olmak (IMF) üzere Batı orijinli uluslararası finans kuruluşlarının tüm dünya çapında neoliberal ekonomik politikaları yaygınlaştırmaya dönük bilinçli çabalarından bağımsız ve nerdeyse kendiliğinden ve doğrusal bir süreç olarak lanse eden söz konusu egemen anlatıları bir yana bırakırsak, tam ve doğru adıyla 'neoliberal küreselleşme' bağlamında 'yönetişim'in, uluslararası çapta neoliberalleşme süreçlerinin yol açtığı "hem dışarıdan oluşturulmuş yukarıdan aşağıya normatif bir düzenin ve hem de otonom ve aşağıdan yukarı önceden belirlenmiş katılımcı bir düzenlemenin mümkün olmadığı ya da mümkün olsa bile sakıncalı bulunduğu bir bağlamda kaosla baş etme"nin bir yolu olarak ortaya çıktığını söylemek daha yerinde görünmektedir (Santos, 2005: 32).

1.2. 'Dümen Tutan' (Steering) Devlet

Yönetişim literatüründeki söz konusu küreselleşme ve bunun doğurduğu 'karmaşa' anlatılarının bir sonraki durağı devletin yeni biçim ve işlevine ilişkindir ve hiç

de neoliberalizmin devlet tahayyülünden bir sapmaya işaret etmez. Neoliberal söylemden farklı olarak devletin gerekliliğine vurgu bir hayli artmış olsa da bu devlet, refah devleti modelindeki gibi ‘kürek çeken’ (*rowing*) değil ‘dümen tutan’ (*steering*) yani sadece yönlendirici, rehberlik edici bir işlevle tanımlanır (Osborne & Gaebler, 1992). Dolayısıyla devletin görevi, sosyal-siyasal etkileşimlere olanak tanımak, çözüme dönük düzenlemeleri desteklemek ve hizmetleri çeşitli aktörlere dağıtmaktan ibaret olarak görülür (Kooiman, 1993). Kaldı ki bu devlet tanımı sadece bir temenniden ibaret de değildir. Kürselleşme sürecine kaynaklık eden bir dizi gelişme devletin “içini boşaltmış” ve hükümetlerin ulus devlet içerisindeki olayları kontrol etme kapasitesinin altını oymuştur. Bir kısmı yukarıda sayılan; iktidar odağının geleneksel hükümet kuruluşlarından ulusaşırı kurumlar yönünde ‘yukarı doğru’ ve bölgesel ve yerel düzeyde ‘aşağı doğru’ kayması, küresel piyasaların yükselişi, *network*lerin ve toplumsal ortaklıkların artan önemi, bilgiye daha geniş ulaşım ve artan toplumsal karmaşa gibi trendler bunun kaynağı olarak gösterilir. Daha spesifik düzeyde ise yönetim paradigmasının ortaya çıkışına katkıda bulunan – refah devletine atfen- beş tür devlet krizinden bahsedildiği görülür: mali kriz, kontrol krizi, ussallık krizi, yürütme krizi ve karmaşa krizi (Fenger & Bekkers, 2007: 16-17).

Bu çerçevede, devlet “artık yönetim açısından bir uzmanlık ve kaynak tekeli olarak görülemez, daha ziyade, hükümetin içinden ya da ötesinden kaynaklanan bir bağımsız kuruluş ve aktörler çoğulluğuna dayanmak zorundadır” (Newman, 2001: 11-12). Tam da bunun ‘yönetimden yönetime geçişin’ ya da ‘eski’ ve ‘yeni’ yönetim arasındaki farkın temel taşı olduğu söylenmektedir. Buna göre ‘eski’ yönetim ekonomisi, toplum ve hatta devletin kendisinin yukarıdan aşağıya bir biçimde sabit otorite merkezlerinden yönetildiği bir dünyayı anlatırken; ‘yeni’ yönetim – refah, gönenc ve hatta güvenlik gibi- geleneksel hükümet hedeflerinin artık tek başına hareket eden merkezlerce başarılamayacağı yeni bir toplum biçimine aittir: Geleneksel yönetim perspektifinde hükümet ya da devletin her tür toplumsal gelişme ve problemin merkezinde olduğu ve hükümetlerin toplumdaki ayrı merkezi ve hiyerarşik bir konumdan ve bir siyasi programla belirlenen hedefler doğrultusunda toplumsal gelişmelere etkin biçimde müdahale edebildiği ve toplumsal problemleri çözebildiği farzedilirken (Fenger & Bekkers, 2007: 15), yeni yönetim anlayışında toplumsal gelişme ve problemlere giderek uyumlu kılma, etkileşim, şebekeler oluşturma (*networking*), rehberlik etme (*piloting*) ve yönlendirme (*steering*) süreçleri yoluyla müdahale edildiği iddia edilir (Walters, 2004: 29). Bu -bakanlıklar, ajanslar, kamu bürokrasisi gibi- geleneksel otorite merkezlerinin birçok özel, devlet benzeri, üçüncü sektör, gönüllü ve diğer başka gruplarla etkileşim halinde hareket ettiği bir süreci anlatır. Devletler karar alma süreçlerinde tek başlarına hâkimiyet sahibiyken artık bu tekel durumu sona ermiştir. Artık onlar pek çok uluslar arası, ulus aşırı özel aktör ve sivil toplum temsilcilerine yer açmak mecburiyetindedirler. Bu anlamda yönetimin ve dolayısıyla *network*lerin, eşgüdümün ve heterarşinin yükselişinin devlet merkezli yönetim yaklaşımlarının başarısızlıklarına karşı bir yanıt niteliğinde olduğu söylenir. Bu daha geniş işbirliği, yalnızca hükümet ve onun hükümet dışı ortakları arasında değil, birbirleriyle daha eşgüdümlü ve yatay bir tarzda çalışan

yönetim departmanları arasında da mevcuttur. Sözümona iktidar ilişkilerine değil karşılıklı bağımlılığa, kontrole değil müzakere ve iknaya dayalı böyle bir bağlamda etkin yönetim için ihtiyaç duyulan beceriler, bu nedenle, 'yönetimden (y)etkinleştirmeye (*enablement*)' doğru kaymaya başlamıştır (Salamon, 2001: 11).

1.3. Kendi Kendini Örgütleyen/Düzenleyen Networkler

Yönetişim teorisini farklılaştıran bir diğer tema da 'kendi kendini yöneten (*self-governing*) networkler' üzerine vurgusudur. Rhodes ve Bevir'a göre (2003: 55-56) *networkler*, yönetişimin tanımlayıcı unsurudurlar ve piyasa ve hiyerarşiden farklı bir eşgüdüm mekanizması sunarlar. Burada *network*lerden kasıt belirli yerel, ulusal ve uluslar arası siyasa alanlarında hükümetler, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve çıkar grupları arasında gelişen formel ve enformel ilişki ve alışveriş ağlarıdır. Klasik ulus-devlette karar alma süreci, demokratik olarak meşru yasama ve yürütme güçlerinin toplumsal gelişmenin örgütlenmesinde ayrıcalıklı ve üstün bir pozisyonunda olduğu bir gerçeklikle karakterize edilirken, bugün bunun değişmiş olduğu ve yerini, devletin ve özel çıkarların prensipte eşit müzakere eden ortaklar olduğu ve dolayısıyla özel ve devlet çıkarları arasındaki sınırların bulanıklaştığı, çok çeşitli *network*ler ve buna eşlik eden müzakere sistemlerine bıraktığı iddia edilir (Peters, 1994'ten aktaran Nielsen, 2008). Çoklu bağlantılar ve *network*lere vurgusuyla yönetişim, ekonomi, devlet ve toplumu ayrı fakat büyük ölçüde eşzamanlı toplumsal organizasyon sistemleri olarak gören yaygın modern politik bakış açısından bu anlamda farklılaşır. Sosyal bilimlerde modern bakış açısını geliştirirken metaforlarını biyoloji ve fizikten ödünç alırken, yönetişim söyleminin metaforlarını biyo-enformasyonel bilimlerdeki mevcut gelişmelerden aldığı görülür. Sibernetik ve karmaşa (*complexity*) teorilerine dayanan yönetişim, 'kendi kendini düzenleyen (*self-regulating*) sistemlere' ve 'düzenli gelişen *network*lere' (*proliferating networks*) dayalı kavramsal bir manzara sunar. İşte yönetişimin kendi özerkliğine ve maddi yapısına sahip olduğu farz edilen bu *network*ler dâhilinde yer aldığı ve bunların yönetimine ilişkin olduğu iddia edilmektedir (Walters, 2004: 30).

Söz konusu *network*lerdeki 'paydaş' ya da 'ortaklar'ın herhangi bir merkezden, birtakım kural ve düzenlemeler ya da hiyerarşi yoluyla değil, çoğunlukla enformel ve görece eşitlikçi bir tarzda bir araya geldiği, yani kendi kendini organize edebildiği ya da düzenleyebildiği kabul edilir (Bell & Hindmoor, 2009). Bu *network*lerde hiyerarşi ya da tek unsurun hâkim olduğu 'monokratik' liderlik önemsizdir, hatta yoktur. Yönetişim *network*leri dâhilinde "hiç kimse *network*kü ortadan kaldırma riskini göze almadan başkaları üzerinde hiyerarşik kontrol uygulamak üzere kendi gücünü kullanamaz" (Sorensen & Torfing, 2008: 10). *Network*lerde hiyerarşi, iktidar mücadelesi ve çatışmanın marjinalize olduğu ve kontratlar, pazarlık, müzakere, karşılıklı bağımlılık ya da karşılıklılık ve güven ilişkileriyle yer değiştirdiği düşünülür. Bu vurgular, kamusal aktörlerin özel aktörler karşısında herhangi bir ayırıcı rol ya da otoritesinin olmadığını ve bu yatay pazarlık ve müzakere süreçleri içerisinde hükümetin rolünün marjinalleştiğini ya da özel aktörlerlerinkine

eşitlendiğini ima eder (Bell & Hindmoor, 2009). *Network*ler devlet bürokrasisini içerebilir fakat bu zorunlu değildir. Eğer hükümetin/devlet kurumlarının varlığı zorunluysa o pek çok paydaştan ya da ortaktan –önemli de olsa- yalnızca biri, en kötü koşulda ‘eşitler arasında birinci’dir. Buradaki temel önerme, giderek artan sayıda politik kararın kendi kendini organize eden bu politik *network*lerde ve bu *network*ler yoluyla alınmakta olduğudur. Merkez bir kanunu geçirebilir fakat yerel yönetimler, çıkar grupları, sivil toplum kuruluşları ya da gönüllü/üçüncü sektör kuruluşlarla etkileşime girdikten ve bunların da birbirleriyle etkileşiminden sonra (Rhodes, 1996). Bu anlamda *network*lerin, yalnızca ‘çoğulcu demokrasi’ çerçevesinde hükümet politikalarını etkilemeyi değil, aynı zamanda yönetim işini de bizzat üstlenmeyi içerdiği söylenmektedir (Stoker, 1998). ‘Kendi kendini organize etme ve düzenleme’, ‘işbirliği’, ‘müzakere’, ‘mübadele’ ve ‘ortaklık’ gibi kavramlarda ifadesini bulan *network*ler dahilinde ‘yönetişim’in, “farklı çıkar, pozisyon ve görüşe sahip farklı aktör ya da örgütlerin ortak ya da müşterek hedef ve çıktılarını birlikte üretmeye muktedir olduğu yöntemlere” (Fenger & Bekkers, 2009) ya da “politik aktörler ve kuruluşlar, şirketler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütler gibi farklı amaç ve hedeflere sahip çok çeşitli aktörler arasında eşgüdüm ve ahenk sağlamaya” (Pierre & Peters, 2000: 4) yönelik olduğu iddia edilir.

1.4. Birlikte Yönetme ya da Konsensüs Oluşturma

Diğer taraftan yönetişim, aynı zamanda, politik çalışmaların analitik odağında ki kurumlardan/yapılardan süreçlere doğru bir kaymayı da anlatır. Rhodes’un ifadesiyle yönetişim “yeni bir yönetim sürecine (...) ya da toplumların yönetiminde kullanılan yeni metodlara göndermede bulunur” (1996). Bu anlamda devlet ve kurumlarının merkezde olduğu tek yönlü bir ‘hükmetmeyi’ değil ‘yönetime katılım’ ilkesinin ötesine geçen bir ‘birlikte yönetme’ iddiası taşır (Bayramoğlu, 2002). Stoker’ın da (1998) işaret ettiği gibi bu iddia “basitçe bir hükümeti etkilemeye çalışan gruplar çoğulluğunun kabulünün ötesinde geleneksel hükümet görevlerinin bir kısmını üstlenen çeşitli grupların kabulüne” dayanır. De Angelis’in ‘yönetişim’ ve ‘siyasa’ (*policy*) karşılaştırmasında da gösterdiği gibi her iki durumda da belirli bir tür yönetim faaliyetiyle karşı karşıya olsak da ‘siyasa’ durumunda açık bir biçimde tanımlanmış amaç ve araçları olan bir yönetim tarzı söz konusuysa (örneğin, mali ve parasal politikadaki, istihdamın artırılması ya da belirli bir enflasyon düzeyine ulaşılması gibi somut hedeflere ulaşmak için kullanılan –faiz oranı, vergi oranı, hükümet harcamaları ya da parasal toplamalar gibi- siyasi enstrümanlar gibi), yönetişimin amaç ve mantığı bu kadar belirgin ve ‘doğrusal’ değildir. Yönetişimin ana sorunsalı “*sürecin kendisine dışsal olan bir hedefin başarılması değil, çatışan çıkarların uzlaştırılması ve eklenmesidir*” (De Angelis, 2003). Siyasaların altında şu temel soru yatar: Hangi hedefler önemlidir ve biz bu hedeflere nasıl ulaşabiliriz? Farklı teorik ve siyasi yaklaşımlar ve paradigmlar, farklı nedensel ilişkiler kurarak bu sorulara ışık tutmaya çalışırlar. Aksine yönetişim durumunda vurgu, çatışan çıkarların eklenildiği örgütsel prensipler üzerinedir. Siyasa durumunda hükümet kurumlarının rolü formüle etmek ve uygulamakken (yani bir ölçüde *kürek çekmek*

metaforunun anlattığı şey) yönetişimde oyunun kurallarını belirlemek, uyumu sağlamak, fakat en çok da yönetişim sürecine katılan aktörlerin seçim sürecinin belirlenmesine katkı sunmak ve çerçeve oluşturmaktır (De Angelis, 2005).

Yönetişim sürecinin odaklandığı temel konulardan biri bu anlamda farklı aktörler arasında siyasi bir konsensüs oluşturmaktır. De Alcántara'nın da (1998) işaret ettiği gibi "yönetişim pek çok farklı çıkarın oyunda olduğu bir arenada belirli bir programı gerçekleştirmek için gerekli rıza ya da muvafakatı elde etmeyi ya da konsensus oluşturmaya içerir". Burada hem yönetişimi oluşturan koşul, süreç ya da kuralların, adına her ne denirse densin, siyaset ve ideolojiden muaf, her aktöre eşit mesafede duran ve bu anlamda 'tarafsız' hatta piyasa kuralları kadar 'teknik' bir yapı olduğu, hem de bu platformlardaki farklı ve çatışan çıkar ve ideolojilerin bu 'eşit fırsat alanlarında' uzlaştırılabileceği varsayılır. Adeta yönetişim, neo-klasik ekonomi anlayışında ekonomiyi dengeye getiren 'gizli el'in siyasetteki karşılığı gibidir. Böyle bakıldığında yönetişim süreçlerinin hem 'oyunun kuralları' hem de 'oyuncular' açısından sözümona kurumsal ve ideolojik bir boşlukta yer aldığı söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle "politikanın nasıl oluşturulacağına ve üzerinde anlaşılacak politik ölçütlere ilişkin (genel olarak kabul görmüş) hiçbir açık kural ya da norma sahip olmaması" anlamında kurumsal bir boşluk (Maartin Haajer'den aktaran Swyngedouw, 2005) ve oyuna katılan farklı aktörler arasında uzlaştırılamayacak hiçbir yönelimin ya da çıkarın olmadığı kabulüyle ideolojik bir boşluk söz konusudur. Walters'ın da işaret ettiği gibi yönetişim, toplumların farklı çıkarlara ve çatışan gündemlere sahip gruplar içerdiğini reddetmez, ancak bu farklılıkları toplumsal düzene bir tehdit olarak da görmez. Aksine bunları "kollektif bir öz-yönetim ve yumuşatılmış (*modulated*) bir sosyal uyum oyunundaki 'paydaşlar' ya da 'ortaklar' olarak içeri almayı ve bu farklı 'girdileri' dizginlemeyi ve yönlendirmeyi anlatır" (2004: 35). Diğer bir deyişle yönetişimin temel sınıfsal ya da jeopolitik ayrışmalar konusunda kendini artık risk altında görmeyen ve (neo-) liberalizmin 'tarihin sonu' tezlerinde somutlaşan politik bir kültüre ait olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu politik kültürde toplumsal ihtilafların düzeni tehdit etmek yerine siyasi hedeflere hizmet etmek üzere kanalize edilebileceği varsayılır. Dolayısıyla 'yönetişim'in neredeyse ideolojiler üstü bir durum olarak resmedildiği böyle bir yaklaşımda, uzlaştırılmaz sınıfsal, cinsel, ulusal vb. antagonizmalar neredeyse tümüyle ortadan kaybolmuştur (Fredericson, 2005; ayrıca bkz. Walters, 2004; Fenger & Bekkers, 2007: 30-31).

1.5. Sorumluluğun ya da Problem Çözme Kapasitesinin Transferi

Yönetişim tanımlamalarındaki özellikle konumuz açısından en temel ve kritik hususlardan biri de, yönetişim yapıları içerisinde pek çok farklı çıkar ve pozisyonun ortak problemler, ortak amaç ve hedefler için bir araya geldiği vurgusudur. Yeni dönemle birlikte küreselleşme, parçalanmış bir toplum ve güven kaybıyla karşı karşıya kalan hükümetlerin, karmaşık kamusal problemleri tek başlarına çözemeyeceklerinin farkına vardıkları ve merkezinde ortaklığın ve karşılıklı bağımlılığın yer

aldığı daha katılımcı kolektif problem çözüme süreçlerine yüzlerini döndükleri iddia edilir (Salamon, 2001). Burada karar alma ile hizmet sunumu arasında bir hat çekilerek, ‘kürek çekmek’ metaforuyla ifade edilen ve refah devletine ya da kalkınmacı devlete özgü olarak görülen ikincisinin devletten özel sektöre ve sivil topluma kaydırılması hedeflenir (Güzelsarı, 2003). Bununla birlikte günümüze ilişkin söz konusu ‘kolektif problemlerin’ neler olduğu ‘küreselleşme’, ‘kaos’ ya da ‘karmaşa’ gibi çoğunlukla belirsiz üst başlıklar arkasına gizlense de temelde neyi kastettiği az çok bellidir. Bunların çoğunlukla devletin piyasa lehine ve toplum ya da alt sınıflar aleyhine hem fiili düzeyde çekildiği ve hem de politik bir hedef olarak menzilinden çıkardığı alanlardaki (yosulluk, suç, çevresel tahribat vs. gibi) problemler olduğu aşikârdır.

Bu çerçevede yönetim, neoliberal politikaların var olan ya da muhtemel risklerinin toplumsal gruplar, cemaatler, hayır kurumları ya da sivil toplum kuruluşlarıyla müzakere halinde ve çoğunlukla da bunlar eliyle belirli bir ölçüde giderilmesini içerir. Devletin merkezde olduğu bir refah sisteminden bu tür gönüllü/üçüncü sektör kuruluşlara dayanan yeni bir ‘refah’ sistemine geçiş ya da başka bir deyişle piyasa ekonomisi ve kamu sektörü arasında ortaya çıktığı söylenen ‘sosyal ekonomi’ denen şey, sorumluluklarda bir kaymayı ve dolayısıyla da sivil toplum ve devlet arasındaki uzun süreli dengenin değişimini ya da daha geniş düzeyde kamu ve özel arasındaki sınırların belirsizleşmesini anlatır (Stoker, 1998: 17). Yönetişim perspektifi, bu gönüllü ya da üçüncü sektör örgütlerin resmi hükümet kaynaklarına bel bağlamadan kolektif meselelerin çözülmesindeki ölçek ve alanının kabul edilmesini, bir üst otoriteye ya da formel bir kontrol sistemine başvurmaksızın bu örgütler aracılığıyla ihtiyaçların karşılanmasını ve problemlerin halledilmesini talep eder. En kötü halde devletin buradaki görevi, ‘kürek çekmek’ metaforuyla anlatılan Refah devletine özgü hizmet alanlarını devrettiği ve özel sektör, STK’lar ve yarı-özerk kamu kuruluşlarından oluşan çoklu yapıyı koordine etmek gibi ‘sınırlı’ bir rol çerçevesinde ele alınır (Güzelsarı, 2003).

2. Teori ve Pratik Sarkacında ‘Yönetişim’

Teorik düzeyde yönetim paradigmasının ana hatlarına ilişkin yukarıda sıraladığımız temel argümanlara kabaca bir bakış dahi, onun neoliberalizmle bir tür kopuş ya da çelişki şöyle dursun, ciddi düzeyde bir ahenk ve süreklilik taşıdığını gösterir. Ana akım yönetim teorisinin ve yaklaşımlarının, neoliberalizmden farklı olarak, devlet ve sivil toplumun piyasa karşısında daha bir ön plana çıkarıldığına şahit olursa da, gerçekte hem devlet hem de sivil toplumun, kurum, kural ve prensipleri itibarıyla piyasa ve onun sorunlarının bir veri olarak kabul edildiği ve dahası piyasayı ve başarısızlıklarını takviye edecek bir çerçevede yeniden tanımlanmaya çalışıldığı görülür. Üstelik bu yaklaşımın, yönetişimin günümüzdeki somut varoluş biçimleriyle karşılaştırıldığında, yalnızca bunları yanlış anlatmakla kalmadığını aynı zamanda bu yanlış anlatım üzerinden oldukça abartılı sonuçlara da ulaştığını söylemek mümkündür.

Öncelikle, her ne kadar neoliberalizmden farklı olarak yönetim yaklaşımında 'piyasa başarısızlığı' olgusu kabul ediliyor gibi görünse de, gerçekte, son otuz yıllık neoliberal politikaların ya da günümüzün 'yeni ekonomi politığının' temel esasını oluşturan ve neredeyse hayatın her alanında piyasa prensiplerini hâkim kılmaya dayalı neoliberal yaklaşımdan ya da kısaca 'piyasa yönetimi' denen şeyden bir kopuş söz konusu değildir (Haque, 2002:107). "Piyasa modelinin ya da benzer rekabetçi modellerin toplumda daha etkin kaynak dağılımına yol açacağı" (Bell & Hindmoor, 2009: 115) ve "etkinliği ölçmenin en doğru yolunun da parasal kriterlerden geçtiğine" (Pierre & Peters, 2000: 19) ilişkin son otuz yılın bu hâkim yaklaşımı, devletin tekelci, bürokratik ve verimsiz yapısına karşın dinamik, çoğulcu, yenilikçi ve esnek yapısıyla piyasaların hem tüketici hem de üreticilerin tercih ve çıkarlarına en uygun yönetim modeli olduğunu iddia eder (Clarke, 2004: 32). Bu yaklaşım pratik düzeydeki yansımalarını, kamu sektörünün küçültülmesine, piyasa güçlerinin faaliyet alanının artırılmasına ve piyasa prensiplerinin devlet ve sivil toplum yönünde genişletilmesine dayalı son otuz yıllık politikalarda bulur ve yönetim yaklaşımında da neredeyse bir veri olarak kabul edilir.

Diğer taraftan, bu yeni formülasyonda, devletin ekonomik ve siyasi anlamda neoliberalizmin çizdiği sınırların dışına taşması da söz konusu değildir. Dolayısıyla bir kopuş ya da sapmadan ziyade gerçekte yapılan söz konusu sınırlar dahilinde en özlü ifadelerini 'yeni kurumsal iktisat' ve 'yeni kamu işletmeciliği' gibi yaklaşımlarda gördüğümüz şekliyle piyasa kurum ve kurallarıyla uyum içerisinde bir devlet yapılanmasının teyidi, detaylandırılması ve bu doğrultuda konsolide edilmesidir (Güzelsarı, 2003; Brugvin, 2007). Örneğin 'yeni kamu işletmeciliği' (*new public management*) anlayışı, her ne kadar farklı entelektüel köklere sahip ve pratikte daha eskiye dayansa da, yönetim perspektifinin özellikle kamu yönetimi alanındaki temel kabulünü oluşturur. Gerek devletin yeni dönemde hizmetlerin doğrudan üretimi ve sunumu (kürek çekmek) yerine, asıl görevleri olan politika oluşturma ve yönetim süreçlerine (dümen tutmak) odaklanması gerektiğine ilişkin iddiaları, gerek hizmet sunumunda performans ve hesapverebilirliğin önemine ve piyasaların ya da piyasa tarzı eşgüdüm mekanizmalarının oluşturulmasına yaptıkları vurguları ve gerekse de daha etkin ve profesyonel kurum ve bürokratlara duyulan ihtiyaç ve bunların piyasa kurum, kural ve teknikleriyle uyum içerisinde kontrol altında ve faaliyetlerinden dolayı sorumlu tutulması yönündeki beklentileri, her iki yaklaşımın da ortaklaştıkları temel hususlardır. Neo-klasik ekonomik yöntemlerin bütün problemleri çözebileceğin ilişkin bu yaklaşımın ortaya çıkışı Thatcher ve Reagan gibi 1980'lerin neoliberal hükümetleriyle başlasa da tümüyle yerleşik hale gelmesi Dünya Bankası ve IMF desteğinde 1990'ların başına, yani tam da 'iyi yönetim'in dolaşıma sokulduğu döneme rastlar. Bu anlamda yönetimi en azından kamu yönetimi boyutuyla yeni kamu işletmeciliğinin başka bir isimle arka kapıdan girmesi olarak görmek mümkündür. Drechsler'in (2005) de altını çizdiği gibi 'yönetişim', devlet (birinci sektör), piyasa (ikinci sektör) ve toplum (üçüncü sektör) oyuncularının etkileşimini vurgulasa da ticari standart, prensip ve çıkarları destekleyerek ikinci sektöre birinci sektör üzerinde ve dâhilinde ayrıcalıklandırmaya koyulur. Daha da ötesi,

kendisini ‘yeni kamu işletmeciliği’ anlayışından farklılaştıran işbirliği, eşgüdüm ve müzakere gibi vurgularıyla, diğerinin kamu sektör örgütleri içine ve arasına piyasa prensiplerini sokarak yol açtığı parçalanmaya da bir yanıt niteliğindedir (Fenger & Bekkers, 2007: 27-28).

Bununla beraber yönetim paradigmasının altını çizdiği diğer bir husus olan yeni dönemde *network*lerin artan görünürlüğü ve bu *network*ler dâhilinde devletlerin marjinalleştiği tezi de oldukça sorunludur. *Network*lerin somut tezahürleri, çeşitli sorun alanlarında yerel, ulusal ya da uluslararası çapta kamu, özel ya da sivil toplum kesiminden ilgili ‘paydaşların’ katılımıyla düzenlenen sayısız toplantı, forum ve inisiyatiflerde kendini gösterse de (Howell, 2002), bu durum, yönetim yaklaşımının iddia ettiği gibi ne yenidir (refah devleti modelinin karakteristiği olan, devletin ulusal bir ekonomide sermaye kesimi ve işçi sendikalarının toplu ücret ya da başka haklar konusunda pazarlıklarına aracılık ettiği korporatist yapı ya da ABD’de büyük oranda kurumsallaşmış olan ‘lobicilik’ gibi) ne de içerisinde yer alan aktörler açısından ‘yatay’, ‘eşitlikçi’ ve ‘ortaklık’ temelli bir ilişki biçimi ve dolayısıyla temsili demokrasiden daha gelişkin bir demokrasi forumu olarak görülebilirler. İnsel’in (2007) vurguladığı üzere söz konusu iddia, demokratikleşmenin derinleştirilmesi şöyle dursun, iktidar alanının belirsizleşmesine ve onun “bir dizi katılım usulünün arkasına saklanır hale” gelmesine ve “artık iktidarın kendini iktidar olarak göstermemesine” yol açtığı gibi, “kurumsallaşmış bir lobicilik ve baskı gruplarından ve azınlık çıkarlarından oluşan, kendi içinde dağınık bir ‘sivil toplum’un uluslara ve halklara ikame” edildiği, çeşitli kademelerde “egemenliğin gerçek biçimde paylaşımından kaçınmanın yeni tarzı ve adı” olma riski taşır. Dolayısıyla neoliberal teknokratik yönetim anlayışına uygun biçimde *network*ler, hem toplumun çeşitli katmanlarını ilgilendiren kamusal kararların mevcut ve daha temsili mekanizmalar dışına çıkarılmasını hem de bu *network*lerin, çoğunlukla devlet ya da piyasa aktörleri gibi daha güçlü olanların etkisinde alınan sözkonusu kararların sivil toplum aktörlerine danışıldığı ya da onaylatılmaya çalışıldığı bir ‘kanaat yoklama’ ya da ‘tasdik’ mekanizmasına dönüşme potansiyeli taşırlar.

Demirovic’in (2003) de vurguladığı üzere, günümüzde yönetim ya da sivil toplum süreçleri, iddia edildiği gibi yalnızca ‘aşağıdan yukarıya doğru’ işlemezler, aynı zamanda “içerisinde devlet aktörlerinin statükoyu devam ettirebildiği ya da daha ziyade statükonun değişmesine izin verilen yolları yönetebildiği bir forum” sağlarlar. Dolayısıyla devletler kendilerini neoliberal döneme uygun olarak yeniden yapılandırmış olabilirler ancak bu, yönetim literatürünün iddia ettiği gibi, kesinlikle devletlerin marjinalleştiği anlamına gelmez (Peters & Pierre, 2005). Devletler hala daha ekonomik, siyasi, hukuksal, toplumsal ve askeri alanlarda en temel kararları alma ve yürütme iktidarına sahip biricik aktör olmaya devam ederler. Devletlerin neoliberal küreselleşme ya da uluslararasılaşma çağında belirli ve çoğunlukla da refah devletini çağrıştıran yetki ve sorumluluklarını, diğer bir deyişle ‘yüklerini’, aşağı, yukarı ve yatay yönlerde transfer ettiği bir vakıa olmakla beraber, günümüzde ortaya çıkan manzaranın bize gösterdiği şey, yetkilerin bu şekilde piyasa güdümlü

devlet ve uluslararası örgütler özelinde yukarıda toplanmaya devam ederken, piyasanın ortaya çıkardığı risk ve sorumluluklarınsa –birey, aile, cemaatler ya da sivil toplum kuruluşları yoluyla- aşağı doğru transfer edilme eğiliminde olduğudur. Şayet günümüzde bir ‘çok düzeyli’ (*multi-level*) ya da ‘network’ yönetiminden bahsedilecekse bunun tam manasıyla tanımı budur. Yönetişim perspektifinin çoğunlukla günümüzün neoliberal politikalarının bu en temel yapısını, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde, görmezden gelme eğiliminde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla *network*ler sanıldığı gibi aksine iktidar ilişkilerinden yalıtık olmadıkları gibi; devlet, sermaye ve sivil toplumun da eşit derecede siyasi kararların çıkmasına etki ettiklerini düşünmek olası değildir. *Network*lerin gerçekte ekonomik, politik ve ideolojik güç dengesizlikleriyle malul olduğu ve dahası hem ‘oyunun kurallarıyla’ problemi olmayan çoğunlukla dikkatlice ayıklanmış seçkin aktörlerden oluştuğu oranda kamusal temsiliyet gücünden ve hem de yalnızca belirli bir siyasa alanındaki bu seçkin aktörlerin partiküler çıkar pazarlıklarıyla şekillendikleri oranda da daha kolektif ya da kamusal çıkar arayışlarından yoksun oldukları söylenebilir. Son olarak bu yapıların pek çok toplumsal kesimi ilgilendiren siyasal kararların temsili ya da parlamenter mekanizmaların kontrol alanı dışında alınmasına yol açarak daha kamusal bir hesapverilebilirlik açısından temsili demokrasinin dahi gerisinde kaldıkları görülür (Haque, 2004).

Bu yaklaşımın diğer bir ayağını oluşturan ‘sivil toplum’ vurgusu ise, gerçekte, gerek kamusal hizmet sunumu gerekse de meşruiyet açısından devletin boşalttığı ve piyasanın da başarısız olduğu alanlarda bir tür ‘tampon’ vazifesi görecektir şekilde spesifik olarak tanımlanmış, adına ‘Sivil Toplum Kuruluşları’ (*Non-governmental Organizations*) denen ‘üçüncü sektör’ örgütler yığınına işaret eder. 1980’lerin salt piyasacı neoliberal politikalarının dünya çapında ortaya çıkardığı krizlere bir yanıt olarak 1990’larla birlikte başta Dünya Bankası olmak üzere çeşitli ulusal ya da uluslararası kuruluşların ‘(iyi) yönetim’ denen gündem çerçevesinde yeniden devleti, sivil toplumu ve özellikle de bu ikisi arasındaki ortaklık ve işbirliği ilişkilerini ön plana çıkarmasının ardından bu tip örgütlerin, yeni bir neoliberal formülasyon dâhilinde neoliberal devlet stratejilerine daha kurumsal düzeyde eklenildiğine şahit olunmuştur (Demirovic, 2003). Kaldor’un işaret ettiği gibi, söz konusu dönemle birlikte bu örgütler ‘saygın partnerler’ haline gelerek ‘ehlileştirilmişler’ ve giderek hem devlet fonksiyonlarının yerini aldıkları oranda devlet kuruluşlarına ve hem de birbirleriyle rekabet etmeleri yüzünden bir piyasaya benzemeye başlamışlardır (Kaldor, 2003). Bununla birlikte, STK’lar özelinde ‘sivil toplum’un, bu yaklaşım çerçevesinde, sadece devletle karşıtlığı üzerinden negatif değil, yeni dönemin sorunlarına en temel çözüm kanallarından biri olarak daha pozitif rol ve görevlerle tanımlanmaya başlaması, yeni bir durum ve klasik liberal anlayıştan bir sapma olarak görülebilse de, her ikisini çapraz kesen nihai hedef, piyasalara ya da topluma devlet müdahalesinin mümkün olduğunca sınırlandırılmasıdır. Kaldı ki bu ikincisi, ilkinde olduğu gibi yalnızca piyasalara müdahalenin ‘kötü bir durum’ olduğunu vazedemeye kalmaz, bundan kaçınmanın yol ve yöntemini de sunar. Çünkü, STK’lar özelinde sivil toplum sektörünün devlet ve piyasa sektörleriyle belirli bir işbölümü dâhilinde

ve paralel hedefler doğrultusunda ortaklaşmaya ya da işbirliğine gittiği bu model dâhilinde tahayyül edilen şey, özellikle refah, kalkınma ve yoksulluk gibi alanların devletten sivil topluma devri yoluyla siyaset dışına taşınması ve dolayısıyla bu alanlar adına devletin piyasalara müdahalesinin önüne geçilmesidir. Dolayısıyla burada, devleti piyasa içerisine çeken ya da piyasaya müdahaleyi artıran ‘çoğulculuk’ eksensel bir sivil toplum yaklaşımından ziyade, refah ve kalkınmaya ilişkin eskiden devletin gerçekleştirdiği rol ve görevleri üzerine alarak devletin piyasalara müdahalesini asgari düzeye indirecek bir sivil toplum tasavvurundan söz etmek daha doğru olur. Kaldı ki, yeni dönemde ulusal ya da uluslararası düzeyde yönetim süreçlerine, yoksulluk, çevresel bozulma ya da ayrımcılık gibi güncel pek çok problemin yapısal nedenlerinden ziyade sonuçlarıyla ve bunların çözümüyle ilgilenen sivil toplum örgütlerinin bilinçli bir şekilde dâhil edildiği düşünüldüğünde söz konusu anlayış daha bir somutluk kazanır (Santos, 2005).

Diğer taraftan sivil toplumla ‘müzakere’ adı altında gerçekleştirilen çeşitli forum ve toplantılara katılan STK’ların ne oranda temsilcisi olduklarını iddia ettikleri toplum kesimlerinin ve problem alanlarının gerçek gündemleriyle alakalı olduğu tartışmalıdır (Holmén & Jirström, 2009). Üstelik yeni dönemin ‘yönetişim’ ya da ‘müzakere’ süreçlerine katılan bütün STK’lar, Kamuya Yararlı STK’lar (*PINGOs-Public Interest NGOs*), Devlet GÜdümlü STK’lar (*GONGOs-Government-run NGOs*) ya da İş ve Sanayi STK’ları (*BINGOs-The Bussiness and Industry NGOs*) demeden aynı STK havuzunun içerisine atılır. Sırasıyla hükümetlerin ve güçlü şirket çıkarlarının temsilcisi olan ve dolayısıyla hem ideolojik hem de maddi açıdan bu süreçlere katılım imkânları çok daha yüksek düzeydeki son iki grup, hem katılım hem de müzakere süreçlerinde ilk gruptakilere göre çok açık avantajlara sahiptirler (Kamat, 2004). İlk gruptakiler aleyhine gelişen bu tür bir eşitsizlik, yönetim açısından her kesimin eşit derecede önemli ve meşru olduğu ve dolayısıyla bunların katılımına eşit derecede fırsat verilmesinin gerektiği şeklindeki yeni dönemin yönetim yaklaşımıyla da rahatlıkla meşrulaştırılır. Burada her ne kadar üç farklı sektörün (kamu, özel ve STK’lar nezdinde ‘üçüncü sektör’) karar alma süreçlerine ‘eşit’ katılımı ve ‘ortaklığından’ söz edilse de, Güler’in (2000) ifadesiyle, “sermaye, bürokrasi karşısında ikinci eşit ortak olarak kalmamakta; üçüncü kategoride de gizli ortak olarak ağırlık kazanmaktadır”. Dolayısıyla günümüzün yönetim süreçleri, yalnızca karar alma süreçlerini meşru demokratik sistem ve onun temsili yapılarının dışına atmamakla kalmaz, aynı zamanda ve üstelik daha fazla demokrasi adı altında, ilk iki sektör ve özellikle sermaye kesimi lehine iktidar ilişkilerini yeniden biçimlendirir. Bu durum yönetim süreçlerinde olduğu iddia edilen ve göklere çıkarılan çeşitlilik, çoğulculuk ve sosyal katılım gibi olguların, gerçekte bir yanılsamadan ibaret olduğu anlamına gelir. Howell’in (2002) da altını çizdiği gibi, “bu çoğulculuk ve sosyal katılım yanılsaması, yalnızca sivil topluma olan desteğin altında yatan ve sivil toplumdaki sosyal ilişkilere nüfuz eden ideolojik tercihler, normlar ve değerlerin değil, örgütler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin de üstünü örterek işbirliği (*assaciation*) arenasını depolitize eder”.

3. Neoliberalizmin Krizi ve 'Yönetişim'

Hem teorik hem de pratik düzlemde bu 'yeni' yönetim yapısı dâhilinde önerilen temel şey, -neoliberalizmin 'minimal devlet' modeliyle paralellikleri açık- 'kürek çeken' değil 'dümen tutan' devlet modelidir. Bunlardan ilki, etkisiz, hantal ve aşırı pahalı olarak kabul edilen merkezi devlet sorumluluklarının ağırlıklı bir yer tuttuğu 'refah devleti' ya da 'kalkıncı devlet' model ve pratiklerini ifade ederken, ikincisi bu sorumlulukların yerele, özel ya da üçüncü sektör kuruluşlara devredildiği ve dolayısıyla 'küçük', 'etkin' ve 'fırsat yaratan' bir devlet modelidir. Bu ikincisi için yapılması gereken öncelikli politika, devletlerin gerek refah gerekse de kalkınma hedefleri açısından (kısaca 'kürek çekmek' metaforunun ifade ettiği) işlevlerinin özel ya da üçüncü sektör kuruluşlara 'boşaltımı' (*off-loading*) ya da 'devri' (*devolution*) yoluyla devletin bu sorumluluk ve 'yüklerden' mümkün olduğunca kurtarılması ve dahası bu alanların mümkün olduğunca siyasetin dışına taşınmasıdır (Wolch, 1990; Alexander, Nank & Stivers, 1999; Murray, 2004). Burada refah ve kalkınma, devletin yönlendiriciliğindeki makro ekonomik politikalar yoluyla gerçekleştirilecek nihai bir hedef değil, aksine devletin bu müdahaleci formlarının ortadan kaldırılmasıyla, her ne kadar 'arızı' başarısızlıklar vuku bulabilse de, neredeyse kendiliğinden halledilecek meseleler olarak görülmeye devam eder. Yeni olan şeyse 1990'lı yıllarla birlikte Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler nezdinde 'yönetişim'e ve sınırlı da olsa bir devlet müdahalesine kapı açan bir 'piyasa başarısızlığı' kabulünün ortaya çıkmasıyla birlikte, Keynesçi modelde olduğu gibi devletin doğrudan müdahalesine geri dönüşe yol açmayacak bir tarzda -ve 'dümen tutma' metaforunun anlattığı şey doğrultusunda- bu başarısızlıkları telafi edecek yeni yönetim mekanizmalarının devreye sokulmasıdır. Bu doğrultuda hem teoride hem de pratikte yönetim yaklaşımının temel niteliği yalnızca devlet-piyasa ilişkilerini değil devlet-sivil toplum ve sivil toplum-piyasa ilişkilerini de piyasayı merkeze alarak yeniden formüle etmeye koyulmuş olmasıdır. Bununla birlikte söz konusu iddiayı daha bir somutlaştırmak için 'yönetişim'in, neoliberal dönem açısından pratikte hangi krizlerin çözümünde işlevsel kılındığında da kısaca ve daha yakından bakmak gerekir. Bu doğrultuda siyasal ve kurumsal düzeyde yönetişimin, neoliberal politikaların daha ortaya çıktığı andan itibaren karşı karşıya olduğu üç temel krize bir yanıt olarak ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmektedir.

3.1. 'Yönetilebilirlik Krizine' Bir Yanıt Olarak Yönetişim

Siyasi ve kurumsal düzeyde 'yönetişim', ülkelerin iç işlerine müdahalesi resmi düzeyde yasaklanmış olan Dünya Bankası ve IMF gibi uluslar arası finans kuruluşlarının 'iyi yönetim' adı altında "görünürde daha fazla teknik ve daha az siyasi standartlara başvurarak pek çok ülkede devlet program ve bürokrasilerini reforme etme çabalarını" (De Alcántara, 1998: 105), dolayısıyla da "neoliberal bir devlet inşasını" içerir (Ayers, 2009: 12-13). Devlet, toplumsal sorumluluk ve 'yüklerinden' kurtulmuş olması ve piyasaya açtığı alan açısından 'minimal' olmayı sürdürse de ve aslında tam da bu nedenle daha 'etkin', 'yönetebilir' ve dolayısıyla da daha 'teknik'

bir alan olarak tanımlanır. Buradaki temel saikin Trilateral Komisyon'un daha 1970'li yıllarda işaret ettiği devletin 'yönetilebilirlik krizi'ne bir çözüm bulmak olduğu söylenebilir. 1975 yılında Michel Crozier, Samuel P. Huntington ve Joji Watanuki (1975) tarafından kaleme alınmış bu rapora göre demokrasiler krizdedir; çünkü, refah devletinin vadettiği 'toplumsal sözleşme' fazlasıyla kapsayıcı hale gelmiş, demokratik sistem aşırı derecede hak ve taleplerle yüklenmiş ve bu da hükümetler açısından bir 'yönetilebilirlik (*governability*) krizini' beraberinde getirmiştir. Yönetilebilirlik krizine ilişkin bu tutum çözümü devletin –ekonomik alandan ve sosyal hizmetlerden elini çekmesi yoluyla- küçültülmesinde ve dolayısıyla da özel sektör örgütlerinin hâkim olduğu bireyci bir sivil toplum anlayışına dayanan ve daha da önemlisi politik katılımı sınırlandıran politikalar yoluyla popüler katılımın ehlileştirilmesinde görmüştür. Krizin bir 'yönetilebilirlik krizi' olduğu tespiti hâkim olur olmaz da Trilateral Komisyon'un önerdiği politik reçete ön plana çıkmış ve böylelikle takip eden on yıl, bu fikirler üzerine kurulu, sonradan Washington Konsensüsü adı altında küresel olarak dayatılacak yeni bir toplumsal ve politik rejimin inşasına tanıklık etmiştir. Ancak 1980'lerin ortalarından 1990'ların ortalarına kadar geçen ve özelleştirme, piyasalaştırma ve liberalleşme üçlüsüne dayalı neoliberalizmin bu 'altın çağı' aynı zamanda sermaye birikimindeki tikanıklıkların yanı sıra piyasa başarısızlıklarının da aşikâr olduğu bir sürece işaret eder. Gelir ve servet dengesizliğindeki dramatik artış ve bunun geniş halk kitlelerinin yaşamlarına olan yıkıcı etkisi, suç oranlarının genel olarak yükselmesi, bazı devletlerde iç karışıklıklara ve hatta etnik sivil savaşılar yol açan yeniden dağıtım mekanizmasından yoksun bir demokrasi – tüm bunlar anormal sapmalar olarak kabul edilemeyecek derecede yaygın bir hale gelmiştir. İşte yönetişimin yeni bir politik ve toplumsal hegemonya tesisi için ön plana çıkarılması genel olarak böyle bir döneme rastlar (De Angelis, 2003; 2005).

Trileteral Komisyon'un 'yönetilebilirlik krizi' tespiti ve buna yönelik oluşturduğu neoliberal reçetenin devlet boyutu 1990'lı yılların özellikle Dünya Bankası ve IMF özelindeki 'iyi yönetim' yaklaşımlarında temel bir önerme olarak kalmaya devam eder. Dolayısıyla özellikle ulusal ve uluslararası kuruluşların 1990'lı yıllarla birlikte gündemine aldığı yönetim anlayışını farklı kılan, devletin neoliberal formunun bu şekilde teyidi ya da detaylandırılmasından çok, 'yönetilebilirlik krizi' yaklaşımının cevabını aradığı diğer bir temel soruya, yani toplumsal katılımın nasıl ehlileştirileceğine yanıt bulma çabasıdır. 1980'li yılların özellikle işçi sendikalarını güçten düşürmeye dönük baskıcı politikaları buna bir ölçüde yanıt olmuşsa da 1990'lı yıllarla birlikte neoliberal politikaların küresel düzeyde ortaya çıkardığı geniş toplumsal huzursuzluklar, bu baskıcı politikalar saklı kalmak kaydıyla, daha rızaya dayalı politikaların da yürürlüğe konulmasının yolunu açmıştır. İşte yönetim yaklaşımındaki özellikle sivil toplum katılımına vurgu ve bunlarla ortaklık ya da işbirliği arayışları tam da bu ihtiyaca bir yanıt niteliğindedir.

Peki, etkinlik ve yönetebilirlik gerekçesiyle, demokratik ve toplumsal angajmanlarından mümkün olduğunca uzak tutulmaya çalışılan 'teknokratik' bir devlet

yapılanmasında bu tür bir 'katılım' nasıl sağlanacaktır? Bunun yanıtı '*depolitizasyon*', '*ayıklama*' ve '*asimilasyon*' olarak üç türlü verilebilir. *İlki* katılım sürecine kabulün temel mantığıyla ilgilidir ve katılımın spesifik bir sorun alanıyla sınırlandırılmasını ve dolayısıyla da genel ekonomik ve siyasal bağlamından soyutlanarak çözümlenmesini içerir. Böyle bir yapı dâhilinde örneğin bölüşüm meselesi ya da ekonomik ve siyasi sistemin esasına ilişkin temel sorunlar elbette müzakere konusu yapılamaz. *Diğeri* ise belirli bir sorun alanında ortaklık, işbirliği ve müzakereyi daha peşinen kabul etmiş 'seçkin' STK'lar ve çıkar gruplarının dikkatlice ayıklanmasını ve yönetim süreçlerine dâhil edilmesini içerir (De Angelis, 2003; 2005). *Ve sonuncusu* da bunların dışında kalmış daha muhalif toplumsal grupları 'oyunun kurallarını' kabule ikna ve sürece katma çabalarına karşılık gelir. Her üç durumda da olası ya da mevcut toplumsal muhalefet biçimlerinin ehlileştirilmesi, normalleştirilmesi ya da eklenmesi temel hedef olarak görülür. Sonuç, can sıkıcı bulunan örgütleri ve kuruluşları keyfi biçimde bertaraf ederek 'etkili ama sınırlı bir çoğulculuğa' kapı açmak ya da başka bir deyişle etkililik/verimlilik odaklı bu çoğulculuğu, mümkün olduğunca 'parazitlerinden' arındırmaktır (Hermet, 2003'ten aktaran, Brugvin, 2007; İnsel, 2007).

3.2. 'Toplumsal Yeniden Üretim Krizine' Bir Yanıt Olarak Yönetişim

Yönetişim süreçlerinde sivil toplum katılımına artan vurgunun diğer bir boyutunu da 1990'lı yıllarla birlikte küresel çapta kendini gösteren yoksulluk problemine çözüm bulma çabaları oluşturur. Toplumsal düzeyde bu tür bir sivil toplum katılımının anlamı Jacques Donzelot'un 'toplumun mobilize edilmesi' dediği yönetim stratejisi çerçevesinde daha önceleri devletin toplumun ihtiyaçlarına çare bulması beklenirken şimdi (sivil) toplumun bunları çözmeye görevine dâhil edilmesini ve dolayısıyla problemlerin devletten topluma yansıtılmasını anlatır (aktaran Walters, 2004: 35). Bu strateji, hem ekonomik hem de sosyal düzenleme olarak piyasanın hâkim kılınması ve bu doğrultuda devletin sosyal kesim ve ekonomik düzenlemeden elini çekmesinin doğrudan sonucu olarak, 'üçüncü sektör' adı altında bir araya getirilmiş ve amacı piyasaların gideremediği ve devletin de artık giderecek durumda olmadığı insani ihtiyaçları karşılamak olan STK'ların devasa ölçüde çoğalmasında karşılık bulmuştur. De Angelis'in (2003; 2005) ifadesiyle bu örgütler "neoliberal politikalar izleyen devletlerin yeniden yapılanmasıyla yaratılan ve toplumsal yeniden üretim ihtiyacında oluşan bir boşluğu" doldurmaya çalışmışlardır. Bunlar, Sağdan 'sosyal sermaye' ya da daha Soldan 'sosyal dayanışma'nın toplumsal düzeyde kendiliğinden ortaya çıkmış ifadeleri olarak görülse de büyük oranda 'sivil toplumu güçlendirme' adı altında devlet ya da uluslararası örgütler tarafından büyük oranda teşvik edilmişlerdir.

Başlangıçta en 'etkin' bölüşüm mekanizması olarak kabul edilen piyasaların ortaya koyduğu yaygın başarısızlık durumu ve bu başarısızlığın toplumsal düzeydeki yıkımını hafifletecek olası tek aktör olan devletin gerek kalkınma gerekse de sosyal refah alanlarından uzun süredir elini çekmiş olması, yeni dönemde sivil top-

lum aktörlerine söz konusu alanlarda hem daha fazla alan açmış hem de daha fazla sorumluluk almasına dönük bu tür bir yaklaşımı güçlendirmiştir. Sivil toplum örgütlerinin bundan önceki süreçte de önemli hizmet sağlayıcılar olarak faaliyet yürüttükleri bir vakıa olsa da, Lavalette ve Ferguson'un (2007: 453) belirttiği gibi, bunların "devletin bilinçli bir biçimde yerini alarak hizmet provizyonunda tercih edilen kanallar olarak görülmesi" söz konusu yeni döneme rastlar. Örneğin, 'kentsel yönetim' 1989'da Margaret Thatcher'ın seçilmesiyle İngiltere'de başlar ve burada temel saik belediyelerin kamusal yükümlüklerini özel sektörün yanı sıra gönüllü örgütlere de devrederek, bunlardan olabildiğince arındırılmasıdır (Brugvin, 2007). Bu durum haklı olarak, gönüllü ya da üçüncü sektör kuruluşların kamusal hizmetler ve özellikle sosyal yardım alanında kapladığı yerin artışıyla birlikte, dönemin politik yönelimine uygun 'yumuşak yüzlü bir özelleştirme' süreci olarak adlandırılmıştır (Lavalette & Ferguson, 2007: 456). Bununla birlikte buradaki amaç yalnızca sosyal hizmet alanında devletin boşalttığı yerlerin bu tür örgütlerce doldurmasına önyak olmak değil, aynı zamanda aynı örgütler aracılığıyla bu yoksul ve dışlanmış kesimlerin ulusal ve uluslar arası örgütlerin öncülüğünde gerçekleştirilen çeşitli projelerle gerek işgücü gerekse de girişimci olarak piyasaya entegrasyonunun da sağlanmasıdır. 'Sivil toplum' ve özellikle de STK'lar, bu yaklaşım doğrultusunda, yalnızca refahın değil, yeni bir 'aşağıdan' ya da 'demokratik' kalkınma yaklaşımının aktörleri olarak da ön plana çıkarılmaya başlanmışlardır (Clark, 1996; Kamat, 2004).

3.3. 'Meşruiyet Krizine' Bir Yanıt Olarak Yönetişim

Diğer yandansa yönetişim adı altında bu tür bir katılım, 'kaosla baş etmek' üzere sosyal tutunum ve meşruiyet arayışlarında ifadesini bulur. Burada, neoliberal küreselleşme süreçlerinin hem ulusal hem de uluslararası sistemde oluşturduğu temsiliyet krizi ve meşruiyet kaybı, belirli sivil toplum 'paydaşlarının' çeşitli toplum kesimlerinin temsilcisi sıfatıyla yeni dönemin ulusal ya da uluslar arası yönetim süreçlerine katılımı çerçevesinde bir ölçüde giderilmeye çalışılır. Ancak söz konusu 'katılım', neoliberal dönemin asıl meseleleri olan 'etkililik/verimlilik' ve 'yönetilebilirlik' kaygılarıyla uyumlu bir çerçeveye oturtulmuştur. Her şeyden önce burada 'meşruiyete', halka dayalı olup olmaması yani kaynağı açısından değil iktisadi sonuçları ve çıktıları açısından ayrıcalık tanınır (Hirsch, 2003; Brugvin, 2007). İnsel'in (2007) 'işlevsel demokrasi' dediği şey doğrultusunda yönetiminde, temsili demokrasiye içkin olduğu düşünülen karar alma süreçlerindeki 'etkinsizliği' ortadan kaldırma saikiyle, hem tartışma hem de karar alma süreçlerinde etkinlik ve işlevsellik ön plana çıkarılır. Burada mesele katılımcıların gerçekten temsili ya da toplumsal bir yapıya sahip olup olmamaları değil, verili bir çerçevede ve partiküler bir sorun alanında ne oranda etkin olduklarıdır.

Dolayısıyla 'yönetişim', her ne kadar görünüşte, 'yönetilebilirlik krizi' perspektifiyle neredeyse aynı dönemde, Claus Offe ve Jürgen Habermas gibi kişiler tarafından ortaya atılan 'meşruiyet krizi' tespitine de bir çözüm arayışını ifade etse de, meşruiyet algıları ve arayışları açısından bu ikincisinden tümüyle farklıdır. Bu

ikinci kriz saptamasına göre de bir 'demokrasi krizi' söz konusuydu; ancak bu, 'yönetilebilirlik' perspektifinin iddia ettiği gibi demokrasinin taşıyabileceğinden fazla bir yük altına sokulduğu 'aşırı' bir demokrasiden değil, daha düşük düzeyli bir demokrasiden kaynaklanmaktaydı. II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren sosyal demokrat devletlerin zeminini oluşturan toplumsal sözleşme, hem 'sosyal' hem de 'demokratik' içeriği açısından, sanıldığından daha dışlayıcıydı. Geniş toplumsal grupları (azınlıklar ve göçmenler gibi) ve önemli toplumsal sorunları (kültürel çeşitlilik ve çevre gibi) tümüyle dışlamış ve diğer grupları da –kadınların durumunda olduğu gibi– güçten düşürücü içerme formlarına bağımlı kılarak içine almıştı. Halk egemenliği ve halk katılımı düşünceleri, toplumsal kurtuluşu gerçekleştirmek ve demokrasiyi derinleştirmek göreviyle tarihsel olarak vazifelendirilmiş iki toplumsal aktörün (işçi sınıfı partileri ve işçi sendikaları) 'suç ortaklığıyla' demokratik yönetimin elitist formlarınca gasp edilmişti. Meşruiyet krizi perspektifi çözümü devletin küçültülmesinde değil daha katılımcı bir tarzda yeniden dönüşümünde ve halk katılımının özerk toplumsal hareketler yoluyla artırılmasında görüyordu. Santos'a göre yönetim, her ne kadar "toplumsal krizin meşruiyet okumasınca istenen katılım ve içerme talebiyle, yönetilebilirlik okumasının istediği özerklik ve kendi kendini düzenleme talebini bir araya getirilerek bir sentez oluşturma çabasını" ifade etse de, buradaki 'katılım' meselesi, yönetişimde temel erek olan 'yönetilebilirlik' içinde eritilir ve onun yanında bir tür 'kenar süsü' olarak kalır. Dolayısıyla 1970'lerin meşruiyet arayışını diriltmekten ziyade 'yönetişim', onu alternatif bir meşruiyet anlayışına dönüştürecek tarzda 'yönetilebilirlik' dâhilinde yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu anlamda yönetim sözlüğündeki bütün kavramlar, Santos'a göre, 'meşruiyet' yaklaşımının kavramsal çerçevesinin tam zıddında yer alırlar: Toplumsal dönüşümden çok problem çözmeye; popüler katılımdan çok seçilmiş paydaşların katılımı; toplumsal sözleşmeden çok kendi kendini düzenleme/denetleme (*self-regulation*); sosyal adaletten çok pozitif toplumsal oyunlar ve telafi edici politikalar; iktidar ilişkilerinden çok eşgüdüm ve ortaklık; sosyal çatışmadan çok sosyal tutunum ve istikrar (Santos, 2005).

Sonuç

1990'lı yıllarla birlikte yönetim yaklaşımının iktidar çevrelerinde yaygın düzeyde kabul görmeye başlaması, neoliberal politikalar açısından önceki dönemin piyasa başarısızlıklarının kabulü ve bu doğrultuda daha önce geri plana atılmış devlet ve sivil toplumun bu başarısızlıkları telafi edecek unsurlar olarak yeniden göreve çağrılmasını ifade ettiği oranda, neoliberal projeden bir kopuşa değil bir sürekliliğe hatta onun bu yeni formülasyon dahilinde konsolide edilmesine ya da daha hegemonik bir form almasına işaret eder. Bu yeni dönemin sadece devlet-piyasa değil, devlet-sivil toplum ilişkisinin de ana hatlarını ortaya koyan yönetim yaklaşımı, sadece devletin değil sivil toplumun da faaliyet alanını, işleyiş mantığını ve devlet ve/veya piyasalarla ilişki biçiminin genel çerçevesini çizdiği oranda bu yeni korporatist yapının temel çatısını oluşturmuş; bir yandan devlet, piyasa ve sivil toplum aktörleri arasındaki ilişkiyi, her kesimin belirli görev ve sorumluluklara sahip olduğu bir

‘ortaklık’ ilişkisi olarak tanımladığı oranda bu yapıya form, diğer yandan ‘işletmecilik’ ya da ‘yeni kamu işletmeciliğine’ dayalı piyasa kurum ve kurallarını tüm bu kesimlerin temel işleyiş prensibi haline getirdiği oranda bu forma asıl ruhunu kazandırmıştır. Diğer ve daha açık bir ifadeyle yönetim yaklaşımı, yalnızca bir neoliberal devlet inşasını değil aynı zamanda neoliberal bir sivil toplum inşası sürecinin de ideolojik çatısını oluşturmuştur.

Dolayısıyla yönetim perspektifini, yukarıda gösterilmeye çalışıldığı üzere, neoliberal sistemin devamı açısından temelde etkililik/verimlilik ya da yönetilebilirlik çerçevesinde ‘teknik’ bir meseleye indirgenen temel yetki ve kararların, ulusal devletler ve uluslararası örgütler ekseninde –söylenenin aksine- merkezde toplanmaya devam ettiği, aynı sistemin yol açtığı toplumsal yeniden üretim ve meşruiyet boşluklarının ve bunları doldurmaya dönük sorumluluk ve ‘problem çözme kapasitesi’nin ‘sivil topluma’ havale edildiği bir sistem oluşturmaya dönük olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu yolla gerçekte bir taşla iki kuş vurulmuş olur. Hem neoliberal devletin refah alanından çekilmesiyle ortaya çıkan çeşitli riskler ve sorumluklar sivil topluma devredilir, hem de tümüyle piyasa odaklı teknik bir meseleye indirgenen siyaset yaklaşımı yüzünden ortaya çıkan meşruiyet problemleri dikkatlice ayıklanmış bir sivil toplumla ‘işbirliği’, ‘ortaklık’ ya da ‘müzakere’ adları altında giderilmeye çalışılır. Dolayısıyla pratik sonuçları açısından ‘yönetişim’in, devletin sivil toplum üzerindeki hâkimiyetini azaltmak bir yana artırdığını ve teorik düzeydeki demokrasi taahhüdünün tam zıddı sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Başka bir deyişle teorik düzeydeki tüm demokrasi vurgusuna karşın ‘yönetişim’, temel çatısını oluşturan piyasa ya da birikim mantığının teknokratik ve dolayısıyla antidemokratik niteliğini gizlemekten başka bir işe yaramaz. Brugvin’in (2007) vurguladığı gibi ‘yönetişim’, orijinini oluşturan ‘şirket yönetişimi’nin ya da bunun kamuya uyarlanmasını ifade eden ‘yeni kamu işletmeciliği’nin sözde ‘teknik’ ve ‘tarafsız’ dilinin arkasına saklanarak, “temsili kamu güçlerince kararlaştırılan hukuki normların yerine, özel çıkarlarca kararlaştırılan teknik normları koymaya” ve bu yolla “siyasal boyutun içini boşaltmaya” çabalamaktadır.

Kaynakça

- ALEXANDER, J.; NANK, R.; STIVERS, C., (1999), "Implications of Welfare Reform: Do Nonprofit Survival Strategies Threaten Civil Society?", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 28(4): 452-475.
- AYERS, Alison J., (2009), "Imperial Liberties: Democratisation and Governance in the New Imperial Order", *Political Studies*, V. 57: 1-27.
- BAYRAMOĞLU, S., (2002), "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim", *Praksis*, 7(Yaz).
- BELL, S.; HINDMOOR, A., (2009), "Rethinking Governance: The Centrality of the State in Modern Society", New York: Cambridge University Press.
- BRUGVIN, T., (2007), "Sivil Toplum Yoluyla Yönetişim: Demokrasinin Özelleştirilmesi mi?", (Çev.) İsmet Akça, *Birikim*, Kasım, Sayı: 223, 60-65.
- CLARK, J., (1996), "Kalkınmanın Demokratikleştirilmesi: Gönüllü Kuruluşların Rolü", (Çev.) Serpil Ural, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.
- CLARKE, J., (2004), "Dissolving the Public Realm? The Logics and Limits of Neoliberalism", *Journal of Social Policy*, 33(1): 27-48.
- CROZIER, M.J.; HUNTINGTON, S. P.; WATANUKI, J., (1975), "The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission", New York: New York University Press, http://trilateral.org/download/doc/crisis_of_democracy.pdf [01/09/2015]
- DE ALCÁNTARA, C. H., (1998), "Uses and Abuses of the Concept of Governance", *International Social Science Journal*, 50(155): 105-13.
- DE ANGELIS, M., (2003), "Neoliberal Governance, Reproduction and Accumulation", *The Commoner*, N.7, Spring/Summer.
- DE ANGELIS, M., (2005), "The Political Economy of Global Neoliberal Governance", *Review (Fernand Braudel Center)*, 28(3).
- DEMIROVIC, A., (2003), "NGOs, the State, and Civil Society: The Transformation of Hegemony", *Rethinking Marxism*, 15: 213--235.
- DEMERS, J.; JILBERTO, A.E.F.; HOGENBOOM, B., (2004), "Good Governance and democracy in a world of neoliberal regimes", J. Demmers, A.E.F. Jilberto & B. Hogenboom (Ed.) *Good Governance in the Era of Global Neoliberalism içinde*, LONDON & NEW YORK: Routledge.
- DRECHSLER, W., (2005), "The Rise and Demise of the New Public Management", *Post-Autistic Economics Review*, Issue no. 33, 14 September 2005: 17-28.
- FENGER, M.; BEKKERS, V., (2007), "The Governance Concept in Public Administration", Victor Bekkers, Geske Dijkstra, Arthur Edwards & Menno Fenger (Ed.), *Governance and the Democratic Deficit Assessing the Democratic Legitimacy of Governance Practices içinde*, Ashgate Publishing.

- FREDERICKSON, H. G., (2005), "Whatever happened to public administration? Governance, governance everywhere", Ferlie vd. (Ed.) *The Oxford Handbook of Public Management içinde*, Oxford: Oxford University Press.
- GÜLER, B. A., (2000), "Devletin Yeniden Yapılandırılması", *Düşün Dergisi*, S. 7 (Eylül): 7-13.
- GÜLER, B. A., (2003), "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", *Praksis*, S. 9 (Kış-Bahar).
- GÜZELSARI, S., (2003), "Neo-liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli", *AİD*, 36(2): 17-34.
- HAQUE, M. S., (2002), "Globalization, New Political Economy And Governance: A Third world Viewpoint", *Administrative Theory & Praxis*, 24(1): 103–124.
- HAQUE, M. S., (2004), "Governance based on partnership with NGOs: implications for development and empowerment in rural Bangladesh", *International Review of Administrative Sciences*, 70(2): 271–290.
- HIRSCH, J., (2003), "The State's New Clothes: NGOs and the Internationalization of States", *Rethinking Marxism*, 15 (2): 237-262.
- HOLMÉN, H. & JIRSTRÖM, M., (2009), "Look Who's Talking!: Second Thoughts about NGOs as Representing Civil Society", *Journal of Asian and African Studies*, 44(4):429-448
- HOWELL, J., (2002), "In Their Own Image: Donor Assistance to Civil Society", *Lusotopie*, No:1: 117-130
- İNSEL, A., (2007), "Post-Demokrasi, İyi Yönetişim ve Caudillo", *Birikim*, Sayı: 223 (Kasım): 29-40.
- JESSOP, B., (1998), "The Rise of Governance and the Risks of Failure: The Case of Economic Development", *International Social Science Journal*, 155:29–45.
- KALDOR, M., (2003), "The Idea of Global Civil Society", *International Affairs*, 79(3): 583-593.
- KAMAT, S., (2004), "The Privatization of Public Interest: Theorizing NGO Discourse in Neoliberal Era", *Review of International Political Economy*, 11(1): 155-176.
- KERSBERGEN, K. V.; WAARDEN, F. V., (2004), "Governance as a bridge between disciplines: Cross-disciplinary inspiration regarding shifts in governance and problems of governability, accountability and legitimacy", *European Journal of Political Research*, 43: 143–171.
- KOOIMAN, J., (1993), "Governance and governability: using complexity, dynamics and diversity", J. Kooiman (Ed.), *Modern Governance içinde*, London: Sage Pub.
- MOLYNEUX, M., (2008), "The 'Neoliberal Turn' and the New Social Policy in Latin America: How Neoliberal, How New?", *Development and Change*, 39(5): 775-797.
- MURRAY, K., (2004), "Do not disturb: 'Vulnerable populations' in federal government policy discourses and practices", *Canadian Journal of Urban Research*, 13(1), *Canadian Planning and Policy* issue: 50—69.
- NEWMAN, J., (2001), "Modernising Governance: New Labour, Policy and Society", London:Sage Pub.

- NIELSEN, H. K., (2008), "The Ambivalences of Civil Society", *Central European Journal of Public Policy*, 2(1): 30–49.
- OSBORNE, D.; GAEBLER, T., (1992), "Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming Government", Reading, MA: Addison-Wesley.
- PETERS, B. G.; PIERRE, J., (2005), "Governance, Government and the State", C. Hay, M. Lister & D. Marsh (Ed.) *The State: Theories and Issues içinde*, Palgrave Macmillan.
- PHILLIPS, S. D., (2004), "The Myths of Horizontal Governance: Is the Third Sector Really a Partner?", Paper presented to the International Society for Third-Sector Research (ISTR) Conference, Toronto, July 2004.
- PIERRE, J.; PETERS, B. G., (2000), "Governance, Politics, and the State", St. Martin's Press.
- RHODES, R.A.W., (1996), "The New Governance: Governing without Government, *Political Studies*", XLIV: 652-667.
- RHODES, R.A.W.; BEVIR, M., (2003), "Interpreting British Governance", London: Routledge.
- SALAMON, LESTER M. (Ed.), (2002), "The Tools of Government: A Guide to the New Governance", Oxford University Press.
- SANTOS, B. S., (2005), "Beyond Neoliberal Governance: The World Social Forum as Subaltern Cosmopolitan Politics and Legality", Boaventura de Sousa Santos & César A. Rodríguez-Garavito (Ed.) *Law And Globalization From Below: Towards a Cosmopolitan Legality içinde*, Cambridge University Press: New York
- SORENSEN, E.; TORFING, J., (2008), "Governance Network Research: Towards a Second Generation", E. Sorensen & J. Torfing (Ed.), *Theories of Democratic Network Governance içinde*, London:Palgrave.
- STOKER, G., (1998), "Governance as theory: Five propositions", *International Social Science Journal*, 50: 17–28.
- SWYNGEDOUW, E., (2005), "Governance innovation and the citizen: the Janus-face of governance beyond-the-state", *Urban Studies*, 42(11): 1991–2006.
- TEKELİ, İ., (1999), "Modernite Aşılırken Siyaset", Ankara: İmge Kitabevi.
- THE COMMISSION ON GLOBAL GOVERNANCE, (1995), "Our Global Neighbourhood", Oxford: Oxford University Press.
- TICKELL, A.; PECK, J., (2003), "Making Global Rules: Globalization or Neoliberalization?", Jamie Peck & Henry Wai-chung Yeung (Ed.), *Remaking the Global Economy: Economic-Geographic Perspectives içinde*, London: Sage Pub.
- WALTERS, W., (2004), "Some critical notes on 'governance'", *Studies in Political Economy*, 73: 27–46.
- WOLCH, J. R., (1990), "The shadow state: Government and voluntary sector in transition", New York: The Foundation Center.

SAAKAŞVİLİ DÖNEMİ GÜRCİSTAN İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme

GEROGIA AT SAAKASVILI ERA Critism on Domestic and Foreign Policy

Nilgün ATICI KÖKTAŞ¹

Öz

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin çökmesiyle birlikte Soğuk Savaş sona ermiştir. Böylece iki kutuplu dünya yerini tek kutuplu bir sisteme bırakmıştır. Bu sistemde yeni devletler ortaya çıkmış ve etnik temelli sıcak çatışma bölgeleri sorunu ile karşılaşmıştır. Bu devletlerden biri olan Gürcistan bağımsızlığını ilk ilan eden ülkeler arasındadır. Bağımsızlık sonrası Gürcistan'da yaşanan gelişmelere değinilecek ve özellikle Saakaşvili dönemi Gürcistan'ının iç ve dış politika yönleri temelinde komşuları Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Federasyonu'na ek olarak NATO kapsamında ABD ile ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Saakaşvili, Gürcistan, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, NATO, ABD.

Absract

Cold War ended with the collapse of Union of Soviet Socialist Republics. Therefore, bipolar World was replaced by a unipolar system. In this system new states were emerged and was faced to issues of ethnic-based on hot conflict regions. One of these countries is Georgia which announced independence among those which primarily announced indepenca. After independence will have touched on developments in Georgia and will have examined especially Saakashvili period's domestic and foreign policy aspects on the basis of its neighbours Georgia, Turkey, Azerbaijan, Armenia and Russian Federation in addition to the scope of NATO's relations with the US.

Key Words: Union of Soviet Socialist Republics, Saakashvili, Georgia, Turkey, Azerbaijan, Armenia, NATO, USA.

---

¹ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Doktora Bölümü, Antalya 2015, E-mail:nlgn.atc@gmail.com.

Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş ve iki kutuplu sistem sona ermiştir. Böylece göreceli bir istikrar dönemi yerini SSCB'den bağımsızlığını ilan eden devletler sonrası etnik temelli çatışma ortamına bırakmıştır (<http://www.bilgesam.org->). SSCB'nin ardılı 15 ülke (<http://news.bbc.co.uk>) arasından Gürcistan, bağımsızlığını ilk ilan eden ülkelerden biri olmuştur. Gürcistan bağımsızlık sonrası ayrılıkçı bölgelerle mücadele etmiş ve yeni kurulmaya çalışılan kurumların ve otorite boşluğundan kaynaklanan bir takım sorunlarla baş başa kalmıştır. Bağımsızlık sonrası ilk devlet başkanı olan Gamsakhurdiya kurulamayan siyasi düzen ve istikrarsızlık neticesi askeri darbe sonucu istifa etmiş yerine yapılan seçimlerle Eduard Şevardnadze iktidara gelmiştir (<http://news.bbc.co.uk/>). Ayrılıkçı bölgeler sorunlarının devam ettiği bir ortamda başkan olan Şevardnadze, iktidarı boyunca Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olarak topraklarını Rus üslerine açmış ama aynı zamanda da Rusya Federasyonu (RF)'ye karşı bağımsızlığını korumak için Batı ile ilişkilerini geliştirmiştir. 2003'te gerçekleşen genel seçimlerde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle karşıt görüşlüler tarafından yapılan miting sonucu Şevardnadze istifa etmek zorunda kalmış (<http://arsiv.ntv.com.tr/>) ve yerine Mihail Saakaşvili seçilmiştir. Saakaşvili ise iktidara gelir gelmez askeri güç uygulayarak Acaristan bölgesini kontrol altına almıştır. Aynı şekilde diğer ayrılıkçı bölgeler olan Abhazya ve Güney Osetya'yı da kontrol altına alabileceğini düşünmüş ancak 2008 yılında Saakaşvili'nin bölgeye askeri müdahalesi sonucu çatışma çıkmış ve RF'nin bu çatışmaya taraf olması ile sorun iç sorun olmaktan çıkarak uluslararası bir boyut kazanmıştır (<http://en.wikipedia.org>). Ancak Saakaşvili, RF-Gürcistan savaşında Batı'dan beklediği desteği görememiştir. Bu kapsamda iktidara geldiği günden itibaren izlediği Batı yanlısı dış politikada şüpheler oluşmaya başlamıştır. Çalışmada Mihail Saakaşvili dönemi Gürcistan iç ve dış politikası incelenmiştir.

1. Mihail Saakaşvili ve Gül Devrimi

Bağımsızlık sonrası ilk devlet başkanı olan Zviad Gamsakhurdiya, bir türlü kurulamayan siyasi düzen ve sağlanamayan istikrar neticesinde muhalefet tarafından verilen ultimatomu takiben Ocak 1992'de ülkede yönetimini ele alan Askeri Konsey tarafından görevinden alınmıştır.* Gamsakhurdiya, bir yılı bile bulmayan kısa iktidar döneminde Gürcistan'ın dış politika söylemini, bağımsızlığı güçlendirecek ve toprak bütünlüğünü sağlayacak ilişkilerin kurulması hedefi üzerine inşa etmiştir. Bu çerçevede RF, ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün önündeki en büyük tehlike olarak tanımlanmıştır (Aydın, 2012:68).

Kurtarıcı olarak davet edilen SSCB'nin Dışişleri eski Bakanları'ndan Eduard Şevardnadze, Ekim 1992'de yapılan seçimlerle devlet ve parlamento başkanı seçilmiştir. Abhazya ve Güney Osetya'nın ayrılık kararı aldığı, Acaristan ve Cevahati-

* Kısa süren siyasi mücadeleyi takiben 31 Aralık 1993'te hayatını kaybetmiştir.

ye'nin merkezi otoriteyi dışladığı bir ortamda iktidar olan Şevardnadze, dağılma aşamasında olan bir ülke devralmıştır (Sarıkaya ve Çoban, 2014, s. 421). Moskova'nın etkisiyle Acaristan, Abhazy ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı hareketler kısa süre içinde Tiflis yönetiminin en önemli sorunu haline gelmiştir. Bu nedenle Tiflis yönetimi, Moskova ile ilişkilerini düzeltmeye ve ayrılıkçı bölgeler problemini toprak bütünlüğünü muhafaza ederek çözmeye çalışmıştır. Şevardnadze döneminde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'ye katılan Gürcistan, topraklarını Rus üslerine açmak zorunda kalmış, ancak aynı zamanda Moskova'ya karşı bağımsızlığını muhafaza etmek için Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. (Sandıklı, İsmayilov ve Gafarlı, 2014, s.19) Şevardnadze'nin iktidarı mutlak hâkim olarak ele geçirdiği Ekim 1995'e kadar olan dönemde, Gürcistan'ın ideolojik, dini ve etnik çatışmaların baskısı altında, topraklarının tamamında merkezi otoritenin tesis edilemediği başarısız bir devlet halinin devam ettiği görülmüştür (Çelikpala, 2012:7).

Ekonomik açıdan ise, başlangıçta eski Sovyet cumhuriyetleri arasında başarılı ülkelerden biri olarak ortaya çıkan Gürcistan, gayri safi milli hasılasını 1996 ve 1997 yıllarında yüzde 11 oranında büyümüştür. Aynı yıl içinde ekonomik alanda önemli reformlar yaptığı görülmüştür. Ancak tüm bunlara rağmen ilerleyen yıllarda ekonomik büyüme çok zayıf kalmıştır. Böylece ekonomik büyüme oranları ve para istikrarı, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların kredileri yardımıyla sağlanan geçici bir büyüme olduğunu kanıtlamıştır. 1998 ve 2003 yılları arasında Gürcistan ekonomisi Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına rağmen durgunlaşmış ve ekonomik reformları durma noktasına gelmiştir (Aydın, 2011:40-41). Ülkede yaşanan bu ekonomik durgunluk siyasi alana da yansımış ve yaşanan halk hareketi sonucu iktidar değişikliği gerçekleşmiştir.

22 Kasım 2003'te Tiflis'te yaklaşık 50 bin kişilik karşıt görüşlüler tarafından miting gerçekleştirilmiştir. Mihail Saakaşvili tarafından yönetilen karşıt görüşlüler, Eduard Şevardnadze'nin yeni meclisin ilk toplantı konuşması sırasında ellerinde rengarenk güller ile parlamentoyu basmışlardır. Bunun üzerine Başbakan parlamentoyu terk etmiştir (Газета “Коммерсантъ”, 2013). Gürcistan'ın ilk başbakanı Gamsakhurdia'nın bir zamanlar sarf ettiği “*düşmanlarımıza mermi değil gül atacağız*” sözlerini hatırlayan halk, parlamento binasına rengarenk güller attığı için Gürcistan'daki bu halk hareketine “Gül Devrimi” denilmiştir (Sarıkaya ve Çoban, 2014:418).

Aslında Şevardnadze yönetiminin muhafazakâr unsurlarının tasfiyesiyle sonuçlanan ve “Gül Devrimi” (<http://news.bbc.co.uk>)* olarak nitelenen sürecin somut başlangıcı, 2 Kasım 2003'te yapılan genel seçimler olmuştur. Bu seçimler, Gürcistan'daki siyasal dönüşümü hızlandıran en önemli olay olarak gündeme gelmektedir. Seçimleri izleyen bağımsız gözlemcilerin, seçimleri Saakaşvili'nin Ulusal Hareketi'nin kazandığı yönündeki değerlendirmelerine rağmen seçim kurulunun seçimi

* İlk zamanlarda “Kadife Devrim” olarak da anılmaktadır.

iktidar partisinin kazandığını açıklaması, muhalefetin sokağa dökülmesine ve Şevardnadze karşıtı protestoların başlamasına neden olmuştur. “Gül Devrimi” olarak adlandırılan bu süreçte, muhalifleri örgütleyen Kvama (Yeter) gibi sivil hareketlerin etkinliği dikkat çekmiştir. Tüm muhalif unsurların organize biçimde hareket ettiği bu protesto hareketinin demokratik ve barışçıl karakteri, tüm dünyanın ilgisinin Gürcistan’a yoğunlaşmasını sağlamıştır. Şevardnadze, oluşan tepkileri görmezden gelerek, parlamento başkanını seçmek ve siyasal süreci devam ettirmek amacıyla 22 Kasım’da parlamentoyu toplamayı başardıysa da, aralarında Saakaşvili’nin de bulunduğu muhaliflerin parlamentoya girerek istifasını istemesine engel olamamıştır.

Şevardnadze’nin 23 Kasım’da istifa ederek siyasi sahneden çekilmesi sonrasında, 4 Ocak 2004’te yapılan olağanüstü devlet başkanlığı seçiminde Saakaşvili yüzde 96 oranında oy alarak devlet başkanlığına seçilmiştir (Çelikpala, 2012:12-13). Saakaşvili’nin seçim öncesi kampanyası Soros Vakfı ve diğer uluslararası vakıflar ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından da desteklenmiştir. Aslında Washington’ın beklentisi; Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin başına Batı taraftarı olan iktidarların gelmesi ve böylece Moskova’ya karşı güçlü koz elde etmekle beraber Hazar petrollerini kontrol etmek olmuştur. Batı dünyası, Saakaşvili’nin seçim öncesinde Batıya yönelik bir politikacı olacağını ve iktidara gelince Avrupa’ya yakınlaşmaya devam edeceğini ve Moskova’dan uzaklaşacağını düşünmüştür. Ancak Saakaşvili iktidara geldiğinde RF ile ilişkilerin düzeltilmesini Gürcistan dış politika konseptinde belirtmeye başlamıştır. Diğer taraftan da Saakaşvili ABD’nin desteğini kaybetmek istememiştir. Gürcistan Abhazya ve Osetya problemlerinin çözülmesinde ABD’den beklentisi yüksek olmuştur. Ancak ABD, Gürcistan’a askeri açıdan gelişmesi için teknik ve finansal yardımda bulunmasına rağmen Hazar petrolüne bağlı olarak kendi çıkarlarının peşine düşmüş ve RF’nin Gürcistan’daki etkisini azaltmak için çabalamıştır. Ama Saakaşvili, Gürcistan’ın dış politika yönleri açısından sorunlar yaşamıştır: ABD mi RF mi? tercihleri arasında kalmıştır. Gürcistan açısından Washington güçlü olmasına rağmen halk Moskova ile ilişkilerinin devam etmesinden yana olmuştur (Bahturidze, 2011:1-3). Dolayısıyla Gürcistan iki ülke arasında dengeyi sağlayacak bir politika tercih etmek zorunda kalmıştır.

Saakaşvili’nin kendi yönetimi sırasında hedeflediği konuların başında Gürcistan’ın üniter yapısı gelmiştir. Sorunlu bölgelerin Gürcistan’la bütünleşmesini sağlamak için karşılıklı diyalog ve ekonomik teşviklerle sorunların çözümünü hedeflemiştir. Şevardnadze dönemindeki bozuk sistem yerine, renkli devrimlerin de yardımıyla Gürcistan’da demokrasiyi gerçekleştirerek ayrılıkçı bölge halklarını yanına çekmek istemiştir. “Sivil savaş ekonomileri” olarak isimlendirilen teorilerden etkilenen Gürcistan’ın yeni yöneticilerinin bakış açısına göre asıl problem, ayrılıkçı yönetimlerin ekonomik altyapısını oluşturan yolsuzluk ve beceriksizlikten kaynaklanmıştır (Kantarci, Veliev ve Aslanlı, 2011:261).

Saakaşvili’nin Devlet başkanı seçilmesiyle birlikte Acaristan konusu yeniden gündeme gelmiştir. Saakaşvili’nin kendisini devirmek istediğini açıklayan Abaşidze bazı tedbirler almıştır. Saakaşvili’nin Batum’a sokulmaması ve Gürcistan kuvvetle-

rinin askeri yığınak yapmasıyla artan gerginlik Batum'da gerçekleşen Abaşidze-Saakaşvili görüşmesiyle 17 Mart 2004'te bir ölçüde yumuşamıştır. Nisan 2004'te ise gerginlik yeniden başlamış ve Mayıs ayında Acaristan ile Gürcistan arasında ulaşımı sağlayan köprülerin milisler tarafından yıkılması üzerine Saakaşvili, milislerin silahsızlandırılması için Acaristan'a 10 günlük bir süre vermiştir. Batum'da başlayan gösteriler ve Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri Sergei İvanov'un Batum'a gelip Abaşidze ile görüşmesinden sonra Abaşidze Moskova'ya giderek Moskova'ya sığınmış ve Gürcü ordusu Acaristan'a girmiştir. Saakaşvili açısından Gürcistan merkezi yönetiminin Acaristan'a sahip olması önemli bir başarıydı. Dolayısıyla Saakaşvili bu başarının Abhazya ve Güney Osetya'da da yaşanabileceği kanısına varmıştır (Kasım, 2009:74).

Saakaşvili'nin açıktan yürüttüğü Batı yanlısı strateji ve politikalar, Moskova'yı bölgeye daha çok çektiği gibi, 1992'den sonra genel olarak yaşamakta olan sükunet yerini gittikçe artan bir gerilime, çatışma ve istikrarsızlığa bırakmıştır. Hatta Güney Osetyalılarla Gürcüler arasında 2004 yılı yaz aylarında başlayan ve daha sonraki yıllarda da devam edecek olan sıcak çatışmaların yolunun açılmasına neden olmuştur. Güney Osetya'daki Parlamento seçimleri sonrasında Devlet Başkanı olan Eduard Kokoiti'nin, 23 Mayıs 2004 tarihinde yaptığı basın açıklaması Tskhinval ile Tiflis'i yeniden karşı karşıya getirmiştir. Kısaca, yapılan açıklamada Kuzey Osetya ile aynı kültürü ve tarihi paylaştıkları için RF içerisinde yer alması gerektiğini ve Tiflis yönetiminin bu konunun çözümünde yetersiz kaldığını belirtmiştir. Bunun üzerine Gürcistan Güney Osetya sınır bölgelerine 2000 Gürcü askeri konuşlandırmıştır (Kantarci vd., 2011, s.262-263). Böylece ilişkiler daha çok gerilmiş ve Güney Osetya Parlamentosu'nun, 9 Haziran 2004 tarihli oturumunda, RF ile birleşme kararı almasına kadar gerginlik sürmüştür. Daha sonraki gelişmelerle ilişkilerin boyutu çatışmalara dönüşmüştür. Ocak 2005'te Strazburg'daki Avrupa Konseyi Parlamento toplantisında Saakaşvili, Güney Osetya'ya, Gürcistan'a bağlı açık otonomluk teklif etmiştir. Ancak Güney Osetya Bağımsız bir devlet olarak Gürcistan'la bağları kalmadığını belirterek bu teklifi reddetmiştir. 15 Şubat 2006'da Gürcü Parlamentosu RF'nin Gürcü-Oset çatışma bölgesindeki barış sağlama operasyonlarının durdurulmasını öngören bir beyanname kabul etmiş ve bölgedeki Rus faaliyetini 'barışa yönelik silahlı müdahale' olarak nitelendirmiştir (Kantarci vd., 2011:268-269).

Abhazya ile Gürcistan arasındaki gerilim ise, Abhaz tarafının Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak Sovyet Rusya'yla birleşmeyi talep ettiği 1978 yılında da görülmüştür. Bu doğrultuda 1989'da, 1931 öncesi Gürcistan'daki birlik statüsünün geri verilmesine yönelik bir talep yapılmıştır. Ancak Sözkonusu talep, Gürcistan tarafından olumsuz karşılanmıştır. Abhaz Yüksek Sovyeti, 1990 yılında Gürcü temsilcilerin bulunmadığı bir oturumda, Abhazya'yı SSCB içinde bağımsız bir cumhuriyet ilan etmiştir. Ancak karar, Gürcü Yüksek Sovyeti tarafından derhal feshedilmiştir. Abhazya-Gürcistan ilişkileri 1991'de daha da gerilirken, çatışmaların gözlemlendiği Güney Osetya'dan sonra sırada Abhazya'nın olabileceği tahminleri sık-

lıkla duyulmaya başlamıştır. Gürcü ordusunun Abhazya'ya girmesiyle 14 Ağustos 1992'de savaş başlamış ve aynı yıl Gürcü lider Zviad Gamsakhurdia'nın liderliği sona ermiştir. Abhazlar, Gürcü ordusunu 1993'te topraklarından çıkarmayı başarmış ve bunu 1994'te imzalanan bir ateşkes anlaşması takip etmiştir. Gürcistan'ın Abhazya'ya ve Güney Osetya'ya yaklaşımı, Mihail Saakaşvili'nin 2003'te Gürcistan'ın lideri olması ve Abhazya'yı entegre etme sözü vermesiyle daha da sertleşmiştir. Abhazya'nın tanınma için BM'ye başvurduğu bir siyasi ortamda, RF, Abhazya ile bağlarını halihazırda kuvvetlendirmişti (Ekinci, 2014:2-3).

Sıcak çatışma ortamının devam ettiği bir dönemde 17 Şubat 2008'de Kosovo'nun bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Güney Osetya Parlamentosu, kendi bağımsızlığını tanıması için 3 Mart 2008'de RF, BDT, BM ve AB'ye çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine 7-8 Ağustos 2008'de Saakaşvili NATO ve AB yolunu açmak için Abhazya ve Güney Osetya'ya yönelik askeri güç kullanmayı tercih etmiştir (bkz. Veliev ve Aslanlı, 2011).

1.1. Moskova-Tiflis İlişkileri

Gürcistan, RF ile en uzun sınıra sahip Güney Kafkasya cumhuriyetidir. RF, stratejik konumu nedeniyle Gürcistan'ı hayati çıkar sahasında görmüş ve Gürcistan'la ilişkilerine özel önem vermiştir. Ancak 1990'lardan itibaren Moskova-Tiflis ilişkileri sürekli gergin bir seyir izlemiştir. Hatta BDT ülkeleri arasında RF ile en fazla sorun yaşayan ülke Gürcistan olmuştur. Bu gerginliğin odak noktasında ayrılıkçı bölgeler yer almakla birlikte askeri konulardaki ihtilaf da etkili olmuştur. Tiflis yönetiminin ABD ve AB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ya üyelik yolunda teşebbüslerde bulunması, RF'ye Çeçen militanlarla mücadelede destek verme konusundaki isteksizliği ve Gürcistan'daki Rus askeri üslerini kapatma çabaları, Moskova tarafını rahatsız eden gelişmeler olmuştur. Buna karşılık Moskova'nın Abhazya ve Güney Osetya gibi bölgelere vermiş olduğu moral destek, Gürcistan'ın Moskova'dan uzaklaşmasının nedenlerindenidir. Moskova yönetimi ayrıca, enerji ikmali, RF'nin Gürcistan'daki askeri üsleri, vize rejimi ve uluslararası terör konularında Gürcistan'a baskı yapmıştır (Sönmez, 2011:98-99).

Güney Osetya'ya Gürcistan'ın müdahalesi üzerine Moskova'nın olaya müdahil olmasıyla iki ülke arasında savaş başlamıştır. 2008 RF- Gürcistan Savaşı Moskova'nın arka bahçesinde kendisinin hesaba katılmadan yapılan manevraların sonuçlarının nereye gideceğini göstermiştir. Ayrıca bu savaş sonucunda BDT üyeliğinden ayrılan Gürcistan daha çok Batı yanlısı bir çizgiye geçmiştir. Literatürde Güney Osetya savaşı olarak da bilinen RF- Gürcistan savaşı, 2004'ten itibaren Saakaşvili'nin izlediği Batı yanlısı dış politika uygulamalarına yönelik şüpheler ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Savaş sonrası RF, Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını Kosova örneğini ileri sürerek tanımıştır (Sarıkaya, 2011:4).

İlişkilerde geline nokta ise iki ülkeyi neredeyse “düşman devletler” konumuna sokmuştu. Uzun bir süre karşılıklı siyasi ve diplomatik temas sağlanmamış ve ekonomik ve ticari ilişkiler minimum seviyeye indirilmişti. Ancak savaş sonunda ayrılıkçı bölgelere yönelik çözüm ihtimalinin daha da karmaşık bir hal alması ve beklenen NATO üyeliğinin kısa vadede gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması Gürcü siyasi elitini zor durumda bırakmıştır (Has, 2013:4).

17 Şubat 2010 yılında Rusya Federasyonunun Cumhurbaşkanı, Saakaşvili’yi RF için Persona non Grata olarak ilan etmiştir (<http://top.rbc.ru/politics/>)*. Bunun üzerine ilişkiler daha çok gerilmiştir.

Ülkede işsizliğin artması, doğrudan yabancı yatırımların azalması, ekonomik koşulların kötüleşmesi ve bürokraside rüşvetin yeniden yaygınlık kazanması ise özellikle son 1-2 yıldır Saakaşvili iktidarına karşı toplumda artan oranda bir hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Gürcistan ekonomisi için pazar imkânı ve çeşitli avantajlar sunan RF gibi bir komşuyla ticari ilişkilerin daha da çıkmaza girmiş olması Gürcü halkında zamanla huzursuzluk yaratmıştır. RF’de önemli bir oranda Gürcü diasporasının yaşıyor olması ise akrabalık bağları dolayısıyla ilişkilerin yeniden rayına oturtulması gerektiği algısını Gürcistan’da yerleştirmiştir. Saakaşvili’ye karşı muhalif hareketlerin oluşmasına yol açan bütün bu nedenler, neticede, İvanişvili’nin liderliğini yaptığı ve ülkedeki farklı siyasi akımları bir araya getirmeyi başaran Gürcü Rüyası Koalisyonu’nun, Ekim 2012’de yapılan seçimlerde Saakaşvili’nin Birleşik Ulusal Hareket’ini yenerek, Gürcistan’ın iç ve dış siyaset çizgisini belirleyecek yeni bir aktör olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı zamanda dolar milyarderleri olan İvanişvili’nin sermayesini büyük oranda RF’de kazanmış olması ise iki ülke ilişkilerinin farklı boyutlarda ilerleyeceğinin habercisi niteliğindedir (Has, 2013:4).

1.2. Ermenistan ile İlişkileri

Ermenistan’ın Gürcistan’a yönelik politikasını Ermenistan’ın ekonomik durumu belirlemiştir. Zira Ermenistan ekonomik ilişkilerinin büyük bir bölümünü Gürcistan vasıtasıyla düzenleyerek, petrol ve doğalgaz ihtiyacını Gürcistan üzerinden karşılamaya devam etmiştir. Bu nedenle Ermenistan hükümeti Gürcistan’la olan ilişkilerine büyük önem verse de bazen Cavahetiya sorunu ile ilgili olarak Gürcistan’ı rahatsız edecek açıklamalar yapmaktan çekinmemiştir. Ermenistan, Gürcistan’da yaşayan Ermenileri sosyal, kültürel ve siyasi olarak örgütlenmesini desteklemiş ve faaliyetlerini koordine etmeye devam etmiştir (Selvi, 2015).

* Bu haber RF’nin önemli gazetelerinden biri olan *Kommersant*’ta yayınlanmıştır. Rus medyasında önemli bir yeri olan *Kommersant* gazetesinin eski sahibi Berezovsky, sahip olduğu şöhretli objektifliğini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü Berezovsky hisselerini RF’de istenmeyen adam olan Gürcü yerli oligarklarından Badir Patarkatsishvili’ye satmıştır. Ancak daha sonra Badir Patarkatsishvili’nin hisselerini 2006 Ağustos ayında çelik fabrikasının sahibi, Gazprom’un başı ve ikinci büyük hissedarı olan Alisher Usmanov satın almıştır. Yalçın SARIKAYA (Autumn 2011), “Georgian Foreign Policy After The August 2008 War” *Journal of Black Sea Studies*, Vol. 8 Issue 31, p1-16. Böylece Rus medyasındaki Gürcü etkisi gücünü yitirmiştir.

Ermenistan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını bildirirse de, Cavahetiya Ermenilerinin bölücü taleplerini desteklemiş ve onların hükümete karşı örgütlenmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca Abhazy'a da yaklaşık 70 bin Ermeni'nin yaşadığını dikkate alan Ermenistan, bu bölgenin Gürcistan'ın bünyesinde kalmasını istememiştir. Gürcistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Başkan Zviad Gamsakhurdia'nın Gürcü milliyetçiliğini ön plana çıkarması Gürcistan'da yaşayan Ermenilerin özerklik (bağımsızlık) taleplerini güçlendirmiştir. Ancak Gamsakhurdia'nın devrilmesinden sonra Ermenilere karşı baskıların azalması, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ve çevresindeki 7 bölgeyi işgal etmesi, Ermenilerin özerklik taleplerinin birazda olsa geri plana atılmasına neden olmuştur (Cabbarlı, 2015).

Diğer bir yandan iki ülke arasındaki yakın işbirliğinin göstergesi olan Ermenistan'ın ekonomik istatistik bilgilerine göre, Ermenistan ve Gürcistan arasında dış ticaret cirosu Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle birlikte hızla artmaya başlamıştır (<http://www.armstat.am/ru/?nid=81&id=757>). Dolayısıyla Saakaşvili dönemi Ermenistan- Gürcistan ekonomik ilişkileri açısından önemli bir gelişme göstermiştir.

Ermenistan-Gürcistan ilişkilerinde özel yeri olan diğer bir mesele ise, Abhazy'a demiryolunun açılması sorunu olmuştur. Abhazy'a demiryolu Tiflis'ten batıya doğru uzanarak Samtredia kasabasında güney ve kuzey olmak üzere iki kola ayrılır. Kuzey hattı, Abhazy'a üzerinden RF'ye uzanır. Güney hattı ise Erivan'dan başlayıp, Gümrü ve Küçük Kafkas dağlarını geçerek Tiflis'e, oradan da kuzeye, Rusya hattına kavuşur. Abhazy'a demiryolunun açılması, Ermenistan kadar Moskova için de önemlidir. 19 Nisan 2011'de Gürcistan Parlamentosu 31 Mart 2006 yılında RF ile imzalanan "Askeri Sevkiyat ve Özel Taşınması Hakkındaki" sözleşmeyi iptal ettikten sonra, Ermenistan'da bulunan 102. Rus askeri üssünün donanımı konusunda Moskova ciddi sorunlarla karşılaşmıştır (Cabbarlı, 2015).

RF ve Ermenistan arasında gelişen ikili ilişkilerin en önemli boyutunu askeri işbirliği oluşturmaktadır. 2007 yılında Rusya Parlamentosu Başkanı Grızlov'un Ermenistan'ın güvenliği için bir ön karakol mevki olarak gördüğünü ve Ermenistan'ın RF'nin onayı olmadan başka bir devletle ilişki kuramayacağını beyan etmesi de Moskova'nın Ermenistan üzerindeki etkisini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Ermenistan'ın eski başbakanlarından Hrant Bagratyan ülkesinin Eylül 2013'de Gümrük Birliği'ne üyeliği ile ilgili yorum yaparken, AB ile gereken antlaşmayı imzalayamamalarının en önemli nedeninin Ermenistan topraklarındaki Rus silahlarının olduğunu belirtmesi de yine bu bağlamda yorumlanabilir. Kısacası Ermenistan'ın İran'la 45 km'lik ve Türkiye ile 345 km'lik sınırını koruyan Rus askeri üssü, bölgedeki jeopolitik dengenin Moskova tarafından belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ermenistan ise ülkesindeki askeri üsleri ulusal güvenliğini ve toprak bütünlüğünü koruyan bir mekanizma olarak algılamaktadır. RF Ermenistan'daki askeri üsleri nedeniyle diğer iki Güney Kafkas ülkesi için de tehdit oluşturmaktadır. RF devlet başkanı Putin'in Aralık 2013'de Ermenistan resmi ziyaretini başkent Erivan'a değil, Gümrü askeri üssüne yapmış olması da Moskova'nın bir mesajı olarak değerlendirilebilir. Haziran 2013'de Ermenistan Güvenlik Konseyi

Başkanı Artur Bagdasaryan'ın, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Genel Sekreteri Nikolay Bordyuja ile yaptığı görüşme sonrasında Ermenistan'da bulunan iki askeri üssün -Gümrü askeri üssü ve başkent Erivan'daki Erebuni hava üssü- modernize edileceğini açıklaması Kremlin'in uzun yıllar buradan çıkmayı düşünmediğini ortaya koymaktadır (İsmayilov, 2014:4-5).

1.3. Gürcistan-Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dördüncü cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev, 5 Ekim 2003'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların yüzde 76'sını alarak cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Haydar Aliyev döneminde izlenen dış politikanın temel çizgisi; Azerbaycan'ın milli çıkarlarına dayalı, bağımsız, küresel ve bölgesel dengeleri dikkate alan bir anlayış tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda ilişkilerini, toprak bütünlüğünün korunarak egemenliğinin garanti altına alınması ve bütün ülkeler ile barış içinde işbirliğine dayandırmaktadır (Erhan, 2013:255-256). Dolayısıyla Saakaşvili döneminde de benzer bir politika izlenerek iki ülke arasındaki ilişkiler birbirlerinin bağımsızlık ve egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı temelinde gelişmiştir.

2011 yılının sonlarında Gürcistan yeni milli güvenlik doktrinini kabul etmiştir. Doktrine göre; ABD ve Azerbaycan ile ilişkilerin geliştirilmesi dış politika öncelikleri içerisinde yer almıştır. Bu ilişkiler "stratejik ortaklık" olarak da tanımlanabilmektedir. Buna rağmen milli haklarını savunmaya başlayan bölge Azerileri Gürcistan'ın en önemli iç sorunlarından birine dönüşmüştür (<http://www.dunyabulteni.net>).

Azerbaycan'la Gürcistan arasında bu dönemdeki ilişkiler üç temel unsura dayanmaktadır: Bunlar, iki devletin ABD ve Batı Avrupa devletleri eğilimli bir dış politikaya yönelmesi; iki devletin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdidin Rusya Federasyonu ile Ermenistan'dan gelmesi; Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında Gürcistan'ın jeopolitik önemidir (Erhan, 2013:97).

1.4. NATO-ABD ile İlişkileri

Gürcistan-NATO ilişkilerinin başlangıcı bağımsızlığının ilk yıllarına uzansa da, Tiflis'in üyelik süreci ciddi olarak 2000'li yıllarda gelişmiştir. NATO bir yandan 2004 Mart'ında yedi Doğu Avrupa ülkesini bünyesine alırken, diğer yandan da aynı yılın Haziran ayında yapılan NATO İstanbul Zirvesi'nde Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerini yoğunlaştırma kararı almıştır. Bu zirvede, Güney Kafkasya ülkelerine kontak görevlileri ve bölge özel temsilcisi atama kararına varılırken, Gürcistan, Azerbaycan ve Özbekistan'ın NATO ittifakıyla Bireysel Ortaklık Harekat Planı geliştirme isteklerine de onay verilmiştir. Dahası ittifak, Gürcistan'da 2004'te 'Gül Devrimi'yle iktidara gelen Mikail Saakaşvili yönetiminin reform çabalarını desteklediğini ifade etmiştir (Özkan, 2012:46-47).

21 Eylül 2006'da New York'ta yapılan NATO Dışişleri Bakanları toplantısında NATO Genel Sekreteri, Gürcistan ile diyalogu güçlendirmeyi teklif etmiştir (<http://www.nato.int/>). Gürcistan'ın NATO'ya üyeliği RF ve NATO arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Bölgenin jeo-stratejik önemi, Avrupa'nın Moskova'ya artan enerji bağımlılığı ve enerji zengini Hazar bölgesi arasında yer alması ve ABD'nin Hazar bölgesindeki güç dinamiklerine sahip olmak için izlediği politikalarından kaynaklanmaktadır. RF ise Gürcistan ile Ukrayna'nın NATO'ya üye olamayacakları konusunda uyarmaktadır (Özkan, 2010:8-9).

Savaş sonrası ABD tarafından Gürcistan'ı desteklemek için 2009'da "iki ülkenin ana çıkarlarını paylaşan Gürcistan'ın toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, egemenliği ve demokrasisi" içerikli ABD-Gürcistan Stratejik Ortaklık Şartı imzalanmıştır (Nichol, 2014:6).

Gürcistan-RF savaşı sonrası Tiflis ile NATO arasındaki ilişkiler teknik olarak daha da ileriye taşınmış, ancak siyasi olarak bu ilişki tıkanma eğilimi göstermiştir. NATO, yaşanan savaştan endişe duyduğunu açıklayarak, sorunun Gürcistan'ın bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı temeline dayanarak barışçıl yollarla kalıcı bir şekilde çözülmesi çağrısı yapmıştır. NATO Gürcistan'a askeri yardım dışında kalan alanlarda yardım sözü vermiştir. Eylül 2008'de de hem bu yardımı hem de Bükreş Zirvesi'nde Gürcistan'ın yapacağı reformlara ilişkin alınan kararları takip etmek üzere NATO-Gürcistan Komisyonu kurulmuştur. Gürcistan, geçen 2-3 yıl içerisinde yerine getirdiği reformlar konusunda her defasında NATO'dan takdir görmektedir. Bükreş Zirvesi'nde verilen Gürcistan'ın NATO üyesi olacağı yönündeki söz ve yapılan reformlara ilişkin olumlu bakış, sonraki süreçte gerçekleşen Strazburg (Nisan 2009), Lizbon (Kasım 2010) ve Chicago zirvelerinde de tekrar edilmiştir. Ancak, diğer NATO zirvelerinde olduğu gibi, Chicago'da da ittifak, Gürcistan'a üyeliğin gerçekleşebileceği belirli bir tarih vermekten kaçınmıştır. Bunun yerine, Zirveden çıkan sonuç deklarasyonu, üstü kapalı olarak Gürcistan'ın demokrasi, seçim sistemi, yargı, savunma ve güvenlik alanlarında daha fazla reform yapması gerektiğine işaret etmiştir (Özkan, 2012:47).

1.5. Gürcistan- Türkiye İlişkileri

SSCB'nin dağılmasıyla Gürcü ekonomisi çökmüş olsa da 1995 yılında Türkiye ile yürüttüğü ekonomik istikrar programları sayesinde ve 2003 Gül Devrimi'nin ardından yapılan liberal ve dışa açık reformlar sayesinde Gürcü ekonomisinde gözle görülür iyileşmeler kaydedilmiştir. Serbest Pazar ekonomisinin tesis edilme çabaları ve enerji ve demir yolu ulaşımı üzerine geliştirilen projeler sayesinde ekonomi iyi yönlü bir seyir izlemiştir. Gürcistan enerji transitinde adından söz ettirse de petrol ve doğalgaz kaynakları açısından kısıtlı imkânlarla sahip bulunmaktadır. Sanayi altyapısı yetersiz olan ülke tarım, turizm ve enerji sektörüne ağırlık vererek bu açığını kapatmayı hedeflemektedir. Ülkeye başta Türk yatırımcılar olmak üzere yabancı sermaye girişi ile özellikle enerji alanında hidroelektrik santrallerine önemli yatırımlar yapılmakta ve turizm alanında Batum, bölgesel bir turizm merkezi haline

getirmeye çalışılmaktadır. Türkiye-Gürcistan işbirliği yalnız ikili düzeyde değil, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE) ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi bölgesel işbirliği projeleriyle de başarıyla sürdürülmektedir. Ortak enerji, ulaşım ve haberleşme projeleri bölge ülkelerinin istikrarına ve refah artışına büyük katkı sağlamaktadır. Nitekim Gürcistan'ın da içinde yer aldığı Bakü- BTC ve BTE Boru hatları ekonomik zenginlik yanında bölgesel istikrar açısından da önemli enerji projeleridir. BTC 2006 yılında, BTE ise Temmuz 2007'de faaliyete geçmiştir (Topal, 2015:754-755).

Diğer bir yandan, RF-Gürcistan Savaşı sonrası, Türkiye gerek bir bölge ülkesi olarak konumu ve RF ile ilişkileri gerekse Batı dünyası ve onun kurumlarının tarihsel bir ortağı/müttefiki olarak gelişmelerden doğrudan doğruya etkilenmektedir. Kafkaslardaki bu gelişmeler bir Kafkas ülkesi olmanın dışında, sınır boyu konumu; Azerbaycan ve Orta Asya ile bağlantının sağlanabilmesi; Gürcistan'a yapılan yatırımların geleceği; bu yatırımların Kafkasya ile oluşturulmaya çalışılan ulaşım, enerji ve ticaret ağlarına olan etkisi; Ermenistan'la ilişkilerin alabileceği seyir; küresel gelişmelerin Türk dış politikası üzerinde yaratacağı etkiler gibi sayısı artırılabilir nedenlerle Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir (Çelikpala, 2009:26-27).

Ankara, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemekle birlikte Türkiye-Abhazya arasında ticari ilişkiler özellikle 2000'li yıllarda istikrarlı bir şekilde gelişme kaydetmiştir. 2012 yılına gelindiğinde Abhazya'nın toplam dış ticaretinde Türkiye ile yapılan ticaretin RF'den sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ancak bu ilişkiler Ankara'nın Abhazya'yı tanıdığı anlamına gelmemektedir. (Türkmen, Kartal, Orçen, Er ve Şahin, 2014:91-92.).

2003 yılında yapılan bir seçimle başlayan Mikhail Saakaşvili dönemi, 27 Ekim 2013 Pazar günü düzenlenen bir başka seçimle sona ermiştir ve Saakaşvili'nin "Gül Devrimi" olarak nitelenen 10 yıllık iktidarı sona ermiştir. 2003-2008 yılları arasında zirve noktasına varmış olan Saakaşvili'nin kişisel/siyasal etkinliği, Ağustos 2008'de yaşanan ve Rus Ordusu'nun neredeyse silah kullanmadan Tiflis yakınlarına dek gelmesi ile nihayetlenen 5 günlük RF-Gürcistan Savaşı sonrası inişe geçmiştir. Gürcistan'ın AB ve NATO üyeliği noktasında ileri bir adım atamaması ve yönetimin çok ciddi yolsuzluk iddiaları ile çalkalanması, Saakaşvili'nin yakın müttefikleri ile yaşadığı kişisel problemlerle birleştiği noktada Gürcistan'ı ciddi bir siyasi ve dolaşısıyla ekonomik buhranın içerisine sürüklenme riski taşımıştır (Tüysüzoğlu, 2015). Bu ortamda Ocak 2012'de Bidzina Ivanişvili Başbakan olarak seçilmiş (<http://www.bbc.com>) ve Saakaşvili parlamentodaki etkisini kaybetmiştir.

Sonuç olarak; 7 Mart 2013'te Gürcistan Parlamentosu'nda alınan dış politika-nın genel prensip kararlarında Gürcistan'ın Batı yanlısı bir dış politika izleyeceği ancak RF ile de diyalogunun devam edeceği anlaşılmaktadır (<http://www.civil.ge/eng>).

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde 15 yeni devletten biri olarak ortaya çıkan Gürcistan bağımsızlığını ilk ilan eden ülkelerdendir. Bağımsızlık sonrası ilk devlet başkanı olan Gamsakhurdiya dış politikada bağımsızlığını güçlendirmek ve toprak bütünlüğünü koruyacak ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Ancak bir yıl dahi sürmeyen iktidarı, Askeri Konsey tarafından görevinden alınmasıyla son bulmuş ve seçimlerde Eduard Şevardnadze iktidara gelmiştir. Şevardnadze döneminde ekonomik durgunluk ve merkezi otoritenin tesis edilememesi ve 2003 yılında yapılan genel seçimde Mihail Saakaşvili'nin Ulusal Hareketi'nin kazandığı yönündeki değerlendirmelerine rağmen seçim kurulunun seçimi iktidar partisinin kazandığını açıklaması, muhalefetin sokağa dökülmesine ve Şevardnadze karşıtı protestoların başlamasına neden olmuştur. Protestolar sonucu Şevardnadze istifa etmiştir. Gül Devrimi sonrasında yapılan genel seçimler sonucu Saakaşvili iktidara gelmiştir.

Saakaşvili iktidara geldikten sonra Gürcistan'ın üniter yapısına öncelik vermiş ve ayrılıkçı bölgeleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu kapsamda Acaristan bölgesini askeri müdahale ile kontrol altına almayı başarmıştır. Saakaşvili bu zafer sonrası aynı şekilde Abhazya ve Güney Osetya bölgelerini de kontrol altına alabileceğini düşünmüştür. Yaşanan gerginlikler giderek artmış ve Gürcistan'ın Güney Osetya'ya girmesi sonucu çatışma çıkmıştır. Çıkan çatışmaya RF'nin de taraf olmasıyla sorun ulus ötesi bir hal almış ve RF-Gürcistan savaşına dönüşmüştür. Savaş sonrası RF Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanımıştır. Böylece Gürcistan Batıya daha da yakınlaşmıştır. Ancak beklenen desteğin görülemediği üzerine Gürcü eliti arasında Batıya yönelik sürdürülen politika konusunda şüpheler yaşanmıştır.

Diğer bir yandan, Ermenistan içinde bulunduğu durum dolayısıyla ekonomik ilişkilerinin büyük bir oranını Gürcistan üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu bağımlılık petrol ve doğalgaz alanında da devam etmiştir. Ermenistan Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu bildirmesine rağmen Cevahatiye Ermenileri konusunda aykırı bir tavır sergilemektedir. İki ülke arasında önemli olan konulardan biri de Abhazya demiryolunun ulaşımına açılmasıdır. Ermenistan'ın RF ile askeri anlamda yakın işbirliği içinde olması dolayısıyla Rus askeri üsleri açısından bu demiryolu RF için de ayrı bir öneme sahiptir. Gürcistan, Ermenistan ile ekonomik ilişkileri geliştirirken, Rusya Federasyonu'na karşı Batıyı dengeleyici unsur olarak görüp ilişkilerini bu yönde geliştirmeye çalışmıştır.

Gürcistan enerji kaynakları bakımından zengin olmamasına rağmen konum itibarıyla bölgede enerji geçişi konusunda kilit öneme sahiptir. Bu bağlamda Gürcistan-Azerbaycan ilişkileri Aliyev ve Saakaşvili döneminde karşılıklı işbirliği ve toprak bütünlüklerinin korunması anlayışı çerçevesinde sürdürülmüştür.

Gürcistan'ın bağımsızlık sonrası NATO ile ilişkileri başlamış olsa da üyelik süreci 2000'li yıllara dayanmaktadır. Ancak, NATO'ya üyelik konusuna pek sıcak bakmayan RF'nin 2008 Savaşı Saakaşvili'ye gözdağı niteliğinde değerlendirilebilir.

Savaş sonrası Tiflis NATO'ya üyelik konusunda somut adımlar atmış ancak üyelik henüz gerçekleşmemiştir.

Gürcistan, Türkiye ile ilişkilerinde özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından ekonomik olarak yakın işbirliği içine girmiş ve siyasi olarak birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliklerine saygı politikası çerçevesinde hareket etmişlerdir. Özellikle Gül Devrimi sonrası önemli enerji projeleri hayata geçirilerek ikili ilişkiler daha da güçlendirilmiştir. RF-Gürcistan Savaşı döneminde ve sonrasında Türkiye yine Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duyulmasından yana bir tavır sergilemiştir.

Son olarak; 2012 yılında yapılan parlamento seçimleri ve akabinde yapılan genel seçimle 10 yıldır süren Saakaşvili dönemi sona ermiştir. İktidara gelen İvanişvili'nin Gürcistan'ın temel politikalarında Batıya dönük ancak RF'nu da dışlamayan bir yönü tercih ettiği görülmektedir.

Kaynakça

Kitaplar

- AYDIN, Mustafa, (2012), “Kafkasya’da Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)”, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- ERHAN, Çağrı, (2013), “Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- KANTARCI, Şenol, (2011), “Kafkasya’da Etnik Çatışmalar Eksenin “Güney Osetya” Sorunu”, Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (Derleyenler), Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KASIM, Kamer, (2009), “Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya”, USAK Yayınları, Ankara.
- SAKWA, Richard, (2008), “Putin: Russia’s Choice”, Second Edition, Routledge, USA and Canada.
- SARIKAYA, Gül; ÇOBAN, Fatma, (Yayına Hazırlayanlar), (2014), V. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu “Tarihi ve Güncel Siyasal Konular: Görüşler & Öneriler” 6-7 Aralık 2012, Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- TÜRKMEN, Zekeriya, (2014), Kartal Atahan Birol, Örcen Yasin, Er Serkan ve Şahin Hakan, Karadeniz ve Kafkasya’da Güvenlik ve İş Birliği Paneli, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

Makaleler

- AYDIN, Gülşen, (2011), “Economic Change and Development in Georgia After the Rose Revolution: A Boost to the Mikheil Saakashvili’s Consolidation of Authority”, ZKU Journal of Social Sciences, Volume 7, Number 14, 35-50.
- BAHTURİDZE, Zejnab, (2011), “Направление Внешнеполитического Курса Грузии при Президенте Саакашвили”, Современные исследования социальных проблем, No:3, Cilt:7.
- ÇELİKPALA, Mitat, (2012), “Başarısız Devlet- Demokratik Model Ülke Sarmalında Gürcistan’ın 20 Yılı”, USAK Dergisi, Cilt:7, sayı: 14, s.1-35, Ankara.
- ÇELİKPALA, Mitat (Nisan 2009), “Kafkasya’da Neler Oluyor?”, Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Metinleri, s.1-33, No:0901 Ankara.
- DİDEM, İkinci, (Kış 2014), “Çatışan Küresel Güçler ve Karadeniz Güvenliği: Abhazyaya Üzerine Bir Değerlendirme”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, sayı 40, 1-16, Ankara.
- HAS, Kerim, (Nisan 2013), “Güney Kafkasya’da Değişen Konjonktür: Moskova-Tiflis Hattında Normalleşme Sancıları”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Dergisi, Analiz No: 21, s. 1-18, Ankara.
- İSMAYILOV, Elnur, (Aralık 2014), “Ermenistan’daki Rus Askeri Üsleri: Bölgesel Güvenliğe Tehdit”, BİLGESAM Analiz/Rusya, No:1170, s.1-5.

- NİCHOL, Jim, (2014), "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests", Congressional Research Service, February 20, p. 1-64.
- ÖZKAN, Gökhan, (2010), "Georgia's NATO Membership Within Context of The Black Sea Dimension of "The New Great Game", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:27, 2010, ss. 1-22, Ankara.
- ÖZKAN, Güner, (Temmuz 2012), "Gürcistan'ın NATO Bilmecesi ve Rusya", Analist Dergisi, Sayı:17, Ankara.
- SANDIKLI, Atilla, İSMAYILOV Elnur, GAFARLI Orhan, (Nisan 2014), "Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye", Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rapor no:60, s. 1-72, Ankara.
- SARIKAYA, Yalçın, (Autumn 2011), "Georgian Foreign Policy After The August 2008 War", Journal of Black Sea Studies, Vol. 8 Issue 31, p1-16.
- SÖNMEZ, A. Sait, (2011), "Putin Yönetimi'nin Güney Kafkasya Politikası", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 15, Sa:2, s.95-116, Erzurum.
- TOPAL, Coşkun, (Winter 2015), "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/1 p. 753-770.

Gazeteler

Газета "Коммерсантъ" №:194 от 23.10.2013, стр. 8, Erişim Tarihi: 20 Mart 2015.

İnternet Kaynakları

- Bilgehan Emeklier (2010), "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi", <http://www.bilgesam.org/~incele/1901/-soguk-savas-sonrasi-uluslararasi-sistemin-analizi/#.VU3a5vntmko>, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2015.
- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/614785/Union-of-Soviet-Socialist-Republics>, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2015.
- Timeline: Georgia (2012), http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/-1102575.stm, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2015.
- http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Georgia_%28country%29, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2015.
- <http://www.armstat.am/ru/?nid=81&id=757>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2015.
- <http://top.rbc.ru/politics/17/02/2010/371882.shtml>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2015.
- Haluk Selvi, "Türkiye- Azerbaycan- Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/-azerbaycan.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Mart 2015.
- Hatem Cabbarlı, "Ermenistan-Gürcistan İlişkilerinde Cavahetiya ve Abhazya Demiryolu Sorunları", <http://politikaakademisi.org/ermenistan-gurcistan-iliskilerinde-cavahetiya-ve-abhazya-demiryolu-sorunlari/>, Erişim Tarihi: 21 Mart 2015.

<http://www.dunyabulteni.net/yazar/alihan-emrahov/17867/-gurcistan-ile-azerbaycan-arasinda-gundeme-tasinmayan-sorunlar>, Erişim Tarihi: 21 Mart 2015.

NATO's Relations with Georgia, <http://www.nato.int/docu/update/2006/09-september/e0921c.htm>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2015.

Göktürk Tüysüzoğlu, "Gürcistan'da Saakaşvili Dönemi Resmen Sona Erdi", <http://politikaakademisi.org/-gurcistanda-saakasvili-donemi-resmen-sona-erdi/>, Erişim Tarihi: 21 Mart 2015.

Georgia Profile, <http://www.bbc.com/news/world-europe-17303471>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2015.

<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=25828>, Erişim Tarihi: 21 Mart 2015.

EKOTURİZMİN SOSYOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ARDAHAN'IN EKOTURİZM POTANSİYELİ

THE EVALUATION OF ARDAHAN AND ITS AROUND IN TERMS OF ECOTOURISM

Yasemin APALI¹

Öz

Turizm literatüründe çok sık kullanılan ekoturizm kavramı, doğal çevre, tarih ve kültürel çevrenin korunarak turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve bunun yanı sıra bu faaliyetin sürdürülebilirliğinin de devam ettirilmesidir. Ardahan ve çevresi de gerek doğal güzellikleri, gerek tarihi geçmişi ve gerek de kültürel değerleri bakımından ekoturizmin gerçekleştirilebileceği bir turizm merkezidir. Ardahan ilinin turizm açısından daha etkin ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi, turizm açısından geliştirilebilmesi için bazı planlı ve programlı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu sebeple bu çalışmada ekoturizmin daha çok sosyolojik boyutunu ele alarak, Ardahan'ın ekoturizm potansiyeli incelenmiş ve bu merkezde ekoturizmin gelişmesi ve iyileşmesi adına birtakım çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm, turizm sosyolojisi, ekoturizm, turizm sektörü, Ardahan turizmi.

Abstract

The most usage of the ecotourism concept in tourism literature is the realization of tourism activities by preserving natural, historical and cultural environment as well as maintaining the sustainability of these activities. Ardahan and its around is a tourism centre where ecotourism can be carried out in terms of both natural beauties and historical back ground and cultural values. Some planned and scheduled works need to be done in order to effectively evalvate and developed Ardahan province's tourism facilities. For this reason, by taking the sociological dimension of ecotourism in hand, the ecotourism potential of Ardahan has been examined and a number of solutions have been presented in order to improve and develop ecotourism in this centre in this study.

Key Words: Tourism, Tourism Sociology, Ecotourism, Tourism Sector, Ardahan Tourism.

---

¹ Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

Giriş

İnsanların ortak yaşantılarının bir ürünü olarak meydana gelen turizm, insanların birbirleri ile olan sosyal ilişkileri ve bu ilişkilerin tüm nitelikleriyle birlikte ele alınmasını, turizmin toplumsal değişme ve gelişme süreci içerisindeki yerini ve rolünü turizm sosyolojisi kavramı adı altında incelemektedir. Kısacası turizm sosyolojisi, turist, turist ve yerel halk arasındaki ilişkiler, turizm sisteminin fonksiyonu ve yapısı ile turizmin ortaya çıkardığı sonuçlar etrafında yoğunlaşmaktadır (Avcıkurt, 2009: 11).

Turizm sayesinde insanlar sadece dinlenme, eğlenme ve başka yerleri görme amacının dışında, başka toplumları ve kültürleri yakından tanıma fırsatı da bulmaktadır. İnsanların birbirleriyle olan geçici iletişim ve etkileşimleri, toplumsal ve ekonomik ilişkiler ağı içerisinde gerçekleşmektedir. Bu da turizmin sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmesine zemin hazırlamaktadır. Turizmin sağladığı faydalardan biri de toplumların kültürlerinin tanıtılmasında etkili olmasıdır. Dünyada milyonlarca insan; televizyonlarda, internette, broşürlerde, reklamlarda vs. turizm ve turizme dair haberleri, programları göreyerek farklı kültürlerin araştırmak ve tanımak istemektedirler. Değişen ve gelişen dünyada her ne kadar teknoloji sayesinde görülmeye değer yerler araştırılıp görsel materyaller sayesinde tanınmaya çalışılsa da, turizmin fiiliyata dökülüp bizatihi gidip gezip görülmesi elbette ki farklı olacaktır.

1. Ekoturizme Sosyolojik Bir Bakış

Son zamanlarda, küreselleşme ile birlikte insanlar lüks turizm² hareketlerinden daha ziyade doğal ve kültürel ortamların bulunduğu turizm hareketlerine eğilim göstermektedirler. Dolayısıyla hem turist profilindeki hem de tüketim kalıplarındaki değişiklikler doğal, kültürel çevrenin korunmasını ve kullanma dengesi içerisinde kullanımını öngören “Eko-Turizm” (Arslan, 2005: 30) gibi yeni bir kavramın oluşmasına neden olmuştur. Ekoturizm; eğlenmeyi, doğayı ve kültürel kaynakları anlayarak korumayı destekleyen, düşük ziyaretçi etkisi olan ve yerel halka sosyo-ekonomik fayda sağlayan, bozulmamış doğal alanlara çevresel açıdan sorumlu seyahat ve ziyaret şeklidir (Turizm Terimler Sözlüğü, 1999: 66). Başka bir tanıma göre ekoturizm, doğal alanlara yapılan, doğal çevre ve biyolojik çeşitliliği korumayı, doğal çevre ile etkileşim içerisinde yaşayarak kendine özgü bir kültür oluşturmuş olan yöre insanını ve kültürünü tanımayı amaçlayan, onların sosyo-ekonomik refahını yükselten, küçük ölçekli işletmeler tarafından küçük turist gruplarına hizmet veren bir turizm çeşididir (Karademir vd. 2013: 431). Diğer bir tanıma göre ekoturizm, çevre ve kültür değerlerine koruyup, onlara karşı duyarlı olan ekolojik ve sürdürülebilir bir turizmdir. (Beeton, 1998: 2). Ekoturizm ile ilgili yapılan tanımlar farklılaşmasına rağmen, ekoturizm, doğayı koruyan, bioçeşitliliğe katkı sağlayan, yenilenemez kaynakları kullanmayan yada kullanımını en aza indiren, sürdürülebilir

² Gelir düzeyleri çok yüksek olan kişilerin katılımıyla gerçekleşen ve lüks tüketim mallarını içinde barındıran turizm türü.

bir doğa odaklı bir turizm çeşididir. Yani turizm faaliyeti ile doğal çevreyi bağdaştıran, sorumlu insan bilinciyle hareket edip doğal çevrenin olumsuz etkilenmesine izin vermeme esasına dayalı bir bakış açısına sahip turizm faaliyetidir.

Ekoturizm aslında modernleşme neticesinde ortaya çıkan bir faaliyettir. Şöyle ki; modernleşmeyle birlikte kentleşmenin hızla yükselişi insanlarda ve insan ilişkilerinde bir takım yozlaşmaları beraberinde getirmiştir. Üstelik insanlar sadece sahil turizmi ile tatmin olmama durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu ise insanların farklı aktivite alanı olan ekoturizme doğru meyelmelerine yol açmıştır. Genellikle üst ve orta gelir gruplarının tercih ettiği ekoturizm, bir turistteki beğeni anlayışını değiştiren, koruma ve sorumluluk duygusu ile hareket etmeyi sağlayan insanlarda uygun davranışlar geliştiren, yerel ekonomiye katkı sağlayan bir turizm çeşididir.

Turizmin mekân ve toplum üzerindeki baskısı sürekli arttığı için, kitle turizminin yoğun olarak yaşandığı kıyı bölgelerinin yanında, alternatif turizm türleri ve mekânları daha çekici hale geldiğinden, özgün ve otantik olan kırsal alanlar daha fazla tercih edilmektedir (Kervankıran, 2014: 134). Genel olarak bakıldığında doğal ve kültürel varlıkların korunduğu, çevreye duyarlı, bölge halkının ve kültürünün dikkate alındığı, bölge halkının ayrıca turizmden gelir elde ettiği turizm faaliyetlerinin önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Modern yaşam biçiminin giderek yaygınlık kazanması neticesinde sosyal yapı da kendini turizme adapte etmeye başlamıştır. Öyle ki modern olmayan toplumlar bile zaman içerisinde turizm endüstrisinin gelişmesi neticesinde değişme ve gelişme gösterme yolunda ilerlemektedirler. Duruma bu perspektiften bakıldığında ise turizm; gelecek için bir mucize ya da gelişme stratejisi olabilmekte ve uygun bir turizm politikası ile sürdürülebilir bir yapıyla, toplumlar için bir gelişme stratejisi olabilir (Tuna ve Yanardağ, 2012: 73).

Sosyal etkileşim ve değişimin önemli unsurlarından biri olan turizm, genellikle gelişmiş olan ülkelere doğru olmaktadır. Bu ise gelişmiş ülkelere gelen turistlerin beraberinde kendi ülkelerine ait birtakım değer yargıları ve davranış kalıplarıyla birlikte geldiklerini göstermektedir. Gelişmiş toplumlardan gelen turist bu şekilde, modern toplumların değerlerini ve davranış kalıplarını geliştirmekte olan toplumlarda yaygınlaştırmaktadır. (Alaeddinoğlu, 2007: 2). Modernleşme sonucunda toplumların birbirini etkilediği konulardan biri de geçmişten günümüze din konusu olmuştur.

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze kadar din, insanların ve toplumların hayatlarındaki önemli bir olgudur. Din içinde bulunan toplumun gelenek ve göreneklerini, sosyal yaşamlarını, insan ilişkilerini, toplumun yönetim biçimini ve gündelik yaşamlarını her yönüyle etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların sosyal ve kültürel tercihlerinin belirleyicisi konumundaki din, aslında sosyal yaşamın vazgeçilmez bir unsurudur. Dolayısıyla din ve turizm kavramları, sosyal ve kültürel yönleri ile bireyleri ve toplumları ilgilendiren alanlar (Şentürk ve Toprak, 2011: 324) olmakla birlikte, insanların fiziksel, sosyal ve psiko-

lojik açılardan ihtiyaçlarını karşılayan iki kavramdır. İnsanların etkileşim ve iletişim halinde oldukları turizm faaliyeti çerçevesinde insanlar birbirlerini hem dini hem de sosyal yönden etkileyebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında turizm faaliyeti özellikle son zamanlarda gelişen ekoturizm; farklı sosyal, kültürel ve dini yapılarla sahip toplumların birbirleriyle etkileşime geçerek farklı gelenek, kültür ve bilgileri tanınmasına ve böylece hem yerel halkın hem de turistlerin sosyal, kültürel ve dini anlayışında birtakım değişimlere ve gelişimlere yol açmaktadır.

Bu sebeple sürdürülebilir turizm kapsamında ekoturizm, insanların sadece gezip görüp eğlendiği bir faaliyet değil, aynı zamanda turistlerin birbirleriyle etkileşim ve iletişim halinde buldukları, çevreye ve doğaya sahip çıktıkları, farklı kültürel, sosyal ve dini yapıya sahip insanların tanıma imkânının bulunduğu bir turizm faaliyettir. Doğayı ve kültürel kaynakların korunması esasına dayalı olan ekoturizm, son zamanlarda aslında kültürle alakalı her olay ve olgunun da tanınması ve değerlendirilmesi şeklinde ivme kazanmıştır. Davranışları en geniş biçimde etkileyen unsurlardan biri olan kültür, belli ortamda yaşayan insanın kişiliği, içinde bulunduğu toplumun özelliklerine, gelenek ve göreneklerine göre biçimlenmektedir (Belber, 2009: 94). Bu sebeple ekoturizmin aslında cazibeli hale gelmesindeki belki de en önemli sebeplerden biri de turistlerin her yönüyle farklı kültür, gelenek ve görenek tanımak istemesinde yatmaktadır. Ekoturizmin diğer turizm çeşitlerine nazaran sosyolojiyle daha yakından ilgili olması bu ve benzeri sebeplerden olsa gerek.

2. Ekoturizmin Belli Başlı Özellikleri

Diğer turizm çeşitlerinde olduğu gibi ekoturizmin de kendine has birtakım özellikleri mevcuttur. Ancak biz burada ekoturizmin sadece olumlu birtakım özelliklerini değil, olumsuz diyebileceğimiz diğer özelliklerini de dile getireceğiz. Ekoturizmin bazı özellikleri şu şekildedir:

- a. Genelde üst ve orta gelir grubuna mensup tüketiciler tarafından tercih edilmektedir.
- b. Deneyim yolu ile turistlere bir yeri tanıma, koruma ve sorumluluk bilinciyle hareket etme imkanı sunmaktadır.
- c. Yalnız bir yeri ziyaret etme ve tanıma imkanının yanı sıra turistlere gittikleri yerlerde ekonomik bir hareketlilik meydana getirmektedir (Kaynak, 2010: 119).
- d. Günümüzde ulaştığı evrensel boyutlar ve kapsadığı psiko-sosyolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler nedeni ile hem toplumu etkilemekte hem de toplumdan etkilenmektedir (Kaygalaç vd., 2013: 237).
- e. Bölgenin taşıma kapasitesinin üzerinde bir durum söz konusu olduğunda ise; çevre kirliliği, gürültü kirliliği, trafik sıkışıklığı, fiyatların artması ve güvenlik problemi gibi birtakım olumsuzluklara da neden olmaktadır (Arslan, 2005: 32).

- f. Doğal kaynakların verimli kullanımı neticesinde yani ekoturizm sayesinde değerlendirilerek ekonomik yarar elde edilmektedir.
- g. Doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği ekoturizmde asıl amaçtır.

3. Ekoturizmin Bazı İlkeleri

Ekoturizmi, sürdürülebilir turizmden farklı kılan bazı ilkeleri şöyle sıralayabiliriz (World Ecotourism Summit, 2002; Kuter ve Ünal, 2009: 150):

- a. Doğal ve kültürel mirasın korunmasında aktif olarak katkıda bulunur.
- b. Planlama, geliştirme ve işletme ile yerel halkın refahını artırmaya yönelik faaliyetlerde yerel halkı dahil eder.
- c. Ziyaretçilere gidecekleri yerlerin doğal ve kültürel mirası hakkında bilgi verir.
- d. Küçük gruplar için düzenlenmiş turlar olmasının yanı sıra, seyahat edenlerin kendilerini daha bağımsız hissetmelerine de katkıda bulunur.

Yukarıda sıralanan ekoturizme ait birtakım özellikler ve ilkeler dikkatle incelendiği takdirde; ekoturizmin hem sosyo-ekonomik yönü hem de sosyo-kültürel yönünün olduğu, bu iki unsur vasıtasıyla bölge halkı üzerinde meydana getirdiği değişimler ve gelişmelerin mevcut olduğu, söz konusu turizm faaliyeti neticesinde ister yerli olsun ister yabancı olsun farklı toplumların birbirleriyle karşılaşması ve toplumlararası etkileşim kaçınılmazdır (Dikici ve Sağır, 2012: 35).

4. Ardahan'ın Ekoturizm Potansiyeli

Bir yerin turizm potansiyelini ortaya çıkartmak ve üzerinde tespitler yapabilmek için öncelikle o yer hakkında bilgi sahibi olunması gereklidir. Bu sebeple Ardahan ilinin turizm potansiyeline dikkat çekebilmek için ilin tarihi süreci ele alınmış diğer özellikleri turizm alanlarının tespiti sırasında verilmiştir.

a) Geçmişten Günümüze Ardahan

Ardahan 2700 yıllık tarihi ile Anadolu'da Türklerin ilk yerleştiği önemli merkezlerden birisi konumuna gelmiştir. M.Ö. 680 yıl önce Kafkasların kuzeyinden gelen atlı göçebe Saka/İskit Türkleri, Ardahan bölgesini Van/Urartu İmparatorlğundan alarak bu bölgeye yerleşmişlerdir. Aynı yıllarda bölge Türklerin önemli bir yerleşme merkezi olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Sakalar'ın Gogarlı, Taoklu, Cavaklı boylarının bu bölgeye yerleştikleri şimdiye kadar tarih, coğrafya ve etnolojide yaşattıkları bilinmektedir. Sakalar'ın 500 yıllık hâkimiyetinden sonra bölgeye İran yolu ile gelen Part/Arsaklı Türkleri 600 sene boyunca bölgede hâkimiyetlerini sürdürdüler (Tüik, 2014: 10).

Tarihi oldukça eskilere dayanan Ardahan'ın kalesinde yapılan kazılarda elde edilen değişik medeniyetlere ait kalıntılar, yörede ilk tunç çağından itibaren bir yerleşmenin varlığını ve bölgenin çeşitli krallıklarının hâkimiyetlerine girdiğini göstermektedir. Bunların Urartu, Pers ve Araks krallıklarının hâkimiyeti önemlidir (Halaçoğlu, 1991: 350).

1124 yılında Kıpçaklar Erzurum'daki Saltuklu Emirliğine bağlı Çavakhet'ten İspir'e kadar hudut sayılan yerleri alıp buralara yerleştirildiler. Böylece 1118 ve müteakip yıllarda gelip yerleşenlere eski Kıpçak, 1195 ve sonrasında gelenlere ise yeni Kıpçak denmeğe başlandı. Bu çağda Ardahan-Ahıska Kıpçaklarının beyi "Be-ka" (Türkçe Böke/Ejder), Posoftaki Cak-su Kalesinde oturuyordu. 1225 yılında Harezmşah hükümdarı Çeleddin Mengüberti, komşu Müslüman ülkelere akınlar yaparak çok zararlar veren Apkaz-Gürcistan ordularını 1225'te Revan'ın güneyinde Gerni'de yenmiş ve Ardahan ile Kars'ı almıştı. 1239'da Moğol Cengiz İmparatorluğunun İran Genel Valisi Baycu Noyan, Ardahan'ı da içine alan bütün Araş ve Kura boylarını fethedip buraları Cengiz İmparatorluğu'na tabi kıldı. 1243 Köseadağ Savaşı'nda yararlılığı görülen Caklı Sargis'e Ardahan ve Ahıska hâkimliği verildi (www.ardahan.gov.tr).

Evliya Çelebi'ye göre Ardahan, I. Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı idaresinde bazen Erzurum eyaleti, bazen de yeni kurulmuş olan Çıldır eyaletine bağlanan Ardahan Kalesi, 1549 yılında tamir edilmiştir. 1568-1574 yılları arasında Erzurum vilayeti dahilinde bir sancak merkezi olan Ardahan, Liva-i Ardahan-ı Kuçek ve Liva-i Ardahan diye iki liva halinde görülmektedir. Çıldırın fethedilmesiyle Çıldır eyaletine dahil edilen Ardahan, 1632-1641 tarihlerinde ise eyalet halinde teşkilatlandırılan Kars'a bağlanmıştır (Halaçoğlu, 2001: 350).

1876-1877 Osmanlı Rus savaşı sonunda Savaş tazminatı olarak Kars ve Batum ile birlikte 13 Temmuz 1878 Berlin anlaşması ile Ruslara bırakılan Ardahan 1918 yılında Bresy-Litowski anlaşması ile Anavatana Kavuşmuş, ancak 30 Ekim 1918 tarihinde Ardahan'da kurulan Milli Şura Hükümeti tarafından Mondros Şartları red edilmiş ve 1921 tarihinde Ardahan kalıcı olarak Anavatana dahil olmuştur (www.ardahankulturturizm.gov.tr).

Cumhuriyetin ilk yıllarında vilayet merkezi olan Ardahan 1926'da Karsa iline bağlanmıştır. Ardahan tam olarak 66 yıl Kars iline bağlı bir ilçe olarak yer almıştır. 27 Mayıs 1992 tarihinde Ardahan, Bakanlar Kurulu Kararı ile tekrar il statüsüne kavuşturulmuştur (Halaçoğlu, 2001: 350).

Tarihi açıdan birçok kez yönetim değişikliğinin yaşandığı Ardahan ilinin ekoturizm potansiyelini, ilin coğrafi konumu ve bu konumun üzerinde etkili olan doğal yapısı ortaya çıkmaktadır.

b) Ardahan'ın Ekoturizm Alanları

Ardahan ili çevresine göre göstermiş olduğu fiziki farklılıklarından kaynaklı ortaya çıkan ekoturizm potansiyeli farklı alanlarda kendini göstermektedir. İlin sahip olduğu değerlerin ekoturizm açısından değerlendirilebilmesi için ekoturizm potansiyeli sistematik açıdan aşağıda alt başlıklar halinde sıralanmıştır.

Yayla Turizmi

Ardahan il merkezine 15 km uzakta, adını yakınında bulunan Yalnızçam Köyü'nden alan Yalnızçam Yaylası bulunmaktadır. Bülbülân ve Botanik Yaylası il merkezine Yalnızçam Yaylası ile aynı uzaklıkta yer almaktadır. Bülbülân Yaylası Ardahan'dan Karadeniz Bölgesi'ne açılan bir kapı niteliği taşımaktadır. Ardahan ilinde bulunan Uğurludağ Yaylası geniş ve taşsız bir arazi yapısına sahip olması bakımından ön plana çıkmakta ve hem yayla turizmi, hem de kış sporları turizmi için potansiyele sahiptir. Okçuoğlu Yaylası, Köroğlu Dağı eteklerinde yer almaktadır. Bu yayla yabani hayvan çeşitliliği açısından farklı bir özelliğe sahiptir (www.ardahan.gtb.gov.tr).

Göl Turizmi

Ardahan ilinde ekoturizme hizmet eden irili-ufaklı göller bulunmaktadır. Bu göllerin en büyüğü Çıldır Gölü'dür. Çıldır Gölü sadece ilin değil aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü'nden sonra en büyük göldür. Yarısı il sınırlarında yarısı ise Gürcistan sınırları içinde yer alan Aktaş Gölü ekoturizm açısından önemli olabilecek ikinci göldür. Arsiyan dağı ile il sınırları arasında kalan iki göl bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ayı Gölü ikincisi ise Karagöl (Vakla) Gölü'dür. Bölgede bulunan diğer göller ise, Balık Gölü, Kanlıgöl, Ayaz Göl, Sagre'nin Gölleri, Davar Gölü, Arile (Balık) Gölüdür (www.ardahan.gov.tr).

Akarsu-Kano-Rafting Turizmi

İlin en uzun nehri olan Kura (Kür) Nehri; yurdumuzda Doğu Anadolu Bölgesinden doğup Azerbaycan topraklarında Aras ırmağı ile birleşerek Hazar Denizine dökülmektedir. Akarsuyun toplam 1515 km olan çıkışınının 189 km'lik bölümü Türkiye sınırları içindedir. Kura ırmağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğu kesimindeki Allahüekber Dağları'nın kuzey yamaçlarından doğan Kayınlıkdere, Türkmenlere (Sarmi deresi) ve Kür (Gür) Çayı'nın, Göle Ovası'nın kuzeybatısında birleşmesiyle oluşur. Kura Irmağı, Akkiraz (Kertenkele) Köyü'nün doğusundan başlayıp bir süre Türkiye-Gürcistan sınırında aktıktan sonra Kurtkale yakınlarındaki Tavşan sırtı yöresinde Gürcistan'a oradan da Azerbaycan topraklarına ulaşır ve Aras Nehri ile birleşerek Hazar Denizine dökülür (www.ardahankulturturizm.gov.tr). Bu şekilde il sınırları içine yayılan nehirlerde kano ve rafting yapılmış ve gelecek için de bir turizm potansiyeline sahiptir.

Dağcılık ve Trekking Turizmi

Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Ardahan, kuzeyinde Acaristan (Gürcistan toprağı), kuzeydoğusunda Gürcistan ve kısmen de Ermenistan, güneydoğu ve güneyinde Kars, güneybatısında Erzurum ve batıda da Artvin illeri ile çevrilidir. Ardahan Ovası; kuzey kesiminde Yalnızçam Dağları, güneybatıda Allahuekber Dağları'nın uzantıları, kuzeydoğusunda Keldağ, doğu tarafında Akbaba Dağı ve güneyinde Kısır Dağı ile çevrilidir. Ortasından Kura Irmağı geçen Ardahan, ortalama 1800 metrelik bir rakıma sahiptir (www.ardahankulturturizm.gov.tr).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Karadeniz Bölgesine komşu olduğu kuzeydoğu kesimde yer alan Ardahan, yüksek ve engebeldir. Ardahan ilinin çevresinde 3000 metreyi bulan dağlar bulunmaktadır. Bu dağlar Yalnızçam Dağları, Keldağ, Akbaba Dağı, Allahuekber Dağları, Kısır Dağı, Kabak Dağıdır (Tüik, 2014: 11). Dört bir yanı dağlarla çevrili olan Ardahan'da hem dağcılık hem de trekking sporlarının potansiyeli bulunmaktadır.

Kış Sporları Turizmi

Ardahan ilinin son derece elverişli bir iklime sahip olması sebebiyle kış sporlarına uygun bir yapısının olduğu teknik elemanlarca yapılan etüd ve tespitler neticesinde belirlenmiştir. Bu sebeple valilikçe 1998 yılında “Ardahan İli Kış Sporları ve Yayla Turizm Merkezi İcra Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon il merkezine 12 km uzaklıkta bulunan Yalnızçam Köyü Uğurludağ mevkiinde çalışmalarına başlamış ve Ardahan ilinin çehresini hem ekonomik açıdan hem de turizm açısından değiştirecek bir tesis inşası çalışmalarına başlamıştır. Gerek Ardahan ili gerekse ülke turizmi açısından önemli olan bu tesis, 6 km uzunluğunda 800 m kod farkıyla yerli yabancı turistlerin uğrak merkezi olması planlanmaktadır. Ayrıca yayla turizminin önemli merkezlerinden biri olan Karadeniz Bölgesi ile ilin bağlantısını sağlayacak ikinci yol olan Ardahan-Yalnızçam-Ardanuç Karayolunun tamamlanmasıyla bu tesis Karadeniz Bölgesi'ne gelecek olan yayla turizmcileri için ikinci bir alternatif oluşturacağı planlanmaktadır (www.ardahankulturturizm.gov.tr).

Golf Turizmi

Türkiye'de çok fazla yaygın olmayan golf, Ardahan ilinde Ardahan Üniversitesi yerleşkesi içerisinde 213 dönüm üzerinde bulunmaktadır. Yüksek ve geniş düzlüklere sahip ilin golf potansiyeli turizm açısından önemli hale gelmiştir.

Atlı Sporlar (Doğa ve Kızak)

Malakan atı (Ardahan Atı), Anadolu'nun yerel at ırklarından kabul edilmektedir. Kars ve Ardahan yöresinde yetiştirilmiş ve halen bu bölgede Malakan Atı veya benzeri (melez-karışık) eşkâl ve özellikleri taşıyan atlara rastlanmaktadır. Türkiye atçılık literatüründe Malakan diye adlandırılan, geniş, derin ve kuvvetli kemik yapıları ile özelleşen, atlar, International Encyclopedia of Horse Breed'de ve FAO'nun

resmi sitesinde “Malakan” adı ile Türkiye’de yetiştirilen atlar arasında gösterilmektedir (Tekin ve Güleç, 2006: 74). Ardahan hem malakan hem rahvan atları bakımından adını duyurmuş bir ildir. Yaygın at kullanımı Ardahan’da hem doğada at biniciliği için, hem de ilde kış mevsiminin uzun ve sert geçmesi sonucu atlı kızak biniciliği at turizm potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. Kışın donan Çıldır Gölü üzerinde yapılan ve geleneksel hale gelmiş olan “Çıldır Altın At Uluslararası Kış Şöleni”nde de kullanılan atlı kızaklar bu yönüyle de büyük bir turizm potansiyeline sahiptir.

Sportif Olta Balıkçılığı Turizmi

Çıldır ilçesinde bulunan Çıldır Gölü kışın bir-iki metre civarında buz tutmaktadır. Göl yüzeyindeki buzun kısmi olarak kırılması sonucu olta ile tutulan balıklar yöreye özgü bir turizm potansiyelini de beraberinde getirmektedir. İl sınırlarına tamamen yada kısmen giren içinde balık bulunan diğer göller arasında Aktaş Gölü ve Aygır Gölleri sayılmaktadır. Ayrıca olta balıkçılığının yapılabileceği nehirler de il sınırlarından geçmektedir. Hem göller hem de nehirlerde yapılma potansiyeli olan sportif amaçlı olta balıkçılığı il için başka bir ekoturizm konusudur.

Botanik Turizmi

Ardahan yüksek bir coğrafyaya sahip olup yer şekilleri açısından değişkenlik göstermektedir. İl genelinde karasal iklim hâkimdir ve Ardahan’ın kurulduğu alanın yüksek ve yüzey şekillerinin değişkenlik göstermesi dolayısıyla kışları oldukça soğuk ve sert, yazları ise kısa ve serindir. İlde yıllık ortalama sıcaklık 5 C’nin altında olup ortalama yağış 500 mm’dir. İlin batı ve kuzeyinde özellikle Posof ve Çıldır ilçesinin bir bölümünde Karadeniz ikliminin özellikleri görülmektedir. İlin diğer bölümlerinde karasal iklim hâkim olup bu durum bitki örtüsünde de kendisini göstermektedir (Karatepe, 2011: 94).

Ardahan’ın doğal bitki örtüsü yükselti ve iklim özelliklerine göre şekillenmiştir. Doğu Anadolu’nun kuzeydoğusuna yerleşmiş bulunan bu yüksek plato, aslında doğal orman alanı içerisindedir. Doğal orman sınırlarının oluşmasında birinci derecede rol oynayan nemlilik oranı ilde Doğu Anadolu Bölgesi’nin diğer bölümlerine göre daha yüksektir. (Tüik, 2001: 13-14). İlin yüzölçümü küçük olmasına rağmen arazi çeşitliliği, iklim özellikleri, yükselti farklılıkları, Posof ilçesinde görülen mikroklima tipi iklim gibi özellikleri nedeniyle oldukça zengin bir bitki çeşitliliğe sahiptir. Yapılan bilimsel araştırmalarda Ardahan’da 25’i endemik, 1600 çeşit bitki türünün bulunduğu tespit edilmiştir (www.ardahan.gov.tr). Bu çeşitlilik Ardahan ilinin bitki çeşitliliğine ilgi duyanları bölgeye çekecek ve turizm potansiyelinden faydalanılacaktır.

Kuş Gözlem Turizmi

Yörede su ve bitki çeşitliliğinin sonucunda birçok kuş çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Çıldır Gölü'nün içerisinde yer alan Akçakale Adası'ndadır. Ada, doğal güzelliğinin olması yanında, birinci derecede arkeolojik sit alanıdır. İlçe merkezine 17 km uzaklıkta bulunan Akçakale köyünün hemen batısında bulunan bir ada şehrine ait kalıntılardır. Yine Çıldır ilçesi yakınlarında Urartu Krallarından II.Sarduri'ye ait olduğu düşünülen Taşköprü Kitabeleri, Taşköprü Köyü'nde köyün kuzeyini sınırlayan kayalıkta, büyük bir kaya üzerinde yer alan bir kitabedir (www.ardahankulturturizm.gov.tr). Alanın sit alanı olarak kabul edilmesi, çeşitli kuşların bu bölgede yavru çıkarmasına neden olmakla birlikte kuş gözlemine de açık durumdadır.

El Sanatları Turizmi

Ardahan ilinin kendi kültürüne ait turizm potansiyeli bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yöresel el sanatları halı ve kilim dokumacılığıdır. Tarihi ve kültürel değerler açısından zengin bir mirasa sahip olan Ardahan'da halıcılık oldukça yaygındır. Yöre kadınları tarih boyunca evlerindeki tezgâhlarda dokudukları halılarla bu kültürü günümüze kadar taşımışlardır. Yörede dokunan halılarda Kafkas Osmanlı-Türk sentezinin izleri görülmektedir. Selçuklu halı sanatının hayvan ve bitki motifleri, Osmanlı'nın geometrik ve dinsel motifleri en çok kullanılan figürleridir. Günümüzde halıcılık sanatı azalmakla birlikte hala devam etmektedir (Karatepe, 2011: 99).

Ardahan turizmini etkileyen ikinci faaliyet konusu Damal Bebeği'dir. Damal ilçesi ve yöresi Türk yurdundan (Orta Asya'dan) Avrupa'ya göç eden Türk boylarının geçiş güzergâhında bulunan bir yerleşim alanıdır. Yöre halkı "Türkmen" olup günümüze kadar gelenek ve göreneklerini korumuşlardır. Bu yörenin en önemli özelliklerinden biri, yörede yaşayan kadınların Orta Asya Oğuz Türklerinin kıyafetlerini kullanmalarıdır (www.csb.gov.tr). Damal bebekleri de geçmişten günümüze aktarılan bu geleneksel kıyafetlerle giydirilmektedir.

Ekolojik Ürünler Turizmi

Ardahan ili, Kars ilinden sonra iki ekolojik üretime yönelik turizm potansiyeline sahiptir. Bunlardan birincisi yörede yetiştirilen hayvanlardan elde edilen süttten üretilen kaşar peyniri, ikincisi ise yine yörede yetiştirilen kazlardan elde edilen kaz etidir.

Ardahan'da değişik kapasitelerdeki süt işletmelerinde imal edilerek yurdun dört bir yanına ihraç edilen kaşar peyniri ilin sembolü haline gelmiştir. İl meralarında yetişen hayvanlardan elde edilen süttten üretilen kaşar peynirinin %80'i il dışına satılmaktadır. Yüksek kaliteli protein, kalsiyum, riboflavin ve A vitamini yönünden son derece zengin olan Ardahan kaşar peyniri kalite, lezzet ve dayanıklılık olarak kendine has özellikler taşımaktadır. Ardahan kaşarına bu özellikleri sağlayan olgu,

yapımında kullanılan süt ile ilgilidir. Ardahan kaşar peynirinin yapımında dışarıdan herhangi bir ham madde (süt tozu, krema, konsantre süt vs.) ilavesi yapılmamakta, tamamen kaynağından ve birinci elden alınmış taze sütler kullanılmaktadır (www.ardahan.gtb.gov.tr).

Türkiye’de kaz yetiştiriciliğine her bölgede rastlamak mümkün olmasına rağmen yıllar itibariyle değişmekle birlikte Ardahan ili kaz varlığı bakımından ilk üç il içinde yer almaktadır. Özellikle il kırsalında hemen hemen her evde yetiştirilen kazların iç organlarından tüyüne kadar herşeyinden faydalanılmaktadır. Ardahan ilinde ekstansif olarak yapılan kaz yetiştiriciliğinin, yerli ırklarla genellikle doğal kuluçka yöntemi kullanılarak geleneksel bir yapıda sürdürülmektedir (Demir vd. 2013, 129-134). Ardahan iline özgü, ekolojije uygun şartlarda üretimi yapılan kaşar peyniri ve kaz ürünlerinin turizm potansiyeli bulunmaktadır. Bu yöresel ürünlerin hem doğal ortamlarının sürdürülebilirliği hem de üretim sürecinin öne çıkarılması ekonomik değerlerinin artırılmasına bağlıdır. Yöre için önemli geçim kaynakları arasında yer alan ürünler turizme açılarak potansiyel kullanılmalıdır.

Tarihi Turizm

Ardahan’a gelen turistler tarafından gezilen yerlerden biri de camilerdir. İlde tarihi üç adet cami bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ardahan şehir merkezinde bulunan Ardahan Merkez Mevlit Efendi Camii’dir. Kalenin yaklaşık 150-200 m doğusunda yer alan camii, giriş kapısındaki kitabeye göre 1701 yılında inşa edilmiştir. Ancak son zamanlarda bir restorasyon geçirdiği belirtilmektedir. Diğer camii ise minberindeki kitabeye göre 1868 yılında inşa edilen Posof Merkez Cami’dir. Dikdörtgen bir yapıya sahip olan cami, kesme taşlardan yapılmış ve içyapısı da Osmanlı mimarisini yansıtmaktadır. Diğer bir cami ise Derviş Bey Cami’dir. Ardahan’da Tugay Komutanlığı yanındaki parselde inşa edilmiş bulunan caminin cümle kapısı üzerinde iki tarafta yatay dikdörtgen panolar halinde yer alan yazılarda h.1285/m.1869 tarihi okunmaktadır. (www.ardahan.gov.tr).

Ardahan ve çevresi tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli uygarlıklarca iskân olunmuş önemli bir yöremizdir. Urartu, Med, Pers, Roma, Sasani, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavi ve Osmanlı uygarlıklarına ev sahipliği yapan yörede yaşamış gayrimüslim tebaanın yaptığı küçük şapel niteliğinde kiliseler, tarihi camiler, Ardahan ve çevresine özgü mimari özelliklere sahip evler, hammamlar, çeşmeler, çeşitli dönemlerin izlerini taşıyan heykel ve figürler bulunmaktadır. Ardahan’da Ardahan Kalesi, Aktaş Kalesi, Kinzi Kalesi, Şeytan Kalesi, Kazan Kalesi bulunmaktadır (Tüik, 2001: 14). Ayrıca, Ölçek Köyü Kalesi Kalecik Kalesi, Kurtkale Kalesi, Sevimli Kalesi, Kol Kalesi, Mere Kalesi, Savaşır Kalesi, Cak Kalesi şehrin diğer kaleleri arasında yer almaktadır (Karatepe, 2011: 98).

Sonuç

Asya'dan Anadolu'ya bir geçiş konumunda bulunan Ardahan; doğal, tarihi, kültürel ve sosyal değerleri ile turizme kazandırılarak geliştirilmesi gereken önemli bir ilimizdir. Geçiş noktası olması nedeniyle tarihte burada bulunan devletlerarasında mücadelelere sahne olmuştur. Bölgede Urartular, Saka-İskitler, Arda Türkleri, Selçuklular ve Osmanlılar yaşamışlardır. Çeşitli uygarlıkların yaşamış olması ve tarihte çeşitli devletler tarafından işgale uğramış olması, Ardahan'ın köklü bir tarihe ve kültürel mirasının ne kadar zengin olduğunu bir göstergesidir.

Yazların çok kısa kışların ise uzun ve sert karakterli olduğu düşünüldüğünde, aslında bu durumun bir dezavantaj olmaktan çıkarılıp çeşitli şekillerde avantaja dönüştürülmesi Ardahan'ın il olması sonrasına tekabül etmektedir. Kış turizminin bölgeye kazandıracığı turist potansiyeli sayesinde kış mevsimi en iyi şekilde değerlendirilebilir.

Bölgenin tarihi güzellikleri; kaleleri, camileri, kiliseleri ve şapelleri, tabyaları iyi bir planlama, organizasyon ve tanıtım sayesinde turist çekecek önemli yerleridir. Gerekli önlemler alınarak yapılacak olan faaliyetlerin artırılması, hem doğal hem de sosyo-kültürel ekoturizmin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Ardahan ilinin sahip olduğu doğal güzellikler ve bunlara bağlı olarak yapılacak olan çeşitli aktiviteler; doğa yürüyüşleri, atla gezinti, yayla faaliyetleri, olta balıkçılığı gibi aktiviteler cazip hale getirilerek hem yerli halk için hem de ile dışarıdan gelenler için gayet özgün ve dinlendirici, diğer turizm faaliyetlerinden daha farklı aktivitelerin de yapılabileceğini göstermektedir.

Yerel yönetimlerle iş birliği içerisinde bölge halkına ekoturizmin ne olduğunu ve nasıl yapılması gerektiğinin yapılması, Ardahan halkında ekoturizm bilincini oluşturmak, halkın aktif bir şekilde turizme katılımını gerçekleştirmek ve profesyonel anlamda bir ekoturizm için planlama, koordinasyon, tanıtım ve eğitim gerekmektedir. Ayrıca ildeki ekoturizm faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, bu sektörde faaliyet gösteren kişi ve kuruluşların yanı sıra bölge halkının da doğa dostu davranış ve tüketici alışkanlıklarının geliştirilmesi ve özendirici olması gerekmektedir.

Sonuç olarak çalışmada Ardahan ilinin birçok yönden turizm potansiyelinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ardahan ilinin turizm potansiyeli arasında yayla turizmi, göl turizmi, akarsu-kano-rafting turizmi, dağcılık ve trekking turizmi, kış sporları turizmi, golf turizmi, atlı sporlar turizmi, sportif olta balıkçılığı, botanik turizmi, kuş gözlem turizmi, geleneksel el sanatları turizmi, ekolojik ürünler turizmi ve tarih turizmi şeklinde sıralanmaktadır. Bunların haricinde bu başlıklara dahil edilmemiş olan her yılın haziran ayı ortalarından temmuz ayı ortalarına kadar akşam saatlerinde ortaya çıkan Atatürk silüeti, dağ bisikleti turizmi ve safari turizmi gibi potansiyeller de ilde bulunabilecektir.

Kaynakça

- ALAEDDİNOĞLU Faruk, (2007), “Van Halkının Turisti ve Turizmi Algılama Şekli”, Coğrafi Bilimler Dergisi, 5(1), ss. 1-16.
- ARSLAN, Yunus, (2005), “Erdek ve Çevresinin Eko-turizm Açısından Değerlendirilmesi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.8, C.13, ss.29-53.
- AVCIKURT, Cevdet, (2009), “Turizm Sosyolojisi”, Detay Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul.
- Başbakanlık Basımevi, (1999), “Turizm Terimler Sözlüğü”, Ankara.
- BEEON, Sue, (1998), “Ecotourism: A Practical Guide for Rural Communities, Land links Press, Australia.
- BELBER, Burcu Gülsevil, (2009), “Tatil Turizminde Turistlerin Konaklama İşletmesi Tercihinde Kültürün Etkisi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 34, ss.91-116.
- DEMİR Pınar, KIRMIZIBAYRAK Turgut, YAZICI Kemal, (2013), “Kaz Yetiştiriciliğinin Sosyo-Ekonomik Önemi”, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, S.60, ss.129-134.
- DİKİCİ, Erkan; SAĞIR, Adem, (2012), “Antalya’da İnanç Turizminin Sosyolojik Çözümlemesi: Demre-Myra Örneği”, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14 (22), ss.35-43.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (1991), “Ardahan” İslam Ansiklopedisi, C.3, www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c03/c030204.pdf
- KARADEMİR Nadire vd. (2013), “Kahramanmaraş’ın Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi”, 3rd International Geography Symposium-Geomed 2013, ss.429-449.
- KARATEPE, Ahmet (2011), “Kafkaslara Açılan Kapı Serhat Şehri Ardahan”, İdarecinin Sesi, Ocak, Şubat, ss. 94-104.
- KAYGALAK, Sonay, vd. (2013), “Mardin’de Turizm Gelişimi İle Otantik Olgusu Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Açısından Değerlendirmesi” Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, C.24, S.2, ss.237-249.
- KAYNAK, İbrahim Hakkı, (2010), “İnanç Turizminin Medeniyetler Arası İşbirliğine Etkileri: Türkiye Örneği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, C.13, S.1-2, ss.119-126.
- KERVANKIRAN, İsmail, (2014), “Beypazarı/Ankara Örneğinde Turizmin Ekonomik Toplumsal ve Çevresel Etkilerine Yerel Halkın Yaklaşımı”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.31, ss.133-153.
- KUTER, Nazan; ÜNAL, H.Emre, (2009), “Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri”, Kastamonu Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, S.9, C. 2, ss. 146-156.

ŞENTÜRK, Faruk Kerem; TOPRAK, Lütfullah Sadi, (2011), “Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerinin Din Görevlilerinin Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi” 12. Ulusal Turizm Kongresi, 30 Kasım-4 Aralık 2011, Akçakoca-Düzce, 324-334.

TEKİN Necmettin, GÜLEÇ Ertuğrul (2006), “Malakan (Ardahan) Atı”, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, C. 77, S.4, ss.74-75.

TUNA, Muammer, YANARDAĞ, Ashlan Aykaç, (2012), “Turizm Sosyolojisi”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

TÜİK, (2014), Seçilmiş Göstergelerle Ardahan 2013, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.

World Ecotourism Summit 2002. Québec declaration on ecotourism. International year of ecotourism 2002, Québec City, Canada, Web Sitesi: www.gdrc.org/uem/ecotour/quebec-declaration.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2009.

www.csb.gov.tr

www.ardahan.gtb.gov.tr

www.ardahankulturturizm.gov.tr

www.ardahan.gov.tr

ARDAHAN'DAKİ KADIN GİRİŞİMCİLER Sorunlar, Engeller

WOMEN ENTREPRENEURS IN ARDAHAN Problems, Obstacles

Elif GAZİOĞLU TERZİ¹

Ünzüle KURT²

Öz

Bu çalışma, Türkiye'nin kuzeydoğu sınır ili Ardahan'daki kadın işletmecilerin girişimcilik deneyimlerine odaklanmaktadır. Kadın olarak girişimciliğe dair algılarını incelerken girişimcilik sürecinde yaşadıkları sorunları ve karşılaştıkları engelleri anlamayı hedeflemektedir. Çalışma, 7 kadın girişimci ile yapılan derinlemesine mülakatlara dayanarak hem kırsal alanda kadın girişimciliğine dair literatürdeki boşluğun giderilmesine katkı sunmayı hem de kadın girişimciliğini teşvik etmeye yönelik politikalara destek olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadın Girişimciler, Ardahan, Kırsal Bölgeler

Abstract

This paper focuses on female entrepreneurship in Ardahan - the northeastern city in Turkey. Drawing upon in-depth interviews with 7 women living and working in Ardahan, it aims to understand female entrepreneurs' perceptions and experiences of the entrepreneurship process. This work aims to analyse the problems and the barriers they have to struggle with. Besides, discussing the opportunities provided by Ardahan, the paper also intends to support the policies encouraging women for entrepreneurship.

Key words: Woman Entrepreneurs, Ardahan, Rural Areas

---

¹ Ardahan Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. elifgazioglu@ardahan.edu.tr

² Ardahan Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü. unzulekurt@ardahan.edu.tr

Giriş

Yeni bir bilginin, gerekli iş teknikleri aracılığıyla üretime ve piyasada dolaşıma dahil edilmesi anlamında girişimcilik (Hisrich Peters, 2002: 47; Özgener, 2003: 100), bugün dünya ekonomi politikalarının gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Hem üretim hem de istihdam alanında yeni fırsatların yaratılması süreci (TÜSİAD, 2002) olarak da yorumlanan girişimciliğe duyulan ilgi artışı akademik çevrelerde de gözlenmektedir; girişimcilik ile ilgili çalışmalar, oldukça geniş bir disipliner yelpazede gerçekleşmektedir. Söz konusu olguya dair işletme ve iktisat alanında yapılmış çalışmaların yanı sıra girişimciliğin siyasi boyutu (Johnson vd., 1997; McCaffrey ve Salerno, 2011), psikolojik boyutu (Yusof vd., 2007) ve sosyolojik boyutu (Amolo ve Migiyo, 2014) da incelenmektedir. Kadın girişimciliği olgusu ise, uzun tarihçesine rağmen, iktisadi gündeme yeni girdiği için, üzerine yapılmış çalışmalar henüz sınırlı boyuttadır.

Esasında kadın girişimciler tarih boyunca farklı coğrafyalarda, kültürlerde, ülkelerde hep var olmuştur. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların girişimcilik deneyimlerinde göz ardı edilemeyecek bir artış gözlenmiştir. Önemli bir girişimcilik izleme örgütü olan Global Entrepreneurship Monitor'un (GEM) geçtiğimiz dönemde yayınladığı rapora göre bugün dünya ölçeğinde kadın girişimci sayısı 126 milyondan fazladır ve bu sayı, tüm girişimcilerin üçte birine tekabül etmektedir (GEM, 2012: 8).³ Kadın girişimciliğinin bu kadar hızlı ve önemli derecede artmasında, yirminci yüzyılın başından itibaren dünyada meydana gelen sosyo-ekonomik değişim ve buna mukabil, kadınların toplumsal yaşam ve özellikle aile içinde değişen konumları büyük rol oynamıştır. Nitekim kapitalizmin bugün geldiği aşamada işgücü piyasasında kadın emeğine ihtiyaç duyulması ile birlikte, neo-liberal politikalar aracılığı ile kadınlar eş/annelik statülerine, "eve ekmek götürme" vasfını da eklemek durumunda kalmışlardır. Demografik gelişmeler, artan kentleşme, yükselen eğitim oranları ve kadınları ev dışında çalışmaya teşvik eden politikalar da iktisadi değişime eşlik etmiş ve kadın istihdamını arttırmıştır. Bugün Avrupa Birliği ülkelerinde çalışan kadın oranı yüzde altmışlarda seyretmektedir. Bu oran Türkiye'de henüz yüzde otuz civarında olmakla birlikte yükseliş göstermektedir (OECD 2011, aktaran İpek Yolu Kalkınma Ajansı, 2011: 5). Kadın girişimci sayısındaki artışın da, kadın istihdamındaki artışa paralel bir gelişme olarak okunması yerinde olacaktır.

Genel olarak bölge ve ülke ekonomisine katkısı bağlamında girişimcilik, olumlu sonuçları olan bir iktisadi faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Yeni iş sektörleri yaratmasının yanı sıra yeni bilgi üretimi, yeni mal ve hizmetlerin dolaşıma sunulması, yeni istihdam alanları açılması gibi gelişmeleri beraberinde getirdiği için özellikle gelişmekte olan ülkelerde girişimcilik çeşitli politikalarla teşvik edilmekte,

³ Coğrafyaya göre büyük farklılık gösteren bu oran, örneğin, Sahara-altı bölgede yüzde 27 gibi büyük oranlara tekabül ederken, Orta Doğu ve Asya'ya gidildikçe yüzde dörde kadar gerileyebilmektedir (GEM, 2012: 8).

desteklenmektedir. Kadın girişimciliği özelinde ise girişimcilik faaliyeti, yalnızca ekonomik kalkınma anlamında değil, kadınların kişisel gelişimlerine ve toplumsal statülerine katkıları bağlamında da değerlendirilmesi gereken, aynı zamanda politik bir süreçtir. Çalışmayı ve üretmeyi, yalnızca ekonomik gelişimin araçları olarak okumak, bunların, kişilerin sosyo-kültürel gelişimlerine sundukları katkıyı görmezden gelmek anlamına gelecektir. Türkiye’de yaşayan kadın nüfusun önemli bir bölümünün, karşılığı olan çalışma ve üretme faaliyetlerinden dışlandığı göz önünde bulundurulduğunda, aslında kadınların kendilerini geliştirme araçlarından da yoksun bırakıldıkları anlaşılacaktır. Bu anlamda, kadın istihdamına paralel bir ekonomik faaliyet olarak kadın girişimciliği, yalnızca ailelerin ve toplumun iktisadi kalkınmasına değil, kadınlara yerleşik rollerden farklı olarak sunduğu alternatif yaşam şekilleri dolayısıyla da önem arz etmektedir.

Düşük gelir grubundan ailelere ve kadınlara sunduğu fırsatlarla girişimcilik aynı zamanda kadın yoksulluğunun azalması için de bir araç olarak görülmektedir. Yine bunlarla bağlantılı olarak kadın girişimciliği, kadınların kendi kararlarını alarak uygulayabilme ve bağımsız olarak hareket edebilme yeteneklerinin gelişmesine katkı sunmaktadır. Bununla birlikte ekonomik ve sosyal olarak güçlenen kadınların idari pozisyonlarda ve karar mekanizmalarındaki konumlarının yükselerek güçleneceği, bu gelişmelere paralel olarak da toplum içindeki cinsiyete dayalı ayrımcılığın azalacağı öngörülmektedir.

Kadın girişimciliğine dair oluşan bilinç kısa zamanda uluslararası arenada da kendisini göstermiş, özellikle Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin gündemlerinde önemli yer tutmaya başlamıştır. Bu tür örgütlerin devletler üzerindeki etkileri de ulusal politikalar aracılığıyla görünürlük kazanmaktadır. Örneğin Türkiye, son yıllarda kadın girişimciliği konusunda, sözü edilen örgütlerin de desteği ile önemli adımlar atmaktadır. Nitekim 2014 yılının Ekim ayında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Avrupa Birliği ve Türk bankaları ile kurduğu ortaklık aracılığıyla, Türkiye’de kadın girişimciliğini desteklemek üzere bir programı faaliyete geçirmiştir. İş hayatında kadınlar için fırsat eşitliğini kurmayı amaçlayan program, kadın girişimciler için 420 milyon dolarlık bir kredi sağlamıştır. Programın 15,000’den fazla sayıda kadın girişimciye destek sağlayacağı ve 21,000 yeni iş alanı açılacağı öngörülmektedir. Bu program, özellikle 2000’li yıllara damga vuran, kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik çok sayıda kurumsal girişimden yalnızca bir tanesidir.⁴

Son yıllarda kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik çalışmaların Türkiye’nin batısından doğusuna, şehirlerinden kırsal bölgelerine doğru kaymakta olduğu gözlenmektedir. Bunun iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlki, geleneksel kalkınma modellerinin batı merkezli kalkınma yaklaşımlarının, doğu bölgelerinin az

⁴ Kadın girişimciliğini teşvik ve desteklemeye yönelik faaliyet yürüten kurumların arasında Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), Devlet ve Planlama Teşkilatı (DPT) gibi devlete bağlı resmi kurumların yanı sıra, Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER) ve Kadın Merkezi (KAMER) gibi kadın dernekleri de yer almaktadır.

gelişmişliği ile doğrudan bağlantılı olduğunun anlaşılması ve bu yaklaşımların bölgesel kalkınma anlamında eşitsizlikleri gidermede beklenen sonuçları vermemesidir. İkincisi ise, yine bununla bağlantılı olarak, kırsal yerleşim yerlerindeki kadın girişimci potansiyelinin henüz keşfedilmeye başlanmış olmasıdır. Bu keşifle birlikte özellikle kırsal bölgelerde kadın girişimciliğini arttırmaya yönelik eğitimler, kredi ve hibe gibi uygulamalar hız kazanmıştır. Diğer taraftan kadın girişimciliğini arttırmaya yönelik desteklerdeki artış ve yükselen oranlar, konuya ilişkin iyimser bir tablo sunsa da, Türkiye özelinde, bölgeler bazındaki büyük fark düşündürücüdür. Bölgeler arası eşitsiz durum akademik alanda da kendisini göstermektedir. Nitekim kırsal kesimdeki kadın girişimcilere dair akademik nitelikli çalışma yok denecek kadar azdır.

Sözü edilen tespitlerden hareketle bu çalışma, Türkiye kırsalının kuzey doğu sınırında yer alan Ardahan ilindeki kadın işletmecilerin girişimcilik deneyimlerine odaklanmakta; kadın olarak girişimciliğe dair algılarını incelerken girişimcilik sürecinde yaşadıkları sorunları ve karşılaştıkları engelleri anlamayı hedeflemektedir. Bunu yaparak özellikle kırsal alanda kadın girişimciliğine dair literatürdeki boşluğun giderilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın izleyen bölümünde öncelikle görüşme yapılan girişimci kadınların demografik özellikleri betimlenerek, Türkiye'deki genel kadın nüfusun nitelikleri ile karşılaştırılacak, ardından işletmeci kadınların girişimcilik tecrübeleri analiz edilecek ve sonuç bölümüne geçilecektir.

1. Ardahan'daki Girişimci Kadınlar

Çalışma kapsamında, kadın girişimcilerin tecrübelerini anlayabilmek için 7 kadın girişimci ile görüşülmüştür. Kadınların ikisi hariç tamamı görüşmelerin gerçekleştiği tarihte işletmeci iken, iki kadın girişimci olarak kurdukları işletmeyi, ailelerinin erkek bireylerine devretmişler ve bu işletmelerde çalışmaya başlamışlardır. Görüşmecilerin tamamı Ardahan'da yaşamakta ve işletmeleride Ardahan'da faaliyet göstermektedir. Kadınlara ulaşmak için işletmeler tek tek ziyaret edilmiş görüşmelerin yapılacağı tarihleri belirlemek için ön görüşmeler sırasında randevu talep edilmiştir. Çalışmaya dahil olmak için seçilen kadınların tamamı görüşmeleri olumlu karşılamış yalnızca bir kadın işletmeci görüşmelerin kaydedilmesine izin vermemiştir. Bunun dışındaki tüm kadınlarla yapılan görüşmeler ses kayıt cihazı aracılığı ile kayıt edilmiştir. Görüşmeciler, kadın girişimci olmalarının ve görüşmelerin yapıldığı tarihte işletmelerinde çalışmaya devam ediyor olmaları dışında herhangi bir kritere dayanmaksızın belirlenmiştir. Görüşmeler kadınların işletmelerinde ve mesai saatleri içerisinde yapılmış ve bu sayede işletmelerine ve işletme içindeki pozisyonlarına dair gözlem yapma olanağı sağlanmıştır. İşletmelerin tamamı Ardahan şehir merkezinde ve birbirlerine yakın konumda olduğunda bunlara ulaşmakta herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır.

Girişimci kadınların demografik özellikleri, aşağıdaki tablo ve şekillerle açıklanmaktadır. Buna göre, kadınların yaşları 29 ile 56 arasında değişmektedir. Yaş dağılımı aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 1:Görüşmecilerin Yaş Dağılımı.

Yaş aralığı	9-39	40-49	50-59
Görüşmeci sayısı	3	2	2

Kaynak: Araştırma sonucu (2015).

Görüşmecilerin tamamının yaşları 29-59 arasında değişmektedir, çoğu 29-39 yaşları arasındadır. Kadın girişimciliği söz konusu olduğunda yaşın önemli bir faktör olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim GEM'in raporuna göre dünya çapında kadın girişimcilerin büyük bölümünün yaşları 18 ila 34 arasında değişmektedir (2012). Yaş ilerledikçe, kadınlar arasında girişimcilik tecrübesinin de azaldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda çalışmada yer alan görüşmecilerin, dünya genelindeki kadın girişimcilere dair yaş aralığı bağlamında temsil niteliği olduğu söylenebilir.

Görüşmecilere dair bir başka önemli veri olan medeni halleri, aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. Görüşmecilerin üçü evli, üçü bekar. Bir tanesinin eşi vefat etmiştir. Burada bekar kadın sayısının evli kadınlara oranı özellikle dikkat çekmektedir. Böylesi yarı yarıya bir oran, yukarıda verilen yaş aralıkları ile karşılaştırıldığında ortaya ilginç bir tablo çıkmaktadır. Türkiye özelinde kadınlar için ortalama evlilik yaşınının 2014 yılı itibariyle 23,7 olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Tüik, 2015), çalışmada yer alan kadın girişimcilerin önemli bir bölümünün henüz evlenmeyi tercih etmemiş oldukları görülmektedir.

Katılımcıların ikisi ilkokul, üçü lise, biri ortaokul ve biri de üniversite mezunudur. Lise mezunu olan bir katılımcı açıköğretimden üniversite okumaktadır. Ayrıca ortaokul mezunu olan katılımcı da lise terk olduğunu belirtmiştir. Kadın nüfusun eğitim oranları ile karşılaştırıldığında katılımcıların eğitim seviyelerinin Türkiye genelinden oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır (Tüik, 2011a; 2011b).

Görüşmecilerin buraya kadar verilen nitelikleri özetlenecek olursa, kadınların çoğunluğu 30'lu yaşlarında, önemli bir bölümü bekar ve büyük oranda eğitimlidir. Bu anlamda Ardahan'da görüşülen girişimci kadın profilini, orta yaşlarda, eğitilmiş ve evlilik bağı kurmamış olarak tanımlamak mümkün görünmektedir.

Görüşülen kadınların özellikleri böyle iken, girişimci oldukları alanlara bakıldığında, bu alanların da çeşitlendiği görülmektedir. İşletmeler, kuruluş yılları, faaliyet gösterdikleri sektörler ve kadın girişimcilere kazandırdıkları aylık gelirler anlamında farklılaşmaktadırlar. Aşağıdaki tablo ve şekiller, işletmelere ait özellikleri göstermektedir.

Tablo 2: Yıllar İtibari ile Faliyete Giren İşletme Sayıları

2008	2009	2011	2013	2014
1	2	2	1	1

Kaynak: Araştırma sonucu (2015).

Tablonun gösterdiği üzere Ardahan şehir merkezinde neredeyse her yıl en az bir işletme, kadın girişimciler tarafından açılmıştır. 2009 ve 2011 yıllarında en az iki işletme kadın girişimciler tarafından hayata geçirilirken, diğer yıllarda birer işletme göze çarpmaktadır.

Kadın girişimcilerin çoğu gıda sektöründedir. Bunların iki tanesi lokanta, bir tanesi mantıcı, bir tanesi de kuruyemişin de satıldığı bir aktar işletmektedir. Gıdanın ardından en çok kadın işletmeci istihdam eden sektörün kişisel bakım sektörü olduğu görülür. İki kadın girişimci, kuaför dükkanı işletmektedir. Bir kadın girişimci de aksesuar-takı satışı yaptığı bir işletmenin sahibidir.

Kadın girişimcilerin aylık gelirleri geniş bir skalada değişmektedir. Kadınlardan biri işletmesini oğluna devretmiş olduğunu ve bu işletmeden ücret almadığını belirtmektedir. Buna göre işletmeci kadın, girişimci olduğu tesiste artık aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bir başka kadın 1.000 TL ücret aldığını belirtmektedir. Bunların dışında üç kadın aylık gelirlerinin ortalama olarak 3.000 ila 4.500 TL arasında değiştiğini söylemiştir. Bir kadın da aylık gelirinin 8.000 ila 10.000 arasında olduğunu belirtmiştir. Görüşülen kadınlardan bir tanesi aylık kazancının çok fazla değiştiğini söyleyerek herhangi bir rakam belirtmek istememiştir. Buna göre, kadınlardan üçü hariç diğerlerinin aylık gelirlerinin asgari ücretin oldukça üzerinde olduğu gözlenirken, birinin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı, bir diğerinin de asgari ücretin altında çalıştırıldığı gözlenmiştir.

Görüşmecilere ve işletmelerine dair özellikler böylece betimlendikten sonra çalışmanın izleyen bölümünde Ardahan'daki kadın girişimcilerin yaşadıkları sorunlar ve karşılaştıkları engeller incelenmektedir.

2. Yöntem ve Bulgular

Hayata dair her türlü alanda olduğu gibi girişimcilik alanında da toplumsal cinsiyetle ilişkili çokça sorun mevcuttur. Kadına yönelik ayrımcılığın hala oldukça yaygın olduğu günümüz dünyasında kadınların, girişimci olarak da bu ayrımcılıktan kurtulamadığı görülmektedir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu ve aşağıda ayrıntılandırıldığı üzere, kadın girişimcilerin sorunları, işletmelerini kurdukları andan itibaren başlayıp işletme faaliyette olduğu sürece devam edebilen sorunlardır. Bu sorunları, “gelire ilişkin”, “yerli halka ilişkin”, “mesai saatlerinin uzunluğuna ilişkin” ya da “aile ve çevrenin kadın girişimciliğine tepkisine ilişkin” sorunlar olarak başlıklar halinde incelemek işlevsel görünse de, kadınların anlattığı sorun ve engeller içiçe geçmiş oldukları ve birbirlerini besleyerek ilerledikleri için, böyle bir

ayrım, sorunları anlamada eksik bir yöntem olabilir. Görüşmecilerin girişimcilik deneyimleri, iç içe ilerleyen, çok boyutlu ve karmaşık bir yapı arz ettiğinden, bu deneyimler parça parça okunmak yerine, bir arada anlamlandırılmalıdır. Bu, yalnızca süreci doğru okumayı değil aynı zamanda Ardahan'ın kadın girişimcilere sunduğu/sunabileceği olanakları ortaya koymayı ve sorunlara doğru çözümler önermeyi de beraberinde getirecektir.

Bu bölümün başında belirtilmesi gereken önemli bir nokta, görüşmecilerin önemli bir bölümünün, bu çalışmada sorun/engel olarak tanımlanan durumları sorun olarak görmemiş olmalarıdır. Bunun en net örneklerinden biri, Fatma'nın⁵ anlattıklarında ifade bulmaktadır. Fatma, eğitim aldığı girişimcilik kursunun ardından bir lokanta açmış, lokantayı bir süre işlettikten sonra oğluna devretmiştir. Görüşmenin yapıldığı süreçte kendisi lokantada çalışmakta ancak herhangi bir ücret almamaktadır. İş özellikle lokantanın mutfağında yoğunlaşan Fatma, iş yerinin patronu olan oğlu ile birlikte çalıştığı için ücretsiz çalışıyor oluşunu sorun olarak algılamamaktadır. Fatma'nın bu durumunu ücretsiz aile işçisi olarak tanımlamak mümkün görünmektedir.

Ücretsiz aile işçiliği, sigortasız, izinsiz, güvencesiz, olumsuz çalışma koşulları içinde çalışmak anlamına gelmektedir ve Türkiye'de çalışan kadın nüfus için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Nitekim Türkiye, OECD raporuna göre, üye ülkeler içinde en yüksek ücretsiz çalışan kadın oranına sahip ülke durumundadır (2011). Dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de kadınlar, karşılığı olan üretim faaliyetlerinden dışlanarak, formel işgücü piyasasının dışına itilmekte; toplum içinde kendilerine biçilen yerleşik rolleri dolayısıyla da "kadınların faaliyet alanı" olarak görülen, daha ziyade tarla, bahçe, temizlik, ev içi-mutfak ve benzeri alanlara yönlendirilmektedirler. Bu alanlardaki emekleri de ya asgari ücretin altında belirlenmekte ya da tamamen ücretsiz olarak çalıştırılmaktadırlar. Gerçekten de bir başka görüşmeci olan Handan da, girişimci olarak kendisinin kurduğu ancak sonradan ailesinin erkek fertlerine devrettiği işletmede asgari ücretin altında bir ücret karşılığı çalışmaktaydı. Fatma'ya benzer şekilde o da bu durumu bir sorun olarak algılamıyor, lokantanın diğer çalışanları gibi kendisinin de ücret karşılığı çalıştığını belirtiyordu.

Kadın emeğinin asgari standartlar altında ücretlendirilmesi ya da karşılıksız bırakılması anlamında Ardahan'ı, Türkiye kırsalına hakim olan genel tablonun tipik bir örneği olarak okumak mümkündür. Nitekim Türkiye'de kadın emeği, ücretsiz aile işçisi olarak en çok kırsal bölgelerde kullanılmaktadır. Kadınların büyük bölümü de bu işleri, ev işi rutininin doğal bir uzantısı olarak görmekte, dolayısıyla da bu işler için herhangi bir karşılık almıyor olmalarını sorun olarak algılamamaktadırlar.

⁵ Çalışma boyunca görüşmecilerin gerçek isimleri yerine takma isimler kullanılmaktadır.

Fatma ve Handan'nın girişimcilik öykülerinin işaret ettiği bir diğer önemli nokta, girişimcilik kurslarında eğitim görüp girişimcilik desteği aldıktan sonra kadınlar tarafından açılan işletmelerin bir süre sonra erkeklere devrediliyor oluşudur. Burada yine kadınların emeklerinin, işletme için gerekli kaynaklara ulaşmada birer araç olarak değerlendirildiği görülmektedir. İşletmelerin kadın girişimciler tarafından açıldıktan sonra özellikle erkek akrabalara devredilmiş olması, sürecin içinde bir belirleyen olarak toplumsal cinsiyet ilişkilerine işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

Görüşmecilerin, kadın oldukları için yaşadıklarını düşündükleri sorunların başında yerli halktan aldıkları tepkiler gelmekteydi. Gece geç saatlere kadar çalışmaları gerektiğinde iş yerinden eve dönüşlerinin sorun olduğunu belirten kadınlar çoğunlukla tacizkar bakışlardan, rahatsız edici tavırlardan şikayetçiydiler. Örneğin bu tür tavırların, tamamı kadın olan müşterileri sıkıntıya sokarak kuaför dükkanının işlemesine de engel olduğunu söyleyen Meral, özellikle işletmesinin yanında bulunan ve Ardahan'da önemli bir erkek nüfusa hizmet veren kahvehanenin müşterilerinin tavrından rahatsızlık duymaktaydı. Ona göre kahvehane ahalisi, kuaföre gelen kadınlara uygunsuz bakışlarla rahatsızlık vermekteydi. Ahaliyi birkaç kez uyarılmış olmasına rağmen bir sonuç alamamış ve bu durumu "kadın olduğum için beni dikkate almıyorlar" şeklinde açıklamıştı.

Gerçekten de "dikkate alınmamak, görmezden gelinmek, önemsenmemek", görüşmecilerin önemli bir bölümünün dile getirdiği sorunlardan biridir ve bu durumu büyük oranda kadın olmalarına bağlamaktadırlar. Örneğin Aydan, dükkanını kiralık bir mekanda işletmekte ve zaman zaman mekan sahibiyle karşı karşıya gelmektedir. Ancak ona göre, mekanın ihtiyaçlarını kendisine bildirmesi her seferinde sonuçsuz kalmakta, talepleri mekan sahibi tarafından dikkate alınmamakta, Aydan da bu durumu, kadın oluşuna bağlamaktadır.

Yukarıda özetlenen iki sorun, taciz ve önemsenmeme, Türkiye'de, kadınların yaşadığı genel sorunların başında gelmekle birlikte, çalışan kadınların özellikle çalışma yaşamlarında sıkça yüz yüze kaldıkları olumsuz muameleler olarak, çeşitli çalışmalara da konu olmaktadır. Buna göre, çalışan kadınların işyeri içinde ya da dışında sözel, duygusal ya da cinsel tacize uğramaları oldukça olasıdır (Çelik ve Özdevecioğlu, 2001). Bununla birlikte tacize maruz kalan kadınların, çoğu zaman maruz kaldıkları muameleyi dile getirmediikleri gözlenmiştir (Kocacık ve Gökçaya, 2005). Önemsenmemek de yine konuya ilişkin çalışmaların işaret ettiği üzere, kadınlara yönelik cinsiyetçi yargıların bir uzantısı olarak okunabilir. Kadınların nitelik gerektiren üst düzey işlerde başarılı olamayacaklarına dair yerleşik kabuller, kadın istihdamı konusunda olduğu gibi, kadın girişimciliğinin önünde da önemli engel teşkil etmektedir (Anafarta vd., 2008).

Sonuç ve Tartışma

Uzun geçmişine rağmen kadın girişimciliği olgusu üzerine yapılmış çalışmalar henüz sınırlı sayıdadır. Özellikle kırsal alanda kadın girişimciliğine dair analiz odaklı araştırmalar bir tarafa, durum tespiti yapan çalışmaların dahi varlığından söz etmek güçtür. Oysa yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların girişimcilik deneyimlerinde göz ardı edilemeyecek bir artış gözlenmiş, bu durum konuya ilişkin çalışmalara olan ihtiyacı katlamıştır.

Kadın girişimciliğinin oldukça hızlı bir şekilde artmasında, geçtiğimiz yüzyılda dünyada çapında meydana gelen sosyo-ekonomik değişim içinde kadınların değişen toplumsal ve ekonomik konumları önemli rol oynamıştır. Özellikle işgücü piyasasında kadın emeğine duyulan ihtiyacın artması ile birlikte kadınlar ev dışında da çalışan bireyler olarak yeni toplumsal rollerine adapte olmuşlardır. Değişen nüfus yapısı, kentleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi ve kadınları ev dışında çalışmaya teşvik eden politikalar kadın istihdamının artmasında rol oynamıştır. Bununla birlikte kadın girişimciliğisadeceekonomikkalkınma anlamında değil, kadınlara, annelik/eşlik gibi yerleşik rollerin dışında alternatif toplumsal rollerde sunduğu için, kadınların bireysel gelişimleri açısından da büyükönem arz etmektedir.

Bu çalışma, Ardahan'daki kadın işletmecilerin girişimcilik deneyimlerine odaklanarak onların kadın olarak girişimciliğe dair algılarını incelemiş, yaşadıkları sorunları ve karşılaştıkları engelleri analiz etmiştir. 7 kadınla yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda öncelikle görüşme yapılan kadınların yaş ortalamalarının, Türkiye ve dünya genelindeki girişimci kadınların yaş ortalamalarıyla büyük benzerlik taşıdığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Türkiye çapında kadınlar arasında ortalama evlilik yaşı göz önünde bulundurulduğunda, görüşmeciler arasındaki bekar kadınların yaş ortalamaların, Türkiye genelinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda Ardahan özelinde girişimciliğin, evli olmayan kadınlar arasında biraz daha yaygın olduğu sonucuna varmak mümkün görünmektedir. 0

Görüşmecilerin yaşadıkları sorunları söz konusu olduğunda da Türkiye ve dünya geneli ile paralellikler göze çarpmaktadır. Görüşmeciler arasında girişimcisi olduğu işletme içinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların varlığı tespit edilmiştir. Kadın emeğinin karşılıksız bırakılması ya da asgari ücret altında karşılanması bağlamında Ardahan, Türkiye'de kadın emeğine dair genel uygulamanın bir örneğini teşkil etmektedir.

Girişimcilik eğitimini ve gerekli finansal desteği alarak ortaya ciddi bir emek koyan kadınların, açtıkları işletmelere erkek akrabaları tarafından el konulması şeklinde okunabilecek bir uygulama da Ardahan'da yaygın olarak gözlenmiştir. Kadınların emeklerinin araçsallaştırılması ve karşılıksız bırakılması anlamında bu uygulamanın da, bu çalışmanın işaret ettiği üzere, Türkiye ve dünya genelinde tespit edildiği bilinmektedir.

Bir başka sorun ise, yine tüm dünyada kadınların yaygın olarak yüz yüze kaldıkları taciz vakalarıdır. Özellikle görüşmecilerin işyerlerine gece saatlerinde gelmek, oradan geç saatlerde ayrılmak durumunda oldukları zaman dilimleri içerisinde erkeklerden yönelen rahatsız edici davranışlar, kadın girişimcileri sıklıkla zor durumda bırakmaktadır. Bununla birlikte kadınların mustarip oldukları bir diğer sıkıntı, “dikkate alınmamak, görmezden gelinmek, önemsenmemek” şeklinde ifade ettikleri ve işletmeci ya da girişimci olarak görülme yerine yalnızca kadın olarak toplumsal cinsiyetleri üzerinden algılanmalarıdır. Bu da, yaptıkları işi aksatan ve özgüvenlerini sekteye uğratan bir tavır olarak iş yaşamlarını olumsuz anlamda etkilemektedir.

Kaynakça

- AMOLO, J.; MİĞİRO, S. O., (2014), Entrepreneurship Complexity : Salient Features of Entrepreneurship, *African Journal of Business Management*, 8(19): 832-41.
- ANAFARTA, N.;SARVAN, F., YAPICI, N., (2008), Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısı: Antalya İlinde Bir Araştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15:111-137.
- ÇELİK, C.;ÖZDEVECİOĞLU, M.,(2001),Kadın Girişimcilerin Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları sorunlara İlişkin Nevşehir İlinde Bir Araştırma.1. Orta AnadoluKongresi(Nevşehir): 487-498.
- GEM (2012), *Global Entrepreneurship Monitor Women's Report*, Online erişim: <http://www.babson.edu/News-Events/babson-news/Pages/130730-women-entrepreneurs-worldwide.aspx>. 07.07.2015.
- HİSRİCH, R. D.; PETERS, M. P., (2002),*Enterpreneurship*. USA: Mc.Graw-Hill Irwin.
- İpek Yolu Kalkınma Ajansı, (2011), Kadın İstihdamı Raporu-TRC1 Bölgesi, Online erişim: <http://www.ika.org.tr>,Erişim Tarihi: 07.07.2015.
- JOHNSON, S.;KAUFMANN, D.;SCHLEİFER, A., (1997), *Politics and Entrepreneurship*. Working Paper, The William Davidson Institute, Michigan Business School.
- KOCACIK, F.;GÖKKAYA, V. B., (2005),Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları,C.Ü.İ.B.F.Dergisi, 6 /1:195-219.
- MCCAFFREY, M.,SALERNO, J. T., (2011), a Theory of Political Entrepreneurship. *Modern Economy*, 2: 552-560.
- OECD (2011), *Society at a Glance - OECD Social Indicators*, Online erişim: www.oecd.org, Erişim Tarihi: 06.07.2015.
- ÖZGENER, Ş., (2003), Girişimcilikte Stratejik Bir Yaklaşım: Teknoloji İnkübatörleri. 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı(Afyon).
- Tüik (2011a),Bölgeler İçinde Okuma Yazma Bilmeyen Kadın Nüfusun Erkek Nüfusa Göre Görünümü. Türkiye İstatistik Kurumu-Bölgesel İstatistikler,Online erişim:<http://tuikapp.tuik.gov.tr>,Erişim Tarihi: 07.07.2015.
- Tüik (2011b), Bölgelere Göre Yüksekokul ya da Fakülte Mezunu Kadın Nüfusun Erkek Nüfusa Göre Görünümü,Türkiye İstatistik Kurumu-Bölgesel İstatistikler, Online erişim:<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction>, Erişim Tarihi: 08.07.2015.
- Tüik (2015), Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, Online erişim: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18628>,Erişim Tarihi: 06.07.2015.
- TÜSİAD (2002),Türkiye’de Girişimcilik, Ankara: TÜSİAD Yayınları.
- YUSOF, M.;SANDHU, M. S.;JAIN, K. K., (2007), Relationship Between Psychological Characteristics and Entrepreneurial Inclination: A Case Study of Students at University Tun Abdul Razak, *Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability*, 3(2).

TÜRKİYE'DE PAMUĞUN ULUSLARARASI REKABET ANALİZİ*

INTERNATIONAL COMPETITIVENESS ANALYSIS OF COTTON IN TURKEY

Arzu KILIÇ¹

Öz

Çalışmanın amacı, Türkiye’de pamuk ve pamuklu sektöründe faaliyette bulunan firmaların rekabetçi yapıları ile rekabetlerine etki eden unsurların belirlenmesidir. Bu alanda üretim ve dış ticaret gerçekleştirilen illerdeki firmalarla rekabet koşulları ve rekabetlerine etki eden unsurların neler olduğunu belirlemeye yönelik anket gerçekleştirilmiştir. Firmalar rekabetlerine etki eden unsurlar, işletme yapıları ve ürünlerine göre sınıflandırılmıştır. Bunun yanı sıra firmaların mevcut rekabet gücünü atturmaya yönelik ne gibi çalışmalar yaptıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pamuk, Pamuk ipliği, Pamuklu dokuma, Rekabet faktörleri

Abstract

The aim of this study is to determine the factors that affect the competitiveness and competitive position of the companies operating in the sector of cotton and cotton products in Turkey. In order to identify the factors that affect their competitiveness a questionnaire were carried out with the companies in the cities where foreign trade and production in this sector are conducted. The companies were classified according to the factors which affect the competitiveness of their structures and products. In addition to that, the studies which were made to enforce the current competitiveness of the companies were examined.

Keywords; Cotton, Cotton Yarn, Spinning and Weaving, Competitive Factors

---

* Bu Makale “TÜRKİYE’DE PAMUĞUN ULUSLARARASI REKABET ANALİZİ VE REKABET KOŞULLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ” Başlıklı (Adana, 2013) Doktora Tezinden Derlenmiştir

¹ Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, arzukulic@ardahan.edu.tr

Giriş

Tekstil ve konfeksiyon sektörü Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olup, toplam ihracat gelirinin %35-40’ını karşılamaktadır. Sektör özellikle katma değer, istihdam, yatırım ve ihracat açısından Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Pamuk tarımı ve pamuğa bağlı sanayi sektörlerinde çalışan kişi sayısı yaklaşık 500 bin kişi olup, 2,5 milyon kişiye doğrudan, 10 milyon kişiye de dolaylı olarak istihdam olanağı sağlamaktadır (Anonim, 2007).

Üretim zincirindeki her aşamadan sonra pamuğun parasal değeriyle birlikte yattığı katma değerde artmaktadır. Yaklaşık olarak ham pamuktan ipliğe dönüşümde 2-3, iplikten dokumaya geçişte 5-7, konfeksiyona geçişte 8-12 kat katma değer yaratılmaktadır (Telatar ve ark, 2002).

1974 yılında “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)” tarafından hazırlanan “Çok Elyaflılar Anlaşması (MFA)” kapsamında kotalar dâhilinde ve gönüllü ihracat kısıtlamaları ile yürütülen tekstil ticareti uygulaması ilk başlarda piyasa yapısını düzenleyen geçici bir uygulama olarak başlansa da uzun yıllar uygulanmıştır. 1995-2005 yılları arasında Dünya Ticaret Örgütünün yaptığı düzenlemeler ile oluşan piyasa yapısını bozan ve ticareti kısıtlayan bu uygulama kademeli olarak kaldırılmış ve 2005 yılında sona ermiştir.

Tüm ülkeler için yeni piyasa koşulları yaratan bu düzenlemeler ile sektörde ticaretin yönü ve şeklini belirleyen kotalar kalkmış ve koruma çalışmaları sadece gümrük vergileriyle yapılabilir hale getirilmiştir.

2005 yılından sonra dünya pamuk, iplik ve dokuma sektöründe önemli pazar payına sahip ülkelerin sıralamalarında ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Günümüzde Uzakdoğu ülkeleri bu üç ürün grubunda hem ithalat hem de ihracatta ilk sıralarda yer almaktadır.

Ticaret hacmi bakımından en yoğun tekstil ve hazır giyim ticareti Asya ülkelerinde gerçekleşmektedir. Çin tekstil ihracatı içinde 2000 yılında %10 olan payını 2010 yılı sonunda %31’e, hazır giyim ihracatında ise 2000 yılında %18,3 olan payını 2010 yılında %37’ye yükseltmiştir. Birbiriyle etkileşen bu iki sektörde Çin giderek hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Tekstil Ticaretinde Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin ardında üçüncü sırada yer alan Hindistan ise 2010 yılında ihracatını %40 oranında arttırmıştır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010)

Önemli ihraç pazarımız olan Avrupa Birliğinde Çin başta olmak üzere birçok Uzakdoğu ülkeleriyle rekabet etmekteyiz. Çin’in AB’ye gerçekleştirdiği toplam ihracat payı 2010 itibarıyla %7’dir. Ülkemizin payı ise %1’dir. Türkiye’deki üretimin önemli sorunu olan maliyetler, sektörün ihtiyaç duyduğu yeterli sayıda nitelikli işgücünün eksikliği, araştırma ve geliştirme çalışmalarının yetersizliği, üretim teknolojisinde dışa bağımlılık ve etkin olmayan destekleme politikaları vb. nedeniyle pazar payı yeterince artırılamamaktadır (Dinççağ,2010)

Türkiye pamuk ve pamuklu sektörü birçok sorunla mücadele ederek üretime devam ederken dünya ticaretinde birçok ülkeyle rekabet etmektedir. Bu nedenle pamuk ve pamuğa dayalı sektörlerin rekabetçi yapıları acilen güçlendirilmelidir. Türkiye'nin yaklaşık 1,34\$/kg olan kütlü pamuk üretim maliyeti dünya üretim maliyeti ortalaması olan 0,98\$/kg altına düşürülerek maliyet-fiyat avantajı yaratılmalıdır (ICAC,2007). Yine bu sektörde katma değeri yüksek ürünlerin (teknik tekstil, nano teknolojik tekstil ürünleri vb.) üretimine ağırlık verilmelidir. Ancak bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için firmaların dünya pamuk ve pamuklu sektöründe rekabet koşullarını etkileyen unsurların belirlenmesi doğru stratejiler geliştirmede yardımcı olabilir.

1. Materyal ve Yöntem

1.1. Materyal

Ülkemizde faaliyet gösteren, pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma dış ticareti ve/veya üretimi yapan firmalara yönelik gerçekleştirilen anketlerle sağlanan verilerdir. Anket formunda firmalar açısından dış ticarete rekabeti etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Anket ilgili ürün gruplarının üretildiği ve dış ticaretin yoğun gerçekleştiği Marmara, Ege, Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde faaliyet gösteren firmalar ile gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca yukarıda sözü edilen verilerin yanı sıra, daha önce çalışma konusu ile ilgili elde edilmiş araştırma bulgularından ve yayınlanmış çalışmalardan yararlanılmıştır.

1.2. Yöntem

Ülkemizde ilgili ürünlerin dış ticaretinde rekabet koşullarını etkileyen faktörleri belirlemek için nitel araştırma tekniğine başvurulmuştur. Birincil veriler; derinlemesine mülakat ve anket yöntemi ile toplanmıştır. Derinlemesine mülakat yöntemi anket formunun doğru ve eksiksiz hazırlanması için pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma dış satımı gerçekleştiren Hatay ilinde bulunan toplam 14 işletme ve Antakya Sanayi ve Ticaret odasına uygulanmıştır.

Anket formu ise Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu illerindeki işletmelere uygulanmıştır. Anket hızlı ve güvenilir ve sistematik veri elde edebilme aracı olarak tercih edilmiştir.

Belirlenen 11 ilde, Sanayi ve Ticaret Odaları, Ticaret Borsaları, Tarım İl müdürlüklerinden sağlanan bilgilere göre dış ticaret, çırçırılama, iplik ve pamuklu dokuma üretimi bazında filen faaliyet gösteren firma sayıları alınmıştır. Anket çalışması 138 firmayla gerçekleştirilmiştir. Ankete bir firma katılmamıştır bu nedenle 137 firmayla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Pamukla ilgili 38 firma anketi doğru bir şekilde yanıtlamıştır. Pamuk ipliğinde ise 39 firma anketi yanıtladığı ancak soruları eksiksiz yanıtlayan ve analize uygun görülen anket sayısı 36'dır.

Pamuklu dokumada ise anketi 60 firma yanıtlamış ancak soruları eksiksiz yanıtlayan ve analize uygun görülen anket sayısı 43'tür. Dolayısıyla toplamda sorularını doğru yanıtlayan ve analize uygun görülen anket sayısı 117'dir. Anket e-posta, telefon ve yüz yüze görüşme teknikleriyle gerçekleştirilmiştir

Çalışmanın kısıtları ise zaman, firmaların ankete katılımlarındaki isteksizlik, örnek alanın coğrafik büyüklüğü ve dağılımıdır.

2. Araştırma Bulguları ve Tartışma

2.1. Ankete Katılan Firmalar Hakkında Genel Bilgiler

2.1.1. Pamuk Firmaları Hakkında Genel Bilgiler

Pamuk firmalarından toplam 38 firma ankete yanıt vermiştir. 38 Firmanın ille-re göre dağılımı ise; 4'ü Hatay, 10'u Kahramanmaraş, 10'u Aydın, 9'u Denizli, 5'i Şanlıurfa'dır. Firmaların hukuki yapılarına göre dağılımı ise; 14'ü anonim şirket, 24'ü ise Limited Şirket statüsündedir. Pamuk firmalarının çalışan sayıları incelendiğinde %68'i 1-250 arası işçi çalıştıran küçük ve orta ölçekli, %21 ise 251-500 arasında işçi çalıştıran büyük ölçekli işletmelerdir. Firmaların %55'i 1000-5000 ton, %29'u 5001-15000 ton pamuk üretim ve/veya işleme kapasitesine sahiptir. Ankete katılan pamuk firmaların %42'si 10 yıl ve üzerinde, %34'ü ise 5-10 yıl arasında dış ticaret faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Firmaların tümü ürünlerini dış pazara satmaktadırlar, bu kapsamda gerçekleştirdikleri yıllık ihracat ve ithalat tutarlarına ilişkin soru sorulmuştur. Ancak bu soruya pamuk firmalarından ölçülebilir yanıt gelmemiştir.

Pamuk firmaları dış ticarete konu ürünleri GTİP koduna göre 3 ana grupta sınıflandırılmıştır. Katılımcı firmaların %69'u "Pamuk (Karde edilmemiş*) GTİP kodlu ürünü ihraç etmektedirler. Gerçekleştirdikleri ithalatlarında ise %37 "Pamuk (Karde edilmiş)", %34 Pamuk Döküntüsü, %29 Pamuk (Karde edilmemiş) GTİP kodlu ürünler yer almaktadır. Bu ürünlerin tekstil sektörünün tercihi olan kalitedeki ürünlerden oluştuğunu belirtmişlerdir.

2.1.2. Pamuk İpliği Firmaları Hakkında Genel Bilgiler

Pamuk firmalarından toplam 39 firma ankete yanıt vermiştir. Ancak anket sorularının tümünü doğru yanıtlayan ve analize uygun görülen yanıtlayıcı sayısı 36'dır. Bu firmaların illere göre dağılımı şu şekildedir; 15'i Kahraman Maraş, 3'ü Diyarbakır, 5'i Gaziantep, 4'ü Şanlıurfa, 6'sı Adana, 2'si Denizli ve 1'i Hatay ilinde imalat gerçekleştirmektedirler. Firmaların 11'i anonim şirket, kalan 25 firma ise Limited şirket statüsündedir.

Pamuk ipliği firmalarından ankete katılanların %42'si 50-250 arasında işçi çalıştıran küçük ölçekli işletmelerdir. %25'i ise 251-500 arasında işçi çalıştıran orta ölçekli işletmedir. Pamuk ipliği firmalarının %58'i 1000-5000 ton, %25'i 5001-15.000 ton ve %17'si ise 15.000 tonun üstünde üretim/ işleme kapasitelerine sahip-

tir. Pamuk ipliği firmalarının %50'si 10 yıl ve üzerinde, %31'i ise 5-10 arasında dış ticaret faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Firmaların tümü ürünlerini dış pazara satmaktadırlar, bu kapsamda gerçekleştirdikleri yıllık ihracat ve ithalat tutarlarına ilişkin soru sorulmuştur. Ancak bu soruya pamuk ipliği firmalarından ölçülebilir yanıt gelmemiştir.

Pamuk ipliği firmalarının dış ticarete konu ürünleri GTİP koduna göre 4 ana grupta sınıflandırılarak sorulmuştur. Katılımcı firmaların %50'si “ Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç % 85 veya üstü pamuk içeren) GTİP kodlu ürünü ihraç etmektedirler. Bu iplik çeşidi dokumalık kumaş sektöründe kullanılmaktadır. Diğer iplik türlerinde ihracat oranları %17 oranındadır. Gerçekleştirdikleri ithalatlarında ise %33'ü oranında “Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç %85 veya üstü pamuk içeren” ve %29'u ise ‘Pamuk ipliği’ (dikiş ipliği hariç, %85'den az pamuk içeren) GTİP kodlu ürünler yer almaktadır. Bu ürünlerin ithalat gerekçesi hakkında katılımcılar açıklamamışlardır.

2.1.3. Pamuklu Dokuma Firmaları Hakkında Genel Bilgiler

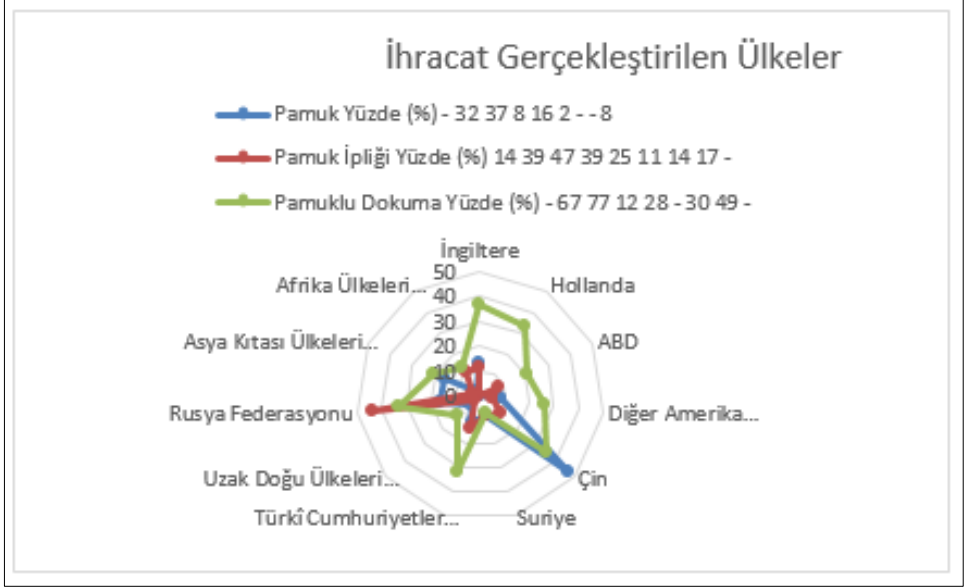
Pamuklu dokuma firmalarından toplam 60 firma ankete yanıt vermiştir. Ancak anket formunun doğru şekilde doldurulmuş haliyle yanıtlayan sayısı 43'tür. Bu firmaların 18'i Denizli ve ilçelerinden, 13'ü Aydın ve ilçelerinden, 6'sı Adana, 2'si Hatay, 3 Diyarbakır ve 1'i Kahramanmaraş'tan katılmıştır. Firmaların 32'si limitet, 11'i ise anonim şirket statüsündedir.

Pamuklu dokuma firmalarında ki çalışan ise %37'si 501-1000 ve %35'i 251-500 arası işçi çalıştıran büyük ölçekli işletmelerdir. Pamuklu dokuma firmalarının %58'i 10 yıl ve üzerindeki sürede, %30'u ise çalışma süresi olarak 5-10 yıl arasındaki sürede dış ticaret faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Pamuklu dokuma firmaların dış ticarete konu ürünleri GTİP koduna göre 6 ana grupta sınıflandırılarak sorulmuştur. Katılımcı firmaların ihracata konu olan ürünlerinin %86'sı GTİP kodlu (%85'den daha az pamuk içerenler ve sentetik lifli, metrekaresi 200 gr'ı geçmeyen) dokuma, %63'ü GTİP kodlu (%85'den daha az pamuk içerenler metrekaresi 200 gr'ı geçmeyen) dokumadan oluşmaktadır. GTİP kodlu (%85'den daha fazla pamuk içerenler metrekaresi 200 gr'dan fazla) dokumayı ihraç edenlerin oranı %49'dur. İthalata konu olan ürünlere baktığımızda ise %91 ile (%85'den daha fazla pamuk içerenler metrekaresi 200 gr'dan fazla) dokuma kumaş ilk sıradadır. Ankete katılan ve bu ürünü işaretleyen firmalardan 8'i bu ürünü mobilya sektörünün talebine yanıt vermek için ithal ettiklerini bildirmişlerdir. Genel olarak pamuklu dokuma kumaş ithali %19-%30 arasındadır.

2.2. Pamuk ve Pamuklu Sektöründe Firmaların Dış Ticaret Gerçekleştirdikleri Ülkeler

Firmalara dış ticarete konu olan faaliyetlerini hangi ülkelerle gerçekleştirdiklerine yönelik soru yöneltilmiştir. Ankete katılan pamuk firmalarının %47'si Çin, %37'si İtalya ve %32'Almaya'ya yoğun olarak ihracat gerçekleştirmektedirler.

Pamuk ipliği firmaları ise %47'si İtalya, %44'ü Rusya Federasyonu, %39'u Almanya ve Yunanistan'a sıklıkla ihracatta bulunurken, pamuklu dokuma firmalarının %77'si İtalya, %67'si Almanya ve %49'u Polonya ve Romanya'ya ürünlerini ihraç etmektedirler (Şekil 1).

Şekil 1: İhracat Gerçekleştirilen Ülkeler

Ankete katılan pamuk firmalarının %61'i Çin'den, %50'si ABD'den ve %29'u Yunanistan'dan yoğun olarak pamuk ithal etmektedirler. Pamuk İpliği firmalarının %71'i Asya Kıtası ülkelerinden (Hindistan, Pakistan vb.) , %52'si Türki Cumhuriyetler 'den (Özbekistan, Azerbaycan vb.) ve %42'si Suriye'den pamuk ipliği ithalatı gerçekleştirmektedir. Pamuklu dokuma firmalarının %67'si Çin'den, %44'ü ABD ve Asya Kıtası ülkelerinden (Hindistan, Pakistan vb.) ve %26'sı ' Türki Cumhuriyetler 'den (Özbekistan, Azerbaycan vb.), pamuklu dokuma ithal etmektedirler.

2.3. Pamuk ve Pamuklu Sektöründeki Firmaların Ürün Özelliklerinin Rakipleriyle Karşılaştırılması

Firmalara üretimini veya satışını gerçekleştirdikleri ürünlerini yabancı ürünlerle karşılaştırmalarına yönelik bir soru sorulmuştur. Her bir özelliği rakiplerine göre kötü, orta ve iyi şeklinde karşılaştırarak değerlendirmeleri istenmiştir

Pamuk firmalarının bu soruya verdikleri yanıtları genel olarak incelendiğinde yanıt veren firmaların birçoğu kendi ürün özelliklerini yabancı köken/ marka ürünlere göre orta olarak tanımlamışlardır. Orta olarak tanımlanan unsurlar şunlardır; ürün özellikleri (%42), üretim teknolojisi (%50), kalite (%42), fiyat(%53), ürün bulunabi-

lirliği (%68), standartlara uygunluk (%53), ödeme koşulları (%45). İyi olarak tanımladıkları unsurlar ise dayanıklılık (%50) ve teslim koşullarıdır (%74)

Pamuk ipliği firmalarının verdikleri yanıtlar incelendiğinde yanıt verenlerin birçoğu kendi ürün özelliklerini yabancı köken/ marka ürünlere göre “iyi” olarak tanımlamışlardır. İyi olarak tanımlanan unsurlar şunlardır; kalite ve standartlara uygunluk (%86), ürünün bulunabilirliği (%83), dayanıklılık (%81), ürün özellikleri (%75), ambalaj kalitesi (%69), üretim teknolojisi ve ürün çeşitliliği (%58), teslim koşulları (%56). Orta olarak tanımladıkları unsurlar, satış sonrası (%67), marka imajı (%56), araştırma- geliştirmedir (%50). Ankete katılan 36 firmanın 16’sı bu tanımlamalarda Çin, Hindistan ve Pakistan kökenli ürünlere göre karşılaştırma yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Pamuklu dokuma firmalarının verdikleri yanıtlar incelendiğinde, yanıt verenlerin birçoğu kendi ürün özelliklerini yabancı köken/ marka ürünlere göre “iyi” olarak tanımlamışlardır. İyi olarak tanımlanan unsurlar şunlardır; ürün çeşitliliği (%90), standartlara uygunluk (%84), dayanıklılık (%72), ürünün bulunabilirliği ve kalitesi (%70) , ambalaj kalitesi (%67), üretim teknolojisi (%65) ve ürün özelliklerinde (%60) rakiplerinden daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Orta düzeyde belirttikleri özellikler ise maliyetler ve fiyat (%49), satış sonrası hizmetler (%65), teslim koşulları (%53), ödeme koşulları ve marka imajıdır (%42).

Bu soruya yanıt veren 5 katılımcı sadece Pakistan’la çok yoğun çalıştıklarını ve kıyaslamayı buna göre yaptıklarını belirtmişlerdir. Verilen yanıtlardan görüldüğü üzere pamuklu dokuma işletmelerinin maliyet ve fiyat başta olmak üzere pazarlama çalışmalarına yönelik (satış sonrası hizmetler, marka imajı, teslim koşulları vb.) konularda geliştirici ve iyileştirici çalışmalar yapmaları halinde dünya piyasalarında daha etkin rekabet edebileceklerdir.

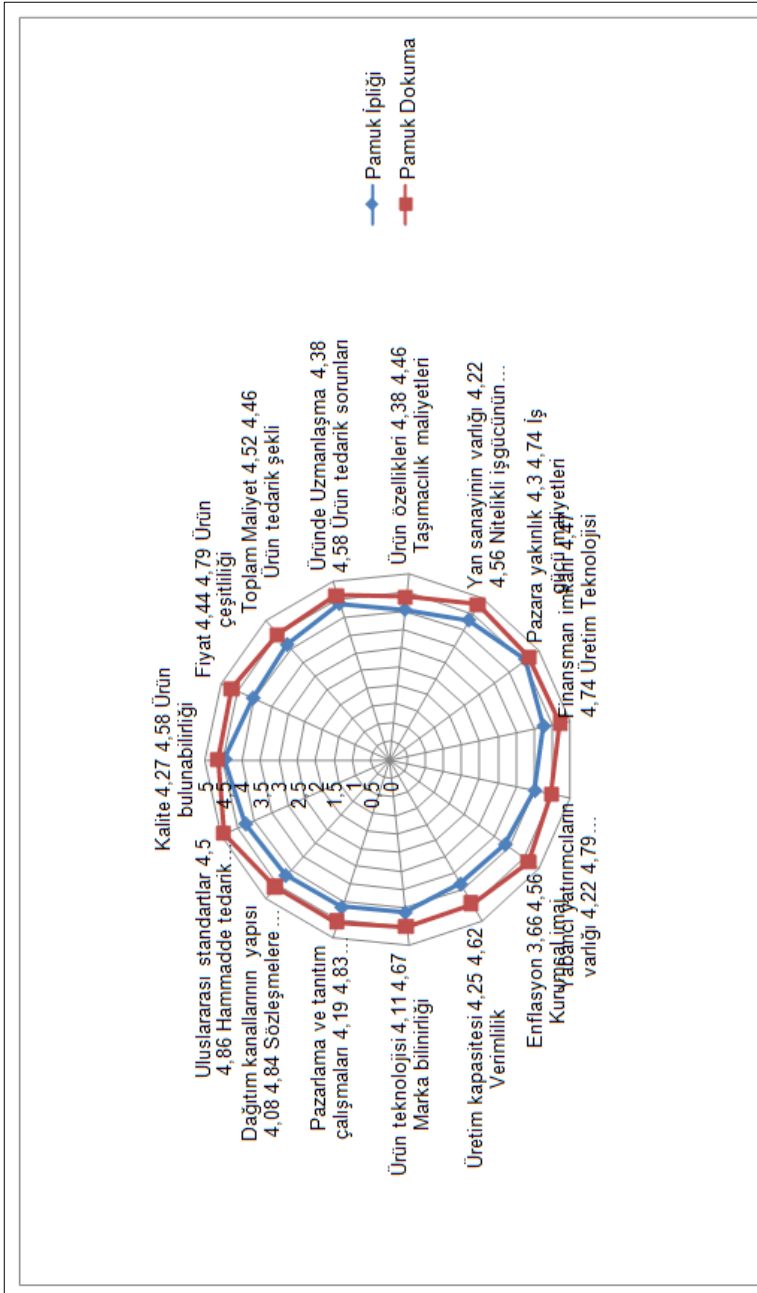
2.4. Pamuk ve Pamuklu Sektöründeki Firmaların Rekabetlerine Etki Eden Faktörler

Firmalara dış ticaret faaliyetinde rekabet gücünü etkileyen faktörler sorulmuştur. Bu soruda yer alan faktörler genel olarak işletme, ürün ve pazar koşullarından oluşmuştur. Likert’in beşli ölçeği kullanılmıştır.

Pamuk firmalarının verdiği yanıtlar yoğun olarak katılıyorum şeklindedir. Pamuk, firmalarının rekabetlerine etkide bulunmasına kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde görüş belirttikleri faktörler şunlardır; dünya pamuk piyasasındaki hareketler (4,61), fiyat (4,45), işgücü maliyetleri (4,39), finansman imkânları (4,53), üründe uzmanlaşma (4,50) ve ürün bulunabilirliğidir (4,34). Yine bu firmaların katılıyorum (4) şeklinde görüş belirttikleri faktörler ise kalite (3,92), toplam maliyet (3,79), ürün özellikleri (3,76), yan sanayinin varlığı (3,84), pazara yakınlık (4,03), yabancı yatırımcıların varlığıdır (3,74)

Pamuk ipliği firmalarının rekabetlerine etkide bulunmasına kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde görüş belirttikleri faktörler şunlardır. Kalite (4,27), fiyat ve ürün bulunabilirliği (4,44), toplam maliyet(4,52), üründe uzmanlaşma (4,38), ürün özellikleri (4,38), yan sanayinin varlığı (4,22), üretim kapasitesi(4,25), uluslararası standartlar (4,50), pazara yakınlık (4,30), ürün tedarik sorunları(4,38), iş gücü maliyetleri (4,55), nitelikli işgücü varlığı (4,30), üretim teknolojisi (4,27) ve hammadde tedarik sorunlarıdır (4,25). Yine bu firmaların katılıyorum (4) şeklinde görüş belirttikleri faktörler ise, enflasyon (3,66), ürün teknolojisi (4,11), pazarlama ve tanıtım çalışmaları (4,19), dağıtım kanallarının yapısı (4,08), ürün çeşitliliği (4,03), ürün tedarik şekli (4,13), taşımacılık maliyetleri (4,03), araştırma geliştirme (4,03), marka bilinirliği (4,13), müşteri hizmetleri (4,17) ve sözleşmelere bağlılıktır (4,19) Pamuk ipliği sektöründe rekabette etkili olan en önemli unsurlar olarak iş gücü maliyetleri, toplam maliyetler (sabit maliyetler), uluslararası standartlar ve fiyattır.

Pamuklu dokuma firmalarının hemen hemen hepsi bu soruya kesinlikle katılıyorum şeklinde yanıt vermişleridir. Verilen yanıtlarda ortalama değeri en yüksek olanlar itibariyle ön plana çıkan faktörler şunlardır. Dağıtım kanallarının yapısı (4,84), uluslararası standartlar (4,86), pazarlama ve tanıtım (4,83), nitelikli işgücünün varlığı (4,81), hammadde tedarik sorunları (4,91), fiyat (4,79), yabancı yatırımcıların varlığıdır (4,49) (Şekil 2). Pamuklu dokuma sektöründe pamuk ve pamuk ipliğine kıyasla katma değeri yüksek ürünler üretilmektedir. Bu nedenle burada ortaya çıkan sonuçlar pazarda tüketici/ kullanıcıya malı daha hızlı ulaştırmada etkili olan pazarlama ve tanıtım, dağıtım kanallarının yapısı, uluslararası standartlar gibi unsurların rekabette önemli olduğudur.

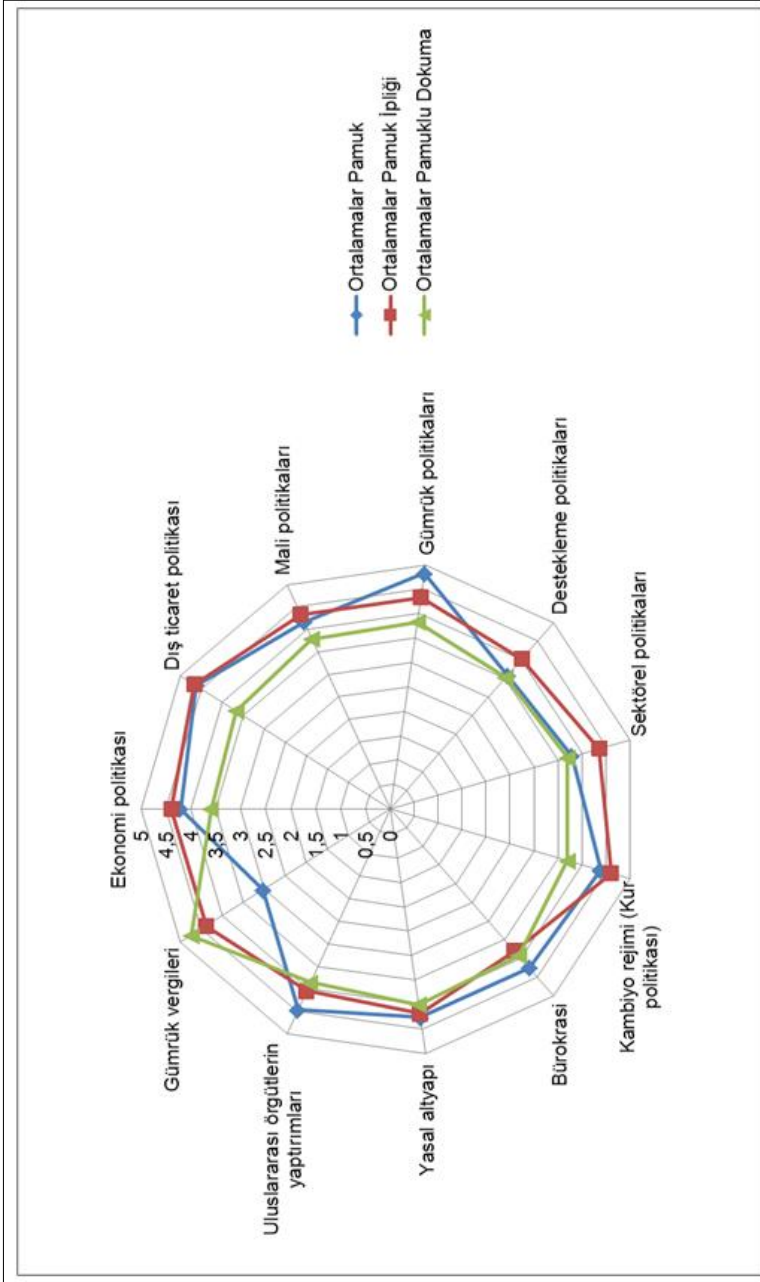

Şekil 2: Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Firmalarında Rekabete Etki Eden Faktörler

Firmalar dış ticaret faaliyetlerinde devletin uyguladığı politikaların ve uyguladığı kuralların rekabetlerine etkisi sorulmuştur. Pamuk firmalarının dış ticarete devlet uygulamaları nedeniyle rekabet güçlerini çok olumsuz etkilediğini (5) ifade ettikleri faktörler şunlardır. Gümrük politikaları (4,82), dış ticaret politikaları (4,63), kur politikası (4,39), uluslararası örgütlerin yaptırımları (4,47), ekonomi politikası (4,21), bürokrasi (4,26) ve yasal alt yapıdır (4,26)

Pamuk ipliği firmalarının dış ticarete devlet uygulamaları nedeniyle rekabet güçlerini çok olumsuz etkilediğini (5) ifade ettikleri faktörler şunlardır. Dış ticaret politikası (4,67), kur politikası (4,61), ekonomisi politikası ve gümrük vergileri (4,39), gümrük ve mali politikalarıdır (4,33) . Pamuklu dokuma firmalarının dış ticarete devlet uygulamaları nedeniyle rekabet güçlerini olumsuz etkilediğini (4) ifade ettikleri faktörler şunlardır; ekonomi politikası (3,60), dış ticaret politikası (3,67), mali politikalar (3,79), gümrük politikaları (3,83), destekleme politikaları (3,53), sektörel politikalar (3,70), kur politikaları (3,70), bürokrasi (3,93), yasal altyapı (4,0), uluslararası örgütlerin yaptırımlarıdır (3,86). Bu gruptaki firmaların kesinlikle katılıyorum (5) olarak verdiği yanıt gümrük vergileridir (Şekil 3).

Şekil 3: Dış Ticarete Devletin Uygulamalarının Firmaların Rekabet Gücüne Etkileri

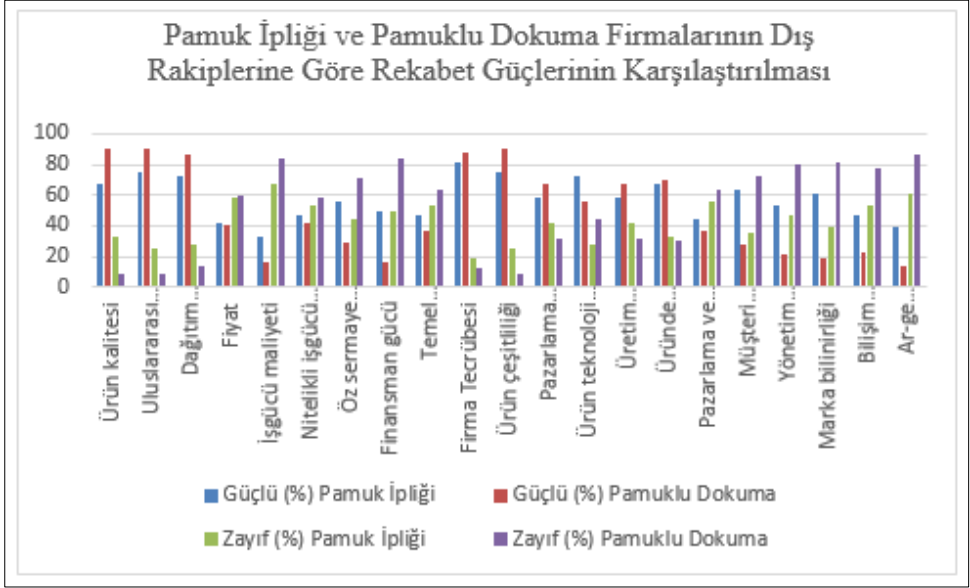
2.5. Firmaların Yapısal Özelliklerinin Dış Pazarlardaki Rakiplerle Karşılaştırılması

Firmaların yapısal özelliklerini dış rakipleriyle karşılaştırarak kendilerini zayıf veya güçlü olarak tanımlamaları istenmiştir. Pamuk firmalarının büyük bir çoğunluğu rakip firmalara karşı zayıf olduklarını belirtmişlerdir Zayıf olarak nitelendirdikleri faktörler; fiyat (%84), iş gücü maliyetleri ve finansman gücü (%71), ürün çeşitliliği (%63), üretimde kullanılan teknoloji ve pazarlama kabiliyeti (%61), uluslararası standartlara uygunluk (%53) olarak belirtmişlerdir. Güçlü olarak tanımlanan faktörlere baktığımızda %68 ile firma tecrübesi ilk sırada yer almaktadır. Bu sektörde ankete katılan firmaların çok büyük kısmı büyük ölçekli pamuk üreticisi ve çırçırıcısıdır. Firmaların çalışma anlayışları ve sistemleri modern işletmecilik yöntemlerinden çok uzaktadır. Bu koşullarda bu firmaların teknoloji, pazarlama çalışmaları ve uluslararası standartlar konusunda geliştirilmesi zordur.

Pamuk ipliği firmalarının rakip firmalara karşı güçlü ve zayıf olarak belirlediği özelliklerin dağılımı birbirine yakındır. Bu soruya yanıt veren firmaların 20'si bu karşılaştırmayı son dönemde rakipleri olan Çin, Hindistan, Pakistan, Suriye, Türkiye Cumhuriyetlerindeki firmaları esas alarak yanıtladıklarını belirtmişlerdir.

Güçlü olarak belirttikleri faktörler şunlardır. Firma tecrübesi (%81), uluslararası standartlara uygunluk ve ürün çeşitliliği (%75), dağıtım kanallarının erişilebilirliği ve üretim teknolojisi alt yapısı (%72), ürün kalitesi ve üründe uzmanlaşma (%67), müşteri hizmetleri (%64), marka bilinirliği (%62), pazarlama kabiliyeti ve üretim teknolojisi (%58), öz sermaye (%56) ve yönetim anlayışıdır (%53). Zayıf oldukları faktörler ise, fiyat (%58), iş gücü maliyetleri (%67), nitelikli iş gücü varlığı (%53), temel maliyetler (%53), pazarlama ve tanıtım (%56), bilişim teknolojileri kullanımı (%53) ve Ar-Ge çalışmalarıdır (%61) (Şekil 4).

Pamuklu dokuma firmalarında da güçlü ve zayıf yanların faktör sayısı bir birine yakındır. Güçlü olarak tanımladıkları özellikleri sırasıyla şunlardır: %91 ürün kalitesi, uluslararası standartlara uygunluk ve ürün çeşitliliği, %88 firma tecrübesi, %86 dağıtım kanallarının erişilebilirliği, %70 üründe uzmanlaşma, %67 pazarlama kabiliyeti ve üretim teknolojisi ve %56 ürün teknoloji alt yapısıdır. Bu firmaların zayıf olarak belirttikleri faktörler ise, fiyat (%60), iş gücü maliyetleri (%84), nitelikli iş gücü varlığı (%58), temel maliyetler (%63), pazarlama ve tanıtım (%63), bilişim teknolojileri kullanımı (%77) ve Ar-Ge çalışmalarıdır (%86) Ankete katılan pamuk ipliği ve pamuklu dokuma firmalarının zayıf olarak beyan ettikleri sonuçlar benzerdir. Bu sektörlerde yer alan firmamızın maliyetlerini azaltmaya yönelik etkili politikaların izlenmesi ve katma değeri daha yüksek olan yenilikçi ürünler üretmede etkili olan ar-ge ve bilişim teknolojileri eksiklerinin giderilmesiyle dünya piyasalarında çok daha etkili rekabet edebileceklerdir.

Şekil 4: Pamuk ipliği ve pamuklu Dokuma Firmalarının Dış Rakiplerine Göre Rekabet Güçlerinin Karşılaştırılması

2.6. Firmaların Rekabet Gücünü Arttırmaya Yönelik Çalışmaları

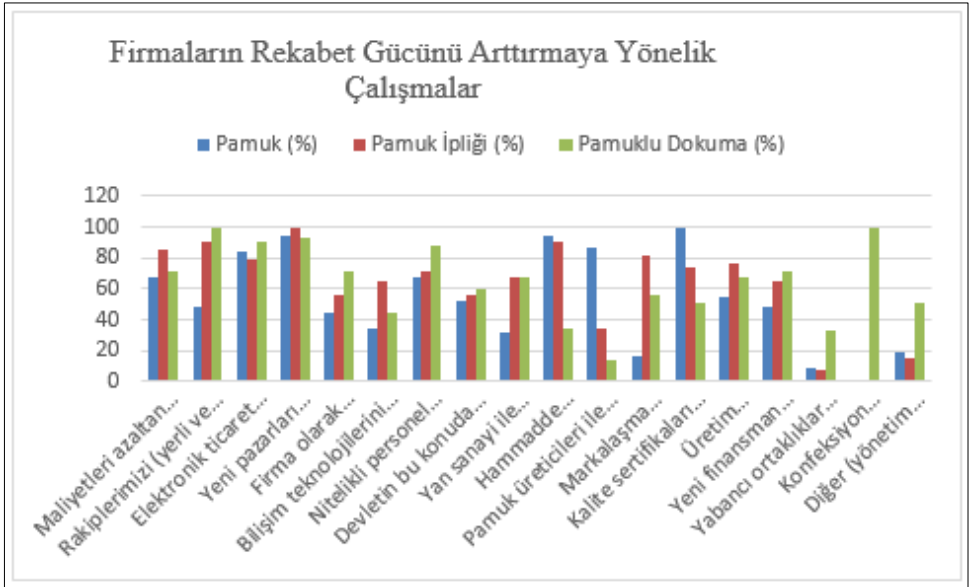
Son olarak katılımcılara rekabet güçlerini arttırmak için ne tür faaliyetler uyguladıklarıyla ilgili soru yöneltilmiştir.

Pamuk firmalarından soruya 38 firmadan 31'i yanıt vermiştir. Firmalar tarafından rekabet güçlerini arttırmaya yönelik yaptıkları çalışmalar şunlardır. Firmaların tümü kalite sertifikaları almak için çalışmalar yaptıklarını belirtmişlerdir. Yine firmaların %94'ü hammadde tedarikçileriyle iş birlikleri gerçekleştirdiklerini ve yeni pazar aradıklarını belirtmişlerdir. %87'si pamuk üreticileriyle işbirlikleri gerçekleştirdiklerini, %68'i maliyeti azaltan önlemler aldıklarını ve nitelikli personel çalıştırdıklarını, %55 i üretim teknolojilerini yenilediklerini (ankete katılan 17 firma hem üretici hem de ihracatçı/ ithalatçı niteliğinde olduklarını belirtmişlerdir), %52'si devletin pamuk üretimi ile ilgili verdikleri desteklerden yararlandıklarını belirtmişlerdir.

Pamuk sektöründeki firmalar rekabetçi yanlarını güçlendirmek için yoğun olarak pamuk kalitelerini arttırmaya ve üretim süreçleriyle birlikte maliyetlerini azaltmaya yönelik önlemler almaktadırlar. Firmaların yeni pazarlar bulmak ve elektronik ticaretten yararlanmak yönünde çalışmalar yapmasıyla ihracat kapasiteleri ve ihraç pazarları çeşitlenebilir.

Pamuk ipliği firmalarında ise 36 firmadan 34'ü bu soruya yanıt vermiştir. Ankete katılanların %100'ü yeni pazarlar incelediklerini ifade etmişlerdir. Diğer çalışmalar önem sırasına göre şu şekildedir: %91 Rakipleri takip etme ve hammadde tedarikçileriyle işbirliği çalışmaları gerçekleştirme, %85 maliyet azaltan önlemler alma, %82 marka çalışmalarına önem verme, %79 Elektronik ticaret fırsatlarından yararlanma, %76 üretim teknolojilerini yenileme, %74 kalite sertifikaları alma, %71 nitelikli personel çalıştırmak (Şekil 3.5). Pamuk ipliği firmalarının dünya pamuk ipliği alanında rakiplerini izlemeleri ve hammadde tedarikçileriyle işbirliği içerisinde çalışmaları sektör için olumludur. Firmalar özellikle yeni pazarlar bulmaya çok önem vermektedirler, üretim maliyetlerinin azaltılmasının mümkün olduğu durumda bu firmaların dünya pamuk ipliği ticaretinde güçlü ihracatçı olmaları mümkündür.

Bu soruya yanıt veren 43 pamuklu dokuma firmasının rekabetçi yapılarını güçlendirmek amacıyla gerçekleştirdikleri önlemlerin dağılımı şu şekildedir. Firmaların tümü rakiplerini takip ettiklerini, konfeksiyon sektöründeki gelişmeleri takip ederek olası taleplere göre yeni çalışmalar gerçekleştirdiklerini bildirmişlerdir. %93'ü yeni pazarları incelediklerini, %91'i elektronik ticaret fırsatlarını kullandıklarını, %86'sı nitelikli personel çalıştırdıklarını ve %72'si firma olarak kurumsallaştıklarını ve yeni finansman kaynakları bularak yapılarını güçlendirdiklerini belirtmişlerdir (Şekil 3.7.1). Pamuklu dokuma firmaları ise rekabetçi yanlarını daha yoğun olarak işletme ve pazarlama yönetimi ekseninde güçlendirmektedirler. Yeni pazarlar ve elektronik ticaret fırsatlarından yararlanabilmek için nitelikli personel ve kurumsal şirket olma yönündeki çalışmalar rekabette güçlü olabilmek adına olumludur.

Şekil 5: Firmaların Rekabet Gücünü Arttırmaya Yönelik Çalışmalar

Sonuç ve Öneriler

1980'lerden sonra ihracatta önemli itici güce sahip olan tekstil ve konfeksiyon sektörünün büyümesine paralel büyüme gösteren pamuk üretimi yanlış politikalar ve uluslararası düzenlemelerin getirdiği koşullar nedeniyle sektörün ihtiyaç duyduğu kalite ve miktarda ilerleme sağlayamamıştır.

Katma değerli ürünler yaratarak dünya piyasasında yüksek karlılıklara ulaşan tekstil ve konfeksiyon sektörünün ihtiyacı olan nitelikteki pamuğu daha düşük fiyat ve maliyetlerle ithal etmeye başlamasıyla birlikte pamuk üretiminde ve ihracatında da belirgin düşmeler yaşanmıştır. Küresel piyasada pamuk fiyatlarının ve talebin hareketine göre üretim stratejisi geliştiren çiftçiler ürün alternatiflerini artırarak faaliyetlerine devam etmektedirler.

Anket çalışması süresince gerçekleştirilen görüşmelerde birçok firma sahibi veya yöneticileri sektörlerinde yaşadıkları sorunlarını ve bu sorunlarla başa çıkmak için gerçekleştirdikleri çalışmaları da ayrıca belirtmişlerdir. Belirtilen hususlar benzerliklerine göre gruplandırılarak aşağıda verilmiştir;

Firmalar yaşadıkları sorunlar karşısında yalnız oldukları ve devletin sektörleriyle ilgili sıkıntılarına yönelik çözüm odaklı etkin bir çalışma yapmadığını belirtmişlerdir. Son yıllarda yapılan düzenlemelerin küçük ve orta ölçekli çiftçi veya firmalara fayda sağlamaktan uzak olduğunu da eklemişlerdir.

Firmalar pamukta dışa bağımlı hale gelmenin yaratacağı olumsuzluklardan ciddi bir şekilde endişelenmektedirler.

Özellikle son on yılda dış ticarete önemli hale gelen Çin, Hindistan ve Pakistan gibi uzak doğu ülkeleriyle birçok konuda rekabet etmede zorlandıklarını ve gün geçtikçe pazar kaybettiklerini belirtmişlerdir.

Yüksek maliyetler nedeniyle dünya satış fiyatlarının üzerindeki bir rakamla pazara mal sunduklarını ve çoğu kez faaliyetlerine devam edebilmek, pazardan silinmemek için zararına veya düşük kar marjıyla satış yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Finansman kaynağı olarak gördükleri kredilerin faizlerinin yüksek ve kullanım koşullarının ağırlaştırıldığını belirtmişlerdir. Finansman yetersizliğinin üretim teknolojilerini yenileme konusunda engel olduğunu ifade etmişlerdir.

Ar-Ge çalışmalarının çok önemli olduğunu bildiklerini ancak gerekli nitelikli personel istihdam edemediklerini ve buna ayıracak güçlü finansman yapıları olmaması nedeniyle bu konuda çalışmalar yapamadıklarını belirtmişlerdir.

Özellikle pamuk firmaları eskiden ülkemizdeki pamuğun üretim miktarı ve fiyatını izleyerek faaliyetlerine yön verdiklerini ancak günümüzde sadece dünya piyasasında gerçekleşen pamuk hareketlerini izlediklerini bunlara göre dış veya iç piyasada çalışma planlarını oluşturduklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda ayrıca iplik ve dokuma firmaları dünya pamuk piyasasındaki hareketlerin kendilerinin üretim maliyetleri ve satış fiyatlarını doğrudan etkilediğini belirtmişlerdir. Üretimi bitmiş ürün

için değil planlanmış üretimleri için fiyat belirlemeye başladıklarını ifade etmişlerdir.

Özellikle pamuk üretimi ve/veya satışında faaliyette bulunan firmalar eskiden basit tüccar anlayışıyla çalışırken yaşadıkları sıkıntılar ve çözüm geliştirme çalışmaları sayesinde profesyonel ticaret adamı gibi düşünerek iş yapmayı öğrendiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bütün bu dönemde devletten gereken yardımları görmediklerini bir kez daha eklemiştir.

Birçok iplik ve dokuma firması fason imalatçı olarak çalışmanın kendilerine birtakım katkısı olduğu gibi zararı olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu şekilde çalışmanın en önemli zararı ana firmanın talebinde veya pazarında yaşanan daralmanın kendilerini de anında etkilediğini ve sipariş iptalleri halinde elde kalan ürünü satmada birçok zorluklar yaşamalarıdır.

Pamuk üreticilerinin büyük bir kısmı hasat sonrası pamuklarını çırçırcılara aktarmaktadırlar. Bunun sonucunda depolama riski ve maliyeti çırçırcılara yüklenmektedir. Bu durum depoda bekleyen pamuğun kalitesini olumsuz etkilemekte, çırçırcı ve pamuk üreticisinin karşılıklı sorun yaşamasına neden olmaktadır.

Ülkemiz nüfusunun yaklaşık % 25'i tarımda istihdam edilmektedir. pamuk üretiminden üreticilerin haklı nedenlerden ötürü vazgeçmesi ve bu eğilimin kalıcı hale gelmesi birçok sosyal ve ekonomik sorunun yaşanmasına neden olabilir. Yine benzer şekilde ülkemizde imalat sanayinde önemli yeri olan tekstil ve konfeksiyon sektöründe yaşanan iflaslar veya kapasite azalmaları nedeniyle işsizlik sorunlarının yaşandığı bilinmektedir. Tarımda olduğu gibi bu alanda da yaşanan olumsuzluklar ülke ekonomisi için ciddi tehditler oluşturmaktadır.

Ayrıca sektörün her yıl ithalata ödediği bedeller milli servet kaybı olarak görülmelidir. Gelişmiş ülkelerin izlediği katma değerli ve stratejik ürünler esaslı ihracat anlayışının ülkemizde de bir an önce politika olarak benimsenmesi gereklidir.

Bu çalışma kapsamında pamuk sektörü başta olmak üzere iplik ve dokuma sektörünün de rekabetçi yönlerinin güçlendirilmesi için öneriler aşağıda verilmiştir.

Ülkemizde pamuk üretim maliyeti dünya ortalamasının üzerindedir. Devlet pamuk üreticisinin üretim maliyet kalemleri içerisinde önemli paya sahip olan iş gücü, enerji, makine kirası, kredi faizleri gibi unsurları azaltmaya yönelik muafiyet, indirim ve uzun vadeye yayılabilen ödeme planları gibi destekler geliştirebilir.

Sektörün kullandığı ve ithal ettiği pamuk özelliklerini içeren pamuk tohumu kullanımı yaygınlaştırılmalı ve talep edilecek miktarın ülke içinden ve yurt dışından karşılanma miktarı dikkate alınarak üretim tekstil ve konfeksiyon sektörünün ihtiyaçlarına göre planlanabilir.

Tarımsal sanayinin gelişmesi ve ithalatın azaltılması için pamuk desteklenmelidir.

Günümüzde bir çok gelişmiş ülkede üreticilerin sinerji yarattıklarını görmekteyiz. Bu sinerji etkin çalışan ve dünya piyasasının çalışma yapılarını takip eden ve

katılımcılarına bunu doğru yansıtan kooperatifler yoluyla yaratılmaktadır. Türkiye’de birçok üretim ve satış kooperatifi bulunmaktadır. Buradaki yöneticilerin ve üyelerin çalışma anlayışlarının çağdaş yönetim düşüncesine kavuşturulması ve çalışma sistemlerinin bu yönde etkinleştirilmesi gereklidir. Bu kapsamda devletin öncülüğünde eğitim başta olmak üzere çeşitli çalışmalar planlanabilir.

Pamuk ve pamuklu sektöründe firmaların ihracata yönelik üretim yapmaları teşvik edilerek “Sektörel Dış Ticaret Şirketleri ve Dış Ticaret Sermaye Şirketleri” gibi ticari kimlikler altında toplanarak dış ticarete yönelik desteklerden yararlanmaları mümkün kılınabilir.

Hasat sonrası pamuk kalitesinin korunması amacıyla lisanslı depoculukla ilgili yasal düzenlemelerin tamamlanması yaşanan sıkıntıların çözülmesine yardımcı olabilir.

2012 tarih 3305 sayılı yeni teşvik yasası kapsamında pamuk stratejik ürünler sınıfına alınabilir. Bu yasa çerçevesinde üreticilerin desteklenmesi mümkün olabilir.

İplik ve dokuma sektörü için nitelikli iş gücü yaratmak amacıyla ülkemizdeki lise, üniversite ve özel mesleki eğitim kurumları ile sektörde yer alan firmalar arasında firmaların ihtiyaçları gözetilerek eğitim modülleri oluşturulabilir ve öğrencilerin eğitim sürelerinde stajyer olarak bu firmalarda işbaşı eğitimleri gerçekleştirilebilir.

Pamuk ipliği ve pamuklu dokumada faaliyet gösteren sektörlerle hizmet vermek amaçlı araştırma –geliştirme merkezleri kurulabilir. Bilindiği gibi araştırma geliştirme çalışmalarıyla katma değerli ürünlerin dünya pazarında talep görme düzeyi çok yüksektir.

İplik ve dokuma firmalarının ihracatı arttırmaya yönelik devlet desteklerinden yararlandırılmaları özendirilmelidir.

İplik ve dokuma sektöründe faaliyet gösteren firmalar markalaşmaya özendirilmelidir. Ülkemizde halen uygulanan politika araçlarında bu kapsamda destekler bulunmaktadır. Markalaşmanın önemi ve yararlarını kapsayan eğitim çalışmaları, öncelikli olarak tüm destekler hakkında bilgilendirici etkinlikler yapılabilir.

İplik ve dokuma sektöründeki firmaların profesyonel şirket yönetimindeki eksik yanlarının giderilmesi gereklidir. Bu kapsamda oda ve birlikler aracılığıyla eğitim ve aktif danışmanlık sistemlerinin kurulması ve işler hale getirilmesi mümkündür.

Dünya piyasasındaki fiyat oluşumlarının yarattığı kar/zarar dengesinde çiftçilerin veya tüccarların üretimlerini planlaması ve zarar etme ihtimalinin azaltılması vadeli opsiyon borsalarınca mümkündür. Bu borsalarını işleyiş yapılarının ve kullanımından elde edilecek yararların ilgili kesime etkin bir şekilde anlatılması ve bu konuda bilinçlendirme çalışmalarının planlanması gereklidir. Dünya genelindeki üreticilerin risk koruma yöntemlerinden ülkemizdeki üreticilerin de yararlanması rekabet koşullarında ilerleme sağlayabilir

Kaynakça

- ANONİM, (2007), Pamuğun ekonomik önemi, hasadı, depolanması ve lif standartları. Tugeyp Tarım Müzesi ve Yayın Geliştirme Projesi, Tarımsal Üretim Geliştirme- Yönlendirme Yayın Programı.
- DİNÇÇAĞ, A., AB Pazarındaki İhracat Kayıpları, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırması Vakfı ,Temmuz, (2010), 1-10 (www.tepav.org.tr).
- ICAC, (2007), The Cost of Production of Raw Cotton. International Cotton Advisory Committee (ICAC),(www.icac.org).
- TELATAR, E.; TÜRKMEN, Ş.; TEOMAN, Ö., (2002), Pamuk Borsalarında Oluşan Fiyatların Etkinliği, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C.17 S.2 2002,55-74.
- SANAYİ VE TİC. BAK., (2010), 2010 Yılı Pamuk Raporu, TC Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, (www.gumrukticaret.gov.tr), 35.

TÜRKİYE’DE TARIMSAL İŞLETMELERDE ÜCRET İLE İŞGÜCÜNE KATILMA İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

RELATION BETWEEN LABOR FORCE PARTICIPATION AND WAGE IN AGRICULTURAL ENTERPRISES IN TURKEY

Yaşar ALKAN¹

Öz

Bu çalışmada ilk olarak tarımın önemi üzerinde durulacak, sonra tarımsal işletmeler hakkında bilgiler verilecek ve bu işletmelerdeki ücret ile işgücüne katılma ilişkisi analiz edilecektir. Bu çalışmada amaç, Türkiye’de tarım kesiminde tarımsal işletmelerde çalışanların ücret düzeyine göre istihdama katılımlarının analiz edilmesidir. Bu analiz yapılırken, ADL (Oto-regresif Dağıtılmış Gecikme) Modeli kurulacak ve bu model üzerinde Klasik En Küçük Kareler Tahmin Yöntemi kullanılarak ücretler ile işgücüne katılma oranı arasındaki ilişkinin varlığı, önemi ve boyutu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal İşletme, Ücret, İşgücüne Katılım Oranı, ADL Modeli

Abstract

In this study first will be focused on the importance of agriculture, then will be given information about agricultural enterprises and will be analyzed relation between labor force participation and wage in these enterprises. The aim of this study is to analyze workers’ participation in employment according to the wages in agricultural enterprises in the agricultural sector in Turkey. This analysis is being performed, the ADL (Autoregressive Distributed Lag) model will be established and classic on this model Least Square existence of the relationship between the estimation method using wages and labor force participation rate will be studied to determine the size and importance.

Key Words: Agricultural Enterprises, Wages, Labor Force Participation Rate, ADL Model

---

¹Celal Bayar Üniversitesi İktisat Bölümü

Giriş

İnsanlık var olduğundan beri toprak ve ona bağlı olarak tarım her daim etkin olmuştur. Kimi bilim insanlarına göre ilk insanlar bile tarım yapmıştır fakat kimilerine göre ise tarım, avcı toplumdan sonra gelen dönemde gerçekleşmiştir. Tarihsel arka planı hangi şekilde gelişmiş olursa olsun mühim olan tarımın hayatımızdaki mevcut önemidir.

Tarımsal üretimin ilk başladığı zamanlarda bilindiği üzere üretim, öz tüketime yönelik ve sistematikten uzak olarak gerçekleştirilmektedir. Zaman içerisinde artan insan sayısı ve bunların yiyecek ihtiyaçlarını gidermek üzere tarımsal üretim teknik hale getirilmiştir. Yönetim biçimleri ve rejimlerine göre de farklılıklar gösterebilen üretim biçimi ve üretim kapasitesi genellikle o toplulukların ihtiyaçlarına göre ya da mevsimsel etkilere bağlı olarak yapılmıştır.

Gelişen medeniyet ile birlikte yeni imkânlar oluşmuş ve buna bağlı olarak modern üretim teknikleri gelişmiştir. Artık tüketimin ötesinde kar elde etme amacıyla tarımsal üretim yoğunlaşmıştır. Üretimin belirli teçhizatlar (traktör vs.) temelinde yapılması ile verimlilik artışı sağlanmıştır. Fakat yine de istenilen düzeyde kar elde edemeyen üreticiler, toplu üretime yönelmişlerdir. Tarım alanlarının ve faaliyetlerinin toplulaştırılmasına yönelik olarak tarımsal işletmeler ortaya çıkmıştır.

Tarım eskiden olduğu gibi günümüzde de ekonominin önemli üretim kollarından biri olarak faaliyetini devam ettirmektedir. Bu önem, nüfusumuzun büyük bir kısmının tarımsal faaliyetle uğraşarak üretimde bulunması ve tarımsal faaliyetin yapıldığı kırsal alanlarda yaşamasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda tarımda üretim etkinliğinin sağlanması açısından tarımsal işletmeler büyük önem arz etmektedir.

Sanayileşme ve makineleşme ile birlikte tarımda da yapısal değişimler meydana gelmektedir. Makineleşme bir yandan işlenmeyen toprakların kullanıma açılması ile tarım yapılan alanların genişlemesine neden olurken, bir yandan da nüfus artışı ve miras yoluyla arazilerin parçalanmasına ve bunun sonucu olarak da tarım işletmelerinin parçalanıp küçülmesine neden olmaktadır (Yıldırak, 2002: 9).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), ‘Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2014 Sonuçları’na göre 77.695.302 kişidir. Nüfusun %49,8’ ini kadın nüfus (38.711.602) ve %50,2’sini erkek nüfus (38.984.302) oluşturmaktadır. Bu yüzdelere (sayılara) bakarak Türkiye nüfusunun yarısı kadın, yarısı erkek olarak dağılım gösterdiği söylenebilir. Aynı yıl itibariyle kadınların işgücüne katılım oranları ile erkeklerin işgücüne katılım oranları karşılaştırıldığında ise erkeklerin işgücüne katılım oranı %71,5 iken kadınların işgücüne katılım oranı % 30,8 düzeyindedir. Bu durum Türkiye’nin var olan insan gücünü maksimum düzeyde kullanmadığını göstermektedir.

İşgücüne katılım oranlarının düşük olmasının sebeplerini incelediğimizde çalışanların ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmesi, yeterli eğitim alamaması, işgü-

cü piyasalarındaki cinsiyet ayrımcılığı, kültürel faktörler, kayıt dışı istihdam edilme sorunu, verilen ücretlerin düşük olması, bölgesel gelişmişlik düzeyinde görülen farklılıkların giderilememesi, evlenme ve boşanma gibi nedenler ön plana çıkmaktadır.

Tarımsal işletmelerde ücretler ile işgücüne katılım arasında yadsınamayacak bir ilişki vardır. Mevsimsel ve sürekli çalışan işletmelerde, dönemin özelliklerine göre farklı ücret düzeyleri belirlenmekte ve bu ücretlere bağlı olarak (üretim hacmi de baz alınır) işgücüne katılım oranı değişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla tarımsal işletmelerin işçi talepleri ücret değişimlerine bağlı olmaktadır. Tarımsal işletmelerdeki ücret düzeyine bağlı olarak dalgalanma gösteren işgücüne katılım oranı, değişkenlik arz etmektedir.

1. Literatür Araştırması

Tarımsal işletme, tarımda ücret üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Coughenour ve Swanson (1983), 1979 yılındaki çalışmada Kentucky için tarımın yapısı ve tarım dışı çalışma arasındaki ilişkiyi tespit etmişlerdir. Çalışmanın içeriğindeki ele alınan kadın ve erkek değişkenlerin, kendi tarım işletmeleri haricinde ücretli olarak istihdam edilmedikleri tespit edilmişti. Tarım işletmeleri büyüklüğünün, kadın ve erkeğin tarım harici sektörlerde istihdam edilmesi ile alakalı olduğu tespit edilmiştir.

Johnston ve Martin (1983) çalışmalarında California'da mevsimlik tarım işçisi çalıştıran çiftliklerden elde ettikleri verilerle, işçilerin çalışma durumu ve ücretlerini tespit etmeyi hedeflemişlerdir. Sonuç olarak, mevsimlik tarım işçilerinin %39'unun başka bölgelerden ikamet ettiklerini, %45,0' inin o bölgede yaşadıklarını, %16,0'sının ise işin bitiminden sonra diğer işlerle uğraşarak geçimini sağladığını tespit etmişlerdir.

Whitener (1984), 1981 yılında yaptığı çalışmada ücretli mevsimlik tarım işçilerine yönelik tarım işçilerinin %5'inin yılda 25 günden daha az, %22,20'sinin 25-149 gün arasında, geriye kalanların (%73) ise sürekli ya da yıl boyunca 150 gün ve daha fazla süre tarımsal işlerde çalıştıklarını tespit etmiştir. İşçilerin genelinin gelirlerinin yüzde ellisini mevsimlik tarım işlerinde çalışarak kazandıklarını ve dörtte birinin tarım dışı işlerde çalıştığını tespit etmiştir. Ücretli tarım işçilerinin eğitim düzeyinin düşüklüğüne bağlı olarak maddi açıdan düşük seviyede olduklarını ve kalifiye olmadıklarından dolayı diğer işlerde çalışma ihtimallerinin zor olduğunu gözlemlemiştir.

Sander (1986), 1980 yılında yaptığı çalışmada kadınların tarım harici işlerde çalışarak ortalama aile gelirine katkı anlamında etki edemediğini fakat kadın veya erkeğin tarım dışı işlerde çalışmasının ailenin gelir düzeyini dengeleyerek değişkenliği azalttığını, kadının tarım dışı işlerde çalışmasının ise tarım gelirinde azalmaya yol açtığını saptamıştır.

Karacan (1991), yaptığı çalışmada Türkiye genelinde 150.000 civarında işveren ve 800.000 civarında geçici işçinin konusu olan; çalışma koşullarını, ekonomik durumlarını, eğitim ve cinsiyet durumlarını, iş bulma yöntemlerini araştırmıştır. Ayrıca sağlık ve iş güvenliği durumlarını, ücretlerini ve ücret belirleme yöntemlerini, işçilerin sosyal güvenliklerini işçiler, işverenler ve aracılardan bakışaçılarından ele alarak, Manisa ilindeki durumu ortaya koymayı amaçlamıştır.

Çalışmada geçici işçilerin hepsinin kırsal kesimden olduğunu tespit etmiştir. Yaş ortalamasının 24, bunların okuryazar olmayan oranının ise % 5,6 olduğunu saptamıştır. Dayıbaşılık sisteminin hâkim olduğunu gözlemlemiştir. Çalışmada tespit edilen enteresan bir durum ise kamu kesiminde çalışan geçici işçilerin ücret sistemlerinin (asgari ücrete emsal bir ücretle 20 günlük yevmiye geliri) özel kesime göre farklılık göstermemesine rağmen kamu kuruluşunda çalışanların sigortalı olmalarının sağlanmasıdır. İncelenen işçilerin % 53,5'i tarım işçiliğinden memnun olduklarını belirtmişler ve yeterli toprağı olsa, geçici işçi olarak çalışmayacaklarını ifade etmişlerdir.

Makal (2001), yaptığı çalışmada Türkiye'de 1950 - 1965 döneminde tarım kesiminde işgücü ve ücretli emeğe ilişkin gelişmeleri incelemiştir. Yıllar içerisinde aile işletmeleri, köy işletmeleri, küçük işletmeler ve ilerleyen süreçte tarımsal işletmelere doğru gelişen tarım kesiminde ücretli işçilerin daimi ve geçici işçi ayrımını analiz etmiştir. Tarım kaynaklı ücretlilerin toplam içerisindeki oranının 1955-1960 döneminde arttığını; 1955 yılında % 2.58 iken, 1960 yılında % 6.94'e yükseldiğini ortaya koymaktadır. Ancak 1965 yılında oran düşerek % 3.87 olmaktadır. 1955-1960 dönemindeki artış makul karşılanabilir. 1960-1965 dönemindeki düşüşün bir bölümü de, 1960 döneminde tarım kesiminde ücretli olarak görünenlerin bir bölümünün kentsel kesime yerleşmiş olabilecekleri düşüncesiyle makul karşılanabileceği sonuçlarına ulaşmıştır.

Acar (2003), yaptığı çalışmada tarımsal işletmelerde üretilen ürünün değerinin artışında belli göstergeler çerçevesinde verimlilik analizi yapmıştır. Performans değerlendirmesinde ilgili zaman diliminin önemini vurgulayarak gider unsurlarını işletme büyüklüklerini irdeleyerek açıklamıştır. Büyük işletmelerin daha fazla işletme sermayesine ihtiyaç duyduğunu, daha fazla çalışan ve buna bağlı olarak daha kaliteli çalışma ortamı ihtiyacı içinde olduğunu belirtmiştir.

Dedeoğlu ve Yıldırım (2006), yaptıkları çalışmada incelenen işletmelerde başlıca başarı ölçütleri dikkate alındığında, orta ve büyük ölçekli işletmelerin daha avantajlı olduğu görülmektedir. İşletme arazisi birimine (dekara), işletmede kullanılan erkek işgününe ve 100 TL'lik brüt hasılaya düşen net hâsıla işletme büyüklüğüyle paralel olarak artmaktadır. Yine, birim araziye ve nüfus başına düşen tarımsal gelir işletme büyüklüğüyle orantılı olarak artmaktadır. İşletmelerde ölçek artışına dayalı olarak verimlilik artışı ile birlikte ücretlerin artırılabilceği ve kadın istihdamının artışının da sağlanabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Öztürk ve Karkacıer (2008), yaptıkları çalışmada Tokat İli Yeşilyurt İlçesi'nde bulunan süt sığırcılığı işletmelerinin 2004-2005 yıllarına ait verilerine dayanarak ekonomik analizini gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada maliyet analizi çerçevesinde işletmelerdeki işgücünün %97.15'ini aile işgücü, %2.85'ini geçici ücretli işgücü olduğu tespit edilmiştir. Daimi ücretli işgücü bulunmadığı gözlenmiştir. İşletmelerde girdi fiyatlarının yıllar içinde sürekli olarak yükselmesine rağmen satılan ürünün fiyatında emsal düzeyde artış olmadığı görülmüştür. İşletmelerin tamamen serbest piyasa koşullarına bırakılmaması gerektiği tavsiye edilmiş ve işletmelerin teşvik edici koruyucu politikalarla sürdürülebilir hale getirilmesine vurgu yapılmıştır.

Görücü ve Akbıyık (2010), yaptıkları çalışmada tarım kesiminde 2000'li yıllardan itibaren uygulanan destekleme politikalarının küçük üreticiden çok büyük tarım arazisi sahiplerinin işine yaradığından, küçük üreticilerin üretim yapmak yerine ücretli tarım işçisi haline gelmelerine neden olduğu sonucuna varmışlardır. Ücretlerin belirlenmesinde esas olan tüm ülke düzeyinde geçerli olan Asgari Ücret olmakla birlikte, bunun tam tersine ücretler daha çok işveren ile aracı ya da bölgedeki büyük işverenler ya da yasal olmamakla birlikte illerdeki valiler tarafından oluşturulan komisyonlarca belirlendiğini gözlemlemişlerdir. Yasal olarak yasaklanmasına rağmen ücret belirlenmesinde cinsiyet ayrımının da olduğu ve ayrıca aracılardan ücretlerden pay aldığı belli başlı sorunlar olarak göze çarpmaktadır.

Işın vd. (2010), yaptıkları çalışmada 1990-2000-2008 dönemlerini ele alarak ekonomi prensipleri çerçevesinde Türkiye'de istihdamda tarımın payının son yıllarda azaldığını ancak istihdamda %23,7 gibi önemli bir payı olduğunu belirlemişlerdir. Kırsal alanda istihdam edilen nüfusun ise %60,8'inin tarımsal faaliyetlerde çalıştıkları dikkati çekmektedir. Bu nüfusun %92,4'ü kendi hesabına çalışan aile işletmeleri yöneticileri ve ücretsiz aile işçileri toplamından oluşmaktadır. Ücretsiz, aile işçisi şeklinde çalışan genç nüfusun çoğunluğu kayıt dışıdır. Tarımsal verimlilik ve gelirdeki düşüklük, eğitim durumları da kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır. Bu kesimde eğitim ve gelir düzeyi düşüklüğü önemli bulgulardandır. Bu durum tarım sektörüne yönelik özel ücret, istihdam ve sosyal güvenlik politikalarının uygulanmasını zorunlu hale getirmektedir.

Tan vd. (2014), tarafından yapılan çalışmada 2013 rakamlarına göre tarımsal istihdam 6 milyon kişi civarındadır. Son on yıllık değişim incelendiğinde tarımın toplam istihdam içerisindeki payının %5,5 oranında bir azalma ile %29,1'den %23,6'ya düştüğü görülmektedir. Tarımda ücretlerin diğer sektörlere göre hem daha düşük hem de ödeme şekilleri açısından farklı olduğu, mevsimlik tarım işçilerinde kadınların günlük ücreti son on yılda 9 Liradan 33 Liraya yükseldiği yani %252 oranında arttığı tespit edilmiştir. Mevsimlik erkek işçilerin günlük ücreti ise 12 liradan 43 TL'ye yükselmiş yani %259 oranında artmıştır. Mevsimlik işçilerin günlük ücret ödemeleri ortalaması 2003 yılında 11 TL iken 2013 yılında 38 TL olmuş ve %269 oranında artış göstermiştir. Sürekli tarım işçilerinin aylık ücretleri ise kadınlarda 232 TL'den 858 TL'ye çıkmış ve %269 oranında artmıştır. Erkeklerde 306 TL'den 1128 TL'ye, ortalama olarak ise 297 TL'den 1090 TL'ye yükselmiş ve sü-

rekli tarım işçilerinin ortalama ücreti aylık olarak son yılda %267 oranında yükselmiştir. Tarımda istihdam azalırken işgücü ücretlerinde önemli artışlar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2. Ekonometrik Analiz

2.1. Durağanlık Analizi

Çalışmada zaman serileri analizi kullanıldığı için, bu yöntem üzerinde biraz ayrıntılı olarak durmak yararlı olacaktır. Ekonomik bir model, iktisat kuramı tarafından belirlenmiş denge ilişkileri (değişkenler arasındaki ilişkiler) temeline dayanmaktadır. Bu değişkenler arasında ekonometrik bir model oluşturulmadan önce modeli oluşturacak değişkenlerin bazı temel kriterleri sağlamaları gerekmektedir. Bu kriterlerden en önemlisi ve ilk başta incelenmesi gereken, değişkenlerin durağan olup olmadıkları sorunudur. Eğer değişken ele aldığımız dönemde durağan değilse, serinin durağanlaştırılması gerekir. Bu işlem, gerekli dönüşümler yapılarak gerçekleştirildikten sonra seriler arasında uygun ekonometrik modeller oluşturulur (Çılbant, 2006: 191).

Eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmemektedir. Bir zaman serisinin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit kalması zayıf durağanlık olarak tanımlanmakta olup kovaryans durağanlık veya ikinci mertebeden durağanlık olarak da ifade edilmektedir. Bu aynı zamanda geniş anlamda durağanlık olarak da bilinmektedir. Bir seriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olması için aşağıdaki şartları taşıması gerekmektedir:

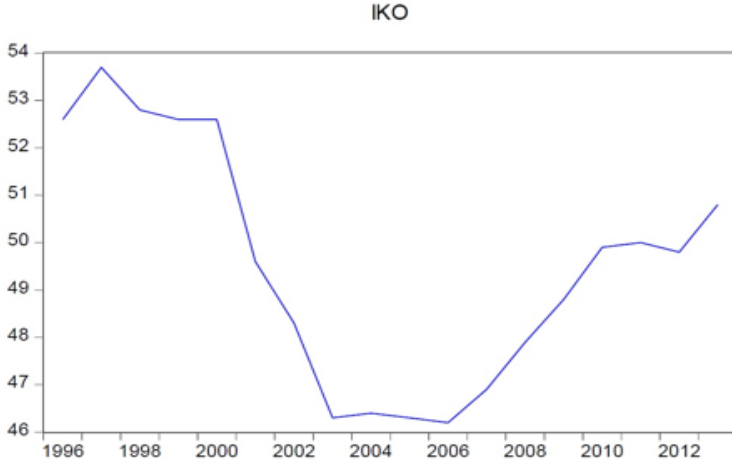
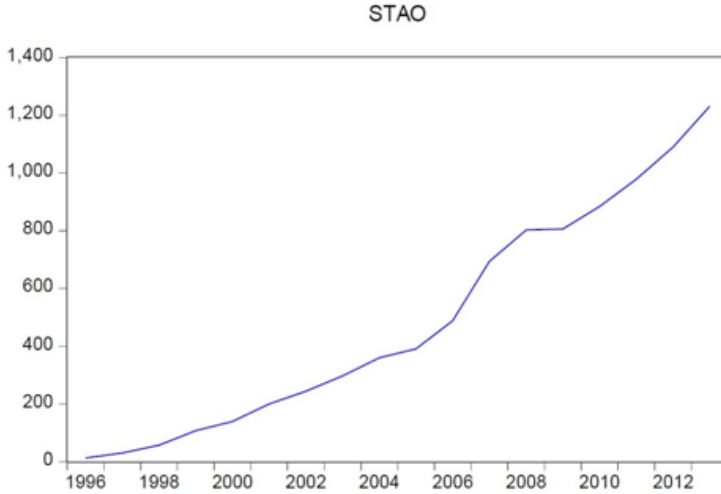
$$\text{Ortalama} = E(Y_t) = \mu$$

$$\text{Varyans} = \text{var}(Y_t - \mu)^2 = \delta^2$$

$$\text{Kovaryans} = \chi_k = E((Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu))$$

Bu şartları taşımayan seri durağan değildir. Bir stokastik sürecin ortak ve koşullu olasılık dağılımı zaman içinde değişmiyorsa bu seri güçlü anlamda durağan olarak isimlendirilir. Genelde uygulama yapılırken kovaryans durağanlık kavramı yeterli olmaktadır. Makroekonomik zaman serileri genellikle durağan değildir.

Bu çalışmada işçi ücretlerinin istihdam üzerine etkileri araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda İşgücüne Katılım Oranı (iko) ve İşçi Ücretleri (stao), 1996-2013 yıllarını kapsamak üzere, değişken olarak kullanılmıştır. Bu analiz için e-views paket programı kullanılmıştır. Öncelikle her iki seri için durağanlık testi yapılmıştır. Grafiksel analizler aşağıdaki şekildedir:

Grafik 1: 1996 – 2013 Arası İşgücüne Katılım Oranı**Grafik 2:** 1996 – 2013 Arası Ücretler

Grafiklere bakıldığında istihdamı gösteren İKO değişkeninin dalgalanmaya sahip olduğu görülmektedir. Aynı şekilde STAO (ücret) değişkeninin de artan bir eğilime sahip olduğunu gözlemlenmektedir ki bunlar iki değişkenin de durağan olmadığını göstermektedir. Daha sonra araştırmada değişkenlerin korelogramlarına bakmak gerekmektedir;

Gün: 01.08.15Zaman: 18.26

Örnekleme: 1996 - 2013

Dâhil Edilen Gözlemler: 18

Oto Korelasyon	Kısmi Korelasyon		AC	PAC	Q-İstatistiği	Prob
. *****	. *****	1	0.855	0.855	15.483	0.000
. *****	***** .	2	0.621	-0.411	24.150	0.000
. **.*	**.* .	3	0.337	-0.268	26.881	0.000
. .	**.* .	4	0.019	-0.324	26.891	0.000
. **.* .	. **.* .	5	-0.269	-0.138	28.889	0.000
***** .	. **.*	6	-0.451	0.105	34.987	0.000
***** .	. .	7	-0.526	0.048	44.056	0.000
***** .	. **.*	8	-0.483	0.120	52.468	0.000
***** .	**.* .	9	-0.403	-0.290	58.965	0.000
. **.* .	. **.* .	10	-0.286	-0.116	62.656	0.000
. **.* .	. .	11	-0.145	0.005	63.735	0.000
. .	**.* .	12	-0.040	-0.075	63.830	0.000

Gün: 01.08.15Zaman: 18.30

Örnekleme: 1996 - 2013

Dâhil Edilen Gözlemler: 18

Oto Korelasyon	Kısmi Korelasyon		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. *****	. *****	1	0.829	0.829	14.552	0.000
. *****	. **.* .	2	0.664	-0.073	24.487	0.000
. *****	**.* .	3	0.510	-0.066	30.732	0.000
. *****	**.* .	4	0.365	-0.073	34.151	0.000
. **.*	**.* .	5	0.220	-0.103	35.492	0.000
. .	**.* .	6	0.058	-0.174	35.593	0.000
. **.* .	**.* .	7	-0.093	-0.116	35.874	0.000
. **.* .	. .	8	-0.194	0.001	37.230	0.000
. **.* .	. .	9	-0.271	-0.052	40.168	0.000
***** .	**.* .	10	-0.347	-0.121	45.601	0.000
***** .	. .	11	-0.399	-0.051	53.793	0.000
***** .	. .	12	-0.407	0.014	63.734	0.000

Burada da Partial Correlation (kısmi korelasyon) sütunlarına bakıldığında her iki değişken için de AR(1) sürecinin geçerli olduğunu görülmektedir ki bu da, ekonometrik modelde kullanılacak her iki değişken için de modelde gecikmeli değerlerinde bulundurulmak zorunda olduğu anlamına gelmektedir.

Tüm bu aşamalardan sonra kurulacak olan model ADL (Oto regresif Dağıtılmış Gecikme Modeli) Modelidir. Birer dönem gecikme söz konusu olduğu için model;

$$ADL(1,1) \Rightarrow \hat{IKO} = \beta_0 + \beta_1 * IKO(-1) + \beta_2 * STAO + \beta_3 * STAO(-1) \text{ şeklinde olur.}$$

Bu model doğrultusunda tahmin yapıldığında aşağıdaki tablo oluşmaktadır;

Bağımlı Değişken: İKO

Metod: En Küçük Kareler

Gün: 01.08.15Zaman: 18.40

Örneklem (Düzeltilmiş): 1997 2013

Dâhil Edilen Gözlemler: düzeltmelerden sonra 17

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
C	2.283040	6.160733	0.370579	0.7169
İKO(-1)	0.940057	0.119608	7.859510	0.0000
STAO	-0.000868	0.006511	-0.133266	0.8960
STAO(-1)	0.002297	0.006943	0.330873	0.7460
R-kare	0.843797	Ortalama bağımlı varyans		49.34706
Düzeltilmiş R-kare	0.807751	S.D. bağımlı varyans		2.522181
Regresyonun Standart Hatası	1.105882	Akaike bilgi kriteri		3.241488
Artık (Ayrık, Hata) Kareler Toplamı	15.89867	Schwarz kriteri		3.437538
Olasılık Logaritması	-23.55264	Hannan-Quinn kriteri.		3.260975
F-istatistiği	23.40841	Durbin-Watson istat.		1.439506
Prob(F-istatistiği)	0.000016			

2.2. Modelin Tahmin Sonuçlarının Genel Yorumları

1. Modelin tümünün anlamlılığı için F – testi = 23,40841, p-değeri = 0,000016<0,05 olduğu için H_0 (Yokluk Hipotezi) reddedilecektir ve istatistiksel olarak % 5 anlamlılık düzeyinde model tümüyle anlamlıdır.

H_0 : Model tümüyle anlamsızdır.

H_1 :Model tümüyle anlamlıdır.

2. Tahmin edilen parametrelerin istatistiksel olarak anlamlılıklarının t – testi ile test edilmesi şu şekilde olmaktadır.

İKO(-1) 'in katsayısı =0,940057, p-değeri =0,0000<0,10 olduğu için H_0 (Yokluk Hipotezi) reddedilecektir ve istatistiksel olarak % 10 anlamlılık düzeyinde parametre anlamlıdır.

3. R – kare = 0,843797 0.84: Bağımlı değişken olan İşgücüne katılım Oranı değişkenindeki değişimlerin % 84'ü modelde yer alan açıklayıcı değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

4. Modelde hesaplanan düzeltilmiş R – kare =0,807751 0.80: Bağımlı değişken olan İşgücüne katılım Oranı değişkenindeki değişimlerin % 81'i modelde yer alan açıklayıcı değişkenler tarafından açıklanmaktadır.
5. Katsayıların iktisadi yorumları ise şunlardır:
  - i. IKO(-1)= 0,940057: İşgücüne katılım oranının 1 dönemlik gecikmesinde meydana gelen 1 birimlik artış işgücüne katılım oranını 0,940057 birim artıracaktır.
  - ii. STAO=-0,000868: Ücretlerdeki 1 birimlik artış İşgücüne Katılım Oranını 0,000868 birim azaltacaktır.
  - iii. STAO(-1)= 0,002297: Ücretler 'in 1 dönemlik gecikmesinde meydana gelen 1 birimlik artış İşgücüne katılım oranını 0,002297 birim artıracaktır.

2.3. Modelin Ekonometrik Sorunlar Taşıyıp Taşımadığının Araştırılması

2.3.1. Normal Dağılımın Varlığının Test Edilmesi (Gujarati, 2006: 143):

Bu test için Jarque-Bera istatistiğini kullanılmıştır. Jarque-Bera sınaması bir kavuşmazlık ya da büyük örneklem sınamasıdır. Bu da SEK(sıradan en küçük kareler) kalıntılara dayanır. Bu sınama önce SEK kalıntılarının *çarpıklık* ve *basıklık* ölçülerini hesaplar, şu sınama istatistiğini kullanır:

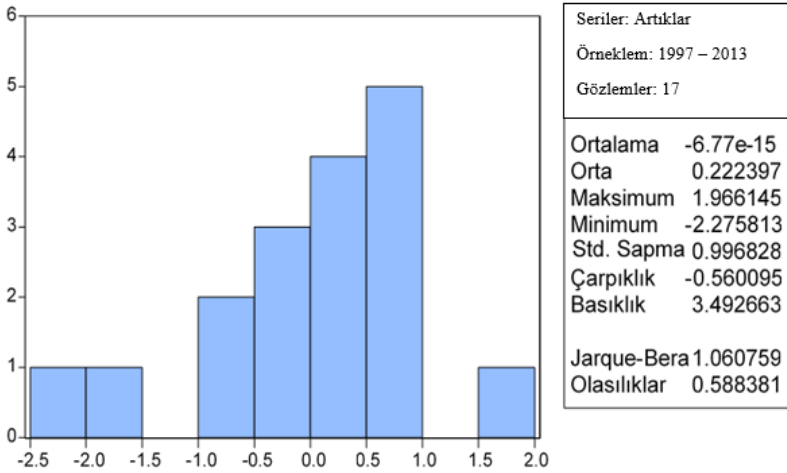
$$JB = n \left[\frac{S^2}{6} + \frac{(K-3)^2}{24} \right]$$

Burada S, çarpıklığı(skewness), K ise basıklığı(kurtosis) simgeler.

$$S = \frac{\mu_3}{\sigma^3} = \frac{\mu_3}{(\sigma^2)^{3/2}} = \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^3}{\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^2 \right)^{3/2}}$$

$$K = \frac{\mu_4}{\sigma^4} = \frac{\mu_4}{(\sigma^2)^2} = \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^4}{\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^2 \right)^2}$$

Normal bir dağılım için çarpıklık sıfır, basıklık 3 olduğundan, (K-3) aşırı basıklığı gösterir. Jarque-Bera, kalıntıların normal dağıldığı sıfır önsavı altında, JB istatistiğinin kavuşmazlık durumunda (yani büyük örneklemde) serbestlik derecesi 2 olan bir ki-kare dağılımına uyduğunu göstermiştir. Eğer bir uygulamada hesaplanan ki*kare istatistiğinin *p* değeri yeterince düşükse, kalıntıların normal dağıldığını ileri süren sıfır önsavı reddedilebilir. Ama *p* değeri yüksekse, normallik varsayımı reddedilemez.

Grafik 3:Jarque – Berra İstatistik Grafiği

Jarque – Berra İstatistiği = 1,060759, p –değeri = 0,588381 > 0.05 olduğu için H_0 (Yokluk Hipotezi) kabul edilecektir ve istatistiksel olarak % 5 anlamlılık düzeyinde artıklar normal dağılıma sahiptir.

H_0 : Artıklar normal dağılıma sahiptirler.

H_1 : Artıklar normal dağılıma sahip değildirler.

2.3.2. Otokorelasyonun Test Edilmesi (Gujarati, 2006: 425):

Bu test için Breusch – Godfrey Lagrange Çarpmanı(LM) istatistiğini kullanmak gerekmektedir. Bu sınamaya göre, u_t bozucu teriminin şu p 'inci dereceden ardışık bağımlı (otokorelasyonlu) dizine göre türediğini düşünüldüğünde:

$$U_t = \rho_1 U_{t-1} + \rho_2 U_{t-2} + \dots + \rho_p U_{t-p} + \varepsilon_t$$

Burada ε_t , ortalaması sıfır, varyansı sabit tam bir rassal bozucu terimdir.

Sıfır önsavı şudur: $H_0: \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_p = 0$, ardışık bağımlı bütün katsayılar aynı anda sıfıra eşittir, yani derecesi ne olursa olsun ardışık bağımlılık yoktur. Breusch ile Godfrey, bu sıfır önsavının şöyle sınanabileceğini göstermiştir:

1. Regresyon modelini bildik SEK yöntemiyle tahmin edilip u_t kalıntıları elde edilmelidir.

2. u_t 'lerin modeldeki bütün açıklayıcı değişkenlere ve 1. adımdaki kalıntıların gecikmeli değerleri olan u_{t-1} , u_{t-2} , ..., u_{t-p} ek açıklayıcı değişkenlere göre regresyonunu bulunmalıdır. Böylece, eğer $\rho = 4$ ise, kalıntıların dört gecikmeli değeri modele ek açıklayıcı değişken olarak katılmalıdır. Bu regresyo-

nu bulmak için yalnız $(n-p)$ gözlemi bulunduğuna dikkat edilmelidir. Bu yan regresyonun R^2 değeri elde edilmesi gerekir.

3. Örneklem büyük olduğunda Breusch ile Godfrey şunu göstermiştir:

$$(n-p)*R^2 \sim \chi_p^2$$

Yani kavuşmazda, az önce 2. Adımda bulunan R^2 çarpı $(n-p)$, p sd ile ki-kare dağılımına uyar. Bir uygulamada $(n-p)*R^2$, seçilmiş anlamlılık düzeyinde ki-kare eşik değerini aşarsa sıfır ön savını reddedilmelidir, bu durumda en az bir sıfırdan anlamlı derecede farklıdır.

Bunların ışığında hipotezler:

H_0 : Birinci sıra otokorelasyon yoktur.

H_1 : Birinci sıra otokorelasyon vardır.

Breusch-GodfreySeri Korelasyon Lagrange Çarpanı(LM) Testi:

F-istatistiği	0.360975	Prob. F(1,12)	0.5591
Gözlem*R-kare	0.496448	Prob. Ki-kare(1)	0.4811

Denklemler Testi:

Bağımlı Değişken: RESID

Metot: En Küçük Kareler

Gün: 01.09.15 Zaman: 02.55

Örneklem: 1997- 2013

Dâhil Edilen Gözlemler: 17

Gecikmeli artıkların ön örneğinin eksik değeri sıfıra ayarlanmıştır.

Değişken	Standart Hata Katsayısı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob.
C	1.477270	6.779558	0.217901	0.8312
IKO(-1)	-0.029372	0.132043	-0.222440	0.8277
STAO	0.000232	0.006688	0.034731	0.9729
STAO(-1)	-0.000319	0.007140	-0.044614	0.9651
RESID(-1)	0.186665	0.310688	0.600812	0.5591
R-kare	0.029203	Ortalama bağımlı varyasyon		-6.77E-15
Düzeltilmiş R-kare	-0.294396	S.D. bağımlı varyasyon		0.996828
Regresyonun Standart Hatası	1.134107	Akaike bilgi kriteri		3.329497
Artık (Ayrık, Hata) Kareler Toplamı	15.43439	Schwarz kriteri		3.574560
Olasılık Logaritması	-23.30072	Hannan-Quinn kriteri		3.353857
F-istatistiği	0.090244	Durbin-Watson istatistiği		1.811874
Prob(F-istatistiği)	0.983760			

F-istatistiği = 0,360975, p-değeri = 0,5591 > 0.05 olduğu için H_0 (Yokluk Hipotezi) kabul edilecektir ve istatistiksel olarak % 5 anlamlılık düzeyinde birinci sıra otokorelasyon yoktur.

2.3.3. Değişen Varyansın Test Edilmesi (Gujarati, 2006: 379):

Kullanılan test White testidir (Çapraz Çarpımsız = no cross terms). Çünkü mevcut şartlarda yeteri kadar veri yoktur. Gözlemleri, değişen varyansa yol açtığı düşünülen X değişkenine göre yeniden sıraya sokan Goldfeld-Quandt sınamasından ya da normallik varsayımına karşı duyarlı olan Breusch-Pagan-Godfrey sınamasından farklı olarak, White'ın önerdiği genel değişen varyans sınaması normallik varsayımına dayanmadığı gibi uygulanması da kolaydır.

Varyans Testi: White

F-istatistiği	0.517690	Prob. F(9,7)	0.8238
Gözlem*R-kare	6.793474	Prob. Ki-kare(9)	0.6586
Ölçekli Açıklanan SS	4.951243	Prob. Ki-kare(9)	0.8385

Denklem Testi:

Bağımlı Değişken: RESID^2

Örneklem: 1997 - 2013

Dâhil Edilen Gözlemler: 17

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob.
C	-412.9042	389.3575	-1.060476	0.3241
IKO(-1)	16.66177	15.61038	1.067352	0.3212
IKO(-1)^2	-0.167132	0.156130	-1.070471	0.3199
IKO(-1)*STAO	0.006886	0.011417	0.603136	0.5654
IKO(-1)*STAO(-1)	-0.007922	0.012632	-0.627129	0.5505
STAO	-0.327483	0.583186	-0.561541	0.5919
STAO^2	6.11E-05	0.000220	0.278033	0.7890
STAO*STAO(-1)	-0.000126	0.000407	-0.309090	0.7662
STAO(-1)	0.376194	0.643990	0.584162	0.5774
STAO(-1)^2	6.31E-05	0.000191	0.330679	0.7506
R-kare	0.399616	Ortalama bağımlı var.		0.935216
Düzeltilmiş R-kare	-0.372306	S.D. bağımlı var.		1.521977
Regresyonun Standart Hatası	1.782927	Akaike bilgi kriteri		4.283558
Artık (Ayrık, Hata) Kareler Toplamı	22.25181	Schwarz kriteri		4.773683
Olasılık Logaritması	-26.41024	Hannan-Quinn kriteri.		4.332277
F-istatistiği	0.517690	Durbin-Watson istat.		2.393238
Prob(F-istatistiği)	0.823753			

Bu sınamaya ait hipotezler:

H_0 : Artıklar sabit varyansa sahiptir.

H_1 : Artıklar değişen varyansa sahiptir.

F-istatistiği = 0. 517690, p-değeri = 0,8238 > 0.05 olduğu için H_0 (Yokluk Hipotezi) kabul edilecektir ve istatistiksel olarak % 5 anlamlılık düzeyinde artıklar sabit varyansa sahiptir.

Yapılan testlerin sonucunda kurulan modelin doğru, anlamlı ve ekonometrik açıdan hatasız olduğu görülmektedir. Modelin sağladığı iktisadi ve istatistiksel yorumlara güvenilir olarak kabul edilebilir.

2.3.4. Genişletilmiş Model Sonuçları

Bu çalışmada ilk olarak tarımın ve tarımsal işletmelerin işlevleri hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Daha sonra tarımsal işletmelerde işgücüne katılma gücü ve ücretler arasındaki ilişkinin varlığı ve boyutu, ekonometrik bir model kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Kurulan modelin iktisadi sonuçlarına göre; işgücüne katılım gücü değerleri kendi 1 dönem önceki değerleri ile büyük benzerlik göstermektedir. Öyle ki her bir dönemde görülecek işgücü artışı bir sonraki dönemi neredeyse (0.94~1) aynı oranda artırmıştır. Bunun yanında ücretlerdeki değişim, istihdamı çok küçük oranlarda etkilemektedir. Aynı dönemde ücretler 1 birim arttığında işgücüne katılım gücü 0,000868 azaltmaktadır. Ki bu değer istatistiksel olarak sıfıra yakınsar. Ücretleri bir dönem gecikmeli ele aldığımızda ise görüyoruz ki istihdamı yine çok küçük bir miktarda (0,002297) artırmaktadır. Yani ücretler aynı dönemde tarım sektöründeki işgücünü 0,000868 birim düşürmekle beraber, bir önceki dönemi her artış gösterdiğinde 0,0002297 birim artırmaktadır. Ancak her iki değişimde de sıfıra yakınsayan çok küçük bir değişim söz konusudur.

Sonuç

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biri olan ücret farklılığı sorunu, farklı boyutlarda ve türlerde varlığını sürdürmektedir. Tarımsal işletmelerde gözlenebildiği üzere cinsiyete dayalı, bölgesel ve yerleşim yerleri bakımından da ücret farklılığı sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu sorunun temel nedenleri arz talep dengesizliği ve mevsimsel talep düzeyi olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bu çalışmada temel olarak tarımsal işletmelerde işgücüne katılma gücü ve ücretler arasındaki ilişkinin varlığı ve boyutu, ekonometrik bir model kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada otoregresif gecikme modeli kurulmuş ve bu model en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre işgücüne katılım değerleri dalgalanmalar hariç bir önceki işgücüne katılım değerlerine benzerlik arz etmektedir. Bunun yanında işgücüne katılım oranı

ile ücretler arasında küçük denilebilecek bir oranda ilişki gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında ücretlerdeki bir birimlik artış işgücüne katılımı sıfır ya da sıfıra yakın düzeyde etkilemektedir.

Bu sınıra yakın etkilemenin nedenleri ele alınırsa; tarımsal işletmelerde yeterli niteliğe haiz olmayan ya da muadili olan geniş işgücü, her daim yerine başkalarının istihdam edilebileceğini örtük olarak bildiklerinden ücretlerdeki küçük düşüşleri göz ardı edebilmektedirler. Mevsimlik işçiler de ise bu durum daha da vahimdir. Sürekli tarım işçileri ise nispeten daha iyi şartlarda çalışma imkânı bulabilmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak şu çıkarımlar yapılabilir:

1. Tarımsal işletmelerde üretilen ürün çeşitliliğinin artırılması ve bu ürünlerin de niteliğinin artırılması ile satışlardan elde edilebilecek gelir artışları sosyal denge sağlanmak amacıyla ücretlere daha fazla yansıtılmalıdır.
2. Tarımsal işletmelerde taban ücret uygulaması yapılması her ne kadar zor görülse de yasal yaptırımlarla bunun sağlanması olurludur.
3. Geniş ve nitelikli istihdam politikaları ile birlikte temelde bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin neredeyse her bölgesinde kaliteli üretim ve istihdam sağlayan tarımsal işletmelerin sayısı ve üretim kapasiteleri artırılarak işgücüne katılım oranı artırılabilir ve böylece mevsimlik işçi talebi de dengelenebilir.
4. Tarımsal işletmelerde çalışan bireylerin sosyal hakları, sosyal güvenlik hakları iyileştirilmelidir. Şüphesiz bunlar kanuni teşvikler ve yaptırımların yanında beşeri bilgi, birikimin de artırılmasına bağlı olarak sağlanabilir.
5. Tarım kesiminde kayıt dışı çalışmanın boyutlarını azaltmaya yönelik önlemlerin alınması da önem arz etmektedir. Bu bağlamda ceza ve yaptırımların caydırıcı olması gerekmektedir.

Kaynakça

- ACAR, Mustafa, (2003), ‘‘Tarımsal İşletmelerde Finansal Performans Analizi’’, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, Ocak-Haziran 2003, s.21-37.
- COUGHENOUR, Milton C.; SWANSON, Louis, (1983), ‘‘Work Statures and Occupations of men and Women in Farm Families and Structure of Farms’’, *Rural Sociology*, 48 I., p. 23-43.
- ÇILBANT, Coşkun, (2006), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri Ve Sektör Analiz (Otomotiv)’’, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, Manisa.
- ÇOBAN, Orhan, (2010), ‘‘İktisada Giriş’’, İkinci Baskı, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.
- DEDEOĞLU, Murat; YILDIRIM, İ., (2006), ‘‘Emek Tarımsal Kalkınma Kooperatifine Ortak İşletmelerin Ekonomik Analizi’’, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 39-48.
- ERDAL, Muzaffer Ü., (2014), ‘‘Makro İktisada Giriş’’, Genişletilmiş 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- EROL, İbrahim; EROL, Ece D., (2011), ‘‘Makro Ekonomi’’, Emek Matbaacılık, Manisa.
- GÖRÜCÜ, İbrahim; AKBİYİK, Nihat, (2010), ‘‘Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliği Sorunları Ve Çözüm Önerileri’’, HİKMET YURDU Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, 189-219.
- GUJARATI, Damodar. N, (2006), ‘‘Temel Ekonometri’’, 4. Basım, Literatür Yayıncılık, ABD
- IŞIN, Ferruh; KESKİN, Gülşen; KILIÇ, Mehmet; TÜRKEKUL, Berna; ATEŞ, Hacer. Ç., (2010), ‘‘Türkiye’de Tarımsal İşgücü Piyasası Ve Sosyal Güvenlik Politikaları’’, Erişim Adresi: www.zmo.org.tr
- JOHNSTON, Gary. And MARTIN, Philip L., (1983), ‘‘Employment and Wages Reported by California Farmers in 1982’’, *Monthly Labor Review*, p.27-33.
- KARACAN, Ali. R., (1991), ‘‘Tarım Kesiminde Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları, Ücret Sistemleri Ve Çalışanların Sosyal Güvenlikleri Üzerine Bir Araştırma: Manisa Örneği’’, Friedrich Vakfı, İstanbul.
- KARAKAYALI, Hüseyin, (2009), ‘‘Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi’’, Genişletilmiş 3. Baskı, Manisa.
- KENNEDY, Peter, (2006), ‘‘Ekonometri Kılavuzu’’, Çev: Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgoz, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KUTLAR, Aziz, (2009). ‘‘Uygulamalı Ekonometri’’, Nobel Yayınevi, Ankara.
- MAKAL, Ahmet, (2001), ‘‘Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler’’, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 3, 103-140.

- MANKIW, Gregory N., (2010), ‘‘Makroekonomi’’, Çev Ed: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınevi, Ankara.
- ÖZTÜRK, Derya; KARKACIER, Osman, (2008), ‘‘Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerin Ekonomik Analizi (Tokat İli Yeşilyurt İlçesi Örneği)’’, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, s. 15-22.
- ÜLGENER, Sabri F., (2000), ‘‘Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme’’, Yeniden Gözden Geçirilmiş Yedinci Basım, Der Yayınevi, İstanbul.
- SANDER, William, (1986), ‘‘Farm Women And Work’’, Home Economics Research Journal, 15,1, p. 14-20.
- TAN, Sibel; ATAĞ, Şermin; ŞENGÜL, Ümran; TAN, Sabri S., (2014), ‘‘Türkiye’de Son On Yıllık Süreçte Tarım Sektöründeki Değişimlerin Genel Ekonomik Göstergelerle Değerlendirilmesi’’, International Conference on Eurasian Economies, Skopje, Macedonia. Paper ID: 1005 (Paper Published)
- TARI, Recep, (2010), ‘‘Ekonometri’’, 6.Basım, Umuttepe Yayınları, Yayın No:32, Kocaeli.
- YILDIRAK, Nurettin; GÜLÇUBUK, Bülent; GÜN, Sema; OLHAN, Emine; KILIÇ, Mehmet, (2002), ‘‘Türkiye’de Gezici Ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma Ve Yaşam Koşulları Ve Sorunları’’, Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Temsilciliği, Ankara
- WHITENER, Leslie A., (1984), ‘‘Statistical Portrait of Hired Farm Workers’’, MonthlyLaborReiew, p.49-53

İnternet Kaynakları

- Ekonometride Bilgisayar Uygulamaları Dersi Eviews Paket Program Kısımının Uygulaması, <https://logitprobit.wordpress.com/2011/02/09/ekonometride-bilgisayar-uygulamalari-dersi-eviews-paket-program-kisminin-uygulamasi/>, (Erişim Tarihi 08.04.2015)
- Kurumsal olmayan sivil nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=603, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=542, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1323, (Erişim Tarihi 14.04.2015)
- Tarım İşçilerinin Ortalama Ücretleri, http://www.turkstat.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1567, (Erişim Tarihi 15.05.2015)
- Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Ana Statüsü, <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.14952&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (Erişim Tarihi 04.04.2015)
- TİGEM Personel, 2014, <http://www.tigem.gov.tr/personel/Pages/Personel2.aspx>, (Erişim Tarihi 05.04.2015)

OSMANLI DEVLETİ'NDE TANZİMAT DÖNEMİNİN SON YILLARINDA TAŞRADA GİDER YÖNETİMİ VE ÇILDİR SANCAĞI'NIN MEDFUAT PUSULASI ÖRNEĞİ

EXPENSE MANAGEMENT IN THE COUNTRY AND ACCOUNT BOOK NOTE SAMPLE OF ÇILDİR DISTRICT IN LAST YEARS OF TANZİMAT REFORM ERA IN THE OTTOMAN EMPIRE

Ali APALI¹

Öz

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin başta mali sistem ve müesseseleri olmak üzere birçok alandaki yenileşme hareketidir. Tanzimat döneminin getirmiş olduğu mali yeniliklerin başında, maliye nezaretinin kurulması gelir. Bu yeni nezaret ve bünyesinde yeni muhasebe kalemlerinin kurulması, kayıt sisteminin değişmesini de beraberinde getirmiştir. Tanzimat döneminde yüzyıllar boyunca devlet muhasebecilerinin kullandığı merdiven sistemi kaldırılmış, onun yerine ticaret kanunlarının kabulü sonrası çift taraflı kayıt yöntemine geçilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde idari birimlerden olan sancaklar Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerle beraber sınırsal ve idari olarak yapılanmalarda değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin meydana geldiği sancaklardan birisi de Çıldır Sancağı olmuştur. Çıldır Sancağı son zamanlarda sınırsal ve idari anlamda daralmış ve yönetici olarak kaymakamların idaresine bırakılmıştır. Tanzimat dönemine rastlayan değişim ve yenileşmenin yaşandığı sancak bünyesinde görev yapan memurlara özellikle dış borç alımının başladığı yıllarda ne kadar maaş ödendiği, sancak idaresi altında ne kadar yönetim giderlerine katlanıldığının ortaya konması ve bu bilgilerin muhasebe açısından işleyiş yönteminin ortaya konması, çalışmanın amacını oluşturmuştur. Bu amaç çerçevesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden elde edilen medfuat pusulası ile konunun çerçevesi çizilmiş ve çalışma dayanaklandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Tarihi, Çıldır Sancağı, Tanzimat Dönemi, Medfuat.

Abstract

Tanzimat is a reform movement in the many areas including particularly financial system and institutions of the Ottoman Empire. Among the financial innovations that Tanzimat Period brought, the establishment of financial supervision comes first. This new supervision and establishment of new accounting offices brought the change of recording system with it. The ladder system that the state's accountants had used for centuries in Tanzimat Reform Era was abolished, instead of it, after acceptance of trade laws, it was tried to pass into double-faced registry method.

The Districts, one of the administrative unities in the Ottoman Empire were undergone a change in constructions as administrative and boundary together with the innovations that Tan-

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman A.B.D.

zimat brought along. Çıldır was one of the districts where these innovations occurred in. Çıldır District had become narrow as administrative and boundary in recently and, as manager, it had been left to the administrative of governors. In Tanzimat Reform Era, how much wage was paid to the officers working within the body of district where innovation and change occurred especially in the years when external debt started, revealing how much the administrative expenses under the district administration were endured and revealing the operating method in terms of accounting have constituted the purpose of the study. Within this purpose framework, the frame of the subject has been drawn and the study has been documented by the Account Book Note obtained from the General Directorate of The Ottoman Archives of the Prime Ministry.

Key Words: Accounting History, Çıldır District, Tanzimat Reform Era, Account Book

Giriş

Tanzimat ile birlikte devlet meselelerinin en önemlisi olarak mali meseleler görülmektedir. Mali sıkıntılarının çözümü, beraberinde bütün idari konularda eninde sonunda çözümleneceği inancı bazı reformların ve kararların alınmasına neden olmuştur. Sorunların başında bütçe dengesinin sağlanamaması gelmekteydi. Gelirlerin giderleri karşılamaması maliye nezaretinin kurulmasına, vergilerin birleştirilerek basit ve sade bir hal almasına neden olmuştu.

Tanzimat sonrasında özellikle devletin gelirlerinde önemli derecede artış olmaz iken, giderlerin artması önlenemez bir hal almıştı. Merkezi giderlerin çoğunu askeri giderler, idari ve saray harcamaları oluştururken, taşra teşkilatının en önemli giderlerini memur maaşlarının yanında yeniden yapılanma içinde idari ve yerel yönetim giderlerinden oluşmaktaydı. Memurlara ödenen maaş ve diğer giderler sancak yönetiminin devamının sağlanması için katlanıldığına göre özellikle dış borç alımı yapılan yıla denk gelen belgeye (medfuat pusulası) göre sancakta görev yapan memur maaşları ne kadardı? Sancağın genel yönetim giderleri hangi kalemlerden oluşmakta ve bunların toplamı ne idi? Bu gider icmallerinin muhasebe kayıtları tutulurken nasıl bir yol izlenmiştir? Bu soruların cevabının aranması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1. Tanzimat Dönemi Merkez Mali Kararlarının Taşraya Yansımaları

Tanzimat 1839 yılının 3 Kasım'ında ilan edilmiştir. Ancak fermanın uygulamaya geçtiği yıl 1840 senesi olmuştur. Zira Mart 1840 tarihinden itibaren Anadolu, Rumeli ve Adalar'da uygulamaya giren Muhassıllık Teşkilatı, Tanzimat'ın da ilk uygulamasıdır. Dolayısıyla ilk kez taşra teşkilatına getirdiği düzenlemelerle Tanzimat'ın uygulamaya girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Efe, 2002: Efe, 2009: 91).

Tanzimat'ın esasları arasında her çeşit gelirin devletin hazinesine gelip her türlü giderin de hazineden yapılması yer almakta idi. Bu amaçla Tanzimat'ın öngördüğü başlıca yeniliklerden birisi, vergilerin toplanmasında haksızlık ve şikayetlere yol açan iltizam usulünün kaldırılması, bu işin devlet eliyle hakkaniyet çerçevesinde ve belirli kurallara dayanılarak yerine getirilmesi idi. Halkı mültezim, mütevellî vs. kişilerin keyfine bırakan iltizam usulü, eyaletlerdeki adem-i merkezîyet usulünü idame ettirmekte ve merkezden yönetim ilkesiyle çelişmesi nedeniyle de kaldırılması gerekli bulunmakta idi (Ağar, 2007: 413). Bu gereklilik İltizam sisteminin kaldırılmasına muhassıllıkların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Muhassıllıkların oluşturulması taşra teşkilatlanmasını da beraberinde getirmiştir.

Taşra teşkilatlanmasında öncelikle eyaletlerin mali işleri muhassılı emval (vergi toplayıcısı) denilen ve kaza merkezlerine atanmış olan muhassılların vergi toplama görevlerinin yanısıra her türlü kamu işlerini görüşmek üzere bir meclis (meclisi İdare) oluşturmaları öngörülmüştür (Sencer, 1984: 52). Bu doğrultuda muhassıllar gitmiş oldukları yerlerde ilk önce birer meclis kurmuş ve meclise tabi üyeleri, seçi-

len üyeler, meclis başkanlığı ve küçük meclislerden meydana gelmiştir. Devletin görev ve yükümlülüklerini halkla paylaşmak, Tanzimat reformlarının halk tarafından kabullenilmesini sağlamak meclislerin en önemli görevlerinden olmuştur. Fakat bir süre sonra muhassılların azalan devlet gelirlerini artırmak için mültezimlerden daha fazla tahsilât yapma işlemine başvurmaları muhassıllardan beklenen başarıyı göstermedikleri görülerek 1842 yılında muhassıllıklar kaldırılmış ve valilere eski otoriteleri yeniden verilmiştir (Nakiboğlu, 2012a: 77). Maliye Nezaretine doğrudan bağlı muhassıl ve muhassıllıkların kaldırılması üzerine vilayet, sancak ve kazalarda Maliye Nezaretini temsilen mahalli mülki amire bağlı defterdarlar ve malmüdürleri görevlendirilmesi uygulamasına geçilmiştir. İltizam sistemi ile birlikte idarenin belirli birimlerinin geliri tahsil edip gerekli giderleri yapması ve artanın merkezi hazineye devredilmesi usulü benimsenmiştir (Ağar, 2007: 415).

Tanzimat fermanı herkesten maddi gücü nispetinde vergi tahsil edilmesini, arpalık ve aidat usulünün terk edilerek yerine maaş sisteminin ikame edilmesini ve Hassa Hazinesi ile giderlerinin Maliye Hazinesi'ne yüklenmesini öne sürmüştür (Feyzioğlu, 1981: 27). Bu dönemde Maliye Nezareti kurularak iki amaca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçlardan ilki tek hazine ile gelir ve giderlerin denetimini daha etkin yapabilmektir. İkinci amaç ise taşrada vergi tarh ve tahsilini kontrol etmek, yolsuzluğu önlemek ve gelirleri artırarak, taşra teşkilatını merkezi maliye teşkilatına bağlayıp yeniden düzenlemektir (Şeker, 2007: 121).

Tanzimat'tan sonra Osmanlı toprak düzeninde, tımar sistemi kalkmış ve tımarlı topraklar, miri topraklar haline getirilmiş ve mukataalar şeklinde iltizam ve emanet usulü ile işletilmeye başlanmıştır. Tanzimat uygulamaları kapsamında, Osmanlı taşra eyaletlerinde devlet namına görev yapan valilerden muhtarlar kadar tüm görevlilere maaş bağlanarak vergiye tabi tutulmaya başlanmıştır (Marufoğlu, 2011: 275).

Tanzimat'la beraber, belirlenen prensipler ve bu çerçevede hazırlanan nizamnamelerle desteklenerek imparatorlukta modern anlamda her yıl düzenli olarak bütçeler hazırlanması sürecine girilmiştir (1261 H.) (1845 M.). Bu dönemin gelir ve gider kalemleri günümüz bakanlıkları olarak tanımlanan maliye nezareti tarafından hazırlanmıştır. Eyaletlerden maktu toplanan vergiler, cizye, ağnam, aşar ve gümrük vergileri önemli gelir kaynakları olurken gider kalemleri askeri harcamalar, idari harcamalar, merkez ve taşradaki görevli memurlara yapılan ödemelerden meydana gelmiştir (Nakiboğlu, 2012b: 17).

2. Tanzimat Dönemi'nde Muhasebe Teşkilatındaki Değişimler

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar muhasebe kayıtları özellikle Osmanlı mali teşkilatı bünyesinde yaygın olarak kullanılan siyakat yazı ve rakamları ile tutulmuştur. (Akgündüz ve Öztürk, 1999: 478). Osmanlı Devleti'nde muhasebe yapılması son zamanlara kadar devlet muhasebesi şeklinde kendini göstermiştir. Devletin yüzyıllar boyu İhlanlılardan aldığı merdiven yöntemini XIX. yüzyıl ortalarına kadar

elverişli bir şekilde, çeşitli devlet muhasebe organizasyon birimleri içinde kullanmıştır. Ancak, batılılaşma hareketleri içerisinde siyasi ve mali değişimlerle birlikte uzun süredir devlet teşkilatı içinde kullanılan yöntem, devrinin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir. Bu nedenle devlet muhasebecileri arayış içine girmişler ve bunun bir sonucu olarak, Maliye Nezareti'nin yeniden yapılandırılması çerçevesinde çift yanlı kayıt yöntemine geçilmesi kararı alınmıştır (Çubuk ve Saygılı, 2013: 185).

Tanzimat döneminde Maliye Nezareti çerçevesinde örgütlenen mali bürokrasi de yeniden düzenlenmiştir. Tanzimat'tan önceki "Başmuhasebe Kalemî" yerine kurulan "Maliye Muhasebesi Kalemî" Maliye Nezareti'nin en önemli bürosuydu. Bu büro hazine hesaplarını tutmakla sorumluydu. Kendi içinde varidat ve mesarifat muhasebesi olarak ikiye ayrılıyordu. Varidat muhasebesi, devlet gelirlerinin kazalar itibariyle tahakkuk ve tahsilât kayıtlarını tutar, iltizam işlerini yürütür ve gelirlerle ilgili hesapların denetimini yapardı. Mesarifat muhasebesi ise genel giderlerin kayıtlarını tutar harcamaları onaylar ve öder, hazinenin aylık ve yıllık hesaplarına tutar ve bütçeyi hazırlardı (Güran, 1998: 79-80).

Maliye sisteminde bunların yanında bazı düzenlemelere gidilerek ilk kez 1863-64 mali yılı için batılı yöntemle bir devlet bütçesi hazırlanırken, kamu harcamaları bütçede ayrılan ödeneklere uygunluğunu denetlemek üzere 1862'de Divanı Muhasabat-ı Ali(Sayıştay) oluşturulmuştur (Sencer, 1984: 31).

3. Tanzimat Döneminde Sancaklarda Mali ve İdari Yapı

Muhasebe bir hizmet branşı olarak iktisadi ve mali olayların kayıt işleri ile uğraşmaktadır. Devlet muhasebesi, büyük ölçüde mali olaylar ile ilgilenmek ve mali olayları kayda almakla meşgul olmak durumundadır. Osmanlı'nın mali olayları ise, siyasi dönemleri ile yakından ilgilidir (Güvemli vd. 2014: 179).

Tanzimat dönemi Osmanlı bürokratları imparatorluğun idari ve toprak bütünlüğünün sağlanmasının merkezi devletin güçlenmesine, bunun ise yeterli ve sağlam bir mali tabanın oluşturulmasına bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Bu yüzden mali meselelerin çözümlenmesini idari reformların başarıya ulaşmasının temel şartı olarak görüyorlardı. Merkezi yönetimin bu dönemdeki en önemli mali problemi mali kaynakların yetersizliği idi. Tanzimat yönetimi, bu problemi ülke içi kaynakları geliştirerek ve idarenin mali etkinliğini arttırarak çözmek istiyordu. Bu nedenle de Tanzimat Dönemi'nin başlangıç yılları mali yönetimin yeniden düzenlenmesi gayretleriyle geçmişti (Güran, 1998: 79).

Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra idaresi yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemdeki reformlarla, eyaletlerin yönetimindeki farklılıklar ortadan kaldırılarak, taşradaki idari yapının standartlaştırılması hedeflenmiştir (Ertaş, 2012: 26). Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti, taşra yönetiminde, Kamu hizmetlerinin görülmesinde, bürokraside, güvenlik, eğitim, sağlık ve bayındırlık alanlarında da batı tipi bir hizmet-ücret anlayışını benimsemiş, ekonomik koşulları ölçüsünde ve imkanları dahilinde uygulamaya çalışmıştır (Marufoğ-

lu, 2011: 280).Örneğin, Tanzimat-ı Hayriye döneminde yeniden şekillenen Çıldır Eyaleti, sancak idari yapısında, sancağın geneli mutasarrıfın, kazaları müdürün, köyleri ise muhtarların idaresinde bulunuyordu. Sancağın yönetiminde liva idare, liva temyiz ve belediye meclisleri önemli yer tutmaktaydı. Sancağın yönetiminde mutasarrıfa yardımcı olmak üzere naib, müftü, muhasebe ve tahrirat müdürü diğer görevlilerdi (Erzurum Salnamesi, 1288: 144; Kızılkaya, 2013: 408-409).

4. Osmanlı Devleti'nde Çıldır Eyaleti/Sancağı

Eski çağlardan beri birçok devletin idaresine girmiş olan Çıldır yöresi, Osmanlıların bu bölgede faaliyet gösterdikleri sırada Safevi nüfuzu altındaki Atabeg meliklerinin elinde bulunuyordu. Özellikle XVI. Yüzyılın ilk yarısında bu topraklar üzerindeki Osmanlı-Safevi mücadelesi hız kazandı. 1536'da Başışık (imereti) Meliki II. Bagrat'ın Şah Tahmasb ile ittifak yaparak Çıldır ve yöresini de içine alan Atabeglik arazisini zaptetmesi ve Atabeglik melikini öldürmesi üzerine melikin oğlu II. Keyhüsrev Osmanlılardan yardım istedi. Aynı yıl Erzurum Beylerbeyi Dulkadirli Mehmed Han (Paşa) bu bölgeye doğru akınlarda bulunarak Oltu, Penek gibi kaleleri ele geçirdi. 1548-1549 harekâtı ile de Atabeglik ülkesinin büyük kısmı zaptedildi ve alınan yerlerde dört sancak kuruldu. 1551'de ise Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa Ardanuç yöresini alarak Ahılkelek ve Ahıska civarına kadar ilerledi. Böylece Atabeglik toprakları Çıldır bölgesine kadar Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. (Emecen, 1993: 300).1592'de Çıldır Eyaleti'nde sekiz sancak mevcut olup bunlar Ahıska, Altunkale, Osıkha, Çeçerek, Aspinze, Hırtıs, Ahılkelek ve Posthof (Posof) idi (BA, TD, nr.653; Emecen, 1993: 300). 1595'te sancak sayısı altıya indirildi: Çeçerek, Aspinze ve Altunkale Ahıska sancağına katıldı; Bedre adlı yeni bir sancak daha teşkil edildi. Bu sırada Çıldır Sancağı Canbaz, Kenarbel, Kurtkalesi adlı üç nahiyeden oluşuyordu (TK, TD, nr.30; Emecen, 1993: 300).

XVIII. yüzyılda, Çıldır Eyaleti'nin sancak sayısında önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Nitekim yüzyılın başında Eyalete bağlı sancak sayısı 22 iken, 1717-1730 tarihli tevcihat defterine göre sancak sayısı 20'ye düşmüş, 1740 tarihli tevcihatta önemli bir azalma olmuş ve 15 sancak kaydedilmiştir. 1750-1800 yıllarına ait tevcihat defterinde ise eyaletin sancak sayısı 21 olarak tespit edilmiştir (İnbaşı, 2006: 81).

Çıldır Sancağı, Tanzimat'ın ilanından 1845'e kadar her ne kadar eyalet olarak varlığını sürdürmüş ise de gerek sahip olduğu nüfus gerekse gelirleri bakımından bir eyalet vasfını taşımamaktaydı. Bu nedenle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde üst düzey vezir rütbesinde beylerbeyiler tarafından yönetilen Çıldır, bu savaştan sonra daha düşük dereceli yöneticiler tarafından idare edilmeğe başlanmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'nda sonra da yapılan idari düzenleme ile eyalet adının terk edilerek vilayet teşkilatı kurulurken Çıldır Eyaleti lağvedilerek bir alt yönetim birimi olan sancak statüsüne dönüştürülmüş ve kaymakam payeli yöneticiler atanmaya başlamıştır. (Erzurum Salnamesi, 1288: 144; Kızılkaya, 2013: 408).

5. 1271 Yılında Çıldır Sancağına Ait Medfuat Pusulası

Osmanlı taşra idaresinin temel birimi sancaktır(Gençoğlu, 2011: 30). Bu sancaklardan devlet topraklarının kuzeydoğu sınırında en uçta olanlardan biri de Çıldır Sancağı idi. Sancak özellikle Tanzimat'ın son zamanlarında oldukça küçülmüş olmasına rağmen hâlâ devlet için stratejik öneme sahipti. Bu önem beraberinde taşra teşkilatının gerektirdiği yapılanmaların Çıldır Sancağı'nda uygulanması sonucunu doğuruyordu. Birçok memurun görev aldığı sancak yapısı içindeki maaşları ve devletin devamlılığı açısından yapılan giderlerin tespiti muhasebe kâtiplerinin takip etmiş olduğu muhasebe kayıtları ile mümkün hale gelmiştir. Bu doğrultuda Çıldır Sancağı'na ait giderlerin tespitine yönelik Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan arşiv kaynakları taraması sonucunda elde edilen "ML.MSF.d 11457_002" kodlu belgenin yer aldığı tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde bu belgenin sancağa ait medfuat pusulası olduğu ve 1171 H. yılını içine alan tam bir yıllık dönemi kapsadığı anlaşılmıştır.

Öncelikle medfuat pusulasına geçmeden önce medfuat kelimesinin irdelenmesinde fayda vardır. Medfuat kelimesinin birinci anlamı, "sarf edilmiş, verilmiş paralar, kasadan çıkan paralar" iken, ikinci anlamı ise, "verilen paranın, hesap defterinde kaydedildiği hane, kolon"dur (Develioğlu, 2008: 598). Özellikle ilk anlamı ile arşiv belgelerinden elde edilen belgenin açılış kaydı durumu, paralel niteliği ile özetlemekte ve şu ifadeleri bünyesinde barındırmaktadır; "Çıldır Sancağı'nın yetmiş bir senesi mart'ıibtidasındanşubat'ı nihayetine kadar medfuat pusulasıdır" ve bu açılış kaydının devamında "vacib-i sene 1271" tarihi ile belgenin kayıtlarının kapanışı belirtilmiştir.

Belgeye göre bahsi geçen yıllarda Çıldır Sancağı'nda iki kaymakam asli olarak görev almış ve her ikisi de o yılın bütçesinden maaşatabi tutulmuşlardır. Diğer yandan eski ve yeni olarak kayıtlanan kaymakamların her ikisinin görevleri sonrasında birer tane vekil pozisyonunda görev yapan kaymakamların da aynı bütçeden maaş aldıkları tespit edilmiştir.

Tablo 1'den elde edilen bilgiye göre ilk kayıtlara giren, Sabık İsmail Paşa'nın maaşına ait olan ödemelerdir. Bu ödemeler mart ayında başlamış ve nisan ayında sonlanmıştır. Muhtemel odur ki kaymakamın görevinin sonlandırılması sebebi ile sonrasında ödeme yapılmamıştır. Eski kaymakam olan İsmail Paşa sancak giderlerine ilk olarak 9.800 kuruşluk bir tutara mâl olmuştur. Diğer yandan kaymakama nisan ayında kıst maaş ödemesinin kaydı yapılmıştır. Belgenin bu kısmında son olarak iki parçalı görevlendirmenin ilkinde 16.660 kuruş 2 para olan bir gidere sahip olunurken, ikinci kısımda ise iki farklı zamanda gerçekleştirilen, harcamanın 5.226,5 kuruş, 9 para olduğu anlaşılmıştır. Sabık İsmail Paşa'nın nisan döneminde görevinden ayrılmasının sonrasında yeni bir kaymakam atanmadığını, bu boşluğun Kaymakam Vekili Dilaver Bey vasıtası ile kapatıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Kaymakam Vekili Dilaver Bey göreve gelmesi ile birlikte, bir dönem 8.166 kuruş 7 para maaş alırken, ikinci dönemde 12.413 kuruş 2 para tutarlı bir maaş almıştır

Tablo 1:1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Kaymakam ve Vekillerinin Maaş Gideri

Memur	Maaş/Gider	Ara Toplam
Sabık İsmail Paşa	9800 (mart)+5226,5 kuruş 9 para (Nisan) +1633 kuruş 13 para (1 mayıs-10 mayıs)	16660 kuruş 2 para
	An ibtida-yı nisan ilâ 2 mah-ı m. (652 kuruş 3 para)	5226,5 kuruş 9 para
	An 3 nisan ila nihayet-i m. nısf 1 (4573 kuruş 16 para)	
Kaymakam Vekili Dilaver Bey	000+000+3266 kuruş 7 para (10 Mayıs ilâ nihayet-i mah-ı m.-nısf 1)+ 4900 (tahrirat)	8166 kuruş 7 para
	4246 kuruş 15 para (1 Temmuz ilâ 26 mah-ı m. nısf 1)+0000+0000+0000	12413 kuruş 2 para
Açıklama	(hülasası verilmek)	12413 kuruş 2 para
Lâhik Edhem Paşa	0000+0000+0000+0000+0000+0000+0000+1738 (20 Eylül ile nihayet-i mah-ı m.nısf-1)+4900	6638 kuruş
	8330 (an ibtida-ı kasım ilâ nehavet-i mah-ı m.nısf-1 19800+9800+9800+9800)	44368 kuruş
Açıklama	(Öşrü)	173,5 kuruş
Genel Toplam (kalan)	(LahikEdhem Paşa'ya ödenen)	44195 kuruş
Kaymakam Vekili Hacı Akif Efendi	632,12 kuruş (?) +4500 kuruş (ağustos)+ 4500 kuruş (ey-lül)+4500 kuruş (ekim)	15332 kuruş 12 para
	1430 (an ibtida-yı ekim ilâ 9 mah-ı m.)	16802 kuruş 12 para
Genel Toplam	(özetinin verilmesi)	16802 kuruş 12 para

Çalışmada kullanılan belge tarihi tam bir yıl gibi bir süreyi esas aldığı dikkate alındığında tablo 1'in aynı yıl içinde değişen kaymakama ait giderleri gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu tabloya göre iki döneme ayrılan ödeme miktarlarından Lahik Edhem Paşa'nın ilk döneme ait 6.638 kuruş, ikinci dönem sonundaki ödeme toplam-ları ise 44.368 kuruş'tur. Ayrıca tablo 1'de "öşrü" ismi ile bir ödeme azaltımının varlığına işaret edilmiş ve 173,5 kuruş olan bu tutarın toplam ödemededen düşülmesi sonucu nihai sonuç olan 44.195 kuruşa ulaşılmıştır. Kayıtlara göre sözkonusu dö-nemde ikisi asil, ikisi de vekâleten dört adet kaymakam görev yapmıştır. Bu kayma-kamlardan sonuncusu olan Kaymakam Vekili Hacı Akif Efendi'ye yapılan ödemeler yine esas olarak iki döneme ayrılarak sistematik hale getirilmiştir. Ağustos ayında başlayan ilk dönemde 15.332 kuruş 12 para ödenen kaymakam vekiline, ikinci dö-nemde ise sadece 1.430kuruş ödenerek, toplamda her iki dönem sonunda yapılan ödeme 16.802 kuruş 12 paradır.

Tablo 2: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Mal Kâtiplerinin Maaş Gideri

Memur	Dönem	Maaş/Gider	Toplam
Esbak Halil Efendi	1. Dönem	1225 (nısf-1)+1225+367,5+0000	2817 kuruş
Toplam			2817 kuruş
Sabık Abdullah Efendi	1. Dönem	1225 (nısf-1)+1225+2082,5+2450	6982,5 kuruş
	2. Dönem	2450+2450+2450+2450	16782,5 kuruş
	3. Dönem	2450+2450+2450+1837,5	25970 kuruş
Toplam			25970 kuruş
Açıklamalar	anıbtida-yı şubat ila gayret-i mah-ı m. tamam an 15 Mart ila nihayet-i mah-ı m. Nısf (Açıklama Toplamı)		1225 kuruş 612,5 kuruş 1837,5 kuruş
LahıkAhmed Bey	1. Dönem	0+0+0+0	0
	2. Dönem	0+0+0+0	0
	3. Dönem	0+0+0+612,5	612,5 kuruş
Genel Toplam	(Anlaşılmadı)		29400 kuruş
Açıklamalar	An 15 Şubat ilâ nihayet-i mah-ı m. nısf		612,5 kuruş

Tablo 2’de mal kâtiplerinin maaşlarının kayıtlı bilgileri sunulmuştur. Başlangıç aşamasında elde edilen bilgiye göre üç farklı mal kâtibinden bahsedilmekte ve bunlar da “esbak” (en eski), “sabık” (eski) ve “lahık” (yeni) kelimeleri ile silsile haline getirilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bilgiye göre Esbak Halil Efendi’nin görevi dolayısıyla doğmuş olan maaş toplamı 2.817 kuruştur. Silsilenin ikinci halkası olan Sabık Abdullah Efendi’nin maaş ödemesi üç farklı döneme ait tutarlardan oluşmaktadır. Bu tutarlar üç dönem halinde ödenmiş ve ilk döneme ait ortaya çıkan tutar 6.982,5 kuruş olmuştur. İkinci dönemde her bir parçasına 2.450 kuruş ödenerek, ikinci dönemin sonunda ödenen ara toplam 16.782,5 kuruşa ulaşmıştır. Son dönemde ise yine dört parçalı olarak ödenen yekün 25.970 kuruş olarak kayıtlanmıştır. Diğer yandan aynı kâtime ait olarak belgede açıklamaya yer verilmiş ve bu açıklamada da belirli tutarlara işaret edilmiştir. Çok kısa bir süre görev yaptığı anlaşılan Lahık Ahmed Bey, 612,5 kuruşluk maaş ödemesi ile kayıtlarda yerini almıştır. Bu kayıt ile birlikte Esbak Halil Efendi, Sabık Abdullah Efendi ve Lahık Ahmed Bey’e yapılan toplam ödemeler 29.400 kuruş olmuştur.

Tablo 3: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Diğer Mal Kâtiplerinin Maaş Giderleri

Memur	Maaş/Gider	Toplam
Rıfki Osman Efendi	500+500+500+500+500+500+500+500+500+500 +500+500	6000 kuruş
Diğeri Sefer Efendi	250+250+250+250+250+250+250+250+250+250 +250+250	3000 kuruş
Tahrirat Kâtibi Mehmed Vafik Efendi	750+750+750+750+750+750+750+750+750+750 +750+750	9000 kuruş
Rıfki Fethullah Efendi	350+350+350+350+350+350+350+350+350+350 +350+350	4200 kuruş
Diğeri Said Efendi	250+250+250+250+250+250+250+250+250+250 +250+250	3000 kuruş

Yönetici pozisyonunda olduğu belirlenen üç mal kâtibinin yanında, belgeye göre beş adet daha kâtip görev almıştır. Bu kâtiplerin maaş ödemeleri ile ilgili bilgiler yine sözkonusu belgede yer almaktadır. Buna göre kâtiplerden ilki Rıfki Osman Efendi olup, yılın her ayında görevini yerine getirmekle birlikte her ay için 500 kuruşu hak etmiş ve böylece ödemelerinin toplamı 6.000 kuruş olarak belirtilmiştir. İkinci memur Sefer Efendi'dir. Bu memura ait aylık ödeme 250 kuruş olup, bu memur da bir yıllık görev süresi boyunca 3.000 kuruş maaşı hak etmiştir. Memurlar arasında en fazla maaşa sahip olan tahrirat kâtibi Mehmet Vafik Efendi'ye on iki eşit ödemeli 750 kuruştan 9.000 kuruş toplam maaş ödemesi yapılmıştır. Bir diğer memur olan Rıfki Fethullah Efendi'ye ait olan tutar ise aylık 350 kuruştan 4.200 kuruş olmuştur. Son olarak Said Efendi ismi ile belgede kendine yer bulan memura yapılan ödemeler toplamı 3.000 kuruş olarak kayıtlanmıştır. Bu memur da en düşük aylık ödemeye sahip olan iki memurdan bir diğeridir.

Tablo 4: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Nüfus Nazırı ve Mukayyidlerinin Maaşları

Memur	Maaş/Gider	Toplam
Çıldır Nazırı Hasan Bey	225+225+225+225+225+225+225+225+225+225 +225+225+225+225	2700 kuruş
Mukayyidi Ahmed Efendi	125+125+125+125+125+125+125+125+125+125 +125+125+125+125	1620 kuruş
Sandık Emini Hüseyin Bey	290+290+290+290+290+290+290+290+290+290+290 +290+290+290+290 (Tahsisine Dair Kayd Bulunmadığı)	3480-3480= 0000

Çalışmaya konu olan medfuat pusulasının devam eden kısmında Çıldır Sancağı'nda görev yapan nüfus nazırı ve mukayyidlerin maaşlarına ait bilgiler kayıt altına alınmıştır. İlk olarak Çıldır Nazırı Hasan Bey'in 225 kuruş olan aylık ödemelerinin yıllık toplamının 2.700 kuruş olduğu tablo 4'te gösterilmiştir. Sonrasında muhtemel olur ki nüfus işlemlerini kayıt altına alan Ahmed Efendi'nin maaşına işaret edilmiştir. Bu memur, aylık 125 kuruş maaş karşılığı görev yapmakta ve yıllık toplam maaş

tutarı 1.620 kuruşa karşılık gelmektedir. Belgenin bu kısmında maaş fakları bakımından dikkat çeken unsur, belgede Sandık Emini Hüseyin Bey olarak geçen memurun 290 kuruş olan aylık ödemesinin Nazır Hasan Bey'in maaşından daha yüksek olmasıdır. Sandık emini olarak görev yapan hükümet veznedarının yıllık maaş ödemesi ise 3.480 kuruşa ulaştığı ancak tahsis işiyle ilgili kayıt bulunmadığı için kayıtlarda sıfır toplamı bir işlemlerle karşılanmıştır.

Tablo 5: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Merkez ve Kazalarının Zabtiyeve Muvakkıf Neferatının Maaş Giderleri

Memur	Dönem	Maaş/Gider	Ara Toplam
Nefs-i Çıldır ile mülhaki kazalarında istihdam olunan kadim zabtiyeneferatı maaşları	1. Dönem	16732+16405,5+17279+15910	66326,5 kuruş
	2. Dönem	15910+11290+11230+12117	116878,5 kuruş
	3. Dönem	13059+12910+12450+13880	169188,5 kuruş
Muvakkıf zabitaneferatı maaşları	1. Dönem	3260+3260+3260+1140	10920 kuruş
	2. Dönem	1140+1140+1140+1140	15480 kuruş
	3. Dönem	1140+1140+1140+1140 (Tahsisine Dair Kayd Bulunmadığı)	20040-20040=0000

Sancak hududları içerisinde görev yapan toplam zabtiye neferatının hakettiği maaşların icmalı tablo 5'te gösterilmiştir. Aylık ama ara dönemlerle birlikte 169.188,5 kuruşa ulaşan ödemeler her ayda farklı tutarlı olarak gerçekleşmiştir. İlk dönemde ortaya çıkan 66.326,5 kuruş olan ara toplama 15.910, 11.290, 11.230 ve 12.117 kuruşluk ilave sonrası ikinci dönem ara toplamı, 116.878,5 kuruş olmuştur. Son dönemde ise 13.059, 12.910, 12.450 ve 13.880 kuruş olan toplu maaş ödemelerinin sonrasında genel toplama ulaşılmıştır. Tevkif işlerinde görevli olan zabita neferatı maaşlarına ait ödemeler yine belgede üç ayrı dönem ve on iki aylık parçalı olarak gösterilmiştir. Bu maaş ödemelerinden ilkinin toplamı 10.920 kuruş olup, ikinci dönemde eşit olarak ödenen 1.140 kuruşluk dört ödeme sonrasında ara toplam tutarı 15.480 kuruşa yükselmiştir. Son dönemde ise tahsisine dair kayıt bulunmadığı açıklaması düşülerek yekün 20.040 kuruş toplamından aynı tutar düşülerek genel toplam hanesinde sıfır kalanı gösterilmiştir.

Tablo 6: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nınKapu Serdarı ve Neferatınınve Namerman Kazası Kır Serdarlarının Maaş Giderleri

Memur	Dönem	Maaş/Gider	Ara Toplam
Kapu serdarıyla neferatı maaşları	1. Dönem	2672,10+4270+2060+2060	11062 kuruş 10 para
	2. Dönem	2060+2060+2060+1540	18782 kuruş 10 para
	3. Dönem	1540+1540+1540+1770 (Tahsisine Dair Kayd Bulunmadığı)	25172 kuruş 10 para- 25172 kuruş 10 para=0
NamermanKazası'nda istihdam olunan kır serdarı maaşları	1750 kuruş (kasım) + 0000 (tahsisine dair kayd bulunamadığı)		1750-1750=0

Kapu serdarı ve neferatına ait maaş bilgileri belge esaslı olarak üç döneme ayrılmış ve bu dönemlerden ilkindeki toplam 11.062 kuruş 10 para olarak kayıt altına alınırken ikinci dönemin maaş tutarlarının ilavesi sonrasında ikinci ara toplam 18.782 kuruş 10 para olarak kayıtlanmıştır. Sözkonusu memur grubuna ait maaş toplamı üçüncü dönem maaş tutarları toplamı sonrasında 25.172 kuruş 10 paraya ulaşmıştır. Ancak bu tutarın tahsis kaydı bulunmadığı için kısım toplamı sıfır olarak gösterilmiştir. Sancak kazalarından eski adı Namerman, günümüz adı ile Narman olan kazada istihdam olunan askeri personelin maaşına ait sınırlı olarak ortaya çıkan bilgi 1.750 kuruşluk bir kayıttır. Bu da kapu serdarı neferatı maaşı gibi tahsisinde kayıt olmadığı için sıfırlanarak gösterilmiştir.

Tablo 7: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nda Görevli Bazı Memurların Maaş Giderleri

Memur	Maaş/Gider	Toplam
Odacılık hizmetinde ve kalem odalarında istihdam olunan odacılar maaşları	200+200+200+200+200+200+200+200+ 200+200+200+200 Sa'i Ücreti 220 (Mart)+140 (Nisan)+0+0=360	2400- 2400=0
Ardahan karantina memurları	1500+1500+1500+1500+1500+1500+ 1500 +1500+1500+1500+1500+1500 (1000 Müdür Behçet Efendi+150 Katib+150 Sergardıyan+160 Gardıyan+40 İcar-ı Fırın=1500)	18000 kuruş
Rusya'nın ahvalini tahkik için casuslara verilen	0+0+0+0+0+440+980+0	1420 kuruş
	0+250+0+450	(700) kuruş
Cizye tahsili memurlarınaverilen	0+0+0+0+0+0+0+0+0+1250+0+0	1250 kuruş
Hükümet konağı ağası	250+250+250+250+250+250+250+250+ 250+250+250+250	3000 kuruş

Odacılar a ait maaşlar aylık ve toplam olarak gösterilmiştir. On iki ay olan 200 kuruşluk ödeme yılsonunda 2.400 kuruş tutarına ulaşmıştır. Ancak yine bu kayıt da aynı tutarla kapatılarak sıfırlanmıştır. Aynı kısımda ayrıca bir sa' i ücreti ortaya çıkmış ve bunun da toplamının 360 kuruş olduğu kayıtlanmıştır. Belge içerisinde yer alan kayıtlara dayanarak elde edilen bilgilerden dikkat çeken, dönemde karantina memuru olarak sadece Ardahan kazasındaki memurların ödeme bilgilerinin yer almasıdır. Bu doğrultuda her aybaşına toplamda 1.500 kuruş olan ödeme tutarının yıllık karşılığı 18.000 kuruşa denk gelmektedir. Kayıtta ayrıca maaş tutarı olarak görünen 1.000 kuruşunun Müdür Behçet Efendi'ye, 150 kuruşunun kâtime, 150 kuruşunun başgardiyana, 40 kuruşunun ise fırına verildiğinin icmali kayıtlarda bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti dış istihbaratta casuslardan etkili bir şekilde yararlanırken, yabancı devlet casusları da Osmanlı topraklarında faal bir şekilde çalışmışlardır (Aydın, 2013: 21). Böyle bir durumla iç içe olan devlet birimleri de gerekli tedbirleri her zaman alma yolunu tercih etmişlerdir. Çıldır Sancağı sınır sancağı olması dolayısıyla dış güçlerden gelmesi olası tehditlere karşı ya da onların duruşlarına ait bilgilerin kullanımı, sancak yönetimi için önem arz etmiştir. Dolayısıyla kayıtlardan anlaşıldığına göre casus istihdam edilmiş ve bu da iki ayrı ara toplamlı maaş ödemelerini ortaya çıkarmıştır. Bu ödeme toplamlarından birincisi 1.420 kuruş iken, ikincisi 700 kuruştur. Casus maaşlarının dönemler halindeki genel toplamı 2.120 kuruşolarak gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin gelirleri arasında önemli yeri tutan cizye, XIX. yüzyılda bazı değişikliklere uğramasına rağmen, 1855 yılına kadar aynı isimle varlığını devam ettirmiştir (Özcoşar ve Güneş, 2006: 159). Tanzimat ile birlikte değişime uğrayan vergileme ve vergi toplama esaslarına bağlı olarak görevde kaldığı son yılda, cizye tahsil memurlarına ödenen tutarın 1.250 kuruş olduğu kayıtlanmıştır. Devam eden kısımda hükümet konağı ağası mevkisinde görevli memura yapılan ödemeler kayıt altına alınmıştır. Bu memur bir yıl içerisinde aylık 250 kuruştan toplam 3.000 kuruş maaşı hak etmiştir.

Tablo 8: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Nüfus Mukayyidlerinin Maaş Giderleri

Memur	Maaş/Gider	Toplam
Namerman Nüfus Mukayyidi Sadık Efendi	50+50+50+50+50+50+50+50+50+50+50	600 kuruş
Nik Mukayyidi Şefik Efendi	40+40+40+40+40+40+40+40+40+40+40	480 kuruş
Göle Mukayyidi Ahmed Efendi	50+50+50+50+50+50+50+50+50+50+50	600 kuruş
Tavusker Mukayyidi Mustafa Efendi	50+50+50+50+50+50+50+50+50+50+50	600 kuruş
Kiskim Mukayyidi İbrahim Efendi	70+70+70+70+70+70+70+70+70+70+70	840 kuruş
Ardanuç Mukayyidi Battal Efendi	70+70+70+70+70+70+70+70+70+70+70	840 kuruş
Ardahan Mukayyidi Ali Efendi	70+70+70+0+0+0+0+0+0+0+0	210 kuruş
Hanlil? Ve Mirsu Mukayyidi Arif Efendi	70+70+70+70+70+70+70+70+70+70+70	840 kuruş

Tablo 8'de nüfus mukayyidlerinin maaşları kayıtlanmıştır. Bölgede yaşayanların kaydı bilgilerinin merkez tarafından sürekli takibinin yapılması devlet tarafından ayrıca önemseniyordu. Bu bilgiler hem vergilendirme sistemi için hem de herhangi bir sefer anında devletin kullanması olası bilgilerdi. O yüzden nüfus bilgilerini kazalarda takip eden mukayyidlerin hak edişi olan maaşlar detaylı olarak kayıtlanmıştır. Bahsi geçen işleri yapan memurlardan ilki Namerman (Narman) Nüfus Mukayyidi Sadık Efendi'ye ait olmaktadır. Bu memura on iki ay boyunca 50'şer kuruş ödenmiş ve yıllık maaş yükü 600 kuruşa ulaşmıştır. Aynı ödemeler Göle Mukayyidi Ahmed Efendi ve Tavusker (Çataksu) Mukayyidi Mustafa Efendi için de sözkonusu olmuş ve aynı şekilde pusulada kayıtlanmışlardır. Mukayyidlerin içinde en düşük maaşı Nik Mukayyidi Şefik Efendi almıştır. Bu memurun aylık maaş tutarı 40 kuruş olup, yıllık ise ancak 480 kuruşa yükselebilmştir. Aynı hususlarda olmasa da aylık ödemesi 70 kuruş olan Ardahan Mukayyidi Ali Efendi ise toplamda 210 kuruş maaş hak etmiştir. Grup içinde hem toplamda hem de aylık bazda en yüksek maaş ödemelerini Kiskim (Yusufeli'ne bağlı Alanbaşı Köyü) Mukayyidi İbrahim Efendi, Ardanuç Mukayyidi Battal Efendi ve Hanlil? ve Mirsu Mukayyidi Arif Efendi almıştır. Bunların aylık maaş ödemeleri 70 kuruş olurken yıllık toplamda da 840 kuruşa ulaşmışlardır.

Tablo 9: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Kaza Müdürlerinin Maaş Giderleri

Memur	Maaş/Gider	Toplam
Namerman Kazası Müdürü Arslan Bey	500+500+500+500+500+500+500+500+500+500+500+500 (istilâm cevabı vürud etmemiştir)	6000-6000=0
Nik kazası müdürü Mehmed Ali Bey	750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750	9000 kuruş
Tavusker Kazası Müdürü Dursun Bey	750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750	9000 kuruş
Göle Kazası Müdürü İzzet Bey	500+500+500+500+500+500+500+500+500+500+500+500	6000 kuruş
Ardanuç Kazası Müdürü Süleyman Bey	750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750	9000 kuruş
Kiskim Kazası Müdürü Haydar Bey	0+350(Nısf)+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750	7875 kuruş
Hanlil? Ve Mirsu? Kazası Müdürü Selim Bey	750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750+750	9000 kuruş
Ardahan Kazası Müdürü Hasan Bey	750+750+750+0+0+0+0+0+0+0+0+0 (İstilam cevabı vürud etmediği)	2250-2250=0

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan idari yapısı içerisinde, kazalarda müdürler görevlendirilmekte ve bu görev karşılığında da maaş almakta idiler. Çıldır Sancağı'nda yer alan sekiz adet kazanın müdürlerinin maaşları benzer şekilde belirlenmiştir. Kayıtlara girmiş olan bu müdürlerden Namerman Kazası Müdürü Arslan Bey ve Göle Kazası Müdürü İzzet Bey'in, aylık maaşı 500 kuruş iken, yıllık maaşları 6000 kuruşa karşılık gelmektedir. Nik kazasının müdürü olan Ali Bey'in aylık maaşı ise 750 kuruş olup, Tavusker Kazası Müdürü Dursun Bey, Ardanuç Kazası Müdürü Süleyman Bey, Hanlil? ve Mirsu? kazasının Müdürü Selim Bey ve Ardahan kazası Müdürü Hasan Bey ile aynı maaşı almakta idiler. Sadece Ardahan kazası müdürünün yıllık maaşı 2.250 kuruşa denk gelirken diğer gruptaki müdürlerin yıllık maaşları 9.000 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır. Aylık maaş tutarı 750 kuruş olmasına rağmen artık maaş ödemesi yapılan Kiskim Kazası Müdürü Haydar Bey'in yıllık maaşı 7.875 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 10: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Toplam Genel Yönetim Giderleri

Gider Yeri/Çeşidi	Miktarı	Toplam
Nefs-i Liva'da sarf olunan kırtasiye bahası	570 kuruş	570 kuruş
Hapishane masarifi	235+284+148+155	877 kuruş
	115+130+175+90	1332 kuruş
	115+130+175+90	2037 kuruş
Meclis ve kalem odalarında sarf olunan odun ve diğer bedeller	340+405+204+162	1116,5 kuruş
	202+490+185+140	2135,5 kuruş
	60+262+330+308,5	3099 kuruş
Tahrirat-ı mühime için verilen	190+240+0+0	430 kuruş
	0+205+0+310	940 kuruş
	0+0+0+0	940-940 kuruş
	(Başka mazbata ile tesviyesi)	
Kırtasiye bahası (Nefs-i Liva'da sarf olunan)	570+490+300+300	1660 kuruş
	300+440+300+300	3005 kuruş
	300+390+300+300	4295 kuruş
Kırtasiye bahası (Mülhak kazalarda sarf olunan)	150+150+150+130	580 kuruş
	130+130+130+130	1100 kuruş
	130+130+130+130	1620 kuruş
Tahrirat	0+0+0+0+0+0+955+0+331 kuruş 10 para	1286 kuruş 10 para
	0+210+0+0	1496 kuruş 10 para
Manavî? ücreti	0+0+0+0+0+0+300+0	300 kuruş
	0+0+0+0	300 kuruş
Techîz ve telkin	0+0+0+0+0+0+0+0+0+80	80 kuruş
Nefs-i Çıldır kazasında kain yurtluk kurâsının altmış yedi senesi hasılat-ı vakiasının taksidiyesinemahsub olunmak üzere kaimmakam-ı esbak müteveffa Feyzullah Paşa'nın makbuzu	0+0+0+0+0+0+0+0+0+0+300 (Başkaca Mazbata ile Tesviyeye Muhtaç Olan)	300-300=0

Medfuat pusulasının çeşitli kısımlarında yer alan giderler sistematik halde gösterilmiştir. Bu gösterimde farklı zamanlarda kırtasiye bedellerinin kayıtlı olduğu dikkat çekmektedir. İlk olarak nefis-i liva olarak bahsedilen kazada 570 kuruşluk gider yapılmakla birlikte, devam eden kısımlarda 1.660, 3.005 ve 4.295 kuruş ara toplamaları ile kayıtlanan nefis-i liva'nın yanında çeşitli kazalarda yapılan giderler de 580, 1.100 ve 1.620 kuruş ara toplamaları ile kayıt altına alınmıştır. Ayrıca belgede, 877, 1.332 ve 2.037 kuruşluk ara toplamalarla hapishanede yapılan giderler de yer almaktadır.

Sancak memurlarının görev yaptığı kalem odalarında yakılan odun ve diğer harcamalar 1.116,5, 2.135,5 ve 3.099 kuruş olarak ara toplamlarla ortaya konmuştur. Belgede iki yerde tahrirat için yapılan giderlerden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki tahrirat-ı mühimme için verilen kalem olup 430, 940 ve 940 kuruş eksilme ile sıfır kalanlı olup, ikincisi ise sadece tahrirat kalemi olup bunun da ara toplamları 1.286 kuruş 10 para, ikinci ara toplamı ise 1.496 kuruş 10 para olarak gerçekleşmiştir. Belgede manevi? ücretine 300 kuruş, techiz ve telkin kaleminde ise 80 kuruş gidere katlanıldığı kayıt altına alınmıştır.

İlk kısımda sancak kaymakamlarının maaşlarına ait ödemeler gösterilmiştir. Burada ise daha öncelerde görev yapan bir kaymakamın makbuz karşılığı alacağına ödenmesine ait olan kayıt ortaya konulmuştur. Bu kayda göre 300 kuruşluk bir makbuz sözkonusudur.

Tablo 11: 1271 (H.) Yılı Çıldır Sancağı'nın Dönemler İtibari İle Toplam Giderleri

Yekün 1271	Dönem	Aylar	Maaş/Gider	Ara Toplam
	1. Dönem		Mart	46544 kuruş 10 para
		Nisan	43616 kuruş 9 para	
		Mayıs	41421,5 kuruş	
		Haziran	37057 kuruş	
2. Dönem		Temmuz	37041,5 kuruş 7 para	313807 kuruş 16 para
		Ağustos	34485 kuruş	
		Eylül	35443 kuruş	
		Ekim	35198,5 kuruş 10 para	
3. Dönem		Kasım	31399 kuruş	473222,5 kuruş 16 para
		Aralık	39246 kuruş	
		Ocak	38140 kuruş	
		Şubat	40630,5 kuruş	
Genel Toplam				473222,5 kuruş 16 para

Belgenin en sonunda yer alan icmal bilgilerine göre giderler dörder aylık dönemler şeklinde üç döneme ayrılmıştır. Bu dönemlerin ilkinde en düşük harcama haziran ayı harcaması olarak 37.057 kuruş iken, en yüksek gider mart ayına ait olup 46.544 kuruş 10 para olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemin ilk ara toplamı 168.638 kuruş 19 para olarak kayıt altına alınmıştır. İkinci dönemin en düşük gideri 35.198,5 kuruş 10 para ile ekim ayında gerçekleşirken, en yüksek gideri ise 37.041,5 kuruş 7 para ile temmuz ayında gerçekleşmiştir. İkinci dönem sonundaki ara toplam tutarı 313.807 kuruş 16 para olarak ortaya konmuştur. Son dönemde en düşük gider, 31.399 kuruş ile kasım ayında ortaya çıkmışken, en yüksek gider ise şubat ayında ortaya çıkmıştır. Bu dönem sonunda ortaya çıkan ve aynı zamanda yekün olan giderler tutarı 473.222,5 kuruş 16 paradır.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca geniş alanlarda hüküm süren Osmanlı Devleti'nin başarısını askeri ve siyasi teşkilatın güçlülüğünün yanında mali ve iktisadi teşkilatının güçlülüğüne de bağlamak yerinde olacaktır. Devlet olarak XIX. yüzyıla gelindiğinde bahsedilen teşkilatların oldukça çağın gerisinde kalması, devletin zor günler geçirmesine neden olmuştur. Tanzimat ile birlikte başlayan yenileşme ve değişme süreci askeri-idari ve mali sistemler başta olmak üzere birçok alanda kendini göstermiştir. Bu dönemde meydana gelen mali sistem yeniliklerinin birisi beş yüz yıl boyunca kullanılan merdiven sistemi olarak bilinen muhasebe kayıtlama yönteminin terk edilerek, yerine Fransa'dan ithal edilen çift taraflı kayıtlama yöntemine geçilmesidir. Yeni yöntem yüzyıllar boyunca kullanılan yöntemle göre çok büyük farklılıklara sahip olmasına rağmen, artık çağın gerektirdiği şekli ile devlet muhasebesinde uygulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti her ne kadar yöntem olarak değişikliğe gitmiş olsa da prensip olarak mali ve iktisadi olayların kayıt altına alınması anlayışında bir değişiklik meydana gelmemiş, aksine kayıtlama disiplini daha fazla önemli hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'ne ait çok sayıda muhasebe belgesi Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde bulunmaktadır. Bu belgelerden biri de Çıldır Sancağı'na ait olan 1271 (H.) yılına ait medfuat pusulasıdır. Bu belge incelendiğinde hem yöntem olarak hem de içerdiği idari personelle ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bahsedildiği gibi, dağılma dönemindeki Osmanlı Devleti'nde her ne kadar çift taraflı muhasebe kayıtlama sistemine geçilmiş olsa da yöntemin uygulanmasına devlet topraklarında aynı anda geçilememiştir. Bunun kanıtlarından biri de incelenen medfuat pusulasında kendini göstermiştir. Yapılan gider kayıtlarında dönemler halinde ara toplamlar alınmış ve kısım sonlarında yeküne ulaşılmıştır. Bu durum merdiven yönteminin basit uygulamasıdır. Diğer yandan kayıtların sonuç bölümünde günümüz mizan anlayışı ile her dört ayda bir genel toplamlarının verilmesi yine muhasebe açısından dikkat çekici özelliktir.

Devletin mali-muhasebe sistemindeki uygulamaları idari ve yönetim sistemi ile doğrudan ilişkilidir. Tanzimat sonrasında gerilemenin hızlandığı ve dağılma sürecinin yaşandığı, devletin toprak kaybettiği yerlerden birisi de Çıldır Yöresi'dir. Bu yöre XVI. yüzyılda başta sancak iken eyalet olmuş ve devamında Ahıska'nın kaybedilmesi ile yeniden sancak halini almıştır. Son yüzyılda sancak halini alan Çıldır döneminde bir yandan askeri maliyetlere katlanılırken bir yandan da yönetim giderlerine katlanılmıştır. Bu yönü ile döneminde Çıldır Sancağı'nda meydana gelen idari yönetim giderleri yani günümüz terimi ile genel yönetim giderlerinin bir yıllık (1271 H.) kayıtları incelenmiş ve hazinenin katlandığı giderlerin ağırlığı memur maaşları olmak üzere şu şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir; mart ayı 46.544 kuruş 10 para, nisan ayı, 43.616 kuruş 9 para, mayıs ayı 41.421,5 kuruş, haziran ayı, 37.057 kuruş, temmuz ayı 37.041,5 kuruş 7 para, ağustos ayı 34.485 kuruş, eylül ayı 35.443 kuruş, ekim ayı 35.198 kuruş 10 para, kasım ayı 31.399 kuruş, aralık ayı 39.246 kuruş, ocak ayı 38.140 kuruş ve hicri takvime göre son ay olan şubat ayında ise 40.630,5 kuruştur.

Kaynakça

- AĞAR, Serkan, (2007), “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, TBB Dergisi, S. 73, ss. 372-432.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; Öztürk, Said, (1999), “700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı”, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- AYDIN, Mithat, (2013), “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya’nın Casusluk Faaliyetleri” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 32, S. 53, ss. 17-53.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Gömlek No: 11457, ML. MSF.d
- ÇUBUK, Adem, SAYGILI, Arıkan Tarık, (2013), “Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılın Ortalarında Devlet Muhasebesinde Merdiven Yönteminden Çift Yanlı Kayıt Yöntemine Geçiş”, Mufitad Dergisi, S.4, ss. 168-196.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (2008), “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat”, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- EFE, Ayla, (2009), “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, Karadeniz Araştırmaları, C.6, S.22, ss.87-113.
- EMECEN, Feridun , (1993), “Çıldır Eyaleti”, Diyanet İslam Ansiklopedisi <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c08/c080216.pdf>
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, (2012), “Tanzimat Döneminde Beşiri Kaza Müdürlüğü” SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 25, ss.25-36.
- FEYZİOĞLU, Bedri, (1981), “Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe”, 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- GENÇOĞLU, Mustafa, (2011), “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1), ss.29-50.
- GÜRAN, Tevfik, (1998), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 60. Yıl Özel Sayısı, C. 9, ss.79-95.
- GÜVEMLİ, Oktay, vd., (2014), “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Muhasebesi”, Ohem İletişim Bas. Yay. Ltd. Şti., İstanbul.
- İNBAŞI, Mehmet, (2006), “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri”, Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.7, ss.77-94.
- KIZILKAYA, Oktay, (2013), “XIX. Yüzyılın Ortalarında Çıldır Sancağı’nın Sosyo-Ekonomik Durumu”, Turkish Studies, Vol.8/5 ss. 405-423.
- MARUFOĞLU, Sinan, (2011), “Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler”, History Studies, Vol.3/3, pp.267-283.

- NAKİBOĞLU, Aslıhan,(2012a) “19. Yüzyılda Osmanlı Maliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Maliye Nezaretinin Kurulması”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 5, S. 2, ss.74-94.
- NAKİBOĞLU, Aslıhan (2012b), “20. Yüzyıla Giderken Osmanlı Bütçeleri: Bir Karşılaştırma”, Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S. 31, ss. 1-17. <http://www.akademikbakis.org>
- ÖZÇOŞAR, İbrahim, GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi, (2006), “Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defteri Numarası: 375)”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 15, ss. 159-179, www.e-sosder.com, erişim: 20.06.2015.
- SENCER Muzaffer, (1984), “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, Amme İdaresi Dergisi, C.17, S.3, ss.46-71.
- ŞEKER, Murat, (2007), “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 8, S. 2, ss.115-134.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MESLEKLERİ İLE İLGİLİ BEKLENTİLERİNE, SORUNLARINA VE ALGILARINA YÖNELİK BİRARAŞTIRMA: RİZE ÖRNEĞİ

A RESEARCH THE EXPECTATIONS, PROBLEMS AND PERCEPTIONS OF ACCOUNTANTS: THE CASE OF RİZE

Ahmet TERZİ¹

Öz

Günümüzde muhasebe mesleğinin gelişimini anlayabilmek için muhasebenin tarihsel gelişimini incelemek gerekmektedir. Bu süreçte mesleğin karşılaştığı zorluklar ve mesleği etkileyen meseleler günümüz koşulları ile bağlantılı olarak incelenirse, muhasebenin geleceğine ışık tutulabilir.

Küreselleşme, yeni ekonomi anlayışı, politik açılımlar, dış ve iç konjonktür gibi gelişmeler mesleğin ve icracılarının güzergahını belirlemiş ve şekillendirmiştir.

Türkiye’de muhasebe mesleği yasal düzenlemeye 1989 yılında çıkarılan 3568 sayılı meslek yasası ile kavuşmuştur. Bu tarihe kadar, mesleğe yasal bir statü kazandırmak için çeşitli vakıf ve dernekler faaliyetlerde bulunmuş ve meslek yasasının altyapısını hazırlamışlardır. Söz konusu meslek yasasının kabul edilmesi ile birlikte muhasebe mesleği Türkiye’de hak ettiği itibarı kazanmaya başlamıştır.

Bu makale çalışmasında, Rize ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarının mesleğe bakışını incelemek amacıyla bir anket çalışması yapılmıştır. Anketten elde edilen bulgulara göre, Rize’deki meslek mensupları, ekonomik sorunlarla mücadele ederken mesleğin saygınlığını tatminkâr bulmaktadırlar. Ayrıca meslek mensupları, mesleki yasaların gelişimini yetersiz bulduklarını ve mesleğin siyaset ile iç içe geçmesinden rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Tüm mevcut olumsuzluklara karşın meslek mensupları, mesleğin geleceğinden ümitli olduklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Muhasebe, Muhasebe Mesleği, Rize.

Abstract

Nowadays, it's needed to examined the accounting historical development for to understand the accounting current improvement. In this period, if the difficulties that professions face are examined together with present conditions that effect job, it can light the way for future of accounting.

Globalization, new economical approach, political preferances and enviromental conjuncture, mainly determine and plot the course of accounting and accountants.

---

¹Öğr. Gör. Ardahan Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.

Legal regulation of accounting profession in Turkey, issued as numbered 3568 profession law in 1989. Up to this date, to give legal status to the profession, and various foundations and associations operating in the law profession has developed infrastructure. Adoption of the law profession concerned with the accounting profession in Turkey has started to gain a deserved reputation.

In this work, with operations in the province of Rize, the accounting profession, career outlook, a survey was conducted to examine. According to the findings from the survey, Rize professionals in tackling economic problems, while the prestige of the profession are found satisfactory. Moreover, professionals are insufficient professional development of law and politics and nesting of the profession have said that they are uncomfortable with. Despite all the current negativity, career professionals have expressed their hope in the future.

KeyWords: Accountancy, Professional Accountants, Rize.

Giriş

Türkiye’de 1989 yılına kadar bir meslek olarak kabul edilmeyen serbest muhasebeci ve mali müşavirlik, aynı tarihte çıkarılan 3568 sayılı meslek yasası ile yasal bir statüye kavuşmuştur (Uzay ve Güngör, 2004: 94). Bu tarihe kadar çeşitli vakıf ve dernekler – Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği, Türkiye Muhasebeciler Federasyonu, Mali Müşavirler ve Muhasebeciler Birliği Derneği vb. – muhasebe mesleğine hak ettiği statüyü kazandırabilmek adına önemli faaliyetlere imza atmış ve 1989 yılında çıkartılan meslek yasasının alt yapısını hazırlamışlardır.

Muhasebe mesleğini gelişimini küresel ve yerel anlamda etkileyen birçok nedenden bahsedilebilir. Muhasebenin bilgisayarda kullanılabilmesi, küresel çapta yaşanan muhasebe ve denetim skandalları, meslek mensuplarının örgütlenmesi, ekonomik yapılarda meydana gelen değişimler ve Türkiye’de tekdüzen muhasebe sistemine geçiş bu nedenlerden bazılarıdır. Bu çalışmanın amacı, Rize’de aktif biçimde faaliyet gösteren meslek mensuplarının yukarıda bir kısmı sayılan olgulardan etkilenme düzeyleri, mesleğin geleceğini nasıl gördükleri, meslek mensuplarının gözünden muhasebe eğitiminin yeterlilik düzeyi, en önemli sorunlarının ne olduğu ve nasıl bir çözüm yolu önerdikleri ile iş tatmin düzeylerinin araştırılmasıdır. Yapılan bu çalışma sayesinde başta yasama organı ve meslek odaları olmak üzere, mesleki eğitimin verildiği ticaret meslek liseleri, üniversiteler ve muhasebe mesleği ile ilgilenen tüm kişi ve kurumlara bilgi sağlamak amaçlanmıştır.

Muhasebe mesleği, vergi mükellefleri ile devlet arasında önemli bir rol üstlenmektedir. Her ne kadar toplum tarafından sadece mükelleflerin aylık vermeleri gereken vergi miktarlarını hesaplayan bir meslek olarak görülse de, büyük resimde muhasebe mesleği adaletli gelir dağılımı zincirinin ilk halkasıdır. Sosyal sorumluluk ilkesi gereği toplumda önemli bir rolü olan muhasebe mesleği icracılarının sorunlarının çözümü ve beklentilerinin tespit edilip hayata geçirilmesi, üstlendikleri sorumluluğun gereğini daha hakkaniyetli ve motive bir şekilde yapmalarına olanak sağlamaktadır.

1. Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Metodolojisi

Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan anket, Rize ilindeki (Merkez, Güneysu, Çayeli, Pazar, Ardeşen ve Fındıklı ilçeleri), Serbest Muhasebeci ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik bürolarında faaliyet gösteren belge sahiplerine uygulanmıştır. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik Bürolarında aktif biçimde çalışan ve odaya kayıtlı olan 97 bağımsız meslek mensubundan 95’ine (%97,94) ulaşılmıştır ki, bu da yaklaşık %98’lik bir orana denk gelmektedir. Ortaya çıkan yüksek oran, çalışmanın sonuçlarının güvenilirliği açısından oldukça önemlidir.

2. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmadaki verilerin tamamı anket yöntemi kullanılmak suretiyle, meslek mensuplarıyla yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Söz konusu anket, Türkiye’deki

muhasebe mesleği ve muhasebe meslek mensuplarının iş tatmini üzerine yazılan tezler ve konu ile ilgili yayınların incelenmesinden sonra hazırlanmış olup, üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci kısım, katılımcıların demografik özelliklerini ölçen sorulardan oluşmaktadır. İkinci kısımda 5'li Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanmış sorular bulunmaktadır. Bu kısımdaki sorularda, mesleğin profesyonellik düzeyi, üniversitelerdeki muhasebe derslerinin yeterlilik düzeyi, meslek ile siyaset arasındaki ilişki, düşük gelir gösterilmesinde meslek mensuplarının bir dahlinin olup olmadığı, işletmeciliğin muhasebeyi etkileme düzeyi, mesleğin yanlış algılanmasında meslek mensuplarının eksiklikleri, meslek mensuplarının ticari kaygı düzeyleri, teknolojiye yaklaşımları, iş ahlakı ihlalleri ile meslek mensubuna duyulan güvensizlik arasındaki ilişki düzeyi, meslek mensuplarının ikinci bir iş yapma konusundaki isteklilik düzeyleri, gibi konular tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Üçüncü kısımdaki sorular çoktan seçmeli ve 5'li Likert Ölçeği kullanılmak suretiyle karma biçimde hazırlanmıştır. Sorularda iş tatmin düzeyi, mesleki eğitimdeki en büyük eksiklik, meslek mensuplarının en eksik oldukları konu, muhasebecilerin temel sorunu, bir meslek mensubu adayında aranan birincil vasıf, meslek mensupları arasında bir defter kapma yarışının mevcudiyetinin olup olmadığı ve meslek mensuplarının mesleğin geleceği konusundaki bakış açıları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının, mesleğe bakışlarını belirlemek için araştırmada hem frekans (Yüzde) analizi hem de SPSS 15.0 paket istatistik programında ki-kare bağımsızlık testi uygulanmıştır.

3. Verilerin Analizi

Uygulamaya ait veriler üç bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ait bulgular yer almaktadır. İkinci bölümde katılımcıların meslek ile ilgili düşüncelerini içeren bulgular verilmektedir. Üçüncü bölümde ise katılımcıların iş tatmini ile ilgili sorulara verdikleri cevaplardan yola çıkılarak elde edilmiş bulgular sunulmaktadır.

3. 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile İlgili Bulgular

Yapılan araştırma kapsamında ankette öncelikle katılımcı meslek mensuplarının demografik özelliklerini belirlemek amacıyla unvan, cinsiyet, yaş, mesleki deneyim, mezuniyet düzeyi ve mükellef sayıları ile ilgili bulgular saptanmıştır.

Tablo 3.1.1: Katılımcıların Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan	Frekans	Yüzde
Serbest Muhasebeci	23	24,20
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	72	75,80
Toplam	95	100,00

Tablo 3.1.1’te görüldüğü gibi ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının 23’ü (%24,2) Serbest Muhasebeci ve 72’si (%75,8) Serbest Muhasebeci Mali Müşavir belgesine sahiptirler.

Tablo 3.1.2: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Bay	83	87,40
Bayan	12	12,60
Toplam	95	100,00

Tablo 3.1.2.’de ankete katılan meslek mensuplarının cinsiyet dağılımları ve- rilmektedir. Katılımcıların 83’ü (%87,4) erkek ve 12’si (%12,6) kadındır. Türkiye genelinde faal olarak çalışan kadın muhasebe meslek mensuplarının oranı %26’dır (<http://www.turmob.org.tr/TurmobWeb/Istatistikler.aspx>). Yapılan ankette Rize ilindeki kadın meslek mensuplarının oranı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bu durum, muhasebe mesleğinin Rize’de kadınlar tarafından pek tercih edilmediğini göstermektedir.

Tablo 3.1.3: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	Frekans	Yüzde
20 – 30 Yaş Aralığı	10	10,25
31 – 40 Yaş Aralığı	27	28,40
41 – 50 Yaş Aralığı	35	36,80
50 Yaş ve Üzeri	23	24,20
Toplam	95	100,00

Tablo 3.1.3.’te muhasebe meslek mensuplarının 10’unun (%10,25) 20-30 yaş, 27’sinin (%28,4) 31-40 yaş, 35’inin (%36,8) 41-50 yaş ve 23’ünün (%24,2) 51 yaş ve üzeri grubunda oldukları tespit edilmiştir. 20-30 yaş grubunun yüzdeler dilim içerisindeki payının bu kadar düşük olmasının sebepleri arasında; lisans ve yüksek lisans eğitimlerinin uzaması, yapılan değişikliklerle meslek mensubu olabilmenin önündeki zorlukların arttırılması, staj sürelerinin uzatılması nedeniyle bu yaş grubuna ait meslek mensubu adaylarının genellikle stajyer durumunda olmaları gibi sebepler sayılabilir.

Tablo 3.1.4: Katılımcıların Mesleki Deneyimlerine Göre Dağılımı

Mesleki Deneyim Yılı	Frekans	Yüzde
1 – 5 Yıl	8	8,40
6 – 10 Yıl	15	15,80
11 – 15 Yıl	12	12,60
16 Yıl ve Üzeri	60	63,20
Toplam	95	100,00

Tablo 3.1.4'te görüldüğü üzere, katılımcıların 8'inin (%8,4) 1-5 yıl, 15'inin (%15,8) 6-10 yıl, 12'sinin (%12,6) 11-15 yıl ve 60'ının (%63,2) ise 16 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip oldukları saptanmıştır. 16 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip olanların oranının %63,2 olması anketin güvenilirliği açısından önemli kabul edilebilir. Deneyimli meslek mensuplarının anketteki yüksek oranı, meslekteki sorunlar ve meslek ile ilgili beklentiler hakkında daha gerçekçi ve anlamlı bulgular elde edilmesini sağlayacaktır.

Tablo 3.1.5: Katılımcıların Mezuniyet Düzeylerine Göre Dağılımı

Mezuniyet Düzeyi	Frekans	Yüzde
İlkokul	-	-
Ortaokul	1	1,10
Lise	10	10,50
MYO	15	15,80
Lisans	69	72,60
Lisansüstü	-	-
Toplam	95	100,00

Tablo 3.1.5'te muhasebe meslek mensuplarının eğitim düzeyleri ile ilgili bulgular verilmiştir. Katılımcıların sadece 1'i (%1,1) ortaokul düzeyinde eğitim almışken, 10'u (%10,50) lise, 15'i (%15,8) MYO ve 69'u (%72,6) lisans düzeyinde eğitim almıştır. Katılımcılardan hiçbirinin mezuniyet düzeyinin ilkökul ve lisansüstü olmadığı görülmüştür. Lisans düzeyinde eğitim almış katılımcıların oranının yüksek oluşu, Rize'deki muhasebe mesleğinin yüksek bir teorik bilgi ile yapıldığını göstermektedir.

3.2. Katılımcıların Mesleğe Genel Bakışları İle İlgili Bulgular

Tablo 3.2.1: Türkiye'de Muhasebecilik Tam Anlamıyla Profesyonellik Kazanmıştır

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	16	16,80
Reddediyorum	49	51,60
Kararsızım	13	13,70
Katılıyorum	16	16,80
Kesinlikle Katılıyorum	1	1,10
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.1'de görüldüğü gibi, muhasebecilik mesleğinin profesyonellik kazandığı ifadesine meslek mensuplarının 49'u (%51,6) katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Yine katılımcıların 16'sı (%16,8) ifadeye kesinlikle katılmadıklarını vurgulamışlardır. Kararsızlar dikkate alınmadığında ifadeye katılmayanların sayısı birikimli değerle 65 kişi, yüzde olarak %68,4 olarak tespit edilmiştir. Buna karşın söz konusu yargıya katılıyorum diyenlerin sayısı 16 (%16,8), kesinlikle katılıyorum diyenler ise 1 (%1,1) olarak gerçekleşmiştir. Birikimli olarak katılanların değeri, kararsızlar

dışarıda kalacak biçimde 17 (%17,9) kişidir. Tablodan anlaşılacağı üzere, Rize'deki meslek mensupları mesleğin tam anlamıyla profesyonel biçimde icra edildiğini düşünmemektedir.

Tablo 3.2.2: Üniversitelerdeki Muhasebe Eğitimi Mesleğin İcrası İçin Yeterlidir

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	28	29,50
Reddediyorum	47	49,50
Kararsızım	10	10,50
Katılıyorum	9	9,50
Kesinlikle Katılıyorum	1	1,10
Toplam	95	100,00

Üniversitelerde gösterilen muhasebe eğitimi, mesleğin icra edilmesi için yeterlidir ifadesine Tablo 4.2.2'de kümülatif olarak sadece 10 kişi (%10,6) katıldığını ifade etmektedir. Buna mukabil, ifadeyi kabul etmeyenlerin sayısı kararsızlar da göz önünde bulundurulduğunda kümülatif toplamı 85 kişi ve bunun yüzdelik ifadesi de %89,5 gibi çok yüksek bir değer olarak saptanmıştır.

Katılımcılarla yüz yüze yapılan görüşmelerde, üniversitelerde verilen muhasebe eğitimindeki en büyük eksikliğin pratik (uygulama) eksikliği olduğu savunulmuştur. Bu görüşü destekleyecek bir başka bulgu da Tablo 4.3.2'de verilmiştir. Söz konusu ifade ile ilgili bulunan tüm bulgular neticesinde, Rize'deki meslek mensuplarının, üniversitelerde verilen muhasebe eğitiminin uygulama ağırlıklı olacak biçimde, yeniden yapılandırılması gerekliliğini savundukları söylenebilir.

Tablo 3.2.3: Mesleği İlgilendiren Yasal Düzenlemeler Siyasi Kaygılardan Uzak Hazırlanmaktadır

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	14	15,80
Reddediyorum	32	33,70
Kararsızım	18	18,90
Katılıyorum	21	22,10
Kesinlikle Katılıyorum	9	9,50
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.3'te görüldüğü gibi, “Muhasebecilik alanındaki hukuksal düzenlemeler, meslek mensupları ve meslek örgütlerinin görüşleri doğrultusunda siyasi kaygılardan uzak hazırlanmaktadır” ifadesine meslek mensuplarının sadece 9'u (%9,5) kesinlikle katıldığını ifade etmiştir. İfadeye katılanların meslek mensuplarının sayısı ise 21 (%22,1)'dir. Bu ifadeye katılım değeri kümülatif olarak %31,6'dır. Buna karşın, katılımcıların 14'ü (%15,8) kesinlikle katılmadıklarını, 32'si katılmadıklarını ve 18'i (%18,9) kararsız olduklarını ifade etmiştir. Kararsızlar da göz

önünde bulundurulursa, ifadeye katılmayanların kümülatif toplamı 64 (%68,4) olarak tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgudan hareketle, Rize ilindeki muhasebe meslek mensuplarının, mesleki yasalar hazırlanırken siyasi kaygılar güdüldüğüne ve mesleğin siyaset ile iç içe olduğuna inandıkları sonucuna varılabilir.

Tablo 3.2.4: Muhasebeci, Mükellef Firmayı Beklenenden Fazla Ödenecek Vergi Çıkması Durumunda Uyarmalıdır

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	11	11,60
Reddediyorum	14	14,70
Kararsızım	4	4,20
Katılıyorum	48	50,50
Kesinlikle Katılıyorum	18	18,90
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.4.'te muhasebecilerin mükelleflerini ödenecek olan vergi konusunda uymaları gerekliliğini belirten ifadeye katılma düzeyleri sunulmaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi ifadeye “Katılıyorum” diyenlerin oranı %50,5 olarak, “Kesinlikle Katılıyorum” diyenlerin oranı %18,9 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu ifadeyi kabul edenlerin kümülatif oranı %69,4 olarak gerçekleşmiştir. İfadeye %14,7 oranında “Katılmıyorum” ve %11,6 oranında da “Kesinlikle Katılmıyorum” seçeneği işaretlenmiştir. Kararsızların oranı ise %4,2 gibi düşük bir oranda kalmıştır.

Tüm bu bulgulardan hareketle, Rize ilindeki muhasebe meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğu, mükelleflerinin ödeyecekleri vergi miktarı yüksek çıktığı durumlarda mükelleflerini uymaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu durum mükelleflerin vermeleri gereken verginin çok daha altında vergi ödemeleri sonucunu doğurmaktadır. Türkiye'nin vergi toplamadaki sıkıntısı da göz önünde bulundurulursa, meslek mensuplarının bu tutumlarının ülke gelirlerinin düşmesine, sağlıklı bir vergilendirmenin sağlanamamasına, gelirlerin sağlıklı toplanamaması yüzünden adil bir gelir dağılımının oluşturulamamasına ve meslek mensuplarının itibarının çok ciddi biçimde sarsılmasına yol açtığı söylenebilir.

Yüz yüze yapılan görüşmelerde muhasebe meslek mensupları söz konusu davranışın yanlış olduğunu vurgulamışlar, ancak mükelleflerin en büyük taleplerinin düşük vergi ödeyebilmek olduklarını belirtmişlerdir. Devlet ile mükellef arasında kaldıklarını ifade eden meslek mensupları bazen mükellefleri korumak zorunda kaldıklarını, kriz ortamlarında çok zor duruma düşen firmaları korumadıkları takdirde mükelleflerinin “kepenk kapamak” seçeneğini tercih edebileceklerini ifade etmişlerdir.

Dalğar ve Tekşen birlikte yaptıkları çalışmada; Türkiye’de muhasebecilerin zaman zaman mesleğin asli fonksiyonları arasında yer almayan taleplerle karşı karşıya kaldıkları sonucuna ulaştıklarını ifade etmektedir. Öyle ki, söz konusu taleple-

rin sıklıkla olmasa da yasal düzenlemelerle çeliştiği gözlemlenmiştir. Müşteriler tarafından yerine getirilmesi istenen bu talepler muhasebecileri zor durumda bırakmaktadır. Beklentileri karşılayamayan meslek mensubu müşteri kaybıyla karşı karşıya kalmaktadır. Yüksek vergi borcu ile karşılaşan mükellefler, defterlerini tutan meslek mensubunu daha az vergi borcu çıkartacağına inandığı bir başka muhasebeci ile değiştirmektedir. Bu tutum mesleğin halk arasındaki itibarını da oldukça zedelemektedir (2014: 50).

Tablo 3.2.5: Muhasebe Mesleği, İşletmecilik Alanında Yaşanan Gelişmelerden Etkilenir

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	2	2,10
Reddediyorum	5	5,30
Kararsızım	7	7,40
Katılıyorum	56	58,90
Kesinlikle Katılıyorum	25	26,30
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.5.'te, muhasebe mesleği işletmecilik alanında yaşanan gelişmelerden etkilenir ifadesine, ankete katılan meslek mensuplarının %58,9'u katıldıklarını, %26,3'ü kesinlikle katıldıklarını, %7,4'ü kararsız kaldıklarını, %5,3'ü katılmadıklarını ve %2,1'i ise kesinlikle katılmadıklarını ifade etmiştir. İfadeye katılanların kümülatif oranı ise %85,2 gibi yüksek bir değer olarak tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgulardan hareketle, muhasebecilerin işletmecilik alanında yaşanan gelişmeleri dikkatli ve sürekli bir biçimde takip etmeleri gerektiği söylenebilir. İşletmecilik alanında yaşanan değişimler ve gelişmelerden habersiz bir biçimde muhasebe mesleğini icra etmek günümüz şartlarında artık mümkün olmayan bir durumu ifade etmektedir. Global dünyada artık muhasebeci Muhasebe, İşletmecilik, Hukuk, İstatistik, Matematik, İktisat gibi konularda kendini yetiştirmeli ve durmadan gelişen bu bilimlere ısrarla takip ederek kendini devamlı bir biçimde geliştirmelidir.

Tablo 3.2.6: Muhasebe Mesleği Günümüzde Ticari Kaygılar ile Yapılmaktadır

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	12	12,60
Reddediyorum	22	23,20
Kararsızım	6	6,30
Katılıyorum	48	50,50
Kesinlikle Katılıyorum	7	7,40
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.6.'da günümüzde muhasebe mesleği ticari kaygılar ile yapılmaktadır ifadesine, ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının %7,4 gibi düşük bir kısmı

kesinlikle katıldıklarını ifade etmelerine rağmen, kesinlik belirtmeyen katılıyorum ifadesine mensuplar %50,5 gibi yüksek bir oran ile iştirak etmişlerdir. Söz konusu ifadeye katılımcıların %6,3'ü kararsız kaldıklarını, %23,2'si katılmadıklarını ve %12,6'sı da kesinlikle katılmadıklarını ifade etmiştir. İfadeye katılanların kümülatif oranı da %57,9 olarak tespit edilmiştir.

Bulgulardan anlaşıldığı üzere, Rize ilindeki muhasebe meslek mensupları, günümüzde mesleğin icra edilmesinde profesyonellikten ziyade, ticari kaygıların ön planda tutulduğunu ifade etmektedirler. Bu tezi doğrulayan bir başka bulgu da Tablo 3.2.1.'de tespit edilmiştir. Söz konusu tabloda “Türkiye’de muhasebecilik tam anlamıyla profesyonellik kazanmıştır “ ifadesi yer almıştır ve bu ifadeye katılmayanların oranlarının birikimli toplamları %68,4 olarak tespit edilmiştir.

Tuğay ve Tekşen Burdur ilinde yaptıkları çalışmalarında, meslek mensuplarının temel sorunları arasında, taban fiyatın altında defter tutulması ve alınan ücretin verilen emeğin karşılığı olmamasını göstermiştir (2014: 230). İki çalışma karşılaştırıldığında, iller değişse de muhasebe meslek mensuplarının temel sorunlarının aynı kaldığı görülecektir.

Tablo 3.2.7: Meslek Mensuplarına Duyulan Güvensizlik İş Etiğinin Göz Ardı Edilmesinden Kaynaklanmaktadır

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	8	8,40
Reddediyorum	22	23,20
Kararsızım	6	6,30
Katılıyorum	40	42,10
Kesinlikle Katılıyorum	19	20,00
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.7’de meslek mensuplarına karşı duyulan güvensizlik iş etiğinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır ifadesine muhasebe meslek mensuplarının %20,0’si kesinlikle katıldıklarını, %42,1’i katıldıklarını belirtmişlerdir. Buna karşın, katılımcıların %23,2’si katılmadıkları ve %8,4’ü de kesinlikle katılmadıkları şeklinde görüş bildirmişlerdir. Her iki görüşü de benimsemeyen kararsızların oranı ise %6,3’te kalmıştır.

İfadeye katılıyorum ya da kesinlikle katılıyorum şıklarından birini işaretleyen meslek mensuplarının kümülatif oranı %62,1 olarak tespit edilmiştir. İfadeye karşı olup katılmıyorum yahut kesinlikle katılmıyorum ifadelerinden birini işaretleyenlerin kümülatif oranı ise %31,6 şeklinde gerçekleşmiştir.

Tablo 3.2.7’de Rize’deki muhasebe meslek mensuplarının bir öz eleştiri yaptıkları sonucuna ulaşabiliriz. İfadeye katılma düzeyini gösteren %62,1’lik yüksek oran, meslek mensuplarının kendilerine karşı duyulan güvensizliğin sorumlusu olarak yine kendilerini gördükleri belirtmektedir. Meslek mensuplarının bu konudaki öz eleştirileri, ahlaki sorunların çözümü için bir umut ışığı olarak görülebilir.

Tablo 3.2.8: Toplumda Muhasebe Mesleğine Bakış Olumlu Yönde Eğilim Göstermektedir

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	4	4,30
Reddediyorum	16	17,20
Kararsızım	14	15,10
Katılıyorum	46	49,50
Kesinlikle Katılıyorum	13	14,00
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.8’de toplumda muhasebe mesleğine bakış olumlu yönde eğilim göstermektedir ifadesine meslek mensuplarının verdiği yanıtlar görülmektedir. Ankete katılan meslek mensuplarının %14,0’ü ifadeye kesinlikle katıldıklarını, %49,5’i katıldıklarını, %15,1’i kararsız kaldıklarını, %17,2’si katılmadıklarını ve %4,3’ü de kesinlikle katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

İfadeye katılıyorum ya da kesinlikle katılıyorum cevabını verenlerin kümülatif oranı %63,5 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular Rize ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının, toplumun mesleğe bakışında olumlu yönde bir eğilim olduğuna ve mesleğin saygınlığının giderek arttığına inandıklarını göstermektedir. Yüz yüze yapılan görüşmelerde, meslek mensupları özellikle 1989 yılında yürürlüğe giren 3568 sayılı meslek kanunundan sonra mesleğe olan ilgilinin ve saygının gözle görülür biçimde arttığını vurgulamışlardır. Tablo 4.3.1.’de de bu görüşü destekleyen sonuçlar görülmektedir.

Tablo 3.2.9:Nüfusu Fazla Olan Şehirlerde Mesleğin İcrası Daha Avantajlıdır

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	2	2,10
Reddediyorum	8	8,40
Kararsızım	9	9,50
Katılıyorum	44	46,30
Kesinlikle Katılıyorum	32	33,70
Toplam	95	100,00

Nüfus yoğunluğu nispeten daha fazla olan şehirlerde mesleğin icrası daha avantajlıdır ifadesine, katılıyorum ya da kesinlikle katılıyorum cevabını işaretleyenlerin kümülatif oranı %80,0 olarak tespit edilmiştir.

Söz konusu ifade ile ilgili elde edilen bulgudan hareketle, Rize ilindeki meslek mensuplarının, Rize’de mesleklerini icra etmekten mutlu olmadıkları söylenebilir. Yüz yüze yapılan görüşmelerde meslek mensupları, büyük şehirlerde mesleği icra etmenin özellikle iki avantajını ön plana çıkarmışlardır: Bunlardan ilki, daha fazla mükellef olduğu için iş yapamama sıkıntısı ile karşı karşıya kalmamak olarak ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak defter fiyatlarının belirlenen taban fiyatın altına inme-

sinin söz konusu olmayacağı ve mesleğin ticari kaygı boyutunun asgari seviyeye ineceği belirtilmiştir. İkinci olarak, meslek mensuplarına duyulan saygının büyük şehirlerde daha üst seviyede olduğu düşüncesidir. Ayrıca Rize'deki meslek mensupları, büyük şehirlerdeki mükelleflerin daha bilinçli olduklarını ve mükellefler, meslek mensuplarından sadece vergi hesaplama konusunda değil; aynı zamanda maliyet analizi, finansal analiz ve vergi danışmanlığı konularında da hizmet istedikleri için, büyük şehirdeki muhasebecilerin kendilerini daha iyi yetiştirdiklerini ve geliştirdiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 3.2.10: Meslek Mensuplarının Farklı İşlerle İlgilenmeleri Etik Sorunlar Doğurabilir

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	1	1,10
Reddediyorum	16	16,80
Kararsızım	4	4,20
Katılıyorum	34	33,80
Kesinlikle Katılıyorum	40	42,10
Toplam	95	100,00

Tablo 3.2.10'da meslek mensuplarının farklı işlerle ilgilenmeleri etik sorunlar doğurabilir ifadesine meslek mensuplarının %42,1'i kesinlikle katıldıklarını, %35,8'i katıldıklarını, %4,2'si kararsız kaldıklarını, %16,8'i katılmadıklarını ve %1,1'i de kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir.

İfadeye katılanların kümülatif oranları %77,9 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Rize ilindeki muhasebe meslek mensuplarının ikinci bir işle ilgilenmenin muhasebeciler için doğru olmayacağını ve suistimallerin ortaya çıkabileceği inancına sahip olduklarını göstermektedir.

3. 3. İş Tatmini İle İlgili Bulgular

Tablo 3.3.1: Cinsiyet ile İş Tatmini Arasındaki İlişki

Mesleğiniz Sizi En Fazla Hangi Anlamda Tatmin Ediyor?	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Ekonomik	14 %17,1	1 %10,0	15 %16,3
Saygınlık	50 %61,0	6 %60,0	56 %60,9
Psikolojik Rahatlık	4 %4,9	-	4 %4,3
İş Rahatlığı	14 %17,1	3 %30,0	17 %18,5
Toplam Say/Oran	82 %100,0	10 %100,0	92 %100,0

Tablo 3.3.1'de mesleğiniz sizi en fazla hangi anlamda tatmin ediyor ifadesine meslek mensuplarının %16,3'ü ekonomik, %60,9'u saygınlık, %4,3'ü psikolojik rahatlık ve %18,5'i de iş rahatlığı cevabını vermiştir.

İfadeye verilen cevapları cinsiyet açısından incelersek; hem erkeklerin (%61,0) hem de kadınların (%60,0) “saygınlık” cevabına en yüksek katılımı gösterdikleri görülmektedir. Bu bulgudan hareketle meslek mensuplarının, mesleği yaparken en fazla tatmin oldukları konunun tartışmasız biçimde saygınlık olduğunu söylemek doğru bir tespit olacaktır. Şenol, yaptığı çalışmada – benzer şekilde – muhasebe mesleğinin toplum tarafından saygın ve çok kazandıran bir meslek olarak görüldüğünü tespit etmiştir (2014: 118).

Ankete katılan erkek meslek mensuplarının ikinci olarak en fazla tercih ettikleri seçeneğin %17,1 ile ekonomik ve iş rahatlığı seçenekleri olduğu görülmektedir. Buna karşın kadınların iş rahatlığını %30,0’luk gibi yüksek bir oranla tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bu konuda yüz yüze yapılan görüşmelerde kadınlar işin yoğun olduğunu; fakat muhasebe bürolarında kendilerinin yetkili olmasından kaynaklanan bir rahatlığın söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgulara rağmen iş tatmini ile cinsiyet farklılıkları arasında açık bir farklılık olduğu söylenemez. Benzer bir sonuç Öznur BOZKURT ve İlhan BOZKURT’un birlikte yaptıkları çalışmada “Yapılan t-testi sonucuna göre cinsiyet ve işten tatmin olma arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır” tespiti yer almaktadır (2008: 13).

Düşük iş tatmininin çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı, personel devir hızını yükselttiği ve işten ayrılma eğilimini artırdığı saptanmıştır (Üngüren ve Yıldız, 2009: 38).Bireyler açısından iş tatmininin önemi, öncelikle insanların kişisel yetilerini ortaya koymak ve gerçekleştirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. İş tatmini, bireylerin psikolojik olgunluğa erişmesini sağlarken, bunu elde edememek bireyi hayal kırıklığına uğratar. Düşük iş tatmini moral bozukluğuna, işten soğuma-ya, düşük verimliliğe ve sonuçta sağlıksız bir topluma yol açar(Üngüren ve ark. 2010: 2925).

Tablo 3.3.2: Muhasebe Eğitimindeki En Büyük Eksiklik Nedir?

	Frekans	Yüzde
Uygulama Eğitiminin Yetersizliği	57	60,00
Teorik Eğitimin Yetersizliği	5	5,30
Teknoloji Eğitimindeki Eksiklikler	10	10,50
Meslek Ahlakı Eğitimindeki Eksiklikler	26	24,20
Toplam	95	100,00

Tablo 3.3.2.’deki ankette, çalışmaya katılan meslek mensuplarının muhasebe eğitimindeki en büyük eksikliğin ne olduğu sorusuna verdikleri cevaplar sunulmaktadır. Ankete katılan meslek mensuplarının %60,0’ı pratik (uygulama) eğitimdeki eksikliğin en önemli eksiklik olduğunu belirtmiştir. Muhasebe eğitimcilerinin, muhasebe uygulayıcılarının gerisinde kaldığını ifade eden meslek mensupları, üniversitelerden mezun olan bir meslek adayının teoride bildiği hiçbir bilgisini uygulamaya aktaramadığını belirtmişlerdir.

Katılımcılar, uygulama eğitimi eksikliğinin dışında sırasıyla en büyük eksikliğin %24,2 ile meslek ahlakı eğitiminde, %10,5 ile teknoloji öğretiminde ve %5,3 ile teori eğitiminde olduğunu belirtmişlerdir.

Meslek ahlakı ile ilgili eğitim eksikliği oranı dikkate değerdir. Kutlu, Kars ve Erzurum illerinde yaptığı çalışmasında, meslek mensupların mesleğin icrası sırasında etik ikilemler yaşadıklarını ancak, bu ikilemlerin gelir düzeyine ya da yaşa göre değişiklik gösterdiğini ifade etmektedir (2008: 166). Özellikle müşteri kaybı yaşama ihtimali bahsedilen ikilemleri arttırıcı bir etkiye sahiptir denebilir.

Tablo 3.3.3:Unvan ile Öncelikler Arasındaki İlişki

Muhasebeciler Kendilerini Öncelikli Olarak Hangi Yönden Geliştirmelidirler?	Unvan		Toplam
	SM	SMM	
Mesleki Yasalar Alanında	2 %8,7	23 %31,9	25 %26,3
Yabancı Dil Alanında	1 %4,3	2 %2,8	3 %3,2
Muhasebe Standartları Alanında	17 %73,9	35 %48,6	52 %54,7
Teknoloji Alanında	3 %13,0	12 %16,7	15 %15,8
Toplam Say/Oran	23 %100,0	72 %100,0	95 %100,0

Tablo 3.3.3.'te Rize ilindeki muhasebe meslek mensuplarının kendilerini öncelikli olarak hangi alanda geliştirmeleri gerektiğini gösteren bilgiler yer almaktadır. Meslek mensupları, en ivedi biçimde geliştirilmesi gereken yönlerini %54,7 ile muhasebe standartları olarak belirtmişlerdir. %26,3'ü mesleki yasalar alanında, %15,8'i teknoloji alanında, %3,2'si ise yabancı dil alanında kendilerini geliştirmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir.

Verilen cevaplar ile unvan ilişkisini incelendiği takdirde önceliklerin değişmediği; fakat oranlarda büyük bir fark olduğu tespit edilmiştir. SM unvanına sahip meslek mensupları, soruya %73,9'luk bir oranla "muhasebe standartları alanında" cevabını verirken, SMMM unvanına sahip olan meslek mensupları aynı cevabı %48,6'lık bir oranla işaretlemişlerdir.

Benzer biçimde SM unvanlı meslek mensupları söz konusu soruya %8,7 ile "mesleki yasalar alanında" cevabını verirken, SMMM unvanlı meslek mensupları aynı cevabı %31,9 gibi yoğun bir oranla işaretlemişlerdir.

Bulgulardan, öncelikli gelişmenin muhasebe standartları alanında olmasını, SM unvanına sahip muhasebecilerin SMMM unvanlı meslektaşlarından daha fazla önemsedikleri, buna karşın önceliğin mesleki yasalar alanında olması fikrini SMMM unvanlı meslek mensuplarının daha yoğun biçimde benimsedikleri tespit edilebilmektedir.

Tablo 3.3.4: Muhasebecilerin Temel Sorunları ile Deneyimleri Arasındaki İlişki

Meslek Mensuplarının Temel Sorunu Nedir?	Deneyim (Yıl)				Toplam
	1-5	6-10	11-15	16+	
Ekonomik Sorunlar	2 %25,0	9 %60,0	9 %75,0	28 %46,7	48 %50,5
Ahlaki Sorunlar	1 %12,5	1 %6,7	- -	4 %6,7	6 %6,3
Eğitilmiş Eleman Sorunu	3 %37,5	2 %13,3	- -	14 %23,3	19 %20,0
Örgütlenme Sorunu	2 %25,0	3 %20,0	3 %25,0	12 %20	20 %21,1
Teknolojinin Hızlı Değişimi	- -	- -	- -	2 %3,3	2 %2,1
Toplam Say/Oran	8 %100,0	15 %100,0	12 %100,0	60 %100,0	95 %100,0

Tablo 3.3.4.'te meslek mensuplarının, temel sorunlarının ne olduğu sorusuna, deneyim yıllı gruplarına göre verilmiş olan cevaplar sunulmuştur. Söz konusu soruya katılımcıların %50,5'i ekonomik sorunlar, % 6,3'ü ahlaki sorunlar, %20,0'si eğitilmiş eleman sorunu, %21,1'i örgütlenme sorunu, %2,1'i de teknolojinin hızlı değişimi sorunu cevabını vermişlerdir.

Deneyim yıllarına göre verilen cevaplar yönünden tablo incelendiğinde; 1 – 5 yıl grubu dışındaki tüm grupların, temel problem olarak ekonomik sorunları gösterdiği görülmektedir. Yüz yüze yapılan görüşmelerde muhasebe meslek mensuplarının, defter ücretlerini tahsil konusunda çok büyük bir sıkıntı yaşadıkları tespit edilmiştir. Ekonomik anlamda asıl sıkıntı yaratan konunun da bu olduğu vurgulanmıştır. Meslek mensupları, ücret tahsilatının takibinden artık kurtulmak istediklerini, bu takip işini devletin ilgili kurumları veya meslek mensuplarının bağlı oldukları odalar tarafından yürütülmesi tezlerini sunmuşlardır. Birçok meslek mensubu, tahsilat peşinde koştukları için işlerine yeterli zamanı ayıramadıklarını ve işlerine yeteri kadar yoğunlaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Tabloda ilgi çeken diğer bir bulgu da, 1 – 5 yıl deneyime sahip olanların en çok işaretledikleri seçeneğin %37,5 ile eğitilmiş eleman sorunu olmasıdır. Söz konusu bulgu bize, deneyimi az ve muhtemelen yeni unvan almış kişilerin eğitime bakışlarının daha seçici ve dikkatli olduğu göstermektedir. Muhtemelen mezuniyetlerinin üzerinden uzun zaman geçmeyen, deneyim süresi nispeten az olan meslek mensupları, teorik bilgilerini uygulamaya geçirirken yaşadıkları sıkıntıları hatırlamış olabilirler. Bu nedenle deneyim süresi az olan meslek mensupları çoğunlukla en temel sıkıntıyı eğitilmiş eleman olarak görmüşlerdir.

Meslekteki deneyim arttıkça mesleki yeterlilik, sorun tespiti ve mesleki davranış değişkenlerinde farklılık olduğu görülmektedir (Sakarya ve Kara: 2010: 71).

Tablo 3.3.5: Mesleğin Bir Defter Kapma Yarışına Dönüştüğü Fikrine Katılıyor musunuz?

	Frekans	Yüzde
Şiddetle Reddediyorum	6	6,30
Reddediyorum	19	20,00
Kararsızım	6	6,30
Katılıyorum	39	41,10
Kesinlikle Katılıyorum	25	26,30
Toplam	95	100,00

Tablo 3.3.5.'te meslek mensuplarının, muhasebe mesleğinin bir defter kapma yarışına dönüştüğü fikrine katılma düzeyleri verilmektedir. Ankete katılan meslek mensuplarının %26,3'ü bu fikre kesinlikle katıldıklarını, %41,1'i katıldıklarını, %6,3'ü kararsız kaldıklarını, %20,0'si katılmadıklarını ve %6,3'ü de fikre kesinlikle katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Söz konusu fikri paylaştıklarını ifade eden meslek mensupların oranlarının kümülatif değeri %67,4 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu, Rize ilindeki meslek mensuplarının mesleğin bir "Defter Kapma" yarışına dönüştüğü duygusuna kapıldıklarını göstermektedir.

Yapılan yüz yüze görüşmelerde meslek mensupları, belirlenen defter taban fiyatlarının çok altında bir fiyatla defter tuttıklarını ve bu durumun mesleğin kalite, profesyonellik ve saygınlığını bitirdiğini söylemişlerdir. Bu ifadeler mesleğin bir defter kapma yarışına dönüştüğü iddiasını güçlendirmektedir

Tablo 3.3.6: Mesleğin Geleceğine Bakış İle Cinsiyet Arasındaki İlişki

Muhasebe Mesleğinin Geleceğine Bakışınız Ne Yöndedir?	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Çok Karamsar	4 %4,8	-	4 %4,2
Olumsuz	15 %18,1	5 %41,7	20 %21,1
Fikrim Yok	1 %1,2	-	1 %1,1
Olumlu	47 %56,6	5 %41,7	52 %54,7
Çok Ümitliyim	16 %19,3	2 %16,7	18 %18,9
Toplam Say/Oran	83 %100,0	12 %100,0	95 %100,0

Tablo 3.3.6.'da "Meslek mensubu olarak mesleğin geleceğine bakışınız ne yöndedir?" sorusuna ankete katılan meslek mensuplarının %18,9'u çok ümitliyim, %54,7'si ise olumlu cevabını vermişlerdir. Mesleğin geleceğine dair olumlu bir bakış açısına sahip meslek mensuplarının kümülatif oranı %73,6 olarak tespit edilmiştir. %21,1'lik bir oran mesleğin geleceğine olumsuz bir gözle baktığını ifade ederken, çok karamsar olanların oranı %4,2'de kalmıştır.

Bulgulardan hareketle, Rize ilinde faaliyette bulunan meslek mensuplarının mesleğin geleceğine bakışlarının olumlu olduğu sonucuna varılmaktadır.

Verilen cevaplar, cinsiyet ölçütü göz önünde bulundurularak incelenirse, araştırmaya katılıp mesleğin geleceğini olumlu bulan erkek meslek mensuplarının oranı %75,9 olarak tespit edilmektedir. Bu oran toplam ortalamanın da üzerinde gerçekleşmektedir. Kadın katılımcıların ise %58,4'ü mesleğin geleceğine olumlu baktıklarını ifade etmişlerdir.

Mesleğin geleceğine olumsuz bakan erkek meslek mensuplarının kümülatif oranı %22,9 iken, kadın meslek mensuplarının kümülatif oranı %41,7 olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç

Muhasebecilerin muhasebe mesleği ile ilgili genel düşünceleri ve iş tatminleri çerçevesinde ele alınan bu çalışma, Rize ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarının mesleğin profesyonellik kazanıp kazanmadığı, Türkiye'de mesleğin gelişimini etkileyen ana unsurların ne olduğu, dünyadaki yeni gelişmelere meslek mensuplarının nasıl baktığı, iş ahlakıyla ilgili problemlerin kaynağının ne olduğu, muhasebecilerin temel sorunlarının; eksikliklerinin ve olması gereken temel özelliklerinin ne olduğu, mesleğin geleceğine bakışları gibi bir kısım durumların ortaya konmasını amaçlayan bir anket çalışmasıdır. Bu çalışmanın neticesinde, başta meslek odalarına, muhasebe meslek mensuplarına, muhasebe eğitimi veren kurumlara, konuyla ilgili tüm kişi ve kurumlara bilgi ve katkı sağlamak amaç edinilmiştir.

Anket çalışması, araştırmaya katılan ve mesleki unvanı olan 95 muhasebe meslek mensubuna uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Muhasebe mesleğinin Türkiye'de artık profesyonel bir kimlik kazandığı ifadesi katılımcılar tarafından kabul edilmemiştir. Bu ifadeye katılmadıklarını belirten muhasebe meslek mensuplarının oranı %68,4'tür. Mesleğin daha profesyonel bir biçimde icra edilmesi için illerdeki meslek odalarının, seminer ve eğitimlerle muhasebecilerin profesyonellik anlayışlarını geliştirmeleri uzun vadede etkin bir çözüm olabilir.

Üniversitelerde gösterilen muhasebe eğitiminin yetersiz olduğunu düşünen muhasebe meslek mensuplarının oranı %79'dur. Buna karşın %10,6'lık oran verilen eğitimi tatmin edici bulmuştur. Üniversitelerde muhasebe eğitiminin planlanmasında yeni bir yaklaşımın benimsemesi ve uygulamaya daha fazla ağırlık verilmesi, sorunun çözümü için önemli bir adım kabul edilebilir. Daha etkin bir çözüm için üniversitelerde, meslek mensubu olmak isteyen öğrenciler için uygulama ağırlık seçmeli bir ders oluşturulabilir ve bu öğrencilere muhasebe bürolarında staj imkânı sağlanabilir.

Meslek mensupları, mesleğin siyasetle iç içe olduğunu ve hazırlanan meslek yasalarının da bu siyasi kaygılarla hazırlandığını düşünmektedirler. Mesleğin siyasetten uzak tutulabilmesi için yasal düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Meslek ile

ilgili kurumlarda, özellikle yönetici pozisyonunda olan kişilerin siyasi partilere üye olmalarının yasa ile engellenmesi, mesleğin siyasi kaygılardan etkilenmesini asgari düzeye indireceği öngörülebilmektedir.

Muhasebeci, defterini tuttuğu bir mükellefi, onun beklentisinden fazla bir vergi ödeme durumu ortaya çıktığında uyarmalıdır. Katılımcıların %69,4'ü ifade edilen kanaate sahiptir. Bu durum devletin vergi gelirlerini düşürmekte, muhasebecilerin saygınlığını zedelemekte ve toplumsal adaletin temellerini sarsmaktadır. Muhasebe eğitiminde meslek ahlakının eğitiminin artırılması ve öneminin vurgulanması uzun vadede etkin bir çözüm olabilir.

Toplumda muhasebe meslek mensubuna bir “Defter Tutucu” nazarıyla bakılmasının temelinde muhasebecilerin bilgi donanımı konusundaki eksiklikleri yatmaktadır. Bu görüşü savunanların oranı %55,7'dir. Toplumdaki bu kanının olumlu istikamette değiştirilebilmesi için meslek mensupları eğitim seminerlerine katılarak eksik yönlerini geliştirmelidir. Meslek odalarının, mesleki değişikliklerin ve gelişmelerin takip edilip edilmediğini denetlemek amacıyla muhasebecileri belirli dönemlerde seviye tespit sınavlarına tabi tutmaları, muhasebecilerin kendilerini geliştirmesi adına olumlu bir etki meydana getirebilir.

Katılımcılar arasında %57,9'luk oran Türkiye'de muhasebe mesleğinin daha çok ticari kaygılarla yapılmakta olduğunu düşünmektedir. Müşteriler ile iyi ilişkiler kurmak ve iş birliği içerisinde olmak meslek mensuplarının kazançlarını etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, müşteriler ile kurulacak yakın diyalog ve iş birliği muhasebecilerin kazancını yükseltebilmektedir (Dinç ve ark. 2010: 1163). Kazancını arttırmak istediği için müşterileri ile yakın iş birliği içine giren meslek mensupları, kendilerini tutarsız ve yasaya aykırı taleplere cevap vermek zorunda hissetmektedirler. Bu durum meslek etiği anlamında olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Meslek mensuplarını ticari kaygılardan uzak tutabilmek için meslek odaları taban fiyat uygulamasını ciddi şekilde takip etmelidirler. Bu sayede, meslek mensupları ticari kaygılarla fiyat düşürerek defter bulmaya çalışmayacak, bunun yerine kendilerini geliştirmek suretiyle daha iyi hizmet vaat ederek meslektaşları arasında aranan bir konuma yerleşecektir.

Muhasebe meslek mensuplarına karşı toplumda var olan güvensizliğin temelinde, meslek mensuplarının iş ahlakını göz ardı etmeleri yatmaktadır. Katılımcılardan bu görüşü destekleyenlerin oranı %62,1'dir. Üniversitelerde iş ahlakı eğitiminin verilmesi uzun vadede çözüm getirebilir. Kısa vadede ise; iş ahlakı seminerleri, meslek odaları tarafından sıklıkla verilmelidir.

Katılımcılar, üniversitelerde verilen muhasebe eğitimindeki en büyük eksiklik olarak %58,9 ile pratik (uygulama) eksikliğini görmekteyiz. Meslek adayı bir stajyerin, bildiği teorik bir bilgiyi pratiğe dönüştürmede yaşadığı sıkıntılar en büyük sorunu teşkil etmektedir. İkinci eksiklik olarak %24,2 ile meslek ahlakı eğitimi eksikliği tespit edilmiştir. Üniversiteler uygulamaya ağırlık verecek şekilde, meslek ahlakını da içeren yeni bir muhasebe eğitimi anlayışına yönelmelidirler.

Muhasebecilerin en büyük ve temel sorunu %50,5 ile ekonomik sorun olarak tespit edilmiştir. Bu konuda meslek mensupları mükelleflerinden para tahsilatlarında büyük sıkıntılar yaşadıklarını ve özellikle kriz dönemlerinde uzun süre hiçbir tahsilat yapamadıklarını beyan etmişlerdir. Muhasebe odalarının para tahsilatıyla ilgilenmesini sağlayacak bir yasal düzenleme bu sorunun çözümü için önemli bir adım kabul edilebilir.

Katılımcıların %67,4'ünün, mesleğin bir “Defter Kapma Yarışı”na dönüştüğü fikrini savunduğu görülmektedir. Bu durum muhasebeciyi profesyonellikten uzaklaştırmakta ve ticari kaygılarla mesleğini icra etmesine sebep olmaktadır. Bu sıkıntıları engellemek için, muhasebecilerin tahsilat sorunu giderilmeli, meslek ahlakı seminerleri artırılmalı, taban fiyat uygulaması sıkı denetlenmeli ve örgütsel kontrol daha iyi bir şekilde sağlanmalıdır.

Kaynakça

- BOZKURT Ö; Bozkurt İ., (2008), “İş Tatminini Etkileyen İşletme İçi Faktörlerin Eğitim Sektörü Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması”, Doğu Üniversitesi Dergisi, İstanbul.
- DALĞAR,H; Tekşen, Ö., (2014), “Muhasebecilerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ile Rol Çelişkisi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, Muhasebe ve Finansman Dergisi,Bursa.
- DİNÇ, E; ABDİOĞLU, H;BÜYÜKŞALVARCI, A., (2010), “Muhasebe Meslek Mensuplarının Davranışsal Değişkenlerinin Kazanç Düzeyi Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Görgül Bir Araştırma”, Ege Akademik Bakış, İzmir.
- KUTLU H.A, (2008), “ Muhasebe Meslek Mensupları Ve Çalışanlarının Etik İkiilemleri: Kars Ve Erzurum İllerinde Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara.
- SAKARYA, Ş; KARA, S, (2010), “Türkiye’de Muhasebe Meslek Etiğine Yönelik Düzenlemeler ve Meslek Mensupları Tarafından Algılanması Üzerine Bir Alan Araştırması, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Karaman.
- ŞENOL, H, (2014), “Muhasebe Mesleğinin Toplum Tarafından Algılanması Üzerine Bir Alan Araştırması”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Burdur.
- TUĞAY, O; TEKŞEN, Ö, (2014), “Muhasebe Meslek Mensuplarının Sorunları: Burdur İlinde Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Isparta.
- TÜRMOB, <http://www.turmob.org.tr/TurmobWeb/Istatistikler.aspx>, Erişim: 18.08.2015
- UZAY, Ş; GÜNGÖR, Ş., (2004), “Muhasebecilerin Sorunları ve Beklentileri: Kayseri ve Nevşehir İlleri Uygulaması”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Bursa.
- ÜNGÜREN, E; DOĞAN, H;ÖZGEN, M;TEKİN, Ö. A, (2010), “ Otel Çalışanlarının Tükenmişlik ve İş Tatmin Düzeyleri İlişkisi”, Journal of Yaşar University, İzmir.
- ÜNGÜREN, E;YILDIZ, S, (2009), “Konaklama İşletmelerinde Çalışanların Demografik Değişkenlerinin İş Tatminine Etkilerinin Saptanması Yönelik Bir Araştırma”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Diyarbakır.

FİNANSAL PERFORMANSIN HİSSE SENEDİ FİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TEKSTİL SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA*

THE EFFECTS OF THE FINANCIAL PERFORMANCE ON THE VALUE SHARE: AN IMPLEMENTATION IN THE TEXTILE INDUSTRY

Cihan YILMAZ¹

Öz

Bu çalışmada; finansal analiz teknikleri kullanılarak finansal performansın ölçümünden bahsedilmekte, bu tekniklerden diğerlerine göre daha fazla kullanılan oran analizi yöntemine vurgu yapılmaktadır. Borsada işlem gören, tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve 2001-2010 yılları arasındaki verilerine eksiksiz ulaşılan yedi (7) şirketin göstermiş oldukları finansal performansların hisse senedi fiyatlarına bir etkisinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Analiz, Finansal Performans, Hisse Senedi Fiyatı.

Abstract

It is extremely significant for both business administrators and potential investors to know how close they are to reach their targets for all business which are established in order to develop by making profits. It is used shares related to seven (7) companies that are all in textile sector and in stock market. These companies are also available to be obtained in the data in 2001-2010.

Keywords: Financial Analysis, Financial Performance, Value Share.

---

* Bu Çalışma; "FİNANSAL PERFORMANSIN HİSSE SENEDİ FİYATINA ETKİSİ-İMKB UYGULAMASI" başlıklı (Erzurum, 2011) Yüksek Lisans Tezinden Derlenmiştir.

¹ Öğr. Gör. Ardahan Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.

Giriş

Bilindiği üzere işletmeler, belirli amaç ve beklentiler doğrultusunda kurulurlar. Sosyal sorumluluklarının yanı sıra, kâr elde ederek büyümek ve gelişmek isterler. İşletmelerin hedefledikleri büyüme ve gelişme rakamlarının ne ölçüde gerçekleştiğini öğrenmek, gelecek ile ilgili tahminlerde bulunmak açısından son derece önemlidir. Gerek işletme yöneticileri gerekse yatırımcılar, işletmenin sergilemiş olduğu performansı bilmek isterler. Bir takım hesaplama ve karşılaştırmalar yardımı ile firmaların hedeflerine ulaşmış olup olmadığı, bu hedeflerden uzaklaşıp uzaklaşmadığı gibi sorulara yanıt ararlar.

Temelini mali tabloların oluşturduğu performans ölçümlemesi, son yıllarda oldukça önem kazanmıştır. Hızla gelişerek küresel bir köy haline gelen dünyada, teknoloji ile birlikte işletmelerinde yönetim anlayışı değişmekte ve müşterilerin talepleri doğrultusunda, sergilenen performans çok önemli boyutlara ulaşmaktadır.

Çalışmanın amacı, şirketlerin finansal performanslarını ölçmek ve ölçülen finansal performansların hisse senedi fiyatına bir etkisinin olup olmadığını belirlemektir. 2001-2010 yılları arasındaki verilerine eksiksiz ulaşılan yedi (7) tekstil şirketinin uygulamaya konu olduğu bu çalışmada, Eviews 5.1 ekonometri programı kullanılmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmında, ele alınacak şirketler belirlenmiş, mali tablolarına bakılarak temel rasyoları hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır. Ardından şirketlerin veri kesitleri, panel veri analizi metoduna tabi tutulmuştur. Analiz sonucu ortaya çıkan rakamlar tablo haline getirilmiş ve yorumlanmıştır.

1. Finansal Performans Kavramı

Hızla gelişen ve küreselleşen dünyada teknolojinin inanılmaz ilerleyişi, doğal kaynakların hızla azalması, işletmelerin yönetim anlayışında ki değişimler, müşterilerin her konuda verimliliğin artmasını öngören talepleri işletmelerde performansı çok önemli boyutlara taşımaktadır (Kabakçı, 2007).

Performans ölçümleri, işletmenin ortaya koyduğu sonuçları geliştirmeye yönelik hedeflere ulaşmak için önceden belirlenen performans ölçütlerine göre kurumun kendi içinde gerçekleştirdiği çıktıları değerlendirmek amacıyla uygulanan tekniklerdir.

Bir işletmenin performans derecesi, sahip olduğu varlıkları kullanarak kendisinden beklenen ekonomik değer ve yararı gerçekleştirebilme düzeyi ile belirlenir. Beklenen değer ile gerçekleşen değer arasındaki fark, performans düzeyinin belirlenmesine ilişkin üç sonuç ortaya koyar. Bu yaklaşımla gerçekleşen değer, beklenen değere eşit ise normal performans, beklenen değer üstünde ise yüksek performans, beklenen değer altında ise düşük performans olarak ifade edilir. Bütün bu ölçümlerinin şirketin hedeflerine yönelik, vizyon ve misyonuna uygun, sektördeki rakip firmalarla karşılaştırılabilir olması elde edilen sonuçların değerlendirilmesine dair

daha detaylı bilgi verir. İşletmeler performanslarını ölçüp değerlendirirken, bir takım nicel ve nitel ölçütlere başvurarak, bunlar sayesinde hedeflerin neresinde kaldığı bilgisine ulaşabildikleri gibi hangi noktaların gözden geçirilmesi gerektiği sonucunu da elde edebilirler.

İşletmelerde performans ölçümlemesi işletmenin ne ölçüde hedeflerine ulaşabildiğini ya da hedeflerinden ne ölçüde uzaklaştığını ortaya koyabilmek için, mevcut standartlara, işletmenin içinde bulunduğu sektörün ortalamalarına ve işletmenin geçmiş yıllardaki durumuna göre göstermiş olduğu olumlu veya olumsuz sapmaların ortaya konması için birtakım hesaplamaların ve karşılaştırılmaların yapılmasıdır.

Yapılan çalışmalar ışığında işletmelerin finansal performans, finansal olmayan performans ve yönetim muhasebesi temelinde performans ölçümlemesi olmak üzere üç temel etkinlik ölçümü olduğu söylenmektedir (Coşkun, 2005). Geleneksel olarak işletmenin tamamının performansının ölçümü gibi geniş kapsamlı kontrollerde finansal ölçütler kullanılırken; süreçlerin kontrolü gibi dar kapsamlı durumlarda finansal ölçütlere ek olarak finansal olmayan performans göstergeleri ve yönetim muhasebesi temelinde performans ölçümlemesi de kullanılmaktadır. Bu üç yöntemden en yaygın olarak kullanılanı, finansal performans yönetimidir.

Finansal performans ölçütlerinin yaygın şekilde kullanılmasının en önemli nedeni, kesin ve objektif olmasıdır. Finansal performans göstergeleri, işletmenin uzun vadeli hedeflerini doğrudan ifade etmektedir ve işletmenin performansına bütünsel bir bakış sağlamaktadır (Kaplan ve Atkinson, 1998). Genel olarak, finansal performans ölçütlerinin kısa vadeli olması, geçmişteki verilere odaklanması ve gelecekle ilgili tahmin yapmada yetersiz kalması gibi eksikliklerden dolayı diğer performans belirleme yöntemlerine ilgi artmıştır. Ancak, bütünlük beklentiler doğrultusunda, organizasyonun temel hedeflerine yönelik ilişkileri daha kuvvetli olan finansal performans yöntemleri, yöneticiler için önemli bir araç olmaya devam edecektir.

Temelini finansal tablolar analizinin oluşturduğu performans ölçümlemesine işletmelerin yönetim becerisi de denmektedir. Yönetim becerisi, işletmenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar çerçevesinde önceden belirlenen hedeflere ne ölçüde ulaşıldığını gösterir. İşletmelerin bu hedefleri, belirli bir kârın elde edilmesi, belirli bir düzeyde büyüme olabileceği gibi her ikisi de birlikte olabilir. Performansın ölçümlemesi için finansal analiz ayrı bir kategori olarak ele alınması ve işletmenin yönetim becerisinin ortaya konması gerekmektedir (Berk, 1995).

İşletme performansının ölçülmesi, işletmenin insan, finans ve diğer kaynaklarını daha verimli kullanmasına katkı sağlar. Bu nedenle işletme yönetimini üstlenenlerin temel görevi amaç ve beklentileri mümkün olan kaynakları en etkin şekilde kullanarak gerçekleştirmeyi planlamak olmalıdır.

İşletmenin faaliyetleri sonucunda oluşan finansal tablolarında yer alan karmaşık ve büyük miktardaki veriler, yöneticiler ve yatırımcıların değerlendirme yapabilmesi için anlaşılması son derece zor bilgilerdir. Bu bilgilerin, daha kullanılabilir

ve daha rahat anlaşılabilir hale gelmesi işletmeler ve yatırımcılar için önem arz etmektedir.

Finansal analiz, işletmenin iç ve dış finansman ile sağladığı ya da gelecekte sağlayabileceği fonları kullanım alanlarına göre değerlendirerek, gelecekteki finansal durumu mevcut şartlar altında inceleyerek öngörülerde bulunabilmektir (Yılmaz, 2009). Bu sayede firmanın, güçlü ve zayıf yanları ortaya konulup, gelecekle ilgili gerçekçi tahminlerde bulunulacaktır.

Finansal performansın belirlenmesine yönelik olarak yapılan finansal analiz ile daha anlamlı sonuçlar elde edilir ve bu bilgiler geçmiş dönem sonuçları ve sektör ortalamaları ile karşılaştırılarak değerlendirilir ve yorumlanır. Bu şekilde gerek işletme yöneticileri ve gerekse işletme dışı çıkar grupları, işletmenin gidişi ve diğer durumları hakkında bilgi sahibi olurlar ve şirket hakkında bir karara varmaları daha da kolaylaşmış olur.

2. Materyal ve Yöntem

Bir hesap dönemine ait finansal tablolar genelde işletmenin bir faaliyet yılındaki finansal durumu ile faaliyet sonuçlarını gösterir. İşletmelerin bu açıdan geçmişini veya geleceğini bir tek bilanço ve gelir tablosu ile tanımlamak olanaksızdır. Birden fazla yıl için finansal gelişmenin görülebilmesi ve bazı yorumlarda bulunabilmesi bakımından finansal tablolardaki bilgiler işlenmemiş, ham bilgilerdir. Bu bilgilerin işlenip finansal kararlarda kullanılabilir duruma getirilmesi, finansal analiz tekniklerinin yardımıyla mümkündür (Özdemir, 1999). Sayılan bu neden ve amaçlardan dolayı işletme yöneticilerinin ellerinde belirli bazı analitik bilgilerin olması açısından finansal analiz tekniklerinin kullanılması gerekmektedir.

Başlıca finansal analiz teknikleri şunlardır:

1. Karşılaştırmalı Tablolar Analizi
2. Yüzde Yöntemi Analizi(Dikey Yüzdeler)
3. Trend(Eğilim) Analizi
4. Fon Akım Analizi
5. Oran(Rasyo) Analizi

Diğer finansal analiz tekniklerinde kalemlerin kendi içinde ya da zaman içinde karşılaştırmalı değişimi incelenirken, oran analizi sayesinde kalemler arasındaki ilişkiler ortaya çıkarıldığından dolayı finansal tablolar daha iyi ve daha kolay anlaşılacaktır. Bu nedenle, çalışmada tekstil sektöründe faaliyette bulunan, hisse senetleri borsada işlem gören ve verilerine eksiksiz ulaşılan yedi anonim şirketin oran analizi tekniği kullanılarak 2001-2010 yıllarına ait dönem sonu temel finansal rasyoları hesaplanmıştır. Çalışmanın amacı, 2001-2010 yılları arasında borsada işlem gören tekstil sektöründe faaliyet gösteren Akın, Ak-Al, Arsan, Bisaş, Karsu, Mende-

res ve Vakko Tekstil' in firmalara özgü değişkenlerinin hisse senedi fiyatlarına bir etkisi olup olmadığını ortaya koymaktır. Firmalara özgü değişkenlerden kasıt, bağımsız şirketlerce denetlenmiş ve onaylanmış, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ' nun resmi web sitelerinde yayınlanmış olan firmalara ait mali tablolardan elde edilen veriler ışığında hesaplanan temel finansal rasyolardır.

Çalışmada, firmalara özgü değişkenlerin hisse senedi fiyatına etkileri, likidite, kaldıraç, faaliyet ve kârlılık oranları kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Belirlenen şirketlerin hisse senedi fiyatları da yine İMKB' nin (BIST) resmi web sitesinden elde edilmiştir. Her yılın 12. ayının sonundaki hisse senedi fiyatı ele alınmış ve uygulamada kullanılmıştır.

Çalışmanın uygulama bölümünde, finansal performansın hisse senedi fiyatına etkisinin belirlenmesinde kullanılan yöntem Panel Veri Analizi yöntemidir.

Zaman boyutuna ait kesit verilerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi denir (Greene, 1997). Yani panel veri analizi, yatay kesit analizi ile zaman serisi analizinin birleştirilmesi şeklinde olmaktadır.

3. Analiz

Çalışmanın analiz bölümünde ilk olarak, şirketlerin mali tablolarına bakılarak hesaplanmış olan 2001-2010 yılları arasındaki finansal rasyolar ve seçilmiş şirketlerin bu 10 yıllık süreçteki dönem sonu hisse senedi fiyatlarından oluşan veriler programa girilmiştir. Ardından, girilen verilerin durağan olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Eviews 5.1 adlı ekonometrik program kullanılmıştır.

Analiz çalışmasında kullanılan seçilmiş 7 şirketin her birine ait 14 kesit ve 2001-2010 yıllarını kapsayan 10 dönemlik zaman serisinden oluşan panel veri seti sunulardan oluşmaktadır:

Tablo 1: Analizi Yapılacak Şirketler

Şirketin Adı	Borsada İşlem Gördüğü Ad	Verilerin Yıl Aralığı
Akın Tekstil A.Ş.	ATEKS	2001-2010
Ak-Al Tekstil Sanayi A.Ş.	AKALT	2001-2010
Arsan Teks. Tic. San. A.Ş.	ARSAN	2001-2010
Bişaş Teks. San. Tic. A.Ş.	BISAS	2001-2010
Karsu Teks. San. Tic. A.Ş.	KRTEK	2001-2010
Menderes Teks. San. Tic. A.Ş.	MNDRS	2001-2010
Vakko Teks. Hazır Giyim İşl. A.Ş.	VAKKO	2001-2010

Belirtilen şirketlerin, 2001-2010 yılları arasındaki likidite, kaldıraç, faaliyet ve kârlılık oranları hesaplanıp, tablolaştırılmıştır.

Likidite oranları olarak; cari oran, asit-test oranı ve nakit oranı ele alınmıştır. Kaldıraç oranları olarak; borçlanma oranı, toplam borçların özsermayeye oranı ve

faiz karşılama oranları ele alınmıştır. Faaliyet oranları olarak; alacak devir hızı, stok devir hızı, aktif devir hızı ve net işletme sermayesi devir hızı hesaplanmıştır. Son olarak kârlılık oranlarından ise; net kâr marjı, aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı hesaplanarak analize tabi tutulmuştur.

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki cari oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 2: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Cari Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	1.94	1.65	2.62	2.19	2.09	1.87	1.73	1.32	1.31	1.51	1.82
AKALT	1.73	1.56	1.57	2.12	1.74	1.73	1.55	6.05	2.01	2.20	2.22
ARSAN	1.61	2.21	3.05	1.95	1.39	1.28	1.23	0.97	0.84	0.68	1.52
BISAS	1.54	1.34	1.06	1.06	0.64	0.67	0.32	0.28	0.13	0.15	0.72
KRTEK	1.34	1.25	1.25	1.73	1.22	1.52	2.22	1.62	2.52	1.86	1.65
MNDRS	1.55	3.12	2.60	3.21	3.65	2.67	1.93	1.13	1.21	1.37	2.24
VAKKO	1.34	2.79	2.64	2.90	3.40	3.48	3.01	2.60	1.83	1.66	2.56
Ortalama	1.58	1.99	2.11	2.16	2.02	1.89	1.71	2.00	1.41	1.35	1.82

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki asit-test oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 3: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Asit-Test Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	1.12	0.92	1.51	1.41	1.40	1.10	1.00	0.75	0.72	0.74	1.07
AKALT	1.25	1.14	1.18	1.88	1.55	1.61	1.48	5.44	1.62	1.92	1.91
ARSAN	1.12	1.53	2.11	1.02	0.78	0.85	0.82	0.67	0.57	0.33	0.98
BISAS	0.78	0.68	0.78	0.61	0.43	0.44	0.10	0.16	0.11	0.13	0.42
KRTEK	0.84	0.64	0.75	0.61	0.65	1.00	1.16	1.07	1.92	1.42	1.00
MNDRS	1.17	2.31	1.57	2.20	2.50	1.94	1.23	0.57	0.77	0.94	1.42
VAKKO	1.15	2.40	2.21	2.44	2.75	2.73	2.11	1.55	1.13	0.97	1.94
Ortalama	1.06	1.37	1.44	1.45	1.44	1.38	1.13	1.46	0.98	0.92	1.82

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki nakit oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 4: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Nakit Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	0.09	0.04	0.22	0.31	0.43	0.04	0.07	0.07	0.04	0.02	0.13
AKALT	0.16	0.08	0.11	1.11	0.73	0.70	0.31	2.14	0.38	0.80	0.65
ARSAN	0.04	0.13	0.68	0.06	0.06	0.01	0.02	0.009	0.01	0.03	0.11
BISAS	0.02	0.007	0.009	0.04	0.01	0.005	0.006	0.002	0.004	0.0007	0.01
KRTEK	0.17	0.06	0.11	0.01	0.02	0.08	0.16	0.02	0.45	0.20	0.13
MNDRS	0.004	0.37	0.08	0.11	0.20	0.16	0.09	0.10	0.17	0.09	0.14
VAKKO	0.38	0.46	0.36	0.34	0.40	0.24	0.06	0.20	0.41	0.37	0.32
Ortalama	0.12	0.16	0.22	0.28	0.26	0.18	0.10	0.36	0.21	0.21	0.21

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki borçlanma oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 5: Belirtilen Şirketlerin 2001-2010 Yılları Arasındaki Borçlanma Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	0.61	0.63	0.50	0.37	0.41	0.38	0.38	0.43	0.37	0.21	0.43
AKALT	0.50	0.49	0.44	0.28	0.34	0.43	0.56	0.15	0.47	0.41	0.41
ARSAN	0.44	0.37	0.36	0.27	0.38	0.40	0.39	0.48	0.55	0.62	0.42
BISAS	0.66	0.47	0.46	0.61	0.70	0.95	0.91	0.86	1.23	1.15	0.80
KRTEK	0.65	0.54	0.54	0.37	0.39	0.38	0.35	0.40	0.40	0.41	0.44
MNDRS	0.63	0.22	0.39	0.26	0.23	0.29	0.40	0.40	3.60	0.35	0.68
VAKKO	0.88	0.54	0.46	0.41	0.38	0.41	0.32	0.37	0.46	0.43	0.46
Ortalama	0.62	0.46	0.45	0.37	0.40	0.46	0.47	0.44	1.01	0.51	0.52

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki toplam borçlarının özsermayeye oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 6: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Toplam Borçlarının Özsermayeye Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	1.58	1.73	0.96	0.59	0.70	0.61	0.61	0.76	0.59	0.27	0.84
AKALT	0.98	0.97	0.78	1.84	2.97	4.70	1.38	0.17	0.90	0.69	1.54
ARSAN	0.78	0.59	0.55	0.39	0.64	0.70	0.67	0.92	1.24	1.63	0.81
BISAS	1.93	0.88	0.85	1.59	2.37	20.44	10.24	6.26	5.34	7.54	5.74
KRTEK	1.83	1.17	1.16	0.59	0.63	0.61	0.53	0.68	0.68	0.66	0.85
MNDRS	1.70	0.28	0.63	0.36	0.30	0.41	0.67	0.68	0.56	0.53	0.61
VAKKO	7.68	0.76	0.86	0.70	0.62	0.70	0.47	0.58	0.87	0.77	1.40
Ortalama	2.35	0.91	0.83	0.86	0.89	4.02	2.08	1.44	1.45	1.73	1.66

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki faiz karşılama oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 7: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Faiz Karşılama Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	1.57	1.65	6.83	2.50	0.90	0.23	-0.99	-2.56	-0.03	-1074	-106.39
AKALT	2.18	2.12	1.02	-1.09	-9.05	-1.18	9.03	0.24	4.40	-3.27	0.44
ARSAN	1.16	1.91	-1.16	-3.15	-2.68	0.30	-0.67	-1.09	-4.74	-6.78	-1.69
BISAS	3.15	3.02	3.59	-5.07	-5.49	-1.96	1.37	1.22	-1.31	-0.86	-0.23
KRTEK	1.21	2.50	1.49	0.96	-1.03	1.15	2.04	0.47	1.20	5.43	1.54
MNDRS	1.93	6.38	2.82	1.76	2.54	4.66	-3.28	0.44	5.50	22.41	4.52
VAKKO	0.68	3.22	3.77	3.78	4.15	1.63	11.61	-0.67	0.71	2.36	3.12
Ortalama	1.70	2.97	2.62	-0.04	-1.52	0.69	2.73	-0.28	0.82	-150.67	-14.10

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki alacak devir hızı oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 8: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Alacak Devir Hızı Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	3.64	3.74	4.00	4.34	7.26	3.84	3.93	3.64	4.64	5.42	4.44
AKALT	3.36	2.60	2.67	4.96	6.38	5.51	3.50	1.19	1.56	2.19	3.39
ARSAN	3.34	3.06	3.71	2.71	2.54	3.22	3.54	3.46	3.03	5.77	3.44
BISAS	6.42	15.34	7.33	5.55	5.15	7.49	29.63	9.58	4.05	4.85	9.54
KRTEK	4.59	5.70	4.37	5.10	4.15	3.85	3.97	2.38	2.85	2.72	3.97
MNDRS	5.29	4.43	5.54	5.22	6.43	5.96	8.27	11.21	10.15	2.72	6.52
VAKKO	1.77	1.90	2.10	2.22	4.27	5.53	4.78	6.13	6.27	6.59	4.15
Ortalama	4.06	5.25	4.24	4.30	5.17	5.06	8.23	5.37	4.65	4.32	5.06

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki stok devir hızı oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 9: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Stok Devir Hızı Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	3.41	3.65	3.42	3.91	4.42	4.11	3.89	3.37	3.68	3.94	3.78
AKALT	6.12	5.88	5.80	16.56	17.73	30.47	22.37	5.69	3.50	5.71	11.98
ARSAN	6.91	5.74	5.34	2.90	3.03	4.26	4.67	5.18	3.63	3.77	4.54
BISAS	7.56	9.56	6.24	3.70	6.32	6.66	5.12	4.04	6.62	21.59	7.74
KRTEK	5.49	4.50	4.68	3.54	3.71	5.11	4.02	3.83	4.90	5.95	4.57
MNDRS	3.99	4.39	3.54	3.03	3.90	4.35	3.76	2.88	3.71	4.88	3.84
VAKKO	4.33	5.53	5.82	6.09	5.90	5.58	3.47	2.41	2.17	2.27	4.36
Ortalama	5.40	5.61	5.45	5.67	6.43	8.65	6.76	3.91	4.03	6.87	5.87

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki aktif devir hızı oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 10: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Aktif Devir Hızı Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	1.39	1.44	1.41	0.87	0.81	0.84	0.84	0.76	0.92	0.60	0.99
AKALT	1.21	1.08	1.02	0.81	0.94	1.05	2.07	0.50	0.37	0.70	0.97
ARSAN	1.24	1.02	0.80	0.41	0.41	0.63	0.60	0.70	0.53	0.68	0.66
BISAS	1.75	1.81	1.23	1.13	1.02	0.98	1.24	0.50	0.41	0.57	1.06
KRTEK	1.15	1.05	1.10	0.84	0.76	0.91	0.88	0.78	0.85	0.90	0.92
MNDRS	0.84	0.85	0.84	0.92	0.87	0.88	0.84	0.75	0.76	0.78	0.83
VAKKO	0.92	1.14	1.20	1.34	1.38	1.50	0.92	1.12	0.88	1.01	1.14
Ortalama	1.21	1.20	1.08	0.90	0.88	0.97	1.05	0.73	0.67	0.75	0.94

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki net işletme sermayesi devir hızı oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 11: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Net İşletme Sermayesi Devir Hızı Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	3.65	4.72	2.97	3.47	3.45	4.22	4.50	7.00	9.26	7.00	5.02
AKALT	4.40	4.56	4.58	3.27	5.08	5.43	6.82	0.76	1.20	1.99	3.81
ARSAN	5.78	3.37	2.51	2.65	4.29	7.47	8.28	-59.5	-6.37	-3.63	-3.51
BISAS	8.59	12.36	53.62	32.10	-4.23	-3.60	-2.78	-0.81	-0.34	-0.64	9.43
KRTEK	8.79	10.50	10.35	7.64	11.58	6.44	3.09	3.86	2.55	3.67	6.85
MNDRS	3.61	1.85	1.92	2.01	1.96	2.16	2.52	15.37	10.98	6.31	4.87
VAKKO	3.90	1.96	2.20	2.28	2.25	2.60	1.79	3.18	3.63	4.74	2.85
Ortalama	5.53	5.62	11.16	7.63	3.48	3.53	3.46	-4.30	2.99	2.78	4.19

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki net kâr marjları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 12: Belirtilen Şirketlerin 2001-2010 Yılları Arasındaki Net Kâr Marjı Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	0.06	0.04	0.06	0.05	0.004	-0.01	-0.04	-0.13	-0.01	-0.08	-0.0056
AKALT	0.07	0.05	0.008	-0.01	-0.06	-0.02	0.007	0.29	0.09	-0.04	0.04
ARSAN	0.02	0.04	-0.06	-0.13	-0.16	-0.03	-0.09	-0.20	-0.17	-0.25	-0.10
BISAS	0.09	0.06	0.04	-0.15	-0.28	-0.25	-0.01	0.07	-1.00	-0.28	-0.17
KRTEK	0.01	0.07	0.01	-0.002	-0.16	0.01	0.04	-0.04	0.03	0.01	-0.002
MNDRS	0.14	0.10	0.03	0.02	0.02	0.05	-0.009	-0.04	0.06	0.07	0.044
VAKKO	-0.14	0.16	0.07	0.02	0.03	0.02	0.36	-0.10	-0.01	0.06	0.047
Ortalama	0.04	0.07	0.02	-0.03	-0.086	-0.03	0.037	-0.02	-0.14	-0.07	-0.02

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki aktif kârlılığı oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 13: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Aktif Kârlılığı Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	0.09	0.05	0.09	0.04	0.004	-0.001	-0.03	-0.10	-0.009	-0.005	0.013
AKALT	0.09	0.05	0.08	-0.01	-0.05	-0.02	0.01	0.14	0.03	-0.03	0.03
ARSAN	0.03	0.04	-0.05	-0.05	-0.07	-0.02	-0.05	-0.14	-0.09	-0.17	-0.06
BISAS	0.15	0.11	0.05	-0.17	-0.29	-0.24	-0.02	0.04	-0.41	-0.17	-0.095
KRTEK	0.01	0.08	0.01	-0.002	-0.12	0.01	0.04	-0.03	0.02	0.01	0.003
MNDRS	0.12	0.08	0.02	0.02	0.02	0.04	-0.007	-0.03	0.05	0.05	0.036
VAKKO	-0.13	0.18	0.08	0.02	0.04	0.03	0.33	-0.11	-0.01	0.06	0.05
Ortalama	0.05	0.08	0.04	-0.02	-0.07	-0.03	0.04	-0.03	-0.06	-0.04	-0.004

Tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve hisseleri borsada işlem gören yukarıda belirtilmiş olan şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki özsermaye kârlılığı oranları şu şekilde hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 14: Belirtilen Şirketlerin 2001 - 2010 Yılları Arasındaki Özsermaye Kârlılığı Oranları

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ort.
ATEKS	0.23	0.15	0.18	0.07	0.0005	0.002	-0.06	-0.17	-0.01	-0.06	0.03
AKALT	0.18	0.10	0.001	-0.07	-0.47	-0.20	0.04	0.17	0.07	-0.05	-0.02
ARSAN	0.05	0.06	-0.07	-0.08	-0.12	-0.03	-0.10	-0.26	-0.21	-0.44	-0.12
BISAS	0.46	0.20	0.10	-0.45	-0.95	-5.14	-0.21	0.27	1.77	1.09	-0.28
KRTEK	0.04	0.17	0.03	-0.003	-0.20	0.02	0.06	-0.05	0.04	0.01	0.01
MNDRS	0.32	0.11	0.04	0.02	0.02	0.06	-0.01	-0.05	0.08	0.08	0.07
VAKKO	-1.14	0.40	0.15	0.04	0.06	0.04	0.49	-0.17	-0.02	0.10	0.005
Ortalama	0.02	0.17	0.06	-0.07	-0.23	-0.75	0.03	-0.03	0.24	0.10	-0.04

Çalışmada, yapılacak olan panel veri analizinin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için verilere panel birim kök testi uygulanmıştır. Seçilen 7 şirketin 2001-2010 yılları arasındaki 13 temel finansal rasyoları ve hisse senedi fiyatları % 10 anlamlılık düzeyinde panel birim kök testine tabi tutulmuş ve bu verilerin durağan olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 15: Durağanlık Testi: Phillips-Perron

Değişkenler	Olasılık
Cari Oran	84.3*
Asit-Test Oranı	67.7*
Nakit Oranı	33.2*
Borçlanma Oranı	56.3*
Top. Borç. Özsermayeye Oranı	66.1*
Faiz Karşılama Oranı	37.5*
Alacak Devir Hızı	61.5*
Stok Devir Hızı	45.7*
Aktif Devir Hızı	23*
Net İşletme Sermayesi Devir Hızı	60*
Net Kâr Marjı	39.7*
Aktif Kârlılığı	39.4*
Özsermaye Kârlılığı	51.2*
Hisse Senedi Fiyatı	67.1*
Gözlem Sayısı	833

* %1 düzeyinde, ** %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapılan durağanlık testi sonucunda, nakit oranının, borçlanma oranının, toplam borçların özsermayeye oranının, alacak devir hızı oranının, aktif devir hızı oranının, net kar mârjı oranının, aktif kârlılığının, özsermaye kârlılığının ve hisse senedi fiyatının durağan olduğu görülmüştür. Durağan olmadıkları anlaşılan cari oran,

asit-test oranı, faiz karşılama oranı, alacak devir hızı ve net işletme sermayesi devir hızı oranlarının 1. dereceden farkları alınarak, stok devir hızı oranının ise 2. dereceden farkı alınarak durağan hale getirilmiştir.

Durağanlık testinin yapılmasının ardından, artık verilere panel veri analizi uygulanabilecektir. Panel veri analizinin üç modelinden biri olan sabit etkiler modeli kullanılarak belli sonuçlara varılmaya çalışılacaktır. Bu şekilde programa girişi yapılan 14 kesitten biri bağımlı değişken olurken, diğerleri bağımsız değişken olarak ele alınıp uygulamaya tabi tutulacaktır.

Şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki 10 yıllık sürecin dönem sonu hisse senedi fiyatları modelin bağımlı değişkeni olarak ele alınmıştır. 14 kesitten geriye kalan, şirketlerin finansal performanslarını belirlemek için hesaplanan temel finansal rasyolar ise, uygulamanın bağımsız değişkenler kısmını oluşturmuştur.

Belirlenen 7 şirketin finansal performanslarının, hisse senedi fiyatlarına etkisinin belirlenmesi için yapılan bu uygulamada, 13 bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı bir sonuç ortaya çıkarıp çıkarmadığı, eğer elde edilen sonuçlar anlamlı ise, bu sonuçların olumlu veya olumsuz, hangi yönde etki yaptığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Eldeki veriler ışığında, değişkenlerin yer aldığı Model-1 tahmin sonuçları Tablo 16'da hesaplanmıştır.

Model-1' in tahmin sonuçlarına bakıldığında, F İstatistiği değerinin 2.47* çıkmasından dolayı, modelin % 1 önem seviyesinde genel anlamlılığa sahip olduğu görülmektedir.

Bağımlı değişken olarak hisse senedi fiyatı alınırken, bağımlı değişken olarak asit-test oranı, nakit oranı ve net işletme sermayesi devir hızı oranı dışında kalan diğer 10 finansal performans oranı alınıp, panel veri analizine tabi tutulmuş ve tablodaki sonuçlar elde edilmiştir. Firmaların likidite durumunun analizinde kullanılan oranlar olan cari rasyo, asit-test rasyosu ve nakit oranından Model-1' de sadece cari oranın ele alınmasının nedeni, cari oran ve asit-test oranının hesaplanmasında kullanılan formül değerlerinin birbirine çok yakın olmasıdır. Cari rasyo, dönen varlıkların kısa vadeli yabancı kaynaklara bölünmesi yoluyla hesaplanırken, asit-test oranı ya da likidite oranı dönen varlıklardan sadece stokların çıkarılması konusunda farklılık göstermektedir. Modelden elde edilecek tahmin sonuçlarının daha tutarlı olması için bu yola başvurulmuştur.

Tablo 16: Model-1 Tahmin Sonuçları: **Bağımlı Değişken: Hisse Senedi Fiyatı**

Bağımsız Değişkenler	Katsayı
Cari Rasyo	0.204831 (2.66) *
Borçlanma Oranı	-0.096220 (-2.30) **
Toplam Borçların Özsermayeye Oranı	-0.225006 (-1.67)
Faiz Karşılama Oranı	-0.001861 (-5.26) *
Alacak Devir Hızı Oranı	0.039404 (1.39)
Stok Devir Hızı Oranı	0.185694 (5.28) *
Aktif Devir Hızı Oranı	0.726434 (0.92)
Net Kâr Marjı Oranı	-7.653953 (-2.43) **
Aktif Kârlılığı Oranı	15.81833 (2.20) **
Özsermaye Kârlılığı Oranı	-0.798923 (-2.20) **
R ²	0.46
Düzeltilmiş R ²	0.27
F İstatistiği	2.47*
Durbin Watson	1.19
Gözlem Sayısı	63

* %1 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler t istatistiğini göstermektedir.

Durağanlık testi sonucunda 1. ve 2. dereceden farkları alınarak durağan hale getirilen kesit verilerinin belirtilip, programa girilmesi ile birlikte elde edilen sonuçlara bakıldığında; toplam borçların özsermayeye oranı, alacak devir hızı ve aktif devir hızı oranı dışında kalan tüm değişkenlerin hisse senedi fiyatını anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir.

Likidite oranlarından modele konu olan cari rasyo ile bağımlı değişken olan hisse senedi fiyatı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Dönen varlıkların kısa vadeli borçları karşılayabilmesi konusunda sıkıntı çekilmemesinin, hisse senedi fiyatlarına da olumlu yansıtıldığı yorumunu yapmak yanlış olmaz.

Kaldıraç oranlarından modele konu olan borçlanma oranı ve faiz karşılama oranı ile hisse senedi fiyatı arasında negatif bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Kısa ve uzun vadeli borçların ödenemeyeceği riskinin yatırımcılar tarafından olumsuz değerlendirildiği ve bu durumun şirketin hisse senetlerine olan talepleri olumsuz yönde etkilediği ve dolayısıyla hisse senedi fiyatının bunun sonucunda negatif yönde etkilendiği yorumu yapılabilir.

Faaliyet oranlarından modelde yer alıp, hisse senedi fiyatı ile arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılan tek oran, stok devir hızı oranı olmuştur. Stok devir hızı oranı ile modelin bağımlı değişkeni olan hisse senedi fiyatı arasında olumlu bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Şirketlerin stok yönetimlerinin olumlu bir seyir izlemesi, yatırımcıların şirkete olan ilgisini arttırmış olup, hisse senedi fiyatını da pozitif yönde etkilemiştir.

Kârlılık oranlarından modele konu olan net kâr marjı, aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı oranlarının üçünün de hisse senedi fiyatına anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu etki, net kâr marjı ve özsermaye kârlılığı oranında negatif yönde bir sonuç çıkarken, aktif kârlılığı oranında pozitif yönde olmuştur. Bu durumu, araştırmaya konu olan şirketlerin bazı yıllarda çok fazla zarar etmiş ya da çok az kâr elde etmiş olmaları ile açıklamak mümkündür.

Eldeki veriler ışığında, değişkenlerin yer aldığı Model-2 tahmin sonuçları şu şekilde hesaplanıp, tablolatırılmıştır:

Tablo 17: Model-2 Tahmin Sonuçları Bağımlı Değişken: Hisse Senedi Fiyatı

Bağımsız Değişkenler	Katsayı
Asit-Test Oranı	0.164787 (1.98) **
Borçlanma Oranı	-0.104618 (-2.33) *
Toplam Borçların Özsermayeye Oranı	-0.204523 (-1.54)
Faiz Karşılama Oranı	-0.001953 (-5.64) *
Alacak Devir Hızı Oranı	0.038174 (1.36)
Stok Devir Hızı Oranı	0.178832 (5.11) *
Aktif Devir Hızı Oranı	0.794723 (0.95)
Net Kâr Marjı Oranı	-7.374225 (-2.29) *
Aktif Kârlılığı Oranı	15.43122 (2.11) *
Özsermaye Kârlılığı Oranı	-0.739163 (-1.96) **
R ²	0.45
Düzeltilmiş R ²	0.26
F İstatistiği	2.39*
Durbin Watson	1.16
Gözlem Sayısı	63

* %1 düzeyinde, ** % 5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler t istatistiğini göstermektedir.

Model-2' nin tahmin sonuçlarına bakıldığında, F İstatistiği değerinin 2.39* çıkmasından dolayı, modelin % 1 önem seviyesinde genel anlamlılığa sahip olduğu görülmektedir.

Bağımlı değişken olarak hisse senedi fiyatı alınırken, bağımlı değişken olarak cari oranı, nakit oranı ve net işletme sermayesi devir hızı oranı dışında kalan diğer 10 finansal performans oranı alınıp, panel veri analizine tabi tutulmuş ve tablodaki sonuçlar elde edilmiştir. Model-1' den farklı olarak bu defa likidite oranlarından sadece asit-test oranı uygulamaya tabii tutulmuştur.

Eldeki kesit verilerinin programa girilip, panel veri analizinin uygulanması sonucu elde edilen tahmin sonuçlarına bakıldığında, toplam borçların özsermayeye oranı, alacak devir hızı ve aktif devir hızı oranı dışında kalan tüm değişkenlerin bağımlı değişken olarak ele alınan hisse senedi fiyatını anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir.

Likidite oranlarından modele konu olan asit-test oranının hisse senedi fiyatına pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Yatırımcıların, asit-test rasyosundaki artışlara, kısa vadeli yabancı kaynakları ödeyememe riskini azaltmasından dolayı olumlu baktıkları ve bunun da hisse senedi fiyatlarına pozitif olarak yansıdığı yorumu yapılabilir.

Kaldıraç oranlarından toplam borçların özsermayeye oranının, hisse senedi fiyatına anlamlı bir etkisinin olmadığı görülürken, borçlanma oranı ve faiz karşılama oranının hisse senedi fiyatına negatif yönde bir etki yaptığı Model-2 tahmin sonuçlarına göre anlaşılmıştır. Model-1’ deki sonuçla aynı olan bu duruma da aynı yorumu getirmek mümkündür.

Faaliyet oranlarından modelde yer alıp, hisse senedi fiyatına anlamlı bir etkide bulunan tek oran stok devir hızı oranı olmuştur. Tıpkı Model-1’ de elde edilen tahmin sonucu gibi, stok devir hızı oranının hisse senedi fiyatına olumlu bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Kârlılık oranlarının tahmin sonuçları incelendiğinde, net kâr marjı ve özsermaye kârlılığının hisse senedi fiyatına negatif yönde bir etki yaptığı anlaşılırken, aktif kârlılığı oranının hisse senedi fiyatına pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Seçilen şirketlerin belli dönemlerde az miktarda kâr elde etmiş olmaları, belli yıllarda da dönemi zararlar kapatmış olmaları, potansiyel yatırımcıların görüşlerini olumsuz yönde etkilemiş olacak ki, bu da şirketin hisse senedi fiyatlarına negatif olarak yansımıştır.

Model-1’ de likidite oranlarından cari oran alınırken, Model-2’ de asit-test oranı analize tabi tutulmuştur. Aynı bir model oluşturulup likidite oranlarından sadece nakit oranı analize tabi tutulduğunda elde edilen sonuçlara göre, nakit oranının olasılık değeri %10’ un üzerinde çıktığı için, bağımlı değişken ile arasında anlamlı bir ilişki yoktur yorumu yapılmıştır. Ayrıca, toplam borçların özsermayeye oranı, alacak devir hızı oranı, aktif devir hızı oranı ve özsermaye kârlılığının da bağımsız değişken olan hisse senedi fiyatına anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Borçlanma oranı, faiz karşılama oranı ve net kâr marjının hisse senedi fiyatına etkisinin negatif yönde, stok devir hızı ve aktif kârlılığı oranının ise pozitif yönde olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç

İşletmelerin finansal durumlarını anlamak ve yorumlayabilmek, sadece işletme yöneticileri bakımından değil, bu bilgileri değerlendirerek yatırımda bulunmuş ve bulunacak olan potansiyel yatırımcılar açısından da oldukça önemlidir.

Firmalar finansal analiz tekniklerini kullanarak, aynı sektörde faaliyet gösteren diğer işletmeler ile kendisini kıyaslayabilme olanağını bulur. Bu şekilde mevcut performansını görerek, bazı değerlendirmelerde bulunabilir. Küreselleşen dünyada ki değişken pazar koşullarında işletmelerin kendilerini geliştirmeleri, yeni yatırımcı-

ların yatırım yapmasını sağlamada büyük rol oynamaktadır. Ayrıca şirketlerin belirli bir dönemdeki finansal durum ve faaliyet sonuçlarının geçmiş yıllarla karşılaştırılması, yapılan analizin değerini arttırmakta ve yöneticiler ile yatırımcıların dikkatini önemli ilişkiler ve eğilimler üzerine çekmektedir.

Çalışmada, borsada işlem gören ve tekstil sektöründe faaliyet gösteren 7 şirkete ait finansal tablolardan yararlanılarak, genel olarak firmaların finansal performansları ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar, analize tabi tutulup, bu şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte belirlenen finansal performans göstergelerinin hisse senedi fiyatlarına bir etkisinin olup olmadığını belirlemek için çaba sarf edilmiştir.

Bu şirketlerin mali tabloları, bağımsız denetim şirketlerince onaylanan ve İMKB(Günümüzde BIST) ile KAP' ın resmi web sitelerinde yayınlanan veri sisteminden elde edilmiştir. Firmalara özgü değişkenlerin hisse senedi fiyatına etkisi; likidite, kaldıraç, faaliyet ve kârlılık rasyoları kullanılarak ekonometrik yöntemlerle ortaya konulmuştur.

Oluşturulan modeller panel veri analizi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarının daha sağlıklı olması açısından, değişkenlere ait serilere durağan olup olmadıklarını anlamak için birim kök testi uygulanmıştır. Şirketlerin 2001-2010 yılları arasındaki finansal performanslarını görebilmek için hesaplanan rasyoların, programa girilip, durağan olup olmadıkları belirlendikten sonra, hisse senedi fiyatı bağımlı değişken, diğer verilerin ise bağımsız değişken olarak ele alınması sonucu iki adet model ortaya konmuştur. Bu modellerden elde edilen sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bağımlı değişken olan hisse senedi fiyatı sabit tutularak, bağımsız değişkenlerin farklı farklı ele alınması yoluyla üç tip model meydana getirilmiştir. Üçüncü modelin anlamlı sonuç çıkarmaması nedeniyle model sayısı ikiye düşürülmüştür. Elde edilen model sonuçları ile, işletmenin 10 yıllık süreçteki çeşitli finansal rasyolarının hisse senedi fiyatına bir etkisi olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Analiz sonucunda kimi finansal oranlar ile hisse senedi fiyatı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülürken, bazı oranlar ile pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Model-1' den elde edilen sonuçlar ışığında, cari rasyonun bağımlı değişken olan hisse senedi fiyatına pozitif yönde bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Kaldıraç oranlarından modele konu olan rasyoların bağımlı değişkene pozitif yönde bir etki yaptığı, faaliyet oranlarından sadece stok devir hızı ile hisse senedi fiyatı arasında olumlu bir ilişki olduğu, kârlılık oranlarının ise bağımlı değişkene hem pozitif hem de negatif yönde anlamlı etkilerde bulunduğu yorumu yapılabilmektedir.

Model-2' den elde edilen sonuçlar ışığında, asit-test oranının bağımlı değişken olan hisse senedi fiyatına pozitif yönde bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Kaldıraç oranlarından modele konu olan rasyoların bağımlı değişkene negatif yönde bir etki

yaptığı, faaliyet oranlarından sadece stok devir hızı ile hisse senedi fiyatı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu, kârlılık oranlarından bir bölümünün bağımlı değişkene pozitif yönde, diğer bölümünün de negatif yönde etkilerde bulunduğu yorumu yapılabilmektedir.

Sonuç anlamında bağımsız değişken olarak ele alınan likidite, kaldıraç, faaliyet ve kârlılık oranlarından oluşan 13 adet rasyonun, panel veri analizi metoduna göre bağımlı değişken olarak ele alınan hisse senedi fiyatına genel olarak anlamlı etkilerinin olduğu görülmüştür.

Oluşturulan modellerde cari oranın, bağımlı değişken olarak ele alınan hisse senedi fiyatı ile pozitif bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Belirtilen şirketlerin cari oranlarında meydana gelen artışın, o şirketin piyasa değerine de olumlu yönde etki yaptığı sonucuna varılmıştır. Dönen varlıkların kısa vadeli borçları karşılayabilmesi konusunda sıkıntı çekilmemesi, hisse senetlerine olan ilgiyi artırmıştır. Uygulamada ele alınan diğer likidite oranı olan asit-test rasyosu ile bağımlı değişken hisse senedi fiyatı arasında da olumlu bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Yatırımcıların, asit-test rasyosundaki artışın, kısa vadeli yabancı kaynakları ödeme konusunda meydana gelebilecek sıkıntıları azaltacağını düşünmeleri, şirketin piyasa değerini de pozitif yönde etkilemiştir.

Modellere bakılarak, borçlanma ve faiz karşılama oranlarının, hisse senedi fiyatı ile negatif yönde ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Kısa ve uzun vadeli yabancı kaynakların ödenemeyeceği riskinin, yatırımcılar tarafından olumsuz değerlendirildiği ve bu durumun şirketlerin hisse senedi fiyatlarına olan talebi negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Şirketlerin borçlanma oranları artarken, hisse senetlerine olan talep azalmıştır.

Faaliyet oranlarından modelde kullanılıp, hisse senedi fiyatı ile anlamlı bir ilişkiye sahip olan tek oran stok devir hızı oranı olmuştur. Stok devir hızı ile bağımlı değişken hisse senedi fiyatı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Modele konu olan şirketlerin stok yönetimlerinin olumlu bir seyir izlemesi, yatırımcıların şirkete olan ilgisini de pozitif olarak etkilemiş ve hisse senedi fiyatlarına da olumlu yönde yansımıştır.

Kârlılık oranlarının panel veri analizi metoduna göre veri girişlerinin yapılmasıyla elde edilen tahmin sonuçları incelendiğinde, net kâr marjı ve özsermaye kârlılığının hisse senedi fiyatına negatif yönde bir etki yaptığı görülürken, aktif kârlılığı oranının hisse senedi fiyatına pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Analize konu olan şirketlerin 10 yıllık zaman diliminin belli yıllarında az miktarda kâr etmiş olmaları ve bazı yıllarda dönemi zararla kapatmaları, yatırımcıların şirkete olan ilgisini negatif yönde etkilemiştir. Şirketlerin net kâr marjının düşmesi, şirketin piyasa değerini de doğal olarak azaltmıştır.

Kaynakça

BERK, Niyazi, (1995), “Finansal Yönetim”, (2. Baskı), İstanbul.

COŞKUN, Ali., (2005), “ İşletmelerde Performans Yönetimi, Bir Yönetim Muhasebesi Aracı Olarak Performans Karnesi ”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GRENE, William H., “Econometric Analysis”, (1997), New Jersey.

KABAKÇI, Yurdagül., (2007), “ Sermaye Yapısının Firmaların Finansal Performansı Üzerine Etkisi ”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

KAPLAN, Robert S.; ATKINSON, Anthony A. ; (1998), “ Advanced Management Accounting ” New Jersey.

YILMAZ, Uğur., (2009), “ İşletmelerde Oran Analizi Yoluyla Finansal Performans Ölçümü ve Bir Uygulama ”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

<http://www.borsaistanbul.com>

<http://www.imkb.gov.tr>

<http://www.kap.gov.tr>

İSTİHDAM YARATMAYAN BÜYÜME: Türkiye Analizi

JOBLESS GROWTH: Analysis of Turkey

Caner TİMUR¹

Zehra DOĞAN²

Öz

Ekonomik olarak büyüme rakamları gerçekleşmiş olmasına rağmen, bu büyümenin istihdam oranlarına hiç yansımaması veya göreceli olarak yansımaması durumu istihdam yaratmayan büyüme olarak ifade edilmektedir. Çalışmanın amacı 1980-2014 yılları için Türkiye'de meydana gelmiş büyüme rakamları ile istihdam oranları arasındaki ilişkiyi test etmektir. Bu amaçla 1980-2014 yılları için Granger nedensellik analizi uygulanacak ve büyüme oranı ile istihdam oranı arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, İstihdam, İstihdamsız Büyüme.

Abstract

Despite the economic growth was realized if thşs growth never reflected on employment rates or reflected as a relative status of job creat, it's expressed as a jobless growth. The aim of the study is to the test relationship between employment and growth rates of Turkey for the years of 1980-2014. For this purpose, data's of the years 1980-2014 will be applied on Granger causality analysis and finally the direction and intensity of the relationship between growth rate and employment rate will be determined.

Key Words: Growth, Employment, Jobless Growth.

---

¹ Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

² Öğr. Gör. Ardahan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Giriş

İnsan topluluklarının nüfuslarının artması ve yerleşik hayata geçerek gelişmeye başlamasından itibaren ekonomik çıktılarındaki artış o topluluğun büyümesine, rekabet gücü kazanabilmesine yani kısaca varlığını sürdürebilmesine imkân tanımıştır. Bu denli önemli olan ekonomik büyüme, günümüz ekonomistleri ve siyasetçileri tarafından da sıkı bir şekilde takip edilmektedir. Günümüz modern ekonomilerinde adeta bir başarı ölçütü olarak kabul edilen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) oranları yardımıyla bir ülkenin geçmiş yıllara göre başarıları ölçülebilmektedir.

Günümüz büyük ekonomilerinde büyüme oranları, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere göre daha stabil ve düşük seviyelerde gerçekleşirken, diğer ülkelerde bu oranlar yüksek ve değişken olarak gerçekleşmektedir. Özellikle son yıllarda büyüme oranlarını artıran ve dünyanın en büyük ekonomilerinden olmaya aday gösterilen, aralarından Türkiye'nin de bulunduğu BRICT olarak adlandırılan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye yükselen gözde ekonomiler arasında gözükmektedir. Ancak bu ekonomilerde başarılı sayılan büyüme oranlarına rağmen istenilen tam olarak elde edilememiş ve özellikle genç nüfusun istihdam edilememesi sorunu ortaya çıkmıştır.

Görüleceği üzere ekonomik büyümenin ulaşılmak istenen nihai hedef olarak kabul görmesi, istihdam yaratmaması ya da emekçilerin sosyal ve iktisadi koşullarının iyileşmemesi bir yana giderek kötüleşmesi yani yoksullaşma gibi çeşitli sorunları beraberinde getirmekte ve sonuçta büyüme hedefi ile diğer temel ekonomik dengeler arasında çatışma durumu ortaya çıkabilmektedir (Çaşkurlu, 2014:44).

1. Literatür

Literatürde büyüme ve istihdam ilişkisini test eden birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların öncülü olarak, Okun (1962), çalışmasında ABD ekonomisi için reel çıktı düzeyi ile işsizlik oranları arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiş ve amprik olarak ortaya konulan sonuçlar daha sonra literatüre Okun yasası olarak girmiştir.

Beyazıt (2004) çalışmasında Türkiye'de büyüme oranlarının sürdürülebilir olmasının ancak verimlilik artışları yolu ile istihdam oranlarını artırmasından geçtiğini teorik olarak bulgulamıştır.

Ok (2008), Türkiye'de istihdam ve büyüme arasındaki ilişkinin zayıflama nedenlerini araştırdığı çalışmasında, verimlilik artışlarının tüm üretim sektörlerine yayılmaması nedeniyle bu ilişkinin zayıfladığını vurgulamıştır.

Takım (2010) işsizlik ve büyüme arasında 1975-2008 yılları için bir nedensellik olup olmadığını araştırdığı çalışmasında bu iki değişken arası bir nedenselliğin olmadığını bulgulamıştır.

Korkmaz & Yılığör (2010) çalışmasında büyüme ve istihdam oranları arasındaki ilişkiyi 2001 sonrası Türkiye ekonomisi için değerlendirmiş ve nedensellik analizi

sonucunda ifade edilen dönem için bir nedensellik ilişkisine rastlanılmadığını vurgulamıştır.

Büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi test eden Muratoğlu (2011), Türkiye için işsizlik ve büyüme arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Aynı negatif yönlü ilişki farklı teknikler ile Özdemir & Yıldırım (2013) ve Barışık & Çevik & Kırıcı Çevik (2010) çalışmalarında da bulgulanmıştır.

Muratoğlu (2011) çalışmasında Türkiye'de GSYİH ve istihdam oranları arasındaki ilişkiyi 2000-2011 yıllarında çeyrek dönemlik veriler halinde incelemiştir. Bu incelemede eşbütünlük ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda GSYİH ve istihdam oranı serilerinin uzun dönemli ilişkiye sahip olmadıkları ve nedensellik taşımadıkları tespit edilmiştir.

Akkaya & Gürbüz (2012)'de Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK) için yapmış oldukları araştırmada, büyüme oranlarının Türkiye'de işsizliği önleyebilecek ya da azaltabilecek oranlarda gerçekleşmediğini bulgulamış ve Fransa ile Türkiye'nin politika bakımından karşılaştırması yapmıştır.

Altuntepe & Güner (2013), çalışmasında Türkiye'de istihdam ve büyüme ilişkisinin 1988-2011 yılları için analizi yapılmıştır. Büyüme ve istihdam arasındaki pozitif yönlü ilişki tespit edildikten sonra, büyüme ve istihdamın durumu sektörel olarak ortaya konulmuştur.

2. Büyüme ve İstihdam Kavramı

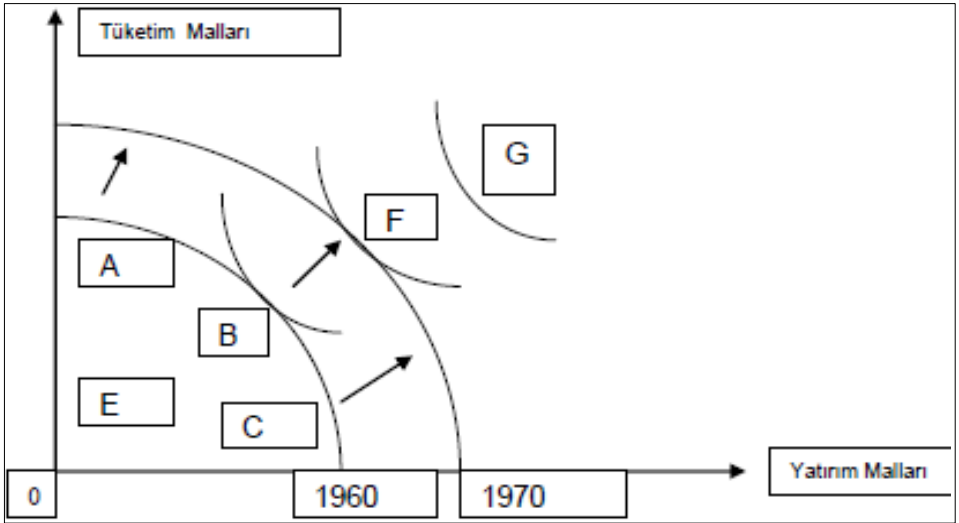
Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının belirli bir zaman içinde artmasına ekonomik büyüme denir. Ekonomik büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmenin tek yoludur. Bu nedenle tüm ülkelerin temel makro ekonomik hedeflerinden bir tanesi, hızlı bir iktisadi büyüme gerçekleştirmektir (Ünsal, 2000:11).

Aynı zamanda ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin kişi başı reel milli geliri arttıracak şekilde daimi olarak artması şeklinde açıklanmaktadır (Ünay, 2983:248). Herhangi bir ülkedeki ekonomik büyümenin hızını ölçebilmek için ortalama büyüme hızı ve yıllık büyüme hesaplanmaktadır. Bu hesaplamalar sayesinde belli bir zaman periyodunda ki reel GSYH'da gerçekleşen artış ölçülebilmektedir.

Ekonomilerini geliştirmiş ve ileri derecede sanayileşmiş ülkeler için en önemli sorun mevcut üretim imkânlarını tam verimlilikte çalıştırmakken, ekonomileri gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerde ise büyümenin başarılması ekonominin en önemli sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun dönemde incelendiğinde ise büyümenin başarılması, gelişmiş ülkeler açısından da önem kazanmakta ve ekonomik rekabette ülkelere avantajlar sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde dahi, mevcut kıt kaynakların tam kullanımının sağlanmış olması, bu kıt kaynakların hangi malların üretiminde, ne şekilde kullanılacağı ve üretilen ürünün kimler arasında nasıl bölüşüleceği sorunlarının çözülebilmüş bulunması bir ekonomi için yeterli sayılmaz. Ülke sorunlara en

doğru çözümleri bulmuş olsa bile durgun bir ekonomiye sahip ise, üretim kapasitesi bir yıldan diğer yıla hiç değişmeyecektir. Tam tersi, diğer ekonomik sorunlara en doğru çözümleri bulamamış bir ülkede mal ve hizmet üretme kapasitesi her yıl artışlar gösteriyorsa, uzun vadede o ülkenin ekonomisi canlılık ve dinamizm kazanarak toplum refahında artış yaşanacaktır (Üstünel, 1998: 59).

Ekonomik büyüme hızının ölçülmesinde üretim olanakları eğrisinden de faydalanılabilir. Bu eğri, ülkedeki hali hazırda bulunan üretim faktörü ve teknoloji seviyesi ile üretim yapılabilecek en yüksek noktayı vermektedir. Üretim olanakları eğrisinin maksimum noktasından dışa doğru kaymalar, ülkenin ekonomik olarak büyüdüğünü gösterir. Bunun gerekçesi emek ve sermayenin verimlilik artışı veya kapasitelerindeki artış olabilir.

Şekil 1: Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: Üstünel, 1988:59.

Şekilde gözüken ve orijine yakın olan noktada üretim olanakları eğrisi, 1960 yılında kaynakların tam kullanımı sağlanırsa, ekonominin üretebileceği tüketim ve yatırım malları miktarının maksimum olduğu noktayı göstermektedir. 1970 yılını gösteren ikinci eğri ise, aynı ülkenin on yıl içinde iki maldan üretebileceği miktarların ne ölçüde arttırıldığını göstermektedir. 1960 yılında üretim olanakları eğrisinde ulaşılmayan F noktasının, ekonomik büyüme sonucu 1970 yılında erişilebilir bir konumda bulunması, büyümenin toplum refahını artırıcı etkisini açıkça ortaya koymaktadır (Üstünel, 1988:59).

Ekonomik büyüme kavramını tarihsel açıdan incelendiğinde, ekonomik büyüme kavramının ilk kez klasik iktisatçılar tarafından temellendirildiği karşımıza çıkmaktadır. Adam Smith ekonomik büyümeyi tanımlarken farklı faktörler kullanmıştır.

Bunlar; sermaye birikimi, iş bölümü ve uzmanlaşma, nüfus artışı ve görünmez el gibi kavramlardır. T.Malthus teorisinde azalan verimler kanunu ön plana çıkararak, teknolojinin etkisini azımsamış ve yatırımların üretimi arttırmayacağını savunmuştur. Ricardo ise büyümeyi yatırım ve tasarruf ilişkisiyle açıklamaya gitmiş ve tasarrufların artmasının yatırımları arttıracığını, yatırımların artmasının ise büyümeyi sağlayacağını savunmuştur.

Sosyalist iktisatçı ve toplum bilimci Karl Marx ise büyüme teorisine üç kriteri almıştır. Bu kriterleri sabit sermaye, değişken sermaye ve artı değer olarak ele almaktadır. Emeğin az, sermayenin yoğun kullanımıyla oluşacak işsizliğin ekonomik büyümenin negatif etkisi olarak ele almıştır. Schumpeter'in iktisat anlayışına göre ise gelişen teknolojik yenilikler ve girişimciler kapitalist sistemin çalışmasını ve gelişimini sağlayan yegâne faktörlerdir. Bu anlayışa göre ortaya çıkan teknik yenilikler ekonomik sistemi var olan denge durumundan, yeni bir denge durumuna geçirebilecektir. Ayrıca bu yenilikler kapitalist sistemin doğasında olan krizleri ve durgunlukları atlatmayı sağlayabilecek etkiler yaratabilmektedir.

Diğer bir teorisi ise Keynes tarafından 1929 ekonomik buhranından sonra yayımlanmıştır. Keynes'e göre ekonomide eksik istihdam söz konusudur. Ekonomideki eksik istihdamın sonlandırılması için ekonominin durgunluk durumundan kurtulması, yani toplam talebin artırılması gerekmektedir. Bu amaçla yatırım harcamaları arttırılacak ve ekonomide büyüme sağlanacaktır. Büyümenin sağlanması ise ekonomiyi tam istihdam dengesine ulaştıracaktır. Teoriden anlaşılacağı üzere Keynes'in politikasındaki asıl amacı ekonominin büyümesi olmayıp, ekonomik durgunluktan kurtarma yoluyla işsizliği önlemektir (Yılmaz, 2005:66).

Post Keynesyen büyüme modellerinden Harrod-Domar büyüme modeli ise Keynes'in büyüme ile ilgili statik görüşlerinin, dinamik hale getirilmesidir. Modelde büyüme oranı marjinal tasarruf oranı ile pozitif, sermaye-hasıla katsayısı ile negatif ilişki içerisindedir. Neo-klasik büyüme modeli olan Solow modeli ise diğer büyüme modellerinden farklı olarak büyümenin değişken faktörlerin oranları ve esnek faktör fiyatları nedeni ile istikrarsız olmayacağını kanıtlamaktadır. Bu modelde nüfus oranında gelecek bir artışın ve çağın gereği teknolojik ilerleme büyümenin kaynağını oluşturur (Yılmaz, 2005:66). Solow modelinde ölçeğe göre getirilerin sabit olduğu, sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığı, teknolojinin dışsal olarak belirlendiği, faktörler arası ikamenin mümkün olduğu ve bağımsız bir yatırım fonksiyonunun bulunmadığı varsayımları yer alır (Doğan, 2014:8).

Son büyüme teorisi olan "İçsel büyüme teorisi" ise 1986 yılında Paul Romer'in "Increasing Returns and Long Run Growth" isimli makalesi ile ortaya atılmıştır. Neo klasik büyüme teorisine alternatif olarak geliştirilen teori, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanmaktaydı. Teorinin devletin önemini ortaya koymakta ve gelişmiş ekonomilerde durgun duruma geçmeden kesintisiz bir büyüme mekanizması geliştirmektedir. Ayrıca model bilgiyi ve beşeri sermayeyi göz ardı etmemektedir. Modelde göre eğitimde gerçekleşen yatırım artışı, beşeri sermayenin de gücüyle verimi

arttıracak, artan işgücünün aynı zamanda nitelikli bir yapıya bürünmüş olacaktır. Burada da oluşturulan olumlu durum azalan verimler kanununun negatif etkisini çözümlenecektir (Yılmaz, 2005:67). Kısacası bu teori ekonomik büyümeyi sistemin içerisindeki dinamiklerden sağlanabileceğini öngörmektedir.

Ekonomik bir kavram olan istihdam üretim faktörlerinin kar elde etmek amacıyla çalışması veya çalıştırılması olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin ürettiği toplam mal ve hizmet miktarı ile, o ülkenin çalıştırabildiği üretim faktörleri arasında pozitif korelasyon bulunmaktadır. Klasik ve Neo klasik iktisatçılara göre ekonomide doğal bir mekanizma vardır ve bu mekanizma, tüm üretim faktörlerinin kullanıldığı düzeyde ekonomi dengeye gelecektir (Özkan, 2008:4). İstihdam kavramı; tam, eksik ve aşırı istihdam olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Bir ekonomide üretim faktörlerinin tamamı çalışıyor ve üretimde bulunuyorlarsa ekonominin tam istihdam düzeyinde olduğu kabul edilmektedir. Burada tüm üretim faktörlerinden bahsedilse de, işgücünün hepsinin istihdam edilebilmesi gerçeğe aykırı düşmekte ve doğal işsizliği bu durumun dışında tutulmaktadır. Burada önemli olan açık iş pozisyonlarının, mevcut iş arayanların sayısından daha fazla olmasıdır.

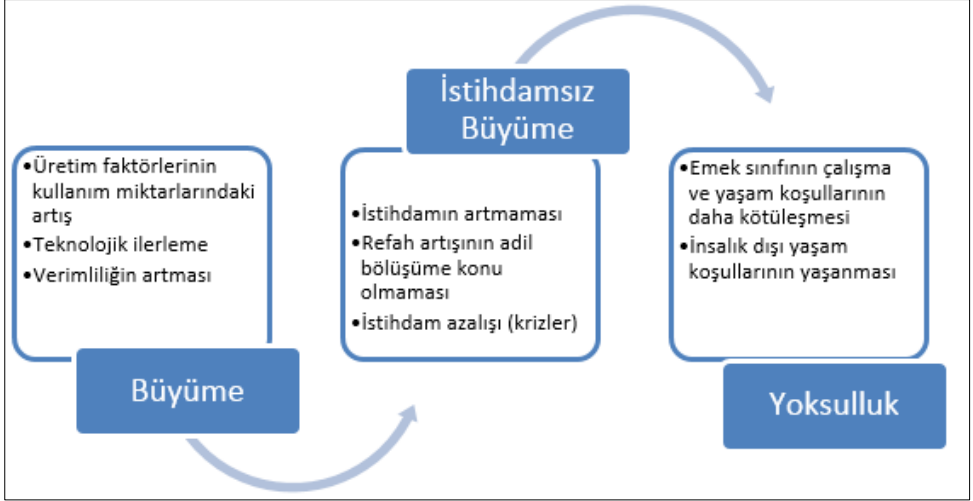
Aşırı istihdam ise iş gücü talebinin emek piyasasında enflasyonist baskı yaratabilecek şekilde genişlediği durumdur. Bu durum özellikle emek gücüne dayalı gelişmiş sanayilerin olduğu ülkelerde görülmektedir. Tam istihdam sınırına yaklaşılmamasına rağmen işçi talebi halen sürüyor ve firmalar çalışacak personel bulmakta zorlanıyorlarsa bu durum kesin olarak ortaya çıkar. Bu durumun yarattığı olumsuz etki ise, istihdam hacmi arttırılmadığı için kısa dönemde reel hasılanın arttırılamaması olmaktadır.

Eksik istihdam kavramı ise üretim faktörlerinin talep azlığı sebebiyle üretime katılamamasıdır. Bu durumda ülkenin kapasitesi tam olarak kullanılamaz ve atıl durumda kalır. Kaynaklar optimum şekilde kullanılmadığı için, ülke ulaşabileceği refah seviyesinin altında bir yaşam standardı sürmek zorunda kalır.

3. İstihdam Yaratmayan Büyüme Olgusu

İstihdam yaratmayan büyüme, ekonomik olarak büyüme rakamlarının gerçekleşmiş olmasına rağmen bu büyümenin istihdama hiç yansımaması veya göreceli olarak yansımaması demektir. Bu durumda ekonomide yaşanan büyüme, reel sektörün büyümesi değildir veya dış kaynak kullanımı sağlanarak büyüme gerçekleştirilmiştir. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yakalanan yüksek büyüme ve işsizlik rakamları bu konuya emsal oluşturmaktadır.

Şekil 2: Büyüme – İstihdam ve Yoksulluk Döngüsü

Kaynak: Khan, 2007; Verme, 2006; Durmuş, 2003'den yapılan genel okumalar yoluyla yazar tarafından oluşturulmuştur (Çaşkur, 2014:45).

İktisadi açıdan incelendiğinde; istihdamsız büyüme kavramı dar anlamda, ekonometrik parametre olarak ele alınmaktadır. Bütünsel bakıldığında ise istihdamsız büyüme sorunu bir kalkınma problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde; büyümenin, emek sınıfının koşullarını iyileştirememesi hatta kötüleştirilmesi ve yoksulluğu azaltamaması veya arttırması olarak ele alınabilmektedir (Çaşkur, 2014:45).

İstihdam yaratmayan büyüme sorununu işgücü arzı ve talebi açısından ele alabilmek mümkündür. Duncan Hodge, 2009 yılında yaptığı çalışmada Güney Afrika Cumhuriyeti için 1946-2007 yıllarını kapsayan büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre bu ülkedeki istihdam sorununun çözülmemesinin başlıca sebebi iş gücünün arzının çok hızlı büyümesi, buna rağmen iş gücü talebinin yetersiz büyümesi veya istihdam artışını karşılamaması olduğunu belirtmiştir.

Bu durum gerekçelerinden biri olarak ülkedeki ikili (dual) yapı emek piyasasında da kendisini göstermektedir. Kırsalda tarım sektöründe çalışan düşük ücretli işçiler ile şehirlerdeki sanayilerde çalışan göreceli olarak daha yüksek ücretli işçilerin vasıfları farklıdır. Bu farka rağmen kırsalda çalışan işçiler daha yüksek gelir seviyesine ulaşabilmek için şehirlere doğru göç eğiliminde bulunurlar. Bu durum kırsaldan gelen işçilerin şehirlerde işsiz kalmalarına ve vasıflarına uygun iş bulamadıkları için, mevcut işlere yerleşememelerine ve istihdam edilememesine yol açar (Chaudhuri, 2007:67).

5. İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi

Türkiye Cumhuriyetinde 1980 yılına kadar devletin ekonomik faaliyetlerde yoğun olarak bulunduğu ancak bu süreçten sonra yapılan yapısal değişikliklerde devletin bir piyasa aktörü olarak faaliyet alanını azalttığını görebiliriz. Bu çerçevede ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçilerek, ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiş ve mal, finans serbestliğine izin verilmiştir. 1980 yılında alınan bu kararlar neticesinde o güne kadar korunan, desteklenen Türk imalat sanayisi dünya piyasalarıyla yüzleşmiştir, bu da o güne kadar olan yüksek karlılık ve maliyetten kaynaklanan üretim anlayışını sıkıntıya sokmuştur, bundan dolayı üreticiler ilk maliyet kalemi olarak gördükleri işçi maliyetlerini kısmak yoluna gitmişlerdir.

Özellikle 2001 krizi sonrasında IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları, yüksek faiz sebebiyle gelen yabancı sermaye girişleri ve dünya genelinde yaşanan likidite bolluğu sonucu ekonomi ciddi bir finans kaynağı bulmuş ve toparlanma başlayarak yüksek büyüme rakamları yakalanmıştır.

Rakamlarla incelendiğinde 2002-2013 yılları arasına bakıldığında ekonomi nominal olarak 350,5 milyar TL'den, 1,561.5 milyar TL'ye çıkarak 4.5 kat artmıştır. 1998 sabit fiyatlarıyla incelediğimizde de %66 büyüerek bir çok ülkeye fark atmıştır. Yine bu döneme ait istihdam rakamlarını incelediğimizde ise 2002 yılında 21,4 milyon olan toplam istihdam sayısı, 2013 yılında 25.8 milyona çıkarak %20 oranında artmıştır ki bu rakam büyüme rakamlarının çok altında kalmaktadır. Bu durumda reel büyümeyle, istihdam artışını kıyasladığımızda büyümedeki her %3,6'lık artış için, istihdamda %1 artış sağlanmaktadır.

Türkiye'de ki istihdam sorunlarını incelediğimizde temel olarak karşımıza bazı nedenler çıkmaktadır. Bunlardan bazıları; ekonomideki yapısal sorunlar, imalat sanayinin yurt dışı ara kaynak kullanımının fazlalığı, ücretler ve girişimci üzerindeki vergi yükü, işçilerin çalışma saatlerinin yüksekliği gibi nedenlerdir. Bunların yanında teknoloji kullanımının artışıyla köyden kente yapılan göçlerinde genel olarak istihdam yapısını bozduğunu belirtebiliriz, zira kente göç eden bu insanlar şehirdeki iş yapısına uygun vasıflarla donatılmadığı için iş bulmakta sıkıntı çekmektedirler. Bir diğer argüman ise aslında istihdam yaratıldığı ancak bu insanların bir kısmının sosyal güvenlikleri bulunmadığı için, istatistikleri yanıltıkları yani kayıt dışılığın fazlalığıdır.

Tablo 1: Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (%) (2002–2014)

	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2002	34,9	23,0	42,1
2003	33,9	22,7	43,4
2004	29,1	24,9	46,0
2005	25,7	26,3	48,0
2006	24,0	26,8	49,2
2007	23,5	26,7	49,8
2008	23,7	26,8	49,5
2009	24,7	25,3	50,3
2010	25,2	26,2	48,6
2011	25,5	26,5	48
2012	24,6	26	49,4
2013	23,6	26,4	50
2014	22,3	27,5	50,4

Kaynak: TÜİK(2002:2014)

Tablo 1 'de görüleceği gibi tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı her geçen yıl azalırken sanayi sektöründe ve özellikle hizmetler sektöründe ciddi bir gelişme vardır. Ayrıca tarım sektöründeki gizli işsizliğin ortaya çıkması da ekonominin istihdam yaratma kapasitesini zora sokmuştur. Aşağıda yer alan Tablo 2'de görüleceği üzere tarım sektörünün GSYİH'daki payı, tarım üretiminin artmasına rağmen düşmüştür. Bunu da diğer sektörlerin tarımdan daha hızlı büyümesiyle açıklamamız mümkündür.

Tablo 2: GSYİH 'da Sektörlerin Payı (%)

	GSYİH Sektörün Payı (%)			
	1980	1990	2000	2014
Tarım	25.8	17	13.6	8.2
Hizmetler	55.6	58	63.8	72.7
Sanayi	18.6	25	22.5	19.1
Toplam	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK (2014)

Ayrıca sürdürülen ekonomi politikaları sebebiyle uygulanan düşük kur politikası nedeniyle imalat sanayi, ara mal teminini yurt dışından yapmakta ve dolayısıyla imalat sanayi yerini montaj sanayiye bırakmaktadır. Öyle bir duruma gelinmiştir ki, ülkemiz her 1 Dolarlık ihracat için 0,80 cent ithalat yapılması gerekmektedir. Bu da kendi ülkemizdeki istihdamı güçlendirmek yerine, başka ülkelerin istihdamını beslemektedir.

Tasarufların ülkemizdeki, büyümeyi destekleyememesi sonucunda da girişimciler yeterli oranlarda kaynak bulamamakta ve bu nedenden dolayı kendilerini yurt

dışından daha pahalı şekillerde finanse etme yoluna gitmişlerdir ki bu da ülkenin geleceğini, büyümenin sürdürülebilirliğini, riske etmekte ve yatırımcıların risk algısının artmasından dolayıyla istihdam artışını olumsuz yönde etkilemektedir. Öyle ki 1990'lı yıllarda GSYİH'nın %23'ünü oluşturan tasarruflar, 2000-2008 döneminde ortalama %17'ye; 2010 yılına gelindiğinde %12,7'ye kadar düşmüştür ki bu Türkiye'de son yıllarda yaşanan hızlı ekonomik artışı destekleyememektedir (Dünya Bankası Raporu, 2011:1).

Aslına bakıldığında bu sorun sadece Türkiye'de değil benzer şekilde büyüme yolu benimseyen ülkelerin geri kalanında da görülmektedir. Geçmiş örneklere bakıldığında da örneğin Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerinde 1993 yılından itibaren büyüme oranları %6 civarındayken, işsizlik oranları %15 seviyelerindeydi. Gelişmiş ülkelerde dahi işsizlik oranları, büyüme oranlarıyla orantılı olarak gerçekleşemeyebilmektedir, bu ülkelerde sebep olarak ülkelerin büyümelerini sermaye yoğun gerçekleştirmesi ve emeğin kısmen kulvar dışına itilmesi olarak görülebilir. ILO'nun Ocak 2007'de açıkladığı Küresel İstihdam Eğilimleri raporunda da ifade edilmiştir. Rapora göre son on yılda ekonomik büyüme, yükselen verimlilik düzeyleri biçiminde etkisini göstermiş, buna karşılık istihdamın genişlemesinde gelişmiş ülkeler dâhil ancak sınırlı etki elde edebilmişlerdir. Dünya'da verimlilik %26 artarken istihdam oranındaki artış %16,6 ile sönük kalmıştır. Raporda, işsizlik oranlarının düşürülmesi ya da yükselmemesi için ekonomik büyüme ile yeni iş sahaları bulma arasındaki bağlantının daha güçlü bağlarla ilişkilendirilmesine değinilmiştir (Eser ve Terzi,2008:235).

Tablo 3: Üretim Faktörlerinin Artışları (%) (Türkiye)

Dönem	Hasıla Artışı	Sermaye Stoku Artışı	İstihdam Artışı	Toplam Faktör Verimliliği
1985-2000	4,3	7,7	7,8	0,3
2001-2010	3,9	5,2	4,7	1,2
2012-2014	4,7	6,8	7,4	0,8

Kaynak: 2012-2014 yılı katılım öncesi ekonomik programı,

Yine Tablo 4'te görebileceğimiz gibi özellikle 2001 krizinden sonraki dönemde istihdam artışının düşüşüne tezat olarak Faktör Verimliliklerinde ciddi artış olmuştur. Bu da sermaye ve işçi başına alınan çıktı miktarının yüksek oranda artması demektir. Bunun temel gerekçesi olarak firmaların artan rekabet ortamında maliyetlerini kısmak istemesi olarak gösterebiliriz çünkü firmaların üstündeki ücret ve sosyal güvenlik yükleri ağır bir maliyet oluşturmaktadır.

Üretim merkezleri bu yükleri tekrar yüklenmek istememesinden dolayı var olan üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasına çalışmaktadır ki bu da yeni istihdamın yaratılamaması demektir. Ülkemizde buna yönelik bir yaptırım olmadığından ve çalışanların ekstra mesailerinin düşük ücretlendirilmesinden dolayı çalışan saatleri standartların çok üstünde olabilmektedir. Türkiye'de ortalama çalışma saatleri yaklaşık 54 saat/hafta gözükürken bu oran Avrupa Birliğinde 40 saat/hafta olmaktadır. Eğer

çalışma standartlarımızı Avrupa ortalamalarına çekebilirsek dahi yaklaşık olarak 2 milyon 750 bin kişinin istihdam edilmesi ihtiyacı doğacaktır (Dünya, 2011).

İstihdam artışını tehdit eden bir diğer problem ise Türkiye'ye özellikle Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya'dan gelen izinli veya kaçak olarak çalışan yabancı uyruklu sayısıdır. Bu insanların yaklaşık güncel sayılarının 500 bin civarı olduğu tahmin edilmekte ancak çok az bir kısmı yasal izinlerle ülkede çalışma hakkı edinmiştir.

Tablo 4: Üretim Faktörlerinin Büyümeye Katkıları % (Türkiye)

Yıllar	Sermaye Birikimi	İstihdam Artışı	Toplam Faktör Verimliliği Artışı
1980-1988	50,2	33,4	16,4
1990-2000	73,3	23,5	3,3
2001-2003	87,3	-23,0	35,6
2003	52,2	-10,7	58,5
2004	28,7	15,9	55,4
2005	25,2	31,9	42,9
2006	33,4	30,8	35,8
2007	38,8	30,3	30,89
2012-2014	59,2	24,6	16,2

Kaynak: 2012-2014 yılı katılım öncesi ekonomik programı

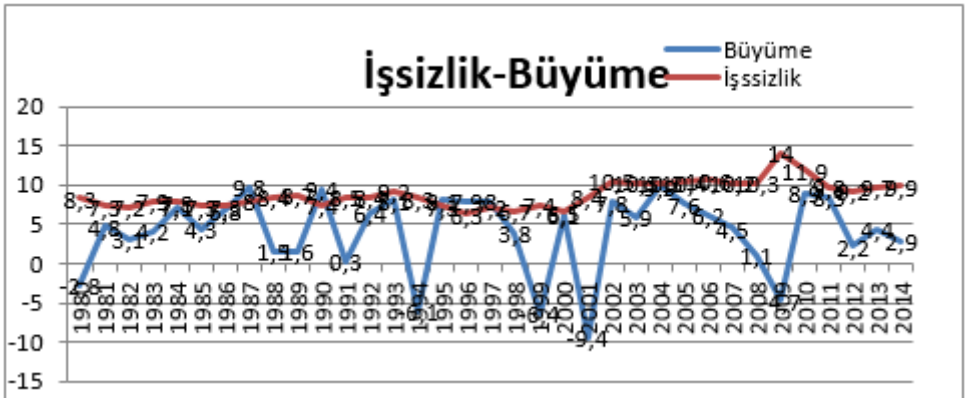
Özellikle imalat ve inşaat sanayinde bu insanlardan faydalanılmakta ve ülke vatandaşlarının yerine tercih edilmektedir. Zira bu insanlar yüksek çalışma saatlerine ve işveren tehditlerine karşı savunmasız kalabilmekte ve hiçbir sosyal güvencesi bulunmadan çalıştırılabilmektedirler. Maliyetleri düşüren bu gelişmelerden dolayı işverenler açısından uygulanan yaptırımlara ve cezalara rağmen kaçak işçi çalıştırmak avantajlı gözükmemektedir. Tablo 5'de yıllara ve izin türlerine göre işçi sayıları verilmiştir. 2003 yılında yasal olarak çalışma izini bulunan yabancı işçi sayısı 855 iken bu sayı 2013 yılına gelindiğinde yaklaşık 50 kat artış göstererek 45.000 sınırını aşmıştır.

Tablo 5: Yıllara ve İzin Türlerine Göre Yabancılara Verilen Çalışma İzin Sayısı

Yıl	İzin Türü			Toplam
	Sürelili	Süresiz	Bağımsız	
2003	804	50	1	855
2004	7,065	226	11	7,302
2005	9,248	159	31	9,438
2006	10,465	120	18	10,603
2007	8,823	96	11	8,930
2008	10,582	107	16	10,705
2009	13,931	83	9	14,023
2010	14,098	101	2	14,201
2011	17,256	147	16	17,419
2012	32,187	80	10	31,277
2013	45,731	94	9	45,834
2014	52,304	95	3	52,402

Kaynak: ÇSGB İstatistikleri, 2014

Grafik 2’de de görüleceği gibi bazı dönemler büyüme oranları, işsizlik oranlarının üstüne çıkmıştır. Aslında bakılırsa kısmen bir paralellik olduğu söylenebilir, şöyle ki ekonomi daralma yaşarken işsizlik oranlarında kısmi artışlar yaşanırken, aynı şekilde ekonomi genişlerken de kısmi olarak işsizlik oranları azalmıştır, buradan şu sonucu çıkarabiliriz, büyüme ve işsizlik oranları birebir oranda olmasa da karşılıklı olarak değişmektedir ve büyümemiz istihdam yaratmaktadır.

Grafik 2: 1980-2013 Büyüme ve İşsizlik Rakamlarının Karşılaştırılması

Kaynak: TÜİK (1980-2014)

Ancak diğer bir konu bu istihdamdaki büyümenin nasıl yaratıldığıdır zira hükümet istihdamı iyileştirmek adına zaman zaman sözleşmeli personel olarak işsizliğin önüne geçmeyi hedefliyor. Bu bağlamda özellikle yerel idarelere sağlanan kolaylıklar

sayesinde kısa süreli personel alıp, sonra süresi bitince tekrar çıkarma yoluyla istatistiklere müdahale ediliyor ve bu potansiyel işsizler kendilerine bir süreliğine iş bulmuş oluyor, bu da kamuda ki gizli işsizliği artırıyor. Bu yolla çalışanların sayısı Devlet Personel Başkanlığına göre Eylül 2014 itibariyle 118,540 adettir.

Tablo 6: İşsizlik ve Büyüme Rakamlarının Kıyaslanması (2001:2013)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İşsizlik	8,4	10,5	10,3	10,3	10,4	10,6	10,2	10,3	14	11,9	9,8	9,2	9,7	9,9
Büyüme	-9,4	7,8	5,9	9,9	7,6	6,2	4,5	1,1	-4,7	8,9	8,5	2,2	4,4	2,9

Kaynak: TUIK (2001:2014)

Tablo 6'ya bakıldığında ise dikkat çeken nokta, işsizlik rakamlarının ekonominin yükseliş trendine olan duyarlılığının düşük olması, ekonominin daralma dönemlerinde ise doğrudan ilintili oluşudur. Bunun da temel sebebi işverenlerin küçülme yoluna giderken ilk vazgeçtikleri şeyin çalışanları olması olarak gösterebiliriz.

6. Türkiye'de Büyüme Oranları ve İstihdam Oranları ARASINDAKİ İlişki: Granger Nedensellik Testi

Çalışmada büyüme oranları ve istihdam oranları değişkenlerinin birbirleri ile olan etkileşimleri incelenecektir. Veriler 1980-2014 yılları olmak üzere 34 veri seti ile çalışılmıştır. Veri seti büyüme oranları ve istihdam oranları Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) elektronik öğrenme ortamından elde edilmiştir.

Durağanlık Analizi

Yanılıcı bir regresyondan uzak durmak için serilerin durağan olup olmadığına karar vermek gereklidir. Durağan olmayan seriler birim kök içermektedir. Bu amaçla Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök sınaması Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: ADF Sınaması Sonuçları

Swarthz Bilgi Kriteri	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli - Tendli
ist	-1.60	-0.49	-5.94*
dist	-7.08*	-8.30*	-8.50*
bym	-3.77*	-6.78*	-6.67*

ADF sınaması sonucunda p-değeri 0,05'den büyük olması durumunda birim kök olduğu aksi durumda birim kök olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tablodan görüldüğü gibi, değişkenlerin düzeylerine uygulanan ADF sınaması sonuçları büyüme oranlarının durağan ancak istihdam oranlarının durağan olmadığını göstermektedir. İstihdam oranı değişkeninin birinci farkı alınarak seri durağan hale getirilmiştir.

Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik sınaması, bir zaman serisinin başka bir zaman serisini tahmininde kullanışlı olup olmadığını gösteren hipotez sınamasıdır. Xt ve Yt gibi iki

durağan serinin nedensellik testi aşağıdaki denklemler aracılığıyla yapılmaktadır (Granger, 1969: 431).

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \epsilon_t \quad (1)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \mu_t \quad (2)$$

Tablo 8: Granger Nedensellik Test Sonuçları (1980-2014)

Gecikme Sayısı:1	Olasılık	Değerlendirme
büyüme » distihdam	0,0967	Red (nedensellik yok)
distihdam »büyüme	0,0576	Red (nedensellik yok)

Sonuç

İstihdam yaratmayan büyüme olgusu Türkiye de dahil olmak üzere bir çok ülkede önemli bir yapısal sorun olarak gözükmektedir. Ekonomik büyümeye rağmen ortaya çıkan işsizlik eğilimi ekonomik büyüme modellerinin ileri sürdüğü gelişme sürecini geçersiz kılmaktadır. Bu anlamda politika önermelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çalışmada 1980-2014 yılları için büyüme ve istihdam oranları arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Her iki değişken için de, nedensellik ilişkisi reddedilmiştir. Bu anlamda büyüme oranının istihdamı artırdığı ya da istihdam oranının büyüme oranının artırdığı sonucuna ulaşılamamaktadır.

Uygulanan politikalar ile bu ilişkiyi daha güçlendirmek ve geçici çözümler bulmak yerine daha etkin politikalar üretilmelidir. İş arayan ve işverenler bir araya getirilmeli bu bağlamda İŞKUR'un etkinliği artırılmalı ve çeşitli portallar üretilmelidir. Ayrıca KOSGEB ve Kalkınma Ajansları gibi kuruluşların girişimciyi desteklemesi ve cesaretlendirmesi için gerçekçi düzenlemeler yapılmalı ve destek arayan girişimci evrak kalabalığında kaybolmamalıdır.

Artan nüfusa çeşitli meslek eğitimleri verilmeli ve üniversite-sanayi işbirliği artan oranda sağlanmalıdır. Bu sayede işgücünün piyasanın istediği niteliklerle donatılması mümkün olabilecektir.

Ülkemizin avantajlı olduğu sektörlerde çeşitli kolaylıklar sağlanarak bu sektörlerin dış piyasalarda rekabet edebilecek boyuta getirilmesi önem arz etmektedir. Dünya pazarlarında etkin olabilmesi için danışman kuruluşlar eşliğinde bu firmalara yardımcı olunmalıdır.

Kaynakça

- AKKAYA, Y.; GÜRBÜZ, R., (2012), " Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerine" TEK Yayınları, No: 2012 / 79, Erişim: http://www.researchgate.net/publication/259345311_Ekonomik_Byme_ve_sizlik, Erişim tarihi:14.11.2014.
- ALTUNTEPE, N.; GÜNER, T., (2013), " Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkinin Analizi (1988-2011) " Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C:5, S: 1, 73-84, Erişim: http://alanyadergi.akdeniz.edu.tr/_dinamik/164/374.pdf, Erişim Tarihi: 11.10.2014.
- AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI, (2012), "2012-2014 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı", Erişim: http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_4_katirim_onesi_ekonomik_program/katirim_onesi_ekonomik_program_2012-2014.pdf , Erişim Tarihi: 10. 11.2014
- BARIŞIK, S.; ÇEVİK, E.İ.; KIRCI ÇEVİK, N., (2010), " Türkiye'de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı", Maliye Dergisi yayınları, Sayı: 159, Erişim: http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/SalihBARI%C5%9EIK.pdf Erişim tarihi: 14.11.2014.
- BEYAZIT, M.F., (2004), " Türkiye Ekonomisi Ve Büyüme Oranının Sürdürülebilirliği", Doğu Üniversitesi Dergisi, Sayı:5 Erişim: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/166>, Erişim tarihi: 18.11.2014.
- CHAUDHURİ, S., (2007), "Foreign Capital, Welfare and Urban Unemployment in the Presence of Agricultural Dualism", Japan and the World Economy. Vol. 19, pp. 149-165.
- ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, Database İstatistikleri, Erişim Tarihi: 10.10.2014
- ÇSGB İstatistikleri, Erişim Tarihi: 10.04.2015
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, (2013), Erişim: <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri>, Erişim Tarihi: 15.11.2014
- DOĞAN, Z., (2014), "Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar Ve Büyümenin Yerel Dinamikleri", Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:2 Sayı:6, Erişim: http://www.asojournal.com/Makaleler/983463291_339%20ZEHR%C4%9EAN.pdf, Erişim tarihi: 12.03.2015.
- DPT, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri>, Erişim Tarihi: 15.04.2015
- DURGUN, Ö., (2011), "İstihdam Artışı İşsizlik Sorununu Çözmekte Yeterli Midir?" , Mevzuat Dergisi, Yıl:14, Sayı:160, Erişim: <http://www.mevzuatdergisi.com/2011/04a/01.htm>, Erişim tarihi:09.09.2014.
- DURMUŞ, M., (2003), "Maliye Politikaları, Teori ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi", Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- DÜNYA BANKASI (2011), "İşsizliğe Çalışma Saatlerini Kısmı Formülü", 30.04.2011 <http://www.dunya.com/issizlige-calisma-saatlerini-kisma-cozumu-120812h.htm>, Erişim Tarihi: 16.11.2014

- DÜNYA BANKASI RAPORU, (2011), “Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü”, Erişim:http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/4556871331626580764/CEM_YurticiTasarruflar_tammetin.pdf, Erişim tarihi: 12.03.2015
- Dünya, (2011), “İşsizliğe Çalışma Saatlerini Kısmen Çözümler”, 30.04.2011 <http://www.dunya.com/issizlige-calisma-saatlerini-kisma-cozumu-120812h.htm>, Erişim Tarihi: 16.03.2015
- ERCAN, H. (2012), “İstihdamsız Büyüme: Verimlilik Artışı mı, Yeni İş Yasası mı?”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/78, Erişim: <http://www.tek.org.tr/dosyalar/buyume10.pdf>, Erişim tarihi: 11.09.2014
- ERDÖLEK, Ö., (2010), “Büyüyen Ekonomi Artan İşsizlik: İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Örneği”, Ege Üniversitesi 13. İktisat Kongresi, Erişim: <http://www.iktisadi.org/buyuyen-ekonomi-artan-issizlik-istihdamsiz-buyume-turkiye-ornegi.html>, Erişim tarihi: 12.03.2015.
- ESER, B. Y.; TERZİ, H., (2008), “Türkiye’de İşsizlik Sorunu Ve Avrupa İstihdam Stratejisi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 30, Ocak-Haziran 2008, ss.229-250, Erişim: <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi30/beser.pdf>, Erişim tarihi: 12.03.2015.
- GRANGER, C. W. J., (1969), " Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods ", *Econometrica*, Vol.37, No.3 Erişim: <http://www.jstor.org/stable/pdf/1912791.pdf?acceptTC=true>, Erişim tarihi: 23.10.2015.
- HODGE, D., (2009), “Growth, Employment and Unemployment in South Africa”, *South African Journal of Economics*, Vol. 77, no. 4, pp. 488-504, Erişim: <http://core.ac.uk/download/pdf/6370445.pdf>, Erişim tarihi: 12.03.2015.
- <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csgeb/dosyalar/istatistikler/Yabancı-Izinleri-2013>
- KORKMAZ, S.; YILGÖR, M., (2010), " 2001 Krizinden Sonra Türkiye’de Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki ", *Akademik Fener*, 169-176, Sayı: 14, Erişim: <http://bjmer.net/DergiTamDetay>, Erişim tarihi: 23.10.2015.
- MURATOĞLU, Y., (2011), "Büyüme ve İşsizlik Arasındaki Asimetrik İlişkinin Test Edilmesi" Erişim:http://www.sbe.hitit.edu.tr/userfiles/files/67941_2322015111855646.pdf, Erişim tarihi: 10.11.2014.
- MURATOĞLU, Y., (2011), "Türkiye’de İstihdam ve Büyüme İlişkisi ", *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, Erişim: <http://avekon.org/papers/335.pdf>, Erişim tarihi: 23.10.2015.
- OK, S., (2008), " Ekonomik Büyüme İle İstihdam Arasındaki İlişkinin Zayıflama Nedenleri ve Bu İlişkinin Güçlendirilmesinde İş-Kur’un Rolü ", *Uzmanlık Tezi*, Erişim:http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri, Erişim Tarihi: 18.11.2014.

- ÖZDEMİR, B.K.; YILDIRIM, S., (2013), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi: Özçıkırmalı Dalgacık Yaklaşımı", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:38, Erişim: http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/38/97-116.pdf, Erişim tarihi: 18.10.2014.
- ÖZKAN, Ş., (2008), "Türkiye Ekonomisinde 2001 Sonrası İstihdam ile Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi", Erişim: http://www.academia.edu/1433893/2001_Sonras%C4%B1nda, Erişim Tarihi: 12.03.2015
- TAKIM, A., (2010), "Türkiye'de Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişki Granger Nedensellik Analizi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), Erişim: <http://www.asosindex.com/journal-article-abstract?id=9716#.ViyV3SspqDo>, Erişim tarihi: 23.10.2015.
- Uluslararası Çalışma Ofisi (ILO) , (2007), Erişim: http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/newsletr/2007_1.pdf Tuik, www.tuik.gov.tr , Erişim Tarihi: 10.05.2015
- UMUT, G., (2011), "Türkiye'de İşsizliğin Dinamikleri ", İnsan ve Toplum, Cilt:1, Sayı:2, Erişim: <http://www.insanvetoplum.org/index.php/IVT/article/view/17>, Erişim tarihi: 03.04.2015.
- UNAY, C., (1983), "Makro Ekonomi" 3. Basım, Akademi Yayınları, Bursa.
- ÜNSAL, E. M., (2000), "Makro İktisat" İmaj Yayıncılık, Ankara.
- ÜSTÜNEL, B., (1988), "Ekonominin Temelleri" 5. Basım, Ankara
- YAVİLİOĞLU, C., (2002), "Kalkınmanın Anlam Bilimsel Tarihi Ve Kavramsal Kökenleri", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Erişim: <http://iibfergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/kalk%C4%B1nman%C4%B1n%20anlambilimsel%20tarihi%20ve%20kavramsal%20k%C3%B6kenleri.pdf>, Erişim tarihi: 12.03.2015
- YILMAZ, G. Ö., (2005), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 2, Erişim: <http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/ueis2m4.pdf>, Erişim tarihi: 12.03.2015.
- YILMAZ, Z., (2011), "Türkiye'de Büyüme, İstihdam, İthalat İlişkileri", İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

FARKLI GIDA GÜVENCESİ DÜZEYLERİNDE HANELERİN TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI: ADANA İLİ ÖRNEĞİ

Özlem EŞTÜRK¹

Öz

Bu çalışmada ABD Tarım Bakanlığı'nca geliştirilen ve 1990 yılından beri ABD'de yaygın olarak kullanılan Hanehalkı Gıda Güvencesi Anket Modülü (HFSSM) Adana ilinde uygulanarak hanelerin gıda güvencesi düzeyleri ve farklı gıda güvencesi düzeylerinde hanelerin gıda tüketim alışkanlıkları irdelenmiştir.

Adana kentsel alanda hanehalkı düzeyinde yapılan çalışma genel olarak değerlendirildiğinde; açlık ciddi düzeyde olmasa da gıda güvencesizliği kritik düzeydedir. Özellikle çocuklu hanelerde gıda güvencesizliği oranı yaklaşık %69 iken çocuksuz hanelerin gıda güvencesizliği oranı %39.6'dır. Açlık ve gıda güvencesizlik oranının çocuklu hanelerde daha fazla görülmesi kaygı verici bir durumdur.

Çalışmada, farklı gıda güvencesi düzeylerinde hanelerin gıda tüketim sıklıkları farklılık göstermiştir. Hanelerin gıda güvencesi düzeyleri arttıkça beslenme kompozisyonlarının zenginleştiği, hanelerin gıda güvencesi düzeyleri düştükçe hayvansal kaynaklı gıda tüketim sıklıklarının da önemli ölçüde düştüğü gözlenmiştir.

Abstract

In this study Household Food Security Survey Module (HFSSM), developed by USDA and used commonly since 1990, was used in Adana metropolitan area to determine the status of food security in the households and to study food consumption habits based on food security level.

In general, the household food security levels surveys in the Adana metropolitan area indicated that although hunger was not in a serious condition, food insecurity was critical. Food insecurity ratio was 69% and 39.6% for the households with children and without children, respectively. Higher incidence of hunger and food insecurity for the households with children was a worrying situation.

Household's food consumption frequency showed variation in different food security levels. While food secure households had enriched nutrition composition, food insecure households had lower frequency of animal origin food consumption.

---

¹ Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

Giriş

Toplum ve onu oluşturan bireylerin sağlıklı ve güçlü olarak yaşamlarını sürdürmesinde, ekonomik ve sosyal yönden gelişmesinde, refah düzeylerinin artmasında yeterli, dengeli ve güvenli gıda ile beslenmesi yani gıda güvencesinin temin edilmesi ulusların temel öncelikleridir (Buzbaş, 2010). Gıda güvencesine sahip olmayan toplumlar açlık ve yetersiz beslenme sorunu çekmektedirler. Bu sorunların önüne geçmek ve ülke kaynaklarını daha iyi yönetmek adına gıda güvencesizliği ve açlığı azaltmak için hanehalkı düzeyinde gıda güvencesini ölçecek göstergelere ihtiyaç vardır. Hanehalkı düzeyinde gıda güvencesi ölçümleri değerlendirmesi kolay, çok zaman almayan ve nispeten ucuz yöntemlerdir. Bu ölçümler önemlidir çünkü hükümet ve ilgili kuruluşlar tarafından gıda güvencesizliği varlığının tahmin edilmesine, risk topluluklarının daha iyi hedeflenmesine, izlenmesine ve bu doğrultuda programlar yapılmasına olanak sağlar (Hackett ve ark., 2008).

Tüm ülkelerin güncel sorunlarından olan gıda güvencesi sorunu Türkiye için de önemli bir sorun olması nedeni ile bu çalışmada hanehalkı düzeyinde gıda güvencesi ölçümü ve farklı gıda güvencesi seviyelerinde hanelerin tüketim alışkanlıkları ele alınmıştır.

Araştırma, zaman ve finans kısıtları nedeniyle sadece Adana ili kentsel alanda yapılmıştır. Adana ilinin yoğun göç alması, kent nüfusunu artırdığı gibi her türlü sosyo-kültürel zenginliği de yaşattığı için Adana'nın, hanehalkı gıda güvencesi ölçümü için uygun bir araştırma alanı olduğu düşünülmüştür. Anket uygulaması kapsamında derlenen veriler 2011 yılına ait verilerden oluşmaktadır.

1. Materyal ve Yöntem

Araştırma alanında yürütülen anket çalışmasında ABD'de geliştirilen tecrübe temelli ölçeklere dayalı HFSSM (ABD Hanehalkı Gıda Güvencesi Anket Ölçümü) modeli kullanılmıştır. Bu model 1990'dan beri yaygın olarak ABD'de uygulanmaktadır. USDA tarafından geliştirilen HFSSM, parasızlık nedeniyle yetersiz miktarda gıda ya da besleyici gıdaların eksikliğine odaklanmıştır. HFSSM gıda güvencesizlik düzeyinin doğru olarak değerlendirilmesinde ucuz ve uygulaması kolay bir yöntemdir. Aynı zamanda dünyada farklı sosyal ve kültürel özelliklere sahip birçok ülkeye adapte edilebilen bir anket yöntemidir (Rafiei ve ark., 2009).

HFSSM anket modeli, ABD'de gıda güvencesi ve açlık konularında standart bir ölçüm metodunun geliştirebilmesini sağlamıştır. 18 sorudan oluşan bu model hem ABD'deki hanehalklarında gıda güvencesizliğinin yaygınlığını hem de açlığın şiddetini ölçme amacı taşımaktadır (Kennedy, 2002).

Hanelerin gıda güvencesi düzeyleri HFSSM ölçeğinde yer alan 18 soruya vermiş oldukları yanıtlara göre gıda güvencesi olan veya gıda güvencesiz açlık çeken /çekmeyen olarak sınıflandırılır (çocuk olmayan haneler için 10 soru sorulmuştur ve çocuklar analize alınırken 18 yaşın altındakiler çocuk olarak değerlendirilmiştir).

Ölçek, hanelerin gıda ile ilgili davranışları, tecrübeleri ve hanehalklarının gıdaya erişimindeki zorlukları ortaya koymaya yöneliktir (Rafiei ve ark., 2009). Ölçekte, yetişkinlerin ve çocukların bütün gün aç kalma endişelerinin yanında, geniş kapsamlı olarak gıdaya erişim güçlüklerinin yer aldığı problemler dikkate alınmaktadır. HFSSM 15 ana madde ve 3 alt madde içermektedir ve bu maddeler; psiko-duygusal, besin kalitesi ve alınan besin miktarı ile ilgilidir. Olumlu cevaplanan sorulara bağlı olarak çocuklu ve çocuksuz ailelere göre farklı aralıklarda skorlar belirlenmiş ve bu skorlar belirlenen kesme noktasına göre farklı düzeyde gıda güvencesi olan ya da farklı düzeyde gıda güvencesi olmayan olarak sınıflandırılmıştır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Gıda Güvencesi Ölçeğinin Değerleri (18 Maddelik HFSSM Ölçeği, Radimer, 2002).

Gıda Güvencesi Seviyeleri	Çocuklu Haneler	Çocuksuz Haneler
Gıda Güvencesi Olan	0	0
Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	1-2	1-2
Açlık Sınırında Olmayan	3-7	3-5
Gıda güvencesizliği		
Orta Düzeyde Açlığın Olduğu	8-12	6-8
Gıda Güvencesizliği		
Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu	13>	9-11
Gıda Güvencesizliği		

2. Örneklem Yöntemi

Bu çalışmada, Adana ili merkez Seyhan ve Yüreğir ilçelerinde yaşayan hanehalkları, araştırmanın anakitesini oluşturmuştur. Araştırmanın örnek hacmi, “Anakitle Oranlarına Dayalı Basit Tesadüfî Olasılık Örneklemesi” yöntemiyle aşağıdaki formül kullanılarak belirlenmiştir (Malhotra, 2004).

$$n = (z)^2 \frac{p \times q}{d^2}$$

n: Örnek hacmi,

z: 1.96 (%95 güven düzeyine karşılık gelen standart z- değeri),

p: İncelenen konuyla ilgili ön bilgi veya tahmine dayalı olarak belirli bir özelliğe sahip anakitle oranı.

Bu çalışmada incelenecek anakitlede hanehalkı gıda güvencesinin belirlenmesine bağlı olarak hanehalkları konusunda ön bilgi bulunmamaktadır. Böyle durumlarda örnek büyüklüğünün mümkün olduğu kadar büyük olmasını sağlamak için $p(1-p)$ çarpımında en yüksek değeri verecek olan p değerinin % 50 alınması önerilmektedir.

q: (1-p) İlgili özelliğe sahip olmayan anakitle oranı

d: Kabul edilen hata tolerans düzeyi. Bu araştırmada $\pm$ %5 olarak kabul edilmiştir.

Bu yöntemle göre örnekleme hacmi;

$$n = (1.96)^2 \frac{0.5 \times 0.5}{0.05^2} = 384 \text{ olarak hesaplanmıştır.}$$

Çalışmada %5 hata tolerans düzeyine göre 384 bulunan örnek hacmi, 400'e tamamlanmıştır. Çalışmada hanelerin ankete eşit olarak girme şansını sağlamak amacıyla, Adana ili kentsel alanı çoğunlukla düşük, çoğunlukla orta ve çoğunlukla yüksek gelirli olan bölgelere ayrıştırılmıştır.

Çizelge 2. Adana İlinde Hanehalkı Gelir Düzeyine Göre Ayrılan Bölgelerde Uygulanan Anket Sayıları.

Gelir Düzeyi	Toplam Nüfus	Uygulanan Anket Sayısı
Çoğunlukla yüksek gelirli	293493	121
Çoğunlukla orta gelirli	275603	114
Çoğunlukla düşük gelirli	400738	165
Toplam	969834	400

Örnek hacmi belirlendikten sonra Adana ili kentsel alanda ilçe nüfusları ile orantılı olarak tabakalandırma yapılmıştır. Tabakalandırmada yüksek, orta ve düşük gelir grubunu temsil edebilecek mahallelerden tesadüfi olarak hane seçilerek yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulaması yapılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

HFSSM ölçeğinin uygulanması sonucu elde edilen veriler Çizelge 3'deki gibi gruplandırılmıştır. Ankette yer alan 400 haneden 226 hane çocuklu iken 174 hane çocuksuz hanelerdir. Çocuklu hanelerde 18 soruluk HFSSM ölçeği, çocuksuz hanelerde ise 10 soruluk HFSSM ölçeği kullanılmıştır.

Çocuklu hanelerde gıda güvencesizliği oranı yaklaşık %69 iken çocuksuz hanelerin gıda güvencesizliği oranı %39.6'dır. Düşük gelirli aileler üzerinde yapılan gıda güvencesizliği çalışmaları incelendiğinde, çocuklu ailelerin gıda güvencesizliği bakımından çocuksuz ailelere göre daha riskli olduğu görülmüştür (Çizelge 3).

Çizelge 3. Adana İli Hanehalkı Gıda Güvençesi Düzeyleri

Gıda Güvençesi Seviyesi	Çocuklu Aileler	Çocuksuz Aileler
Gıda Güvençesi Olan	%9.3 (21 Hane)	%23 (40 Hane)
Gıda Güvençesi Risk altında Olan	%21.7 (49 Hane)	%37.4 (65 Hane)
Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvençesizliği	%40.3 (91 Hane)	%22.4 (39 Hane)
Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvençesizliği	%16.4 (37 Hane)	%6.3 (11 Hane)
Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvençesizliği	%12.4 (28 Hane)	%10.9 (19 Hane)

Çizelge 3'deki verilere göre gıda güvençesi risk altında olanlar ile gıda güvençesiz ancak aç olmayanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu oran çocuklu hanelerin yaklaşık %62'sini, çocuksuz hanelerin ise yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Diğer yandan orta ve ciddi düzeyde açlık çeken çocuklu ailelerin oranı %28.8 iken bu oran çocuksuz ailelerde %17.2 düzeyindedir.

Hanelerin Gıda Güvençesi Düzeylerine Göre Temel Gıda Tüketim Sıklıkları

Çalışmada farklı gıda güvençesi düzeylerine sahip hanelerin et, süt, süt ürünleri, tahıl, baklagiller, meyve ve sebze tüketim sıklıklarını belirlemek üzere çapraz tablolar hazırlanmıştır.

Çizelge 4'deki değerler incelendiğinde gıda güvençesiz olup açlığın ciddi ve orta düzeyde yaşandığı hanelerin, süt tüketimlerinin ağırlıklı olarak haftada bir kez olduğu gözlemlenirken, gıda güvençesi düzeyi arttıkça süt tüketiminin arttığı görülmektedir.

Çizelge 5 incelendiğinde, hanelerin gıda güvençesi düzeyleri iyileştikçe süt ürünleri tüketim sıklığının arttığı, gıda güvençesi olan hanelerin hemen her gün tükettikleri gözlenirken gıda güvençesiz ve açlığın olduğu hanelerde ağırlıklı olarak hafta bir kez süt ürünleri tükettikleri görülmektedir.

Hanelerin gıda güvençesi düzeyleri ile yumurta tüketim sıklığının verildiği Çizelge 6. incelendiğinde gıda güvençesiz ve açlığın hissedildiği hanelerin yumurta tüketimlerinin ağırlıklı olarak hafta bir kez olduğu, gıda güvençesiz ve açlık sınırında olmayanların haftada bir veya iki kez, gıda güvençesi risk altında olan ve gıda güvençesi olan hanelerde hemen her gün tüketildiği görülmektedir.

Hayvansal ürün tüketimi ile gıda güvençesi arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki vardır. Özellikle kırmızı et içerdiği yüksek kaliteli protein ile vitamin, demir ve çinko yönünden beslenme açısından büyük önem taşır. Kırmızı et mutlaka dışarıdan alınması gereken elzem aminoasitlerin tamamını yeterli miktar ve dengeli oranda içeren temel bir gıdadır (Cevger ve ark, 2006). Kırmızı et tüketimi veya hayvansal içerikli protein tüketimi gıda güvençesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ancak ülkemizde tüketilen kırmızı et tüketiminin gelişmiş ülkelere göre çok daha düşük olduğu görülmektedir. Ülkemizde et fiyatlarının yüksek olması gelir düzeyi düşük ailelerin et tüketimini sınırlandırmaktadır.

Kırmızı et tüketim sıklığının gösterildiği Çizelge 7 incelendiğinde hanelerin gıda güvencesi düzeyleri yükseldikçe kırmızı et tüketim sıklığının arttığı görülmektedir. Gıda güvencesiz ve ciddi düzeyde açlığın görüldüğü hanelerin %97.6'sının hiç kırmızı et tüketmedikleri görülürken, orta düzeyde açlık görülen hanelerin %64'ünün kırmızı eti hiç tüketmediği görülmektedir. Gıda güvencesi risk altında olan ailelerde et tüketimi ağırlıklı olarak ayda bir kez iken gıda güvencesi olan hanelerde ağırlıklı olarak haftada bir kez tüketildiği görülmektedir.

Bu bulgulardan hareketle kırmızı et tüketim sıklığının ailelerin gıda güvencesi düzeylerine göre farklılık gösterdiği sonucuna varılabilir. Kırmızı etin beslenme açısından yüksek protein, vitamin ve mineral içermesine rağmen gıda güvencesi olan hanelerde dahi tüketiminin yetersiz olduğu görülmektedir.

Ülkemizde tavuk eti fiyatı kırmızı et fiyatlarına göre düşük olması nedeniyle daha fazla tüketilmektedir. Tavuk eti tüketim sıklığının gösterildiği Çizelge 8'e göre gıda güvencesiz ve açlık çeken hanelerin %61.9'u hiç tavuk eti tüketmez iken %38'inin ayda bir kez tüketebildiği, gıda güvencesiz ve açlık sınırında olmayanların %76.9'u ayda bir kez tüketirken, gıda güvencesi olan ailelerin ise %59'unun haftada bir kez, %29'u ise haftada iki kez tüketebildiği görülmektedir. Kırmızı et ile tüketim sıklığı kıyaslandığında tavuk eti tüketim sıklığının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Gıda güvencesi ve balık tüketim sıklığının yer aldığı Çizelge 9 incelendiğinde balık tüketim sıklığının ailelerin gıda güvencesi düzeylerine göre arttığı görülmektedir. Gıda güvencesiz ve açlık çeken hanelerin %90.5'inin hiç balık tüketmedikleri, gıda güvencesiz ve açlık sınırında olmayanlarda %65.4'ünün ayda bir kez tüketebildiği, gıda güvencesi olanlarda ise ayda bir kez tüketenlerin oranı %57.4 iken haftada bir kez tüketenlerin oranı %32.8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer gıdalarda olduğu gibi balık tüketim sıklığı ile ailelerin gıda güvencesi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Türkiye genelinde beslenme alışkanlıklarında, tahıl ve tahıl ürünleri tüketimi ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'de günlük diyet enerjisinin %58'inin tahıllar ve bunun da %44'ünün ekmekten sağlandığı belirlenmiştir. Beslenme alışkanlıkları ve tüketim sıklığını yakından etkileyen minimum gıda harcaması yöntemiyle yapılan yoksulluk çalışmalarına göre ise ülkemizde gelir dağılımının en alt %20'lik bölümüne inildikçe hububata dayalı ürün tüketim harcamalarının arttığı gözlenmiştir (DPT, 2003). Ekmek ve tahıl tüketimi ülkemiz beslenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ekmek ve tahıl tüketim sıklığının yer aldığı Çizelge 10 incelendiğinde hanelerin tamamının her gün tükettiği görülmektedir. Burada tüketim sıklığından ziyade tüketim miktarının bilinmesi gıda güvencesi düzeyleri arasında yorum yapabilmeyi olanaklı kılacaktır.

Çizelge 7. HanehalkıGıda Güvencesi Düzeyi ve Kırmızı Et Tüketim Sıklığı (%).

			Kırmızı Et Tüketimi				
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	41.0	1.0	0.0	0.0	42.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	97.6	2.4	0.0	0.0	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	35.0	0.5	0.0	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	34.0	19.0	0.0	0.0	53.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	64.2	35.8	0.0	0.0	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	29.1	10.0	0.0	0.0	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	35.0	89.0	6.0	0.0	130.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	26.9	68.5	4.6	0.0	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	29.9	46.8	6.9	0.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	6.0	67.0	39.0	2.0	114.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	5.3	58.8	34.2	1.8	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	5.1	35.3	44.8	33.3	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1.0	14.0	42.0	4.0	61.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	23.0	68.9	6.6	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	0.9	7.4	48.3	66.7	15.3
Toplam	Hanehalkı Sayısı	117.0	190.0	87.0	6.0	400.0	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	29.3	47.5	21.8	1.5	100.0	
	Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Çizelge 8. HanehalkıGıda Güvencesi Düzeyi ve Tavuk Eti Tüketim Sıklığı (%).

			Tavuk Eti Tüketimi				
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	26.0	16.0	0.0	0.0	42.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	61.9	38.1	0.0	0.0	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	68.4	8.0	0.0	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	7.0	44.0	2.0	0.0	53.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	13.2	83.0	3.8	0.0	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	18.4	21.9	1.5	0.0	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	3.0	100.0	27.0	0.0	130.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	2.3	76.9	20.8	0.0	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	7.9	49.8	19.7	0.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	1.0	35.0	72.0	6.0	114.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.9	30.7	63.2	5.3	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	2.6	17.4	52.6	25.0	28.5
Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1.0	6.0	36.0	18.0	61.0	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	9.8	59.0	29.5	100.0	
	Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	2.6	3.0	26.3	75.0	15.3	
Toplam	Hanehalkı Sayısı	38.0	201.0	137.0	24.0	400	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	9.5	50.3	34.3	6.0	100.0	
	Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Çizelge 9. HanehalkıGıda Güvencesi Düzeyi ve Balık Tüketim Sıklığı (%).

			Balık Tüketimi				
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	38.0	4.0	0.0	0.0	42.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	90.5	9.5	0.0	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	26.0	1.9	0.0	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	34.0	19.0	0.0	0.0	53.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	64.2	35.8	0.0	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	23.3	8.8	0.0	0.0	13.3
	Açlık Sınırlı Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	44.0	85.0	1.0	0.0	130.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	33.8	65.4	0.8	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	30.1	39.4	2.7	0.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	24.0	73.0	16.0	1.0	114.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	21.1	64.0	14.0	0.9	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	16.4	33.8	43.2	100.0	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	6.0	35.0	20.0	0.0	61.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	9.8	57.4	32.8	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	4.1	16.2	54.1	0.0	15.3
Toplam	Hanehalkı Sayısı	146.0	216.0	37.0	1.0	400.0	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	36.5	54.0	9.3	0.3	100.0	
	Balık Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Gıda güvencesi ve ailelerin baklagiller tüketim sıklığının yer aldığı Çizelge 11 incelendiğinde gıda güvencesiz hanelerin baklagiller tüketim sıklığı ağırlıklı olarak haftada bir kez iken, gıda güvencesi risk altında olan hanelerin %50'si haftada bir kez tükettikleri, gıda güvencesi olan ailelerin ise baklagiller tüketimi haftada bir kez olanların oranı %42.6, haftada iki kez olanların oranı %37.7, hemen her gün tüketenlerin oranının ise %18 olduğu görülmektedir. Baklagiller tüketim sıklığı da gıda güvencesi düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Gıda güvencesi ve meyve sebze tüketim sıklığı ilişkilerinin verildiği Çizelge 12'ye göre meyve ve sebze tüketim sıklığının gıda güvencesi düzeylerinde farklılığı anlamlıdır. Gıda güvencesiz hanelerin meyve ve sebze tüketim sıklığının ağırlıklı olarak haftada bir kez gerçekleştiği, gıda güvencesi olan hanelerde ise meyve sebze tüketiminin ağırlıklı olarak her gün olduğu görülmektedir.

Sonuçta hane halkı gıda güvencesi düzeyi, hanelerin besin tüketim sıklıklarını etkilemektedir. Gıda güvencesi olan hanelerin besin kompozisyonu daha zengin, dengeli beslenme için önemli olan besin öğelerinin tüketimi daha fazladır. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgular ışığında, gıda güvencesi düzeyleri için araştırma alanı açısından gıda güvencesi risk altında veya açlığın olmadığı gıda güvencesizliği düzeyinin ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma alanında besin tüketim sıklıklarına göre ise gıda güvencesizliği arttıkça hanelerin besin kompozisyonu zayıflamaktadır.

Çizelge 10. Hane halkı Gıda Güvencesi Düzeyi İle Ekmek ve Tahıllar Tüketim Sıklığı (%).

			Ekmek ve Tahıllar Tüketimi				
			Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0.0	0.0	0.0	42.0	42.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	100.0	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	10.6	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0.0	0.0	0.0	53.0	53.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	100.0	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	13.4	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0.0	0.0	0.0	130.0	130.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	100.0	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	32.8	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	0.0	1.0	1.0	112.0	114.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.9	0.9	98.2	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	50.0	100.0	28.3	28.5
Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1.0	1.0	0.0	59.0	61.0	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	1.6	0.0	96.7	100.0	
	Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	100.0	50.0	0.0	14.9	15.3	
Toplam	Hanehalkı Sayısı	1.0	2.0	1.0	396.0	400.0	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.3	0.5	0.3	99.0	100.0	
	Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Çizelge 11. Hane halkı Gıda Güvencesi Düzeyi ve Baklagiller Tüketim Sıklığı (%).

			Baklagiller Tüketimi					Toplam
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0.0	9.0	31.0	1.0	1.0	42.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	21.4	73.8	2.4	2.4	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	28.1	12.6	1.1	2.9	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0.0	4.0	44.0	5.0	0.0	53.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	7.5	83.0	9.4	0.0	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	12.5	17.9	5.7	0.0	13.2
	Açlık Sınırlarında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0.0	10.0	88.0	27.0	5.0	130.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	7.7	67.7	20.8	3.8	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	31.2	35.8	31.0	14.7	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	0.0	9.0	57.0	31.0	17.0	114.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	7.9	50.0	27.2	14.9	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	28.1	23.2	35.6	50.0	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1.0	0.0	26.0	23.0	11.0	61.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	.0	42.6	37.7	18.0	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	100.0	.0	10.6	26.4	32.4	15.2
Toplam	Hanehalkı Sayısı	1.0	32.0	246.0	87.0	34.0	400	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.2	8.0	61.5	21.8	8.5	100.0	
	Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Çizelge 12. Hane halkı Gıda Güvencesi Düzeyi İle Meyve ve Sebze Tüketim Sıklığı (%).

			Meyve ve Sebze Tüketimi			Toplam
			Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	36.0	6.0	0.0	42.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	85.7	14.3	0.0	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	31.6	4.5	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	33.0	17.0	3.0	53.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	62.3	32.1	5.7	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	28.9	12.8	2.0	13.2
	Açlık Sınırlarında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	28.0	76.0	26.0	130.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	21.5	58.5	20.0	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	24.6	57.1	17.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	13.0	29.0	72.0	114.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	11.4	25.4	63.2	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	11.4	21.8	47.1	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	4.0	5.0	52.0	61.0
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	6.6	8.2	85.2	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	3.5	3.8	34.0	15.2
Toplam	Hanehalkı Sayısı	114.0	133.0	153.0	400.0	
	Gıda Güvencesindeki Payı (%)	28.5	33.2	38.2	100.0	

Sonuç

Adana kentsel alanda hane halkı düzeyinde yapılan çalışma genel olarak değerlendirildiğinde; açlık ciddi düzeyde olmasa da gıda güvencesizliği kritik düzeydedir. Özellikle çocuklu hanelerde gıda güvencesizliği oranı yaklaşık %69 iken çocuksuz hanelerin gıda güvencesizliği oranı %39.6'dır. Açlık ve gıda güvencesizlik oranının çocuklu hanelerde daha fazla görülmesi birçok sorunu beraberinde getirecektir; hastalıklar, ölümler, iş gücü ve üretim kaybı, verimsizlik, zihinsel gelişim sorunları, ruhsal çöküntü, suç işleme ve şiddet eğiliminin artması bunlardan bazılarıdır. Açlık ve gıda güvencesizliği sorununu çözememiş bir toplumun sosyal huzurunu sağlaması, kalkınma yolunda hızla ilerlemesi güç olacaktır. Bu nedenle hanehalkı düzeyinde yapılan çalışmalar ülke genelinde yaygınlaştırılmalı ve riskli bölgeler belirlenerek gıda güvencesizliğinin daha ciddi boyutlara ulaşmasını engelleyen politik önlemler alınmalıdır.

Bu hanelerin besin tüketim sıklıkları incelendiğinde, gıda güvencesi olan hanelere göre besin değeri yüksek gıda tüketimlerinin zayıf olduğu gözlenmiştir. Özellikle gıda güvencesizliğini yaşayan hanelerin hayvansal kaynaklı gıda tüketimlerinin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum kırmızı et tüketiminde kaygı verici düzeydedir. Gıda güvencesi olan haneler ortalama haftada bir kez kırmızı et tüketirken açlığı ciddi düzeyde yaşayan gıda güvencesiz hanelerin ortalama %97.6' sının hiç kırmızı et tüketmedikleri, %38'inin ise ayda bir kez tavuk eti tüketebildikleri gözlenmiştir. Kırmızı et ile tüketim sıklığı kıyaslandığında, tavuk eti tüketim sıklığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Açlık çeken gıda güvencesiz hanelerin %90.5'inin hiç balık tüketmedikleri, süt, süt ürünleri, yumurta, baklagil tüketim sıklığının ise sadece haftada bir kez olduğu görülmüştür.

Araştırma alanında hanehalkı gıda güvencesi ile ilgili yapılan çalışma sonuçları incelendiğinde hanehalkı gıda güvencesizliğinin en önemli sebebi yoksulluktur. Toplumun tüm katmanlarında yoksulluğu gidermeye dönük politikalar gıda güvencesinin sağlanması için çözüm olacaktır. Bunun yanı sıra, hanehalkı üyelerinin eğitim durumu, özellikle aile reisi ve annenin eğitim düzeyinin gıda güvencesi açısından önemli olduğu görülmüştür. Gıda güvencesinin sağlanması açısından eğitime özellikle kadınların eğitimine önem verilmeli ve iş gücüne katılımı desteklenmelidir.

Kaynaklar

- BUZBAŞ, N.,(2010),“Türkiye ve AB’de Gıda Güvenliği: Ortaklığın Sinerjisi”, 28. Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi Toplantısı, Edinburg, İskoçya, 13-14 Eylül 2010.
- HACKETT, M.; MELGAR-QUINONEZ, H.; PEREZ-ESCAMILLA, R.; SEGALL-CORREA, A.M., (2008),“Gender of Respondent Does not Affect the Psychometric Properties of the Brazilian Household Food Security Scale”. *International Journal of Epidemiology*, 37(4):766-774.
- KENNEDY, E.,(2002),“Qualitative Measures of Food Insecurity and Hunger”, <http://www.fao.org/docrep/005/Y4249E/y4249e0c.htm>, Erişim: 05.09.2012.
- MALHOTRA, N. K.,(2004),“Marketing Research (An Applied Orientation)”. Pearson Prentice Hall. Fourth Edition.
- MELGAR-QUINONEZ, H.R.; ZUBIETA, A.C.; MKNELLY, B.; NTEZIYAREMYE, A.; GERARDO, M.F.D.; DUNFORD, C., (2006), “Household Food Insecurity and Food Expenditure in Bolivia, Burkina Faso, and the Philippines”, *Journal of Nutrition*, 136(5):1431-1437.
- OH, S-Y.; HONG, M.J., (2003),“Food Insecurity is Associated With Dietary Intake and Body Size Of Korean Children From Low-income Families in Urban Areas”, *European Journal of Clinical Nutrition*, (2003) 57,1598-1604.
- RADIMER, K.L.,(2002),“Measurement of Household Food Security in The USA and Other Industrialised Countries”, *Public Health Nutrition*, 5(6A):859-864.
- RAFIEI, M.; NORD, M.; SADEGHIZADEH, A.; ENTEZARI, M.H., (2009), “Assessing the Internal Validity of a Household Survey-Based Food Security Measure Adapted For Use in Iran”, *Nutrition Journal*, 8(28):1-11.
- QUANDT, S.A.; ARCURY, T.A.; EARLY, J.; TAPIA, J.; DAVIS, J.D., (2004), “Household Food Security Among Migrant and Seasonal Latino Farmworkers in North Carolina”, *Public Health Reports*, 119(6):568-576.
- TÜİK, (2009),“Yoksulluk Çalışması”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=462, Erişim: 10 Kasım 2011.
- TÜİK, (2012),“Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonları”, 2012 <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim: 05.10.2012.

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ İİBF DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ İİBF DERGİSİ

- ◆ Kâğıt Boyutu: A4 Dikey,

Metinde;

- Üst Kenar Boşluk: 3 cm
- Alt Kenar Boşluk: 3 cm
- Sol Kenar Boşluk: 3 cm
- Sağ Kenar Boşluk: 3 cm

- ◆ Yazı Tipi: Times New Roman

- Yazı Boyutu: Başlıkta 12, metinde 12, özetlerde 12 ve dipnotlarda 9 punto
- Paragraf Aralığı: Önce 0 nk – sonra 6 nk. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.
- Paragraf Girintisi: Metinde İlk Satır 1,25 cm soldan.
- Satır Aralığı: Metinde 1,5 satır aralığı dipnotlarda Tek satır aralığı

- ◆ Yayınlanması amacıyla dergimize gönderilmiş olan özgün makalelerin başında en az 150, en fazla 500 kelimedenden oluşan Türkçe (Özet), İngilizce (Abstract) ve en az 2 en fazla 6 kelimedenden oluşan Türkçe (Anahtar Kelimeler), İngilizce (Keywords) ile Türkçe ve İngilizce başlık yer almalıdır.

- ◆ Çalışmanın tutarlı bir bütünlük arz etmesi bakımından özetin ardından, giriş kısmında konunun genel bir tespitinin yapılması, kuram ve literatür taramasının eklenmesi, yöntemin aktarılması, veri ve bulguların yorumlanması, ardından sonuç ve değerlendirmenin yapılması beklenir. Bu kısmın ardından ilave notlar, teşekkür ve ek bilgiler verilebilir.

- ◆ Makalelerde yapılan atıflar için yazarların tercihine uygun olarak ve metin içerisinde bütünlüklü bir standart gözetilerek öncelikle APA ya da MLA sistemlerinden biri kullanılabilir.

- ◆ Metnin sonunda KAYNAKÇA başlığı altında çalışmada kullanılan kaynakların bir listesi verilir. Çalışmada kullanılan referansların listelendiği bu kaynakça, yazar soyadı sıralamasına göre ve alfabetik olarak hazırlanır. Her kaynağın ilk satırı hariç diğer satırları 1,25 cm içeriden başlar.

- ◆ İmla ve noktalama işaretleri için, TDK'nın yazım ve imla kılavuzu esas alınır.

◆ Kaynakça Yazımları

• Tek isimli kitap

SOYAD, Ad, (Yayın Yılı), “Kitabın Adı”, Basım Evi, Basım Yeri.

Örnek:

YÜKSELEN, Cemal, (2015), “Pazarlama İlkeler Yönetim Örnek Olaylar”, Detay Yayıncılık, Ankara.

• İki-üç yazarlı kitap

SOYAD, Ad; SOYAD, Ad; SOYAD, Ad, (Yayın Yılı), “Kitabın Adı”, Basım Evi, Basım Yeri.

Örnek:

ULUSOY, Ahmet; YAMAK, Rahmi; KÜÇÜKKALE Yakup, (2014), “İktisadın HYP’leri”, Derya Kitapevi, Trabzon.

• Editörlü kitapta bölüm

SOYAD, Ad, (Yayın Yılı), “Bölüm Adı”, (Ed. Editörün Adı Soyadı), Kitabın Adı, Basım Evi, Basım Yeri.

Örnek:

KÜÇÜKSİLLE, Engin, (2010), “Faktör Analizi”, (Ed. Şeref Kalaycı), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil, Ankara.

• Tez

SOYAD, Ad, (Tarih), “Tezin Adı”, Yayımlanmamış Tez Türü, Üniversite ve Enstitü Adı.

Örnek:

AYKANAT, Zafer, (2014), “Psikolojik Sözleşmenin İhlali Algısında Örgütsel Adaletin Etkisi ve Etik Liderin Aracı Değişken Olarak Rolü: Kalkınma Ajanslarında Bir Uygulama”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

• Makale

SOYAD, Ad, (Tarih), “Makalenin Adı”, Süreli Yayının Adı, Cilt (Sayı), ss. Sayfa Aralığı.

Örnek:

BÜYÜKBAŞ, Hakkı, (2006), “Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61(1), ss. 37-66.

• Çok Yazarlı Makale

SOYAD, Ad; SOYAD, Ad, (Tarih), “Makalenin Adı”, Süreli Yayının Adı, Cilt (Sayı), ss. Sayfa Aralığı.

Örnek:

KURTBAŞ İhsan, BARUT Basri (2010), Markalaşma Sürecinde Star-Marka Stratejisiyle Yapılan Televizyon Reklamlarının Marka Farkındalığı ve Marka Sadakati Oluşturma Sürecindeki Rolü ve Etkisi Üzerine Alan Araştırması, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, ss: 107-144.

• Sempozyum/Konferans/Bildiri

SOYAD, Ad, (Tarih), “Bildiri Adı”, Etkinliğin Adı, Etkinlik Tarihi, Editör (varsa) Yayımlayan, Sayfa Aralığı, Etkinliğin Yeri.

Örnek:

GÜZEL, Dilşad; ÇELİK, Ali Kemal; AKBABA, Ahmet İlker, (2012), "Erzurum`da Hizmet Veren Üniversite ve Devlet Hastanelerinin Veri Zarflama Yöntemi ile Görelî Etkinlik Analizi", 12. Üretim Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 27-29 Eylül 2012, s.975-981, İzmir.

• İnternet Kaynakları:

SOYAD, Ad, (Tarih), “Makalenin Adı”, Yayınlandığı Dergi Adı, Yayın Yeri, Erişim Adresi:, Erişim tarihi:.

Örnek:

ACEMOĞLU, Daron; JOHNSON, Simon, (2006), “Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth”, NBER Working Paper 12269, Erişim Adresi: <http://www.nber.org/papers/w12269>, Erişim Tarihi: 13.11.2015.

